

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

І.Ю. РУЖИЦЬКИЙ

**ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Чернігів – 2021

УДК 330.331.1:631.11

P83

*Затверджено до друку Вченою радою
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(протокол № 9 від 30 листопада 2020 року)*

Рецензенти:

Лойко В.В. - доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка;

Прокопенко В.Ю. - доктор економічних наук, професор, директор Міжнародного інституту інноваційних освітніх технологій;

Тульчинська С.О. - доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» МОН України.

Ружицький І.Ю.

Теоретико-концептуальні засади інституційного забезпечення економічної безпеки України: монографія / І.Ю. Ружицький. – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. – 298 с.

ISBN 978-617-7932-29-0

У монографії висвітлюються сучасні проблеми інституційного забезпечення економічної безпеки. Інституційне забезпечення економічної безпеки розглядаються як система послідовних дій органів державної влади у взаємодії з суспільними інститутами (наука, бізнес, громадськість), комплексом організаційних, нормативно-правових, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів, що орієнтовані на: збереження стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз; забезпечення конкурентоспроможності у національному та світовому середовищі; доступність продовольства у необхідній кількості та якості; спроможність національної економіки до інноваційного розвитку з метою сприяння її сталого та збалансованого зростання. Основна увага приділена науковому обґрунтуванню напрямів та індикаторів інституційного забезпечення економічної безпеки України; концептуалізації підходів до проведення моніторингу забезпечення економічної безпеки на основі його інвестиційно-інноваційного розвитку. Дається оцінка стану розвитку економіки України та його впливу на рівень економічної безпеки. Розроблено науково-методологічний підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки України, яка є передумовою визначення пріоритетних напрямів стратегії регулювання економічної безпеки.

Монографія розрахована на науковців, спеціалістів, які приймають рішення в сфері забезпечення економічної безпеки, викладачів, аспірантів, магістрів та здобувачів освіти ЗВО.

УДК 330.331.1:631.11

ISBN 978-617-7932-29-0

© І. Ю. Ружицький, 2021
© Національний університет
«Чернігівська політехніка», 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	7
1.1. Теоретико-концептуальні домінанти дослідження економічної безпеки.....	7
1.2. Інституційні детермінанти регулювання економічної безпеки.....	24
1.3. Система інституційного регулювання економічної безпеки та фактори, які на неї впливають	42
Список використаної літератури до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	85
2.1. Методологічні підходи до інституційного регулювання економічної безпеки.....	85
2.2. Науково-методологічний підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки України	103
2.3. Науково-методичний інструментарій оцінки загроз економічній безпеці.....	114
Список використаної літератури до розділу 2	127
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОЦІНКА ВПЛИВУ ЗАГРОЗ НА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	134
3.1. Аналіз глобальних та макроекономічних показників стану економічної безпеки суб'єктів національного господарства України.....	134
3.2. Оцінка ризиків економічної безпеки України та обґрунтування алгоритму управління ними	154
3.3. Вплив тінізаційної та корупційної складової на рівень економічної безпеки України.....	181
Список використаної літератури до розділу 3	200
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	206
4.1. Стратегічні заходи забезпечення економічної безпеки України	206
4.2. Механізм інституційного регулювання економічної безпеки України ..	221
4.3. Інструментарій оцінки стану економічної безпеки України	234
Список використаної літератури до розділу 4	268
ВИСНОВКИ	272
ДОДАТКИ.....	278

ВСТУП

Однією з найбільш актуальних для вирішення проблем національної економіки є стратегічне інституційне регулювання економічної безпеки та збереження її конкурентоспроможних позицій на міжнародних ринках товарів і послуг в умовах глобалізації. Для України проблема інституційного регулювання економічної безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється, насамперед, специфічними особливостями розвитку національної економіки, зокрема, відсутністю ефективного механізму використання фінансово-матеріальних й інтелектуальних ресурсів, екстенсивний характер нарощення виробничих потужностей, незадовільний рівень інноваційної діяльності тощо. Це створює загрози економічній безпеці України, які пов'язані зі зниженням темпів інвестиційно-інноваційного розвитку, рівня продовольчого регулювання населення, поступовим нарощуванням структурних диспропорцій в національній економіці, поширенням деструктивних екологічних впливів на навколишнє середовище та ін. Нейтралізація загроз економічній безпеці України вимагає формування засад її інституційного регулювання, що дозволило б розкрити і певним чином використати наявні конкурентні переваги національної економіки, у контексті європейської інтеграції України. Саме тому виникає нагальна необхідність у розробці стратегічних заходів інституційного регулювання економічної безпеки України, що є складним питанням, яке потребує формування та реалізації дієвих інструментів, прийомів для стійкого економічного зростання, шляхом системної генерації нових знань, конкурентних механізмів, активізації підприємницької активності та своєчасної оптимальної державної підтримки.

Не зважаючи на вагомі напрацювання у царині дослідження особливостей інституційного регулювання економічної безпеки відсутній загальновизнаний термінологічний апарат щодо визначення його сутності і змісту. Необхідність удосконалення наукових засад щодо розробки стратегії інституційного регулювання економічної безпеки, підвищення ефективності механізму інституційного регулювання економічної безпеки з урахуванням впливу об'єктивних екзогенних та ендегенних факторів, напрями реалізації

цілей державної політики у досліджуваному напрямі, формування інноваційної моделі розвитку економіки визначають актуальність дослідження.

У першому розділі «Теоретичні засади економічної безпеки та детермінанти її інституційного регулювання» проведено ретроспективний огляд досліджень економічної безпеки, запропоновано авторські підходи до визначення її змісту й структури; розкрито інституційні детермінанти регулювання економічної безпеки; систематизовано підходи до ідентифікації складових системи інституційного регулювання економічної безпеки та факторів, які на неї впливають.

У другому розділі «Методологічні аспекти інституційного регулювання економічної безпеки» систематизовано методологічні підходи до інституційного регулювання економічної безпеки; запропоновано науково-методологічний підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки України; обґрунтовані методичні засади оцінки загроз економічній безпеці.

У третьому розділі «Аналіз стану та оцінка впливу загроз на рівень економічної безпеки України» здійснено аналіз глобальних та макроекономічних показників стану економічної безпеки суб'єктів національного господарства України; оцінено ризики економічної безпеки України та обґрунтовано алгоритм управління ними; визначено вплив поширення тінізаційної та корупційної складової на рівень економічної безпеки України.

У четвертому розділі «Державна політика реформування інституційного регулювання економічної безпеки України» обґрунтовано рекомендації щодо реформування інституційного регулювання економічної безпеки України; сформовано алгоритм формування та реалізації інвестиційно-інноваційної державної політики підтримки належного рівня економічної безпеки України; систематизовано європейський досвід регулювання економічної безпеки та представлено основні напрями його адаптації в Україні.

Отже, систематизація теоретичних підходів до розуміння природи, змісту та сутності вихідних понять сформувала необхідне підґрунтя для

визначення складових економічної безпеки: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна. Запропоновано розглядати інституційне регулювання економічної безпеки, як вид публічного регулювання, яке здійснюється урядом й громадськістю за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів публічної політики, пов'язане зі зміною обсягу державних видатків або їх перерозподілом, оптимізацією норм законодавства, розвитком інтелектуального капіталу, реалізацією реформ громадянського суспільства та інше з метою забезпечення й посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи загалом.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Узагальнення наукової думки щодо сутності економічної безпеки

Розвиток соціальних, економічних та політичних процесів, які відбуваються в останні роки, свідчать про те, що актуальною і найгострішою проблемою для нашої держави є забезпечення економічної безпеки. Від рівня відповідальності та професіоналізму органів державної влади при обґрунтуванні, аналізі та вирішенні даної проблеми залежить активізація євроінтеграційних процесів, визначення реального місця національної економіки в глобальному світі, фінансовий стан та розвиток секторів економіки, соціально-екологічне, фінансово-економічне становище в суспільстві.

Розглянемо теоретично-концептуальні підходи економічної науки сучасності до визначення сутності категорії «економічна безпека» у напрямку розробки методологічної основи для наступних досліджень у даній сфері. Такий аналіз потребує попереднього дослідження та обговорення таких категорій, як: «безпека», «національна безпека», «економічна безпека», «продовольча безпека» та їх взаємозв'язок із економічною безпекою .

Гносеологічне походження категорії «економічна безпека» представляється у контексті розгляду взаємозв'язків між сутнісними характеристиками таких понять як розвиток та безпека, що представляє собою складний діалектичний характер. На думку науковця Л. Гнилицької, категорія розвитку імпліцитно представляє собою категорію безпеки, без якої він не може існувати. Отже розвиток та безпека – це дві сторони загального процесу у суспільстві, а отже, й , який функціонує у ньому [1, с. 41].

У свою чергу, В. Геєць наголошує, що розвиток – це один із базових елементів економічної безпеки, так званих спонукальний мотив для її забезпечення або гарантування. Якщо економіка держави () не розвивається, то різко скорочуються можливості їх функціонування, включення та адаптація до зовнішніх і внутрішніх загроз, ризиків. Також науковцем

передбачається, що конкретний зміст проблеми взаємозв'язку економічної безпеки та економічного розвитку змінюються у залежності від екзогенних та ендогенних факторів, які виникають у певний період часу [2, с. 24].

У результаті проведеного теоретичного аналізу підходів науковців до дослідження даного питання, ідентифіковано три основні типи причин, які впливають як на економічну безпеку так і на економічний розвиток:

1) вплив факторів пропозиції, які орієнтовані на виробничо-господарський та техніко-технологічний бік економічної системи (кліматичні умови, технологічні нововведення, отримання доступу до інноваційних джерел сировини, динамічність змін у світових цінах на базові види природних ресурсів);

2) вплив політичних факторів, які передбачають дії органів влади щодо розробки і реалізації національної соціально-економічної політики, яка впливає перш за все на попит у контексті регулювання грошової маси, курсів валют, бюджетної та фіскальної політик;

3) вплив факторів попиту зі сторони бізнесу на рівні господарюючих суб'єктів, які спричинені інноваційно-інвестиційними змінами, динамічністю споживчого попиту, інфляційними змінами тощо.

У рамках аналізу теорій циклічного економічного розвитку виявлена ключова роль проблем забезпечення економічної безпеки, у тому числі інституційного.

Термін «безпека» в перекладі з грецької мови представляє собою особливості володіння ситуацією, що дозволяє розглядати її як відповідний стан суб'єкта, за якого зміни властивих йому якостей та параметрів, шляхом виникнення непередбачуваної ситуації, є несуттєвими або своєчасно контрольованими. Варто зауважити, що в країнах Західної Європи термін «безпека» почав вживатися вже наприкінці XII ст. і розглядався як стан відсутності або нейтралізації загроз, небезпек, а також формування умов та відповідних соціальних інститутів, які його забезпечують. У слов'янському суспільстві, за словами науковця С. Шкарлета [3, с. 7], таке поняття з'явилося у середині XV ст. як своєчасна реакція на загарбницькі посягання Золотої Орди, й у XVII ст. його вже почали відносити до державних та

загально визнаних. Також поняття «безпеки» почали розглядати як ситуацію спокою як результат відсутності реальної небезпеки як фізичної, так і моральної в суспільних та економічних сферах життєдіяльності.

Ключові концептуальні засади економічної безпеки, вчені-економісти визначають за такими ознаками:

– нагальні (невідкладні проблемні питання, які повинні бути терміново вирішені та переглянуті);

– важливі (актуальні проблемні питання, які виникають під час розгляду ключових аспектів економічної безпеки, але несуттєво впливають на саму систему безпеки);

– перспективні (складні проблемні питання, які повинні бути обов'язково взяті до розгляду та потребують прийняття інноваційних рішень) [4, с. 79].

Тобто, економічна безпека, як дефініція розглядається з різних точок зору, тому проведемо аналіз деяких із них. Поділяємо думку науковця О. Барановського відносно того, що «економічна безпека представляє собою дуже складну систему, яку утворюють ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру та логіку формування» [5, с. 13].

У дослідженнях Є. А. Олейникова представлено економічну безпеку як «...такий стан економіки та інститутів державної влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть при несприятливих умовах розвитку як внутрішніх так і зовнішніх процесах» [6, с. 11]. Науковець Д. В. Сидоренко-Стеценко у свої працях зазначає, що економічна безпека – це відповідний стан, за якого будь-який суб'єкт є надійно захищений і не підлягає негативному впливу будь-яких факторів. Тобто в широкому розумінні під безпекою представляється захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних та ситуативних потреб у всіх видах ресурсів, технологіях, інформаційному забезпеченні та моральних ідеалах, які необхідні для якісного функціонування та розвитку суспільства [7, с. 112]. Також, В. Я. Тамбовцев пропонує економічну безпеку розглядати «...як сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей системи» [8, с. 4].

Розглядаючи сутність економічної безпеки через призму захисту національних інтересів, варто апелювати до погляду таких відомих

вітчизняних вчених-економістів О. Крамаревої [9] та І. Михасюк [10], які пропонують розглядати економічну безпеку як наслідок глобалізації, через призму забезпечення міжнародної безпеки.

Дослідник О. С. Власюк представляє економічну безпеку як категорію в функціонально-структурному ракурсі, тобто як сукупність взаємопов'язаних систем різних безпеки, які представляють функціонування окремих «блоків» або секторів економічної системи держави [11, с. 7].

Результатами наукових досліджень, які присвячені визначенню ключових засад проблеми економічної безпеки держави, зазначено, що економічна безпека є «станом захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [12]. У свою чергу, Б. В. Губський та інші науковці трактують економічну безпеку не лише як захищеність національних інтересів, але й готовність та здатність інститутів державної влади формувати механізми реалізації й захисту національних інтересів щодо розвитку економіки, напрямів підтримки соціально-економічної стабільності у суспільстві [13; 14; 15; 16; 17].

Науковець А. Я. Новак у своїх дослідженнях пропонує розглядати економічну безпеку «...як можливість і здатність задовольняти суспільні потреби» [18, с. 170]. Його думку поділяє дослідник Д. О. Пащенко, який розглядає економічну безпеку як можливість національної економіки забезпечувати раціональне й оптимальне задоволення суспільних потреб на всіх рівнях управління [19, с. 58].

У своїх наукових доробках О.Ф. Новікова та Р. В. Покотиленко визначають економічну безпеку як стан захищеності економічних інтересів індивіда, суспільства, держави від економічних та інших загроз національній безпеці, які на них впливають [20, с. 35]. Науковці В. А. Заброцький та М. В. Капустін мають ідентичну думку щодо місця економічної безпеки у задоволенні відповідних інтересів, але наводять інше її трактування, розглядаючи економічну безпеку як кількісну і якісну характеристику властивої системи, яка має здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення різних економічних загроз [21, с. 35].

Заслуговує на увагу погляди таких науковців як В. Акімова, Є. Бридуна та М. Ватагіного, які під економічною безпекою пропонують розуміти

комплекс умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стійкість, стабільність та здатність до постійного оновлення й удосконалення; також захищеність соціально-економічних, політичних, екологічних, нормативно-правових та інших потреб суспільства; забезпечення необхідних умов для виживання в умовах кризи та майбутнього стійкого розвитку; забезпечення захисту життєво важливих інтересів держави та її громадян, враховуючи ресурсний потенціал, збалансованість та динаміку розвитку; формування внутрішньої стійкості та зовнішньої захищеності від можливих дестабілізаційних процесів; підвищення рівня конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку, відповідних об'єктів або територій на внутрішньому ринку, стабільність фінансового стану; забезпечення належних умов якості життя та стійкого розвитку кожного громадянина, збереження екологічного стану тощо [22, с. 29].

Також економічну безпеку як стан економіки пропонує розглядати Л. Шемаєва, тобто коли економічне благополуччя суб'єктів суспільних відносин в країні та стабільність внутрішнього ринку хоча і залежить від дії екзогенних факторів, однак негативний вплив яких нейтралізується резервами господарюючого таких суб'єктів, що сприяє збереженню його стабільності у довгостроковій перспективі [23, с. 42].

У Економічній енциклопедії визначається економічна безпека як відповідні умови, які формуються державою та її органами влади, гарантування забезпечення недоторканності власності, майна, мінімізація та нейтралізація економічних збитків, захист економічних інтересів суб'єктів господарювання від можливих загроз на рівні держави та світу в умовах глобалізації. Організація державного та внутрішнього захисту інтересів або позбавлення конфіденційності або секретної економічної інформації [24, с. 89].

Отже, проаналізувавши різні підходи до тлумачення поняття «економічна безпека» можна зазначити, що дане визначення розглядається багатьма вченими у контексті визначення поняття «національна безпека», яке представлено у Законі України «Про основи національної безпеки України» [25]. Однак, такий механізм переходу від трактування національної безпеки до економічної потребує додаткового обґрунтування.

З огляду на вищевикладене, Я. Жаліло пропонує економічну безпеку трактувати як складну багатофакторну категорію, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення у напрямку задоволення на належному рівні потреб громадян і економіки держави, протистояння дестабілізуючим чинникам, що сприяють виникненню загрози у економічному розвитку країни та забезпеченні її конкурентоспроможності у світовому вимірі [26, с. 35-36].

Саме таке визначення сутності поняття «економічна безпека» вважаємо найбільш повним та комплексним, що може слугувати методологічною основою для визначення місця й ролі її у структурі економічної безпеки .

Узагальнюючи наукові доробки вітчизняних дослідників О. Білорус, Л. Головкової, Я. Жаліло та Д. Лук'яненко, В. Пономаренка та ін. [27; 28; 29; 30] можна сказати, що сферою застосування категорії «економічна безпека» є різні рівні управління – від міжнародного до рівня окремого суб'єкта господарювання або індивідуума. Такі рівні є тісно взаємопов'язаними між собою в межах глобальної системи, де небезпека на вищому рівні управління є зовнішньою загрозою для безпеки на нижчому рівні, та навпаки – небезпека на нижчому рівні становить внутрішню загрозу для безпеки вищого рівня управління.

Загалом, поняття «економічна безпека» є багатогранним та трактується практично у всіх життєво важливих напрямках та сферах національної економіки. Слід відмітити, що саме економічна безпека є її функціональною складовою, фундаментом та матеріальною основою. У результаті дослідження встановлено, що саме національна безпека орієнтована на забезпечення прагнень країни бути конкурентоспроможною на міжнародній арені та підтримувати відповідні загальні й цивілізаційні фундаментальні цінності, як суверенітет та територіальна цілісність. Дана категорія має значення для всіх соціальних груп і виражена в оцінці задоволення основних потреб людини, таких як: існування, стабільність, особистість, благополуччя та задоволення. Також вона дає змогу прийняти інші складові безпеки, такі як національні та суспільні інтереси, суверенітет та ефективність реалізації державної стратегії [31, с. 45].

Слід відмітити, що вітчизняне законодавство орієнтоване на гарантування національної безпеки, а економічна безпека позиціонується як

одна із стратегічно важливих її функціональних складових. Зауважимо, що саме не сформованість оптимальної нормативно-правової бази щодо регулювання відносин, пов'язаних із гарантуванням економічної безпеки не лише створює інституційні бар'єри та ускладнює процеси її забезпечення, але й спонукає до виникнення неконтрольованих загроз, викликів у контексті розвитку держави, стримує розвиток її економічного потенціалу, стримує функціонування ефективного механізму та напрямів протистояння впливу дестабілізуючих чинників в трансформаційних умовах та невизначеності соціально-економічного середовища.

На думку В. В. Бойко, саме полігамна природа економічної безпеки апріорі забезпечує формування різноаспектних концептуальних підходів серед вчених щодо тлумачення сутнісних та функціональних характеристик цієї економічної категорії. Така ситуація ускладнює процеси вибору дієвої стратегії, державних інструментів та засобів забезпечення економічної безпеки держави, систематизації її функціональних складових, обґрунтування методики оцінки рівня безпеки, розробки превентивних механізмів щодо захисту від різних загроз (зовнішніх та внутрішніх) [32, с. 164].

Таким чином, в економічній літературі зустрічаються різноманітні точки зору на визначення категорії «економічна безпека», що пояснюється складністю, багатокomпонентністю та взаємозумовленістю її складових (додаток А). Проте аналіз наукових позицій науковців з цієї проблеми дозволяє виявити найбільш значущі підходи до розкриття сутності економічної безпеки (табл.1.1).

У світовій економічній літературі теоретичне обґрунтування проблеми економічної безпеки ґрунтуються на підходах, які за змістом є близькими до тих, які використовують вітчизняні науковці. Найбільш суттєвим є визначення економічної безпеки як проблеми конкурентоспроможності; умов стійкості (стабільності) економіки; відповідні умови припинення нелегальних видів економічної діяльності; проблеми міжнародної безпеки країни; умов реалізації урядом цілей щодо реалізації економічної політики [33, с. 308].

Отже, як результат проведених досліджень, можна констатувати, що економічна безпека розглядається зазвичай у напрямі розвитку економіки та

захисту економічних інтересів держави, тобто захисту національних інтересів. Недостатнім вважаємо вивчення питань стійкого економічного розвитку, забезпечення сприятливих нормативно-правових, організаційно-інституційних та соціально-економічних умов для ефективного функціонування секторів та галузей національної економіки. А саме, на особливу увагу заслуговують питання забезпечення економічної безпеки.

Таблиця 1.1

Систематизація наукових підходів до розкриття сутності економічної безпеки

№ п/п	Науковий підхід	Зміст підходу
1	Стійкість та стабільність економіки	Розкривається у взаємозв'язку з категоріями «незалежність», «інтереси» або «умови і фактори». Основними критеріями безпеки є: досягнення стійкого, ефективного та динамічного розвитку економіки. Тобто, перелік умов та факторів які забезпечують незалежність вітчизняної економіки, її стійкість, стабільність та здатність до постійного оновлення й самовдосконалення.
2	Захищеність національних інтересів від екзогенних та ендогенних загроз	Гарантування захисту економічних інтересів, орієнтація державної політики на соціальну сферу та належний рівень оборотного потенціалу в умовах мінливого зовнішнього і внутрішнього середовищ.
3	Здатність національної економіки до розширеного відтворення	Задоволення на належному рівні потреб суспільства, протистояння дестабілізуючим факторам, які впливають на стійкий розвиток країни.
4	Рівень соціальної спрямованості економіки	Необхідність обґрунтування життєво важливих інтересів та засобів протистояння загрозам у контексті соціальної спрямованості реалізації державної політики.
5	Глобалізація економічного простору (зовнішньоекономічна безпека)	Забезпечення економічного суверенітету країни в умовах стрімкого розвитку глобалізаційних процесів.
6	Прозорість та незалежність економічної політики в державі	Стабільність та самодостатність національної економіки, здатність її до саморозвитку.
7	Комплексність	Інтеграція соціально-економічних, нормативно-правових та політичних умов щодо забезпечення максимізації економічних ресурсів на душу населення.

*Джерело: систематизовано автором

В сучасних умовах ринкової економіки є найбільш уразливим до негативних проявів різних факторів нестабільності в державі, що зумовлює необхідність використання інноваційних підходів до регулювання даних процесів. Особливості функціонування дозволяють констатувати, що

основним принципом його розвитку є територіально-галузевий, адже в цій галузі базовим ресурсом і засобом виробництва є земля. Отже, проблеми забезпечення економічної безпеки повинні вирішуватися одночасно, як на державному так і галузевому рівнях.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 15.12.2005 р. № 3200-IV (зі змінами і доповненнями) зазначається, що ключовими напрямками політики держави з питань національної безпеки України в економічній сфері є забезпечення продовольчої безпеки [35].

У жовтні 1999 р. було прийнято модельний Закон «Про продовольчу безпеку», яким дано визначення продовольчої безпеки як такого стану економіки держави, за якого забезпечується продовольча незалежність держави та гарантується фізична й економічна доступність продовольства для усього населення у кількості, яка необхідна для активного та здорового життя [36]. Це обґрунтоване трактування досить точно характеризує продовольчу безпеку.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [37], продовольча безпека є захищеністю життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [37].

У наказі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», зазначено, що до складових економічної безпеки віднесено продовольчу безпеку, яку визначено як «стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [38].

Вітчизняними науковцями, сутність та зміст продовольчої безпеки, визначається по-різному: як стан економіки, як процес, як рівень захищеності населення країни, як показник оптимальності балансів базових продовольчих ресурсів та навіть як відповідну проблему. Представимо основні з таких трактувань.

У своїй праці О. Гойчук, розглядає національну продовольчу безпеку як в широкому так і у вузькому значеннях: у широкому як стан економіки, суспільне благо (а тому її забезпечення потребує використання дієвих інструментів інституційного регулювання) та у вузькому – як гарантовану здатність держави ґрунтуючись на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами, а також їх економічної та фізичної доступності, незалежно від впливу загроз (як зовнішніх так і внутрішніх), задовольняти потреби населення продуктами харчування в необхідних обсягах, асортименті та якості на рівні, який забезпечував би здоров'я та інтелектуальний розвиток кожного окремо [39, с. 27].

Поділяє думку попередніх дослідників вчений С. Рогач розглядаючи продовольчу безпеку як гарантовану спроможність держави задовольняти потреби населення і кожної людини в продовольчих ресурсах у кількості та якості, що забезпечують фізичне здоров'я, соціальний і духовний розвиток, а також відтворення нації [40, с. 161]. На нашу думку, недоцільним є те, що автор розцінює задоволення потреб населення країни і кожного громадянина в продовольчих ресурсах лише як гарантовану спроможність держави, не враховуючи сукупність принципів самозабезпечення.

У своїх наукових доробках В. Кузнецов представляє продовольчу безпеку як соціально-економічну систему, структурно-функціональними підсистемами якої є споживання й харчування населення; забезпечення виробництва продовольства; організація формування та розподілу продовольчих ресурсів [41, с. 21].

На думку С. Гнатюка продовольча безпека розглядається як захищеність життєво важливих інтересів кожної людини, суспільства і держави, за якої нею гарантуються фізична та економічна доступність, якість продуктів харчування для всіх громадян згідно з медичними нормами харчування, а також продовольча незалежність країни в умовах глобалізації у контексті підтримки продовольчого забезпечення [42, с. 42]. У контексті захищеності термін «продовольча безпека» науковцем О. Шубравською представляється як захищеність населення країни, в тому числі його незахищених верств, за рівнем та якістю спожитого продовольства [43, с. 108–109].

Продовольча безпека визначається також і як необхідний рівень забезпечення населення у продовольчих товарах, що гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання й розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток [44, с. 55], а також як проблему забезпечення кожного ресурсами для придбання необхідної кількості продуктів харчування за медичними нормами при будь-яких умовах або ситуацій [45, с. 11]. О. Березіна тлумачить продовольчу безпеку як стабільний у часі і просторі процес безперервного забезпечення всього населення країни різноманітними якісними продуктами харчування в обсягах, необхідних для здорового способу життя [46, с. 11]. Також продовольчу безпеку розглядають і як стан захищеності населення країни від недостатнього обсягу харчування (уникнення від голоду) та наявності у держави необхідних для цього ресурсів і заходів [47, с. 73]. У результаті проведеного дослідження зроблені висновки щодо обмеженості характеристики продовольчої безпеки науковцями, адже висвітлюється зазвичай проблема забезпечення населення продуктами харчування. Потребує доповнення тлумачення сутності продовольчої безпеки визначенням ролі суспільства і держави в цьому процесі, та рівнем продовольчої незалежності країни на світовому ринку.

Звертаючи увагу на об'єкт дослідження, особливий інтерес щодо визначення сутності продовольчої безпеки, становлять погляди таких науковців як Л. Дейнеко та А. Коваленко, які пропонують його розглядати через призму «досягнення стану продовольчої безпеки завдяки використанню наявного потенціалу аграрної сфери країни, що передбачає створення конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного в умовах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати потреби населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави» [48, с. 20]. Автори у своїх дослідженнях вперше з відомих нам визначень справедливо звертають увагу на потенціал країни, влучно підкреслюючи, що він здатний забезпечувати належний рівень продовольчої безпеки держави.

Перш за все, зауважимо, що продовольча безпека досягається лише за наявності відповідних систем і механізмів, які гарантують необхідний обсяг виробництва й поставок і адекватно реагують на ризики, які можуть викликати перебої в цьому напрямі [49, с. 13,15]. Тобто, держава повинна забезпечити нормативно-правову та матеріальну базу для виробників, переробників та інших учасників процесу доставки кінцевого продукту до споживача [49, с. 13,15]. Саме тому особливого значення набуває і економічна безпека та її інституційне забезпечення.

Ми поділяємо думку науковців, що саме покликаний задовольнити потреби внутрішнього ринку і забезпечити її лідируючі позиції у світі на основі його багатокладності та пріоритетності підтримки суб'єктів господарювання, які територіально розміщені у сільській місцевості, поєднують право на землю з працею на ній, а також власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед суспільством [34].

У рамках нашого дослідження потребує актуалізація питання обґрунтування особливостей функціонування як складової економіки, яка поєднує в собі виробництво сільськогосподарської продукції та її переробку, а також матеріально-технічне обслуговування села. – це сукупність галузей, які здійснюють виробництво, переробку, збереження і доведення до споживача продукції, виготовленої із сільськогосподарської сировини. Підтримуємо поширену думку, відносно того, що включає чотири сфери [50]: 1 – галузі, які виробляють засоби виробництва для сільського господарства та інших галузей; 2 – безпосередньо сільськогосподарське виробництво; 3 – галузі, які здійснюють переробку, зберігання і транспортування продукції із сільськогосподарської сировини, а також доведення її до споживача; 4 – виробнича і соціальна інфраструктури. Кожна з галузей виконує власну роль у відтворювальному процесі аграрної економіки та має свої характеристики й особливості.

Фундаментом системи є сільське господарство, провідна роль якого у цій системі визначається багатьма факторами, і насамперед, тим, що основа кінцевого продукту є продукт, вироблений у сільському господарстві. Така специфічна роль сільського господарства, особливості процесу його відтворення зумовлюють відповідні специфічні особливості усього сектору.

Сільське господарство задає головні параметри діяльності, з одного боку, галузям, які виробляють засоби виробництва для нього, а з іншого – галузям, які переробляють сільськогосподарську продукцію, та інфраструктурі.

Саме тому, має ряд особливостей, які, у свою чергу визначають економічні умови його функціонування, що ставлять сільськогосподарських виробників у свідомо не вигідні умови порівняно з виробниками в інших секторах національної економіки. Ці особливості пов'язані як із особливостями організаційно-правових форм аграрних господарств та їх розмірів, так і з спеціальною роллю у сільськогосподарському виробництві природного фактора, а також із специфікою сільськогосподарського (і в першу чергу продовольчого) ринку, якому властива низька еластичність попиту за ціною.

Поділяємо думку вченого А. Солошонка, який пропонує об'єднати у три великі галузі. Перша – тракторне і сільськогосподарське машинобудування; машинобудування для харчової промисловості; агрохімія (виробництво мінеральних добрив і мікробіологічна промисловість); комбікормова промисловість; система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства; меліоративне і сільське будівництво. Друга – рослинництво, тваринництво, рибальство. Третя – харчова промисловість; холодильне, складське і спеціалізоване транспортне господарство; торговельні й інші підприємства і організації, що займаються доведенням кінцевого продукту до споживача (включаючи оптові ринки, роздрібну торгівлю і громадське харчування). До варто також віднести відповідні галузі науки і підготовку кадрів. – багатогалузева виробнича система, в якій кожна галузь виконує свою специфічну функцію [51].

Відповідно до структури програми розвитку економіки на період до 2020 року, до його галузей Міністерство аграрної політики та продовольства України відносить: тваринництво; рослинництво; харчову та переробну промисловість; лісове господарство; рибне господарство; сільськогосподарське машинобудування; логістичну інфраструктуру, мережу складських та елеваторних потужностей; альтернативну енергетику [52].

Як результат проведених досліджень основних характеристик та особливостей функціонування структури економіки, вважаємо, що до його галузей варто відносити:

1) виробництво засобів виробництва для сільського господарства та інших галузей, які входять до (сільськогосподарське машинобудування; меліоративне і сільське будівництво; система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства);

2) сільськогосподарське виробництво (тваринництво, рослинництво, лісове господарство, рибне господарство);

3) переробка, зберігання та транспортування продукції із сільськогосподарської сировини, а також доведення її до споживача (харчова промисловість, переробна промисловість);

4) інфраструктурне забезпечення (логістика, мережа складських та елеваторних потужностей, альтернативна енергетика).

Підтримуємо погляди науковців, які зазначають, що продовольчу безпеку не доцільно розглядати лише з позицій забезпечення продуктами харчування. У глобалізаційних умовах наслідки втрати продовольчої безпеки необхідно оцінювати комплексно, тобто з позицій національної економіки і політичної ситуації, соціальної складової життєзабезпечення населення [53, с. 6], наявного потенціалу та його інноваційного розвитку, в якому забезпечення продуктами харчування є лише частиною, галуззю, яка здійснює переробку, зберігання і транспортування продукції із сільськогосподарської сировини, а також доведення її до споживача.

Саме тому, в сучасних умовах актуалізується питання розгляду місця економічної безпеки у системі національної, економічної та продовольчої безпеки держави (рис.1.1).

Виходячи із вищевикладеного виникає необхідність визначення сутності «економічної безпеки», яке до сьогодні не представлено у досліджених автором наукових доробках як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Отже діяльність із забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави. Як результат проведених досліджень пропонуємо економічну безпеку розглядати як стан його функціонування, який забезпечується комплексом організаційно-інституційних, нормативно-правових, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів, що орієнтовані на: збереження стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз;

забезпечення конкурентоспроможності у національному та світовому середовищі; доступність продовольства у необхідній кількості та якості; спроможність до інноваційного розвитку з метою сталого та збалансованого зростання національної економіки.

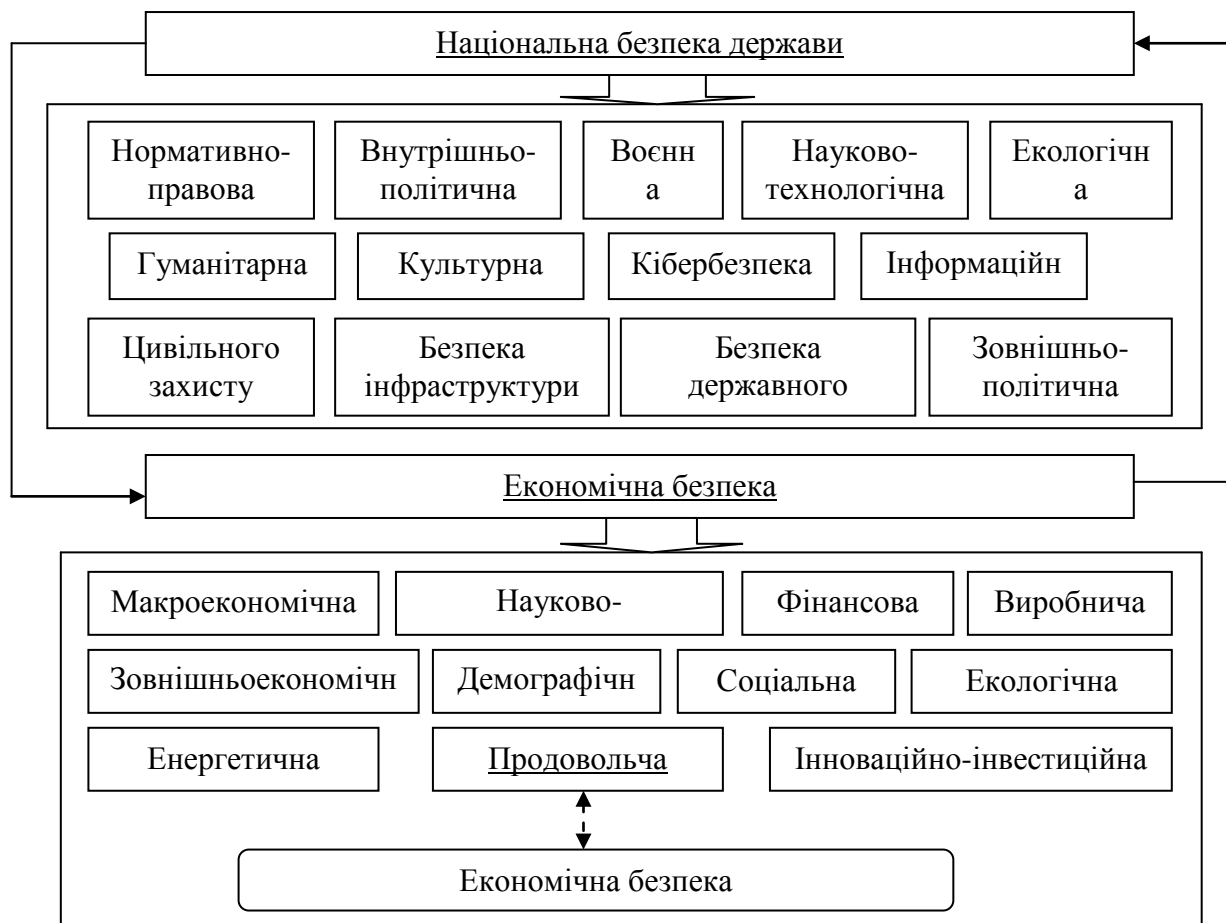

Рис. 1.1. Місце економічної безпеки у поліструктурних системах національної та економічної безпеки держави*

*Джерело: сформовано автором

Серед першочергових проблем забезпечення економічної безпеки є відстеження й оцінка рівня загроз пріоритетним інтересам, а, отже, їх взаємозалежність: розрахунок сумарного потенціалу, розкриття закономірності «пріоритети національних інтересів та інтересів суб'єктів господарювання – загрози». Загалом, варто зазначити, що дослідження сутності економічної безпеки є більш доцільним на засадах розмежування трьох підходів (по аналогії з процесом розвитку) – макроекономічного, що охоплює рівень національної безпеки, мезоекономічного – рівень та

мікроекономічного, що охоплює рівень безпеки суб'єктів господарювання.

Загалом аналізуючи науковий доробок відомих науковців у даній царині [54; 55; 56; 57; 58; 59] систематизовано перелік ключових цілей та загроз економічній безпеці держави та (рис. 1.2), визначені фактори, які впливають на забезпечення економічної безпеки окремих суб'єктів господарювання (зокрема й).

Рис. 1.2. Основні цілі та загрози економічній безпеці держави*

*Джерело: сформовано на основі [60].

Як результат проведених досліджень [60] сформовано систему екзогенних та ендогенних загроз функціонування в сучасних умовах. До ендогенних варто віднести:

- 1) відсутність на рівні держави розробленої концепції та дієвої системи економічної безпеки ;
- 2) низький рівень науково-технічного потенціалу, втрата лідерства на важливих напрямках науково-технічного розвитку ;
- 3) суттєва зношеність матеріально-технічної бази економіки;
- 4) необгрунтована лібералізація зовнішньоекономічних процесів в державі;
- 5) не здорова диференціація у доходах та споживанні населення, стрімкі темпи зростання рівня бідності, підвищення рівня безробіття;
- 6) проведення антисоціальної політики у сфері приватизації, що призводить до суттєвого заниження вартості об'єктів приватизації;
- 7) криміналізація економічних процесів, розвиток «тіньового» сектора, поширеність організованої злочинності в аграрному секторі;
- 8) високий рівень корупції у державно-управлінській сфері;
- 9) недосконалість нормативно-правового забезпечення економічних відносин в аграрному секторі та механізмів формування державної економічної політики;
- 10) низький рівень заробітної плати в державі, відсутність мотивації до праці, занепад інтелектуального потенціалу тощо.

Екзогенні загрози можна класифікувати на такі види:

- 1) зниження інноваційно-інвестиційної активності в державі;
- 2) значна частка сировинного експорту у зовнішньоекономічній діяльності та втрата традиційних ринків збуту;
- 3) залежність від імпорту продовольчих товарів, товарів повсякденного попиту, технологічної продукції стратегічного значення;
- 4) недобросовісна конкуренція на світовому ринку;
- 5) негативний вплив на національну економіку світових фондових, фінансових та валютних ринків;
- 6) високий рівень зовнішнього боргу в державі, тощо.

У працях значної кількості науковців наголошується, що всі складові національної безпеки перебувають між собою у взаємозв'язку і взаємозалежності. Причому економічна безпека має особливе значення, адже

важко знайти складові національної безпеки держави, який би не залежав безпосередньо від рівня безпеки. У свою чергу, економічна безпека суттєво залежить від інших складових національної безпеки. Тому виникає подвійна природа категорії «економічна безпека». Обґрунтування зазначених взаємозв'язків і взаємозалежностей між економічною безпекою та іншими напрямками національної безпеки є ключовим аспектом для ідентифікації заходів щодо недопущення, мінімізації та нейтралізації загроз національним інтересам держави.

Отже, у першому підрозділі було досліджено і проаналізовано існуючі наукові підходи до визначення сутності категорії «економічна безпека», «національна безпека», «продовольча безпека» та їх взаємозв'язок; проведено формально-логічний аналіз з метою обґрунтування відповідних понять з метою авторського визначення категорії «економічна безпека».

1.2. Інституційні детермінанти регулювання економічної безпеки

Інституційна теорія відіграє ключову роль у контексті еволюції теорії економічної безпеки. Проведені дослідження у даному напрямі підтверджують те, що орієнтація на інституційний напрям перш за все, породжує сукупність критичних зауважень та починають виникати нові концепції та стратегії забезпечення економічної безпеки.

Інституційне забезпечення економічної безпеки на різних рівнях формування такої проблеми, вирішується в організованих базових інститутах (інституціях), які використовують у своїй діяльності комплекс спеціальних інструментів впливу.

Ми погоджуємося з позицією науковців О. Іншаковим та Д. Фроловим, які пропонують розуміти інституцію як рушійну силу відповідної цілеспрямованої діяльності та є основною категорією інституційної теорії. У свою чергу інститут є поняттям більш складним, який пропонують розглядати як функціональну організацію, функціонування якої сприяє реалізації відповідної системи подібних інституцій. Тому інститути виступають складними чинниками в системі забезпечення економічної

безпеки, що є видовими комплексами взаємодії інституцій (організацій), які функціонують в рамках господарської системи. Виходячи із вищевикладеного під інститутами варто розглядати типові комплекси інституцій, які виступають системними функціональними генотипами відповідних організацій, або моделями, які історично та функціонально склалися [61, с. 53]. Тобто, кожен з інститутів має у своєму розпорядженні специфічний набір інституцій, які сприяють урізноманітненню форм організації виробничого процесу у аграрному секторі.

На думку вченого О. Шпикуляка, інституції є «правилами, традиціями, усталеними стереотипами, а інститути це організаційно-оформлені утворення, які підтримують такі правила, інституції, формують умови функціонування [62, с. 163].

Варто зауважити, що інституційна система забезпечення економічної безпеки формує такі ключові складові, як формальні, неформальні інститути та механізми регулювання. Кожна із складових інституційного забезпечення по-різному впливає на економічну безпеку враховуючи, у свою чергу, принцип довгострокової дії. Перш за все варто враховувати особливості та можливі очікування ґрунтуючись на селективному підході до обґрунтування сутності інститутів, в перспективі формуючі їх засади функціонування на основі існуючого досвіду.

До формальних інститутів відносять: правила і норми, які є безпосередньо результатами існування держави як ключового організатора суспільств і його соціальних груп, індивідів, які засновані на законі. Саме такі інститути, зазвичай, є державними інституціями (організаціями), які перш за все визначають їх сутність та повинні базуватися на принципах і правилах діяльності, нав'язаних йому через формальні організації. Зазначимо, що інститут не можна розглядати як формальну організацію. Мова йде про норми, які містяться в кодах юридичних осіб, які вирішують законність або протиправність відповідних заходів.

Повертаючи до об'єкту нашого дослідження, то формальні інститути забезпечення економічної безпеки представляють собою розроблені державою відповідні правила, дотримання яких, змушує відповідний апарат

примусу (це може бути суд або ж державна адміністрація). Такі інститути формують бажані умови, в яких і функціонують суб'єкти. Ефективність їх діяльності обумовлена функціонуванням відповідних неформальних інститутів, адже вони діють на неформальних засадах. У разі накладання відповідних санкцій за порушення правил, проводиться необхідна експериментальна перевірка. За умови, коли такі інститути функціонують офіційно, через своє існування і характер замовлення, тоді вони мають право приймати рішення, вести переговори та укласти договори. Вони також сприяють зниженню матеріальних і нематеріальних витрат суб'єктів господарювання, а також відповідних економічних дій, які з них випливають.

Ідентифікуючи інституційні детермінанти варто враховувати наявність неформальних інститутів та їх можливий вплив на функціонування економіки, який обраний об'єктом нашого дослідження. Неформальні інститути є притаманними кожній людині, що обумовлено культурою, соціальною поведінкою, звичаями. Існування відповідних інститутів зазвичай залежить від їх взаємодії з іншими складовими економічної системи. Тобто, такі інститути суттєво не впливають на стан економічної безпеки безпосередньо.

Як результат дослідження нами систематизовано різні підходи до трактування поняття «інституція» (додаток Б). Узагальнюючи проведений аналіз підходів до визначення сутності та змісту поняття інституції, запропоновано дотримуватись такого підходу: сформовані людиною у процесі своєї життєдіяльності відповідні норми (правила) поведінки (формальні та неформальні), які виступають умовами для прийняття дієвих управлінських рішень у соціально-економічних відносинах з метою організаційного забезпечення економічної безпеки.

За визначенням науковця Ю. Лопатинського, інституції формують таке середовище, яке впливає на діяльність економічних суб'єктів, у свою чергу не примушуючи їх діяти певним чином, роблячи іншу поведінку не вигідною, при цьому інституції забезпечують виконання функції регулюючого механізму. У свою чергу, функції інституцій набагато ширші від функцій економічного механізму, адже вони охоплюють як соціально-економічні, так і історичні, ментальні, психологічні, культурні та інші аспекти [63, с. 43].

Звертаємо увагу на те, що Д. Норт стверджує про існування як ефективних так і неефективних інституцій, співвідношенням між якими вже визначає реальне економічне середовище [64, с. 68]. Таке твердження спонукає до обґрунтованого формування інституцій, при використанні яких буде отримано позитивний соціально-економічний ефект. Формування нового інституту (інституції) розглядається вже як інновація. В залежності від того, як швидко нова інституція пристосовується до змін, їх поділяють на гнучкі та жорсткі. У свою чергу, гнучкі мають можливість швидко адаптуватись до змін і впливу зовнішніх факторів, а жорсткі є сталими, для їх зміни необхідно більше часу. Враховуючи критерій функціональної широти сучасні інституції ринкової економіки класифікують на: інституції загального призначення та спеціальні [65, с. 84]. Діяльність інституцій загального призначення не обмежується виконанням притаманних їй функцій у складі існуючої інфраструктури, а передбачає також участь у реалізації завдань та цілей інших економічних підсистем. Інституції також класифікуються за такими ознаками, як: зовнішні (основні правила поведінки у виробничо-господарській системі); внутрішні (взаємодія між окремими суб'єктам господарювання); системні (впливають на економічний порядок); локально-організаційні (забезпечують ефективну організацію взаємовідносин між стейкхолдерами) [66, с. 102].

Зазначимо, що передумовою для формування нових підходів до інституційного забезпечення економічної безпеки стали існуючі проблеми використання принципів раціональності та гуманізму, що підтверджується не здатністю переходу від сфери існуючих ідей до реальних потреб. Такій ситуації властиві ілюзія та мрія, у той час як зростання соціально-економічної нерівності також призводить до зниження рівня економічної безпеки. Така ситуація спонукає до виникнення змін а, отже, формування нових підходів, які сприятимуть вирішенню проблем сучасності та слугують інтелектуальним базисом для практичної орієнтації людини на вирішення конкретних актуальних проблем.

Основою для формування інституційної теорії забезпечення економічної безпеки повинно бути ідентифікація та обґрунтування для використання можливих її структурних елементів. Адже вони є базисом та предметом

забезпечення економічної безпеки. Тобто економічна безпека потребує врахування її структури у трьох таких сферах:

- 1) взаємодії з соціально-економічними процесами в країні, змінами їх характеру та результатів діяльності;
- 2) стану соціально-економічного розвитку країни, який впливає на функціонування та його безпеку;
- 3) світу інновацій, за допомогою яких діагностується в більш об'ємній реальності [67, с. 58].

Виходячи із вищевикладеного, виникає необхідність дослідження теорії інституціоналізму, як інноваційного підходу до забезпечення економічної безпеки.

Інституціоналізм як вектор розвитку сучасної економічної науки, бере свій початок з кінця XIX століття і сьогодні вважається одним з найперспективніших з точки зору пояснення і прогнозування всіх економічних явищ в країні. Цей напрям має достатньо складну структуру, враховуючи на наявність значної кількості економічних шкіл, які класифікуються як складові інституціоналізму. Так як цей напрям знаходиться в процесі розвитку, то на відміну від напрямів, які мають суттєві наукові досягнення, щодо структури інституційної теорії та її взаємозв'язків тривають постійні дискусії.

Існуючі школи сучасного інституціоналізму звертають увагу саме на формуванні механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з врахуванням ключових положень такої теорії (рис. 1.3).

Загалом, вважається, що раннім інституціоналістам не вдалося створити цілісної теорії, інноваційної дослідницької програми. Однак вони розширили межі економічних досліджень, зближуючи економіку з такими науками, як соціологія, право, психологія; довели необхідність врахування дії інститутів на діяльність учасників економічних взаємовідносин. Заслугою інституціоналістів є пропагування принципу холізму, тобто первинності колективних дій і тенденцій відносно індивідуальних. Економіка представляється як динамічна, а не статична система, що значно змінило ракурс економічних досліджень, у тому числі й у питаннях забезпечення економічної безпеки.

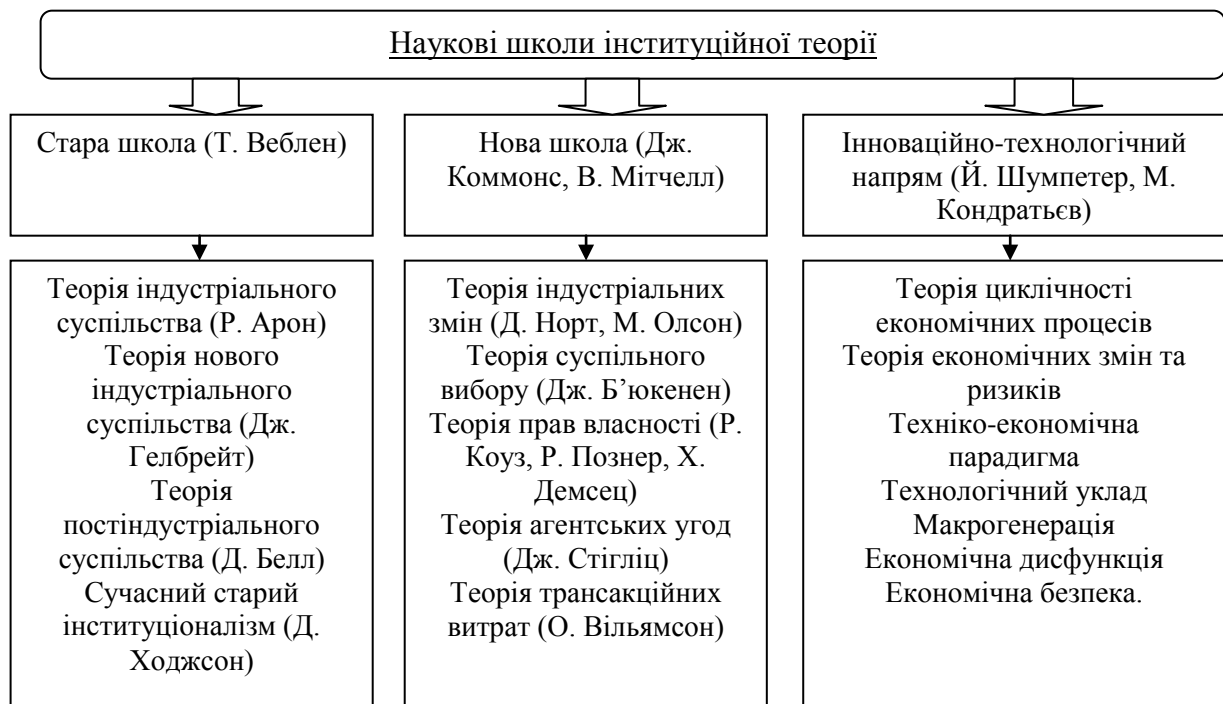

Рис. 1.3. Наукові школи розвитку інституційної теорії*

*Джерело: систематизовано автором на основі попередньо проведених досліджень [68].

Узагальнюючи існуючі наукові підходи авторів та враховуючи, що суспільні відносини для існування їх в динаміці завжди мають відповідну форму інститутів, виробляючи при цьому певний набір правил поведінки, які управляють соціально-економічними відносинами в конкретних умовах й у відповідних сферах діяльності (наприклад аграрній), визначаючи інститут «в якості «перманентного» рішення «перманентної» проблеми даної спільноти» [69, с. 34] та враховуючи, що інституціональні аспекти існують лише з точки зору їх стейкхолдерів [70, с. 27] ми підтримуємо позицію Дж. Коммонса за яким «інститут виступає як колективна дія з обмеження індивідуальних дій, а інституція як продукт цієї дії» [71, с. 68], що виникає в процесі еволюції соціально-економічних взаємодій між індивідами та залежать від них й одночасно управляє ними.

В більш ширшому аспекті інститути можна визначити, як чітко сформовані, цілеорієнтовані механізми дії відповідних правил щодо визначення можливої поведінки стейкхолдерів, які «діють з неминучістю «силових ліній», структурують підсистеми соціально-економічних взаємовідносин, як історично відтворювальну систему людських взаємодій»

[72, с. 107] та обмежують учасників офіційно встановленими нормативними актами й затвердженими правилами. У цьому напрямі є цікавою позиція А.А. Ткача, який пропонує розглядати інститут як « не просто обмеження, кимось задане, а добровільне самообмеження своєї власної поведінки, яке встановлює для себе суб'єкт господарювання, а зрілість інститутів відповідно визначається співвідношенням зовнішніх обмежень і самообмежень на користь останніх» [73, с. 44], тобто на думку науковця, інститут виступає у ролі механізму добровільної відмови від функції власної корисності та власних інтересів на користь суспільної корисності, що є позитивним з точки зору теоретичних результатів, але не є дієвим у практичному аспекті.

Однак, ключова роль інститутів і мета їх існування не лише в обмеженні дій економічних суб'єктів певними рамками, а в формуванні нових видів відносин держави та її впливу на соціально-економічні процеси. Тобто, враховуючи невизначеність формується нова можливість та розширюються кордони взаємодій для всіх економічних стейкхолдерів, адже «засновують особливий тип повноважень, наприклад права, обов'язки, зобов'язання, санкції, дозволи, довіреності, вимоги та посвідчення» [70, с. 15] і впливають вже як колективна управлінська дія орієнтована на розширення кожної індивідуальної дії у відповідь на потребу структуризації обмінів та зниження трансакційних витрат. Погоджуємось із позицією дослідника А.Н. Нестеренко, який пропонує інститут ставити своїм агентам як «набір обмежень, усередині яких людина вільна і може чинити так, як підказує йому його почуття, бажання та інтереси» [74, с. 308].

Отже, підтримуючи погляди науковців, пропонуємо розглядати інститути як типові організаційні форми комплексу однорідних інституцій, які забезпечують їх відтворення та розвиток як цілісної системи соціально-економічних відносин, правил, в межах яких стейкхолдери взаємодіють один із одним з метою ефективного розподілу суспільних благ. Підтримуємо позицію відносно того, що «соціальні технології, які пов'язані із стандартизацією моделей поведінки індивідів і наявністю великої кількості факторів, які обмежують та формують таку поведінку» [75, с. 41]. Вони виступають конструкцією конкретних організацій, задаючи при цьому

обмеження для формування стійких зв'язків та взаємовідносин між їх суб'єктами та клієнтами, впливають на зменшення невизначеності, обмежуючи набір альтернатив спрощують вибір, мінімізують витрати та ідентифікують структуру життєдіяльності в сучасному суспільстві. Організація (інститут) в даному аспекті є результатом консолідації встановлених правил для досягнення конкретної мети. У свою чергу окрім інституціональних умов формування та спільних цілей щодо структуризації взаємодій організації визначаються ще і як сукупність індивідів, які прагнуть в межах спільної мети максимізувати свої індивідуальні цільові функції. Так, вчені Е. Фуруботн та Р. Ріхер стверджують, що «сучасна інституціональна економічна теорія вивчає як інституції, так і організації, тобто інститути *sine* [без] людей і *cum* [включаючи] людей» [76, с. 11]. Саме, тому для інституціоналістів за словами У. Дж. Семюелса, «організація і контроль є центральної економічною проблемою в економіці» [77, с. 13].

В залежності від того, який спосіб формування та функціонування інституту використано інституції або утворюють новий інститут шляхом взаємодії стейкхолдерів (якщо обрано еволюційний напрям), або відразу формується інститут, а потім встановлюються його функції залежно від взаємодії відповідних стейкхолдерів (революційний характер інституційних змін), у свою чергу, за будь-якого способу формування нового інституту інституції перебувають під впливом регулюючих механізмів контролю та примусу. Отже, якщо інституції розглядати як спосіб упорядкування взаємодій між стейкхолдерами (до яких в аграрному секторі ми відносимо правила і норми аграрного господарювання, податки, кредити, борги, свободи, ділову репутацію, релігійні уподобання, мову, звичаї селян та норми поведінки, традиції, уклади та ментальні особливості тощо), то інститути (класичні соціальні інститути влади, праці, власності, ринку, закони, конкуренція, угоди, інституційного регулювання тощо, які характерні лише аграрному сектору) матимуть статус дії та джерела колективного контролю за впровадженням цих інституцій, орієнтованого на встановлення відповідного інституційного устрою країни, а в загальному розумінні і стабільності всієї соціально-економічної системи. Інститути економіки визначаються як

соціальні форми структуризації взаємовідносин в аграрній сфері, які виникають як результат обміну і сприяють функціонуванню системи взаємозв'язків у аграрному секторі й мають звичні для національної економіки форми зі специфічними характеристиками, враховуючи, що вони, зазвичай, орієнтуються на такі інституційні практики, які відповідні середовищу, в якому вони функціонують.

Тому, методологія інституційного аналізу забезпечення економічної безпеки ґрунтується на принципах взаємозв'язку та взаємозумовленості всіх соціально-економічних відносин, які визначаються набором інституційних обмежень, які утворюють структуру стимулів для стейкхолдерів в ринкових умовах та формують загальний вектор його інноваційного розвитку.

Враховуючи значну кількість наукових досліджень, які присвячені розкриттю різних аспектів безпеки, найбільш дискусійними залишаються ті, які орієнтовані на формування категорійно-понятійної системи. Неоднозначне розуміння тих основних понять, які використовуються при обґрунтуванні такої проблеми, а також позиція деяких науковців щодо несумісності використання словосполучення «забезпечення безпеки», що і спонукало до вирішення цих неточностей.

У результаті дослідження визначені основні значення поняття «забезпечувати», а саме:

1) задовольняти кого-, що-небудь у відповідних потребах, надаючи щось у необхідній кількості; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби для існування.

2) створювати надійні умови для проведення, реалізації чого-небудь; гарантувати щось.

3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки.

Встановлено, що поняття «забезпечення», «забезпечувати» на противагу поняттям «гарантувати», «підтримувати», «охороняти», «захищати», «контролювати», «організовувати» є більш ширшою категорією, адже охорона, захист, контроль тощо слугують одиничними складовими ширшого процесу забезпечення. Тому поняття «забезпечення» охоплює весь спектр комплексу заходів (організаційних, пропагандистських, контролюючих,

охоронних, профілактичних, захисних та ін.), які використовуються з метою реалізації цілей безпеки.

У свою чергу, такий підхід є науковою позицією багатьох наукових дослідників [78; 79; 80]. А теоретичні узагальнення та аналіз існуючих у вітчизняній літературі тлумачень поняття «забезпечення економічної безпеки» показав, що до тепер відсутня єдність поглядів щодо представлення його сутності.

Так, на думку, В. Сєнчагова [81 с. 65.] – забезпечення економічної безпеки – це «безперервний, системний процес, який полягає у попередженні негативних явищ та процесів».

Економічна енциклопедія за редакцією Л. І. Молдован [82, с. 284] трактує забезпечення економічної безпеки як «процес реалізації її функціональних складових з метою запобігання можливим збиткам і досягнення максимального рівня безпеки як сьогодні, так і в майбутньому».

Дослідник М. В. Фоміна, акцентує увагу на тому, що забезпечення безпеки є «процесом створення сприятливих умов діяльності, процесом оволодіння суб'єктом необхідними для власного існування умовами, при яких реалізовувалися б його інтереси, здійснювалися б поставлені ним цілі» [83, с. 32]. Схожим є твердження Л. О. Карчевської [84, с. 45], за яким «основною домінантою забезпечення економічної безпеки є здатність протидіяти наявним і можливим ризикам, загрозам та дії несприятливих факторів внутрішнього та зовнішнього характеру». Науковці О. В. Ареф'єва та Т. Б. Кузенко під забезпеченням економічної безпеки пропонують розуміти «сукупність економічних відносин, що складаються з приводу формування здатності системи протистояти загрозам, в умовах обмеженості трудових, фінансових, матеріальних ресурсів» [85, с. 31].

Однак, представлені поняття, на нашу думку, вказують на процес, але не визначають методів досягнення поставлених цілей та інституційного базису забезпечення економічної безпеки, що і спонукало до дослідження ключових детермінант даного питання. Саме тому виокремлення інституційних детермінант забезпечення економічної безпеки, ефективна реалізація яких орієнтована на вирішення суперечностей у реалізації стратегії національної безпеки у контексті визначення ефективних напрямів її реалізації.

Під інституційними детермінантами у рамках нашого дослідження пропонуємо розуміти ключові чинники забезпечення економічної безпеки, які визначаються інституціями різних соціально-економічних рівнів (рівень національної економіки, рівень та рівень суб'єктів господарювання), на яких покладено виконання основних управлінських функцій щодо гарантування безпеки сучасним суб'єктам та формують інституційне середовище для їх інноваційного розвитку.

Інституційне забезпечення економічної безпеки має свої особливості. Разом з використанням загальних методологічних підходів необхідно враховувати складність та проблеми взаємодій ринкових інститутів та характерних для існуючого соціального устрою формальних інститутів функціонування й сформованих протягом тривалої історичної еволюції неформальних правил аграрного господарювання (культури, традицій, звичаїв, знань, демографічних і національних особливостей, інфраструктури сільських поселень, тощо). Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки на думку науковця Ю.М. Лопатинського «можуть бути охарактеризовані як процес становлення та функціонування мережі суспільних інституцій, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами, узгодження їх інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми» [63, с. 9], до яких перш за все варто віднести інноваційні та соціально орієнтовані дії (відповідні взаємодії), які сприяють забезпеченню економічної безпеки економіки країни та його інноваційному розвитку.

Взаємодія напрямів інноваційного розвитку та інститутів забезпечення економічної безпеки безпосередньо проявляється через організаційні інновації і розглядається як кінцевий результат процесу створення, поширення й застосування нового знання щодо ведення агробізнесу та закріплення його у відповідних правилах й формах, спрямованих на реалізацію інноваційних рішень щодо забезпечення економічної безпеки. У результаті чого відбувається «інноваційний розвиток економічної системи на основі якісної зміни її функціонування в процесі переходу на новий технологічний рівень» [86, с. 32]. Інституційний підхід розглядає можливість

зменшення трансакційних витрат через процеси інтеграції, що представляють собою об'єднання частин у ціле шляхом використання організаційних технологій самоорганізації, дія яких, «означає спонтанний перехід від неупорядкованого стану до впорядкованого за рахунок спільної, кооперативної (синхронної) дії багатьох підсистем» [87]. Особливо це стосується малих аграрних форм, умови виробництва в яких не відповідають нормам СОТ і продукція яких в умовах відкритості європейських ринків не відповідає відповідним європейським стандартам.

Особливістю забезпечення економічної безпеки, на відміну від інших сфер економічної діяльності, є різноманіття типів і форм специфікації прав власності, типів і форм господарювання, безпосередній державний вплив та різноманіття обмежень й примусів і зрештою сам тип господарювання, що склався в процесі тривалої історичної еволюції неформальних правил ведення сільськогосподарської діяльності. До основних формальних інститутів забезпечення економічної безпеки слід віднести: інститут власності, інститут інституційного регулювання, інститут підприємництва, інститут контрактів (угод), інститут конкуренції, інститут знань. До неформальних інститутів – селянські звичаї, традиції, релігійні уподобання, моральні принципи та установки, стереотипи агрогосподарської поведінки, тощо. Основою неформальних правил є культурні традиції та цінності країни або регіону, що визначають світогляд і поведінку людей. Особливої значущості вони набувають у сільських громадах, де домінує персоніфікований обмін (коли економічні агенти безпосередньо знають один одного), і тому угоди доволі часто укладаються усно, а розв'язання конфліктів найчастіше засноване більше на народних звичаях, ніж на юридичних нормах.

Для забезпечення економічної безпеки неформальні правила – не просто частина інституційного середовища, а найважливіша його складова, від якої значною мірою залежить ефективність упровадження нових формальних інститутів, і якщо формальні правила можна змінити досить швидко, то неформальні норми зазвичай змінюються лише поступово, однак саме вони надають діям формальних норм і законів ефективності. Їх еволюція

безпосередньо пов'язана зі зміною способу мислення людей, тому цей процес досить тривалий, адже неможливо водночас ніяким правовим актом змінити свідомість, менталітет та економічну культуру стейкхолдерів процесу забезпечення економічної безпеки. Неформальні правила, норми, звичаї не створюються владою, часто вони розвиваються стихійно, що породжує зловживання та викривлення їх на практиці. У період трансформаційних змін інститути повільно пристосовуються до змін навколишньої обстановки, тому інститути, які були ефективними, стають неефективними і залишаються такими ще тривалий час, оскільки стрибкоподібного розвитку суспільства не буває. З цього приводу слушним є твердження Г. Колодко: «Недосконалий інституціональний розвиток не дасть можливості повною мірою використати наявний соціальний, людський або фінансово-ресурсний капітал. Відповідно вимагається двоякий підхід. З одного боку, потрібно весь час підтримувати розвиток відповідних інститутів у необхідному напрямі (що включає їх формування, становлення та навчання), а з другого – терпеливо чекати, «доки душі не досягнуть», водночас стимулювати цей процес за допомогою м'якого переконання людей у необхідності просуватися вперед» [88, с. 43]. Можлива причина неоднозначного сприйняття ідеології ринкової трансформації криється в консерватизмі селянських мас, їх нездатності оперативно та раціонально оцінювати певні альтернативи.

Особливе місце серед неформальних інститутів забезпечення економічної безпеки варто відвести інститути соціальної справедливості та довіри, які є основними компонентами формування оптимального інституційного середовища. «Перший встановлює для всіх економічних агентів конвенціональні норми, що складаються на основі економічної культури, системи цінностей, звичок і традицій, менталітету, які впливають на їхню поведінку. Він включає правила дотримання соціальної справедливості; механізми, що забезпечують виконання правил дотримання соціальної справедливості і норм поведінки агентів в економічних відносинах» [89, с. 40]. Другий є важливою нормою неформальних стосунків, і на ньому базуються всі економічні відносини. Процес його формування довготривалий і обумовлений історичним досвідом багатьох попередніх

покоління селян. Він залежить від ствердження й ефективного функціонування в суспільстві таких формальних інститутів, як держава, власність, демократія, реалізація прав людини, верховенство права та дії неформальних (культура, релігія, повага, традиції, звичаї, моральні установки тощо). Нині в країні в цілому і в аграрному секторі економіки зокрема, даний інститут спотворено, а відсутність довіри серед стейкхолдерів в аграрному секторі призводить до збільшення трансакційних витрат суспільства і негативного ставлення селян до будь-яких реформ. Адже, якщо учасники економічного процесу вірять у непорушність правил, норм, угод, прав власності тощо, то вони утримуватимуться від можливості їх порушення або невиконання. І навпаки, якщо не вірять або вважають їх несправедливими, то витрати на укладення угод зростатимуть. Узагальнюючи проведені дослідження виділимо ключові інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки (рис. 1.4), розширений перелік напрямів і функцій яких представлено у додатку В.

Визначені інституційні детермінанти утворюють систему, результативність функціонування якої залежить від реалізації зумовлених ними відповідних функцій, орієнтованих на забезпечення економічної безпеки. Розглядаючи питання еволюції підходів до забезпечення економічної безпеки в контексті сучасних інституційних змін, зауважимо, що воно повинно бути співвіднесена не лише з людиною і суспільством, але і з спеціалізованими соціальними інституціями.

Новий підхід до забезпечення економічної безпеки варто розглядати у контексті особистої та громадської безпеки. Отже, важливим елементом, який може забезпечувати захист і одночасно контролювати стан економічної безпеки у ланцюзі взаємозв'язків і взаємовідносин між державою і аграрним сектором є громадськість як основа формування нового громадянського суспільства. Виходячи з цього питання забезпечення економічної безпеки варто розглядати у контексті чотирикутника відносин «держава – науковий сектор – громадськість». Науковий сектор сприяє формуванню інноваційного ресурсу забезпечення економічної безпеки.

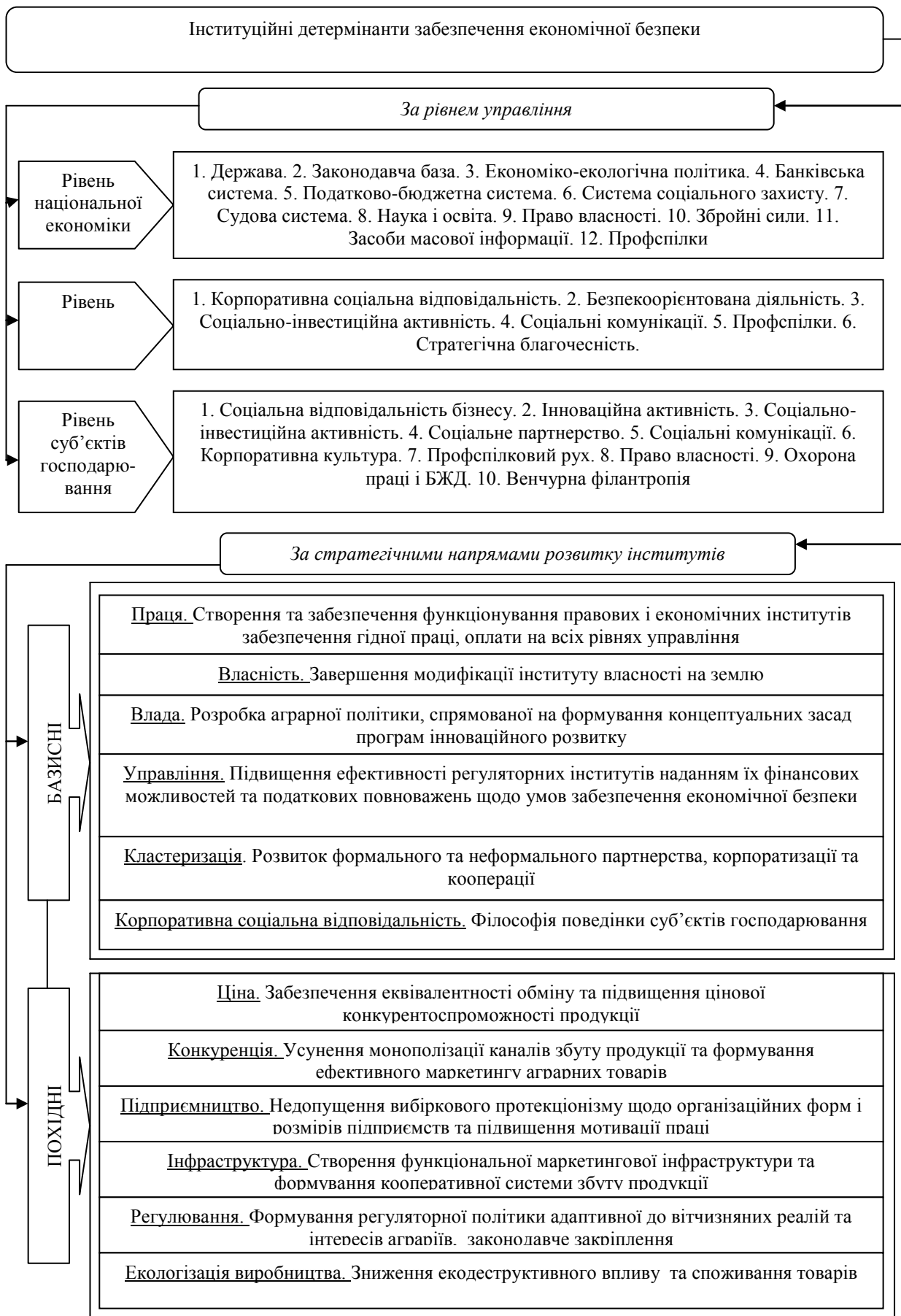

Рис. 1.4. Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки

*Джерело: розроблено автором

Варто зазначити, що важливі та цінні ідеї для формування нового наукового підходу до інституційного забезпечення економічної безпеки запропонував К. Полані, які знаходимо у дослідженнях польського ученого Р. Зіби [90], що провів аналіз розпаду цивілізацій, сили золотого стандарту, саморегулювання договірних ринків і ліберальної держави. На його думку, руйнація сучасних цивілізацій відбувається саме тому, що їх економіка була заснована на особистих інтересах і діяла проти інтересів суспільства. Ці міркування підкріплюються аргументами економічної антропології та нової інституційної теорії, сформованої у дослідженнях А. Шастітко [91]. Вона базується на сукупності елементів, що утворюють ядро наукового підходу та детермінанти забезпечення економічної безпеки (рис. 1.5).

Як висновок вищевикладеного, варто сказати що використання нового інституційного підходу до забезпечення економічної безпеки визначає багатокритеріальний її контекст. Методологічними передумовами такого підходу є виявлення дієвих інституційних детермінантів забезпечення економічної безпеки. Таке завдання, за своєю суттю, є досить складним, адже передбачає, в першу чергу, пошук певної відправної точки відліку для створення гіпотез і теорій, певної одиниці в системному аналізі. Сфера діяльності цієї системи дуже широка, однак частіше за все до її складу включають економіку, державне управління, право, політику, науку і громадськість, а основними елементами, які здатні забезпечити та контролювати її рівень, на нашу думку, є складові ланцюга відносин «держава – наука – громадськість».

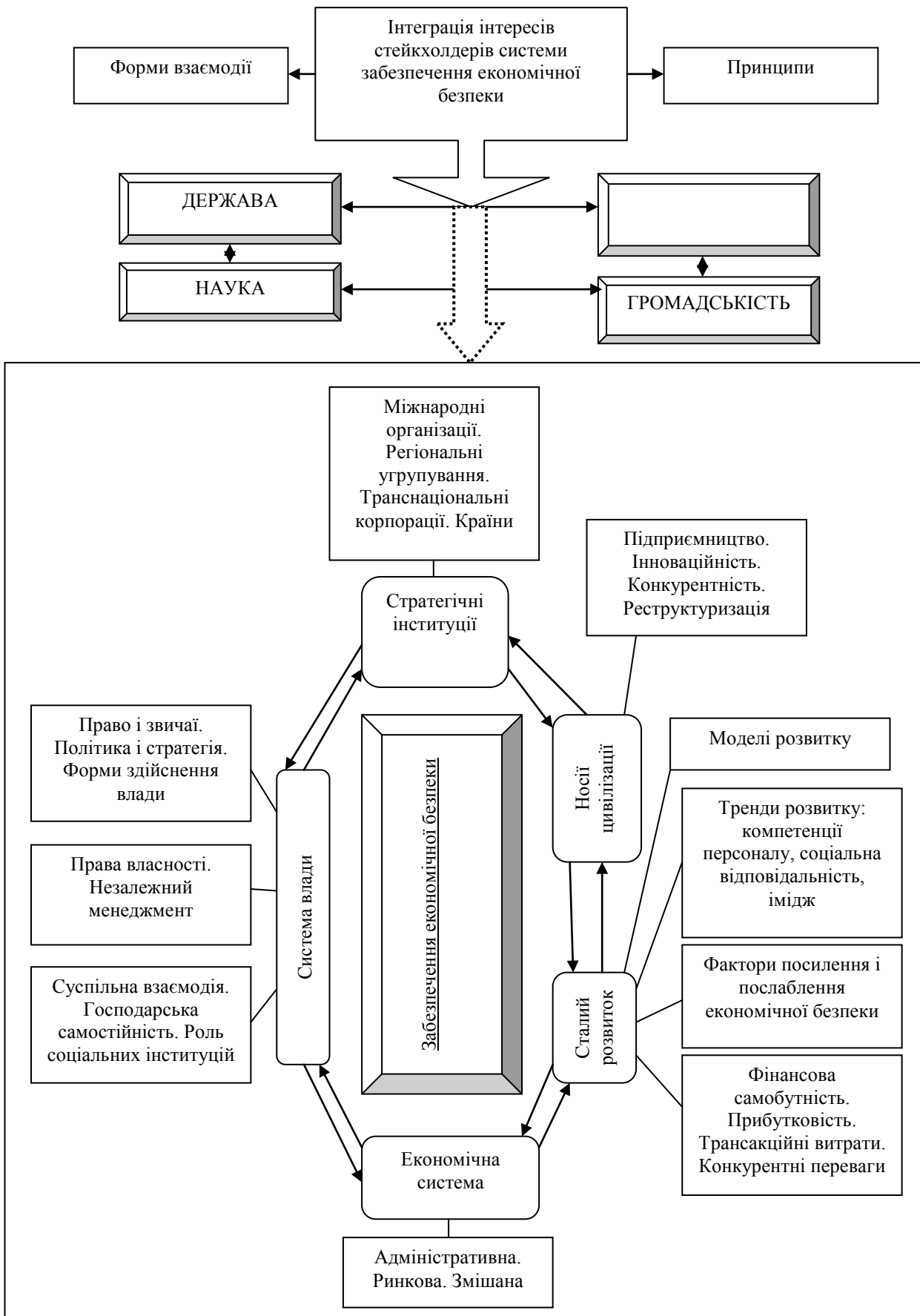

Рис. 1.5. Напрями забезпечення економічної безпеки згідно нового інституційного підходу*

* Джерело: сформовано на основі джерел [90; 91] та власних напрацювань.

Проведене дослідження категорії «економічна безпека» дало можливість обґрунтувати зміст її складових: фінансова, кадрово-інтелектуальна, маркетингова, ресурсно-технічна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, продовольча, інвестиційно-інноваційна, соціальна, енергетична, зовнішньоекономічна. Визначено, що процес діагностики стану економічної безпеки країни включає наступні етапи: *Етап перший* – підготовчий. На цьому етапі визначаються мета та завдання діагностики економічної безпеки, вибираються методи її здійснення та джерела інформації. Метою аналізу є об'єктивна діагностика економічної безпеки. Об'єктом аналізу є система економічної безпеки країни, а предметом – її стан. *Етап другий* – аналітичний. Стан економічної безпеки слід діагностувати за допомогою індикативного методу, суть якого полягає у зіставленні фактичних і порогових значень показників. На цьому етапі також слід обчислювати інтегральні показники стану економічної безпеки країни. *Етап третій* – групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки, їх пояснення за допомогою методів експертних оцінок, SWOT-аналізу. За допомогою останнього методу можна виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози для економічної безпеки країни. Значення сильних та слабких сторін відображають дію внутрішніх чинників економічної безпеки, які породжує сама господарська система, а можливості та загрози виступають зовнішніми чинниками. Розподіливши усі чинники за категоріями, ми отримаємо SWOT-карту, яка дозволить наглядно оцінити стан економічної безпеки. Отриману інформацію доречно використовувати при розробленні стратегії економічної безпеки країни. Запропоновано під інституційним регулюванням економічної безпеки розглядати, як вид публічного регулювання, яке здійснюється урядом й громадськістю за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів публічної політики, пов'язане зі зміною обсягу державних видатків або їх перерозподілом, оптимізацією норм законодавства, розвитком інтелектуального капіталу, реалізацією реформ громадянського суспільства та інше з метою забезпечення й посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи загалом.

Ґрунтуючись на положеннях інституційного підходу в роботі було запропоновано комплекс аргументів щодо визначення сучасних детермінантів інституційного регулювання економічної безпеки, які утворюють систему, що включає: розробку інституціональної інфраструктури, яка спроможна підтримувати й належним чином забезпечувати необхідний рівень економічної безпеки; нарощення і орієнтація на розвиток різних бюджетних та позабюджетних коштів; всеохоплююче стимулювання участі банківського сектору в інвестуванні, створенні механізмів страхування різних ризиків інвестицій в інноваційні проєкти; ефективне регулювання розвитку підприємницького сектору шляхом надання вітчизняним суб'єктам господарювання різного роду податкових пільг, субсидій тощо; нормативно-правове регулювання стимулювання функціонування ринку венчурних капіталів; налагодження системи правового захисту інтелектуальної власності й дієвості комерціалізації її об'єктів; становлення й регулювання функціонального стану сучасної організаційно-господарської платформи для регулювання розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності; активізацію діяльності щодо інформаційно консультативних структур, які забезпечують зростання рівня інформованості громадськості й товаровиробників, проведення тренінгів, семінарів, міжнародного стажування тощо. Таким чином, інституційне регулювання повинно належним чином сприяти мінімізації впливу негативних факторів зовнішнього середовища й сприятимуть активізації внутрішнього виробничо-господарського потенціалу задля забезпечення економічної безпеки.

1.3. Система інституційного регулювання економічної безпеки та фактори, які на неї впливають

Одним з головних завдань уряду країни є забезпечення необхідного рівня її економічної безпеки. Це зумовлює необхідність формування цілісної системи інституційного регулювання економічної безпеки.

На нашу думку, державне регулювання економічної безпеки – це сукупність заходів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на

окремі види та складники економічної безпеки задля забезпечення її належного рівня та створення умов для ефективного використання ресурсів, усунення внутрішніх і зовнішніх загроз, підтримання достатнього рівня стабільності господарської системи.

Державне регулювання економічної безпеки поділяється на три види: правове, адміністративне та економічне. До останнього належить регулювання економічної безпеки за допомогою фіскальних інструментів.

Для з'ясування суті інституційного регулювання економічної безпеки розглянемо категорію “інституційне регулювання”. Термін “фіскальний” походить від латинського “fisc” і в перекладі означає казенний [92]. Інституційне регулювання – це зміни в урядових видатках і оподаткуванні, що спрямовані на досягнення повної зайнятості та неінфляційного внутрішнього обсягу виробництва [92-94]. Під фіскальним регулюванням розуміють також “політику уряду, яка стосується обсягів урядових закупівель, трансферних платежів і податків” [93].

Більшість вітчизняних науковців інституційне регулювання ототожнюють з процесом змін у системі оподаткування та урядових видатків, що здійснюються з метою зменшення коливань ділових циклів, сприяння швидкому зростанню економіки з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції [95].

Марксистська ідеологія при аналізі інституційного регулювання оперує категоріями “планування народного господарства” та “господарський механізм”. Термін “господарський механізм” почав використовуватися у радянській політекономії у середині 1980-х років [96]. У теоретико-категорійному апараті тих часів поняття “фіскальна політика” було відсутнє. Натомість вживалися терміни “бюджетне регулювання” або “бюджетна політика”.

Проте, слід також зазначити, що термін “бюджетне регулювання” вживається часто і нині економістами, що стоять на позиціях аналітичної економії у значенні інституційного регулювання. Зокрема, стверджується, що “інституційне регулювання – це бюджетне регулювання..., скероване на зміну сукупного попиту шляхом зміни державних видатків і податків” [97]. У

науковій літературі можна зустріти і таке визначення: “Бюджетне регулювання – політика державних видатків, податкових ставок і державних запозичень; спосіб регулювання державних доходів та видатків з метою впливу на загальний рівень економічної активності, підтримки ринкової рівноваги та стимулювання розвитку окремих сфер національної економіки. Воно здійснюється шляхом розроблення та реалізації державного бюджету” [98]. Подібної точки зору дотримуються й інші дослідники. Аналізуючи державне регулювання в ринковій економіці, вони оперуть лише терміном “бюджетного регулювання”, під яким розуміють “політику зміни державних видатків і доходів з метою підтримки ринкової рівноваги і стимулювання розвитку окремих сфер і галузей національної економіки” [99].

Деякі дослідники поняття “інституційного” та “бюджетного” регулювання ототожнюють з бюджетною політикою: “інституційне регулювання – це бюджетна політика”, яка “спрямована на регулювання і запобігання небажаних змін сукупного попиту шляхом запланованих змін державних видатків і податків.”, “нероздільна із грошовою політикою держави”, та “спрямована на те, щоб пом’якшити коливання сукупного попиту за допомогою бюджетного дефіциту або надлишку” [97-100].

Вживання терміну “бюджетне” для означення інституційного регулювання є, на наш погляд, невиправданим, оскільки поняття інституційного регулювання ширше від бюджетного. Очевидно, його використання викликане бажанням деяких авторів знайти український відповідник латинського “fisc”.

Отже, інституційне регулювання економічної безпеки – вид інституційного регулювання, яке здійснюється урядом за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів фіскальної політики, пов’язане зі зміною оподаткування, обсягу державних видатків чи їх перерозподілом з метою забезпечення та посилення економічної безпеки окремих суб’єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи в цілому.

Інституційне регулювання економічної безпеки передбачає використання певних інструментів. Першим з них є доходи державного бюджету.

Під доходами у Бюджетному кодексі України розуміють: ”доходи – це всі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти)” [20].

З визначення випливає, що доходи поділяються на:

а) податкові надходження – загальнодержавні та місцеві податки та збори;

б) неподаткові надходження – передбачають доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів та фінансових санкцій, а також інші неподаткові надходження;

в) доходи від операцій з капіталом;

г) трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Одним з найвагоміших інструментів інституційного регулювання економічної безпеки є податки. Саме їм належить одна з провідних функцій регулювання економічних процесів. Ще у XVII ст. науковці зазначали, що “жодне державне питання не вимагає такого мудрого і розважливого розгляду як питання про те, яку частину слід брати у підданих і яку частину залишати їм” [101].

На думку більшості вчених-економістів, “податки – це примусові платежі державі домогосподарствами чи фірмами у вигляді грошей (або товарів і послуг), взамін яких домогосподарство чи фірма не отримує товару або послуги” [102]. Зустрічається також таке трактування: “податки – це частина доходу, що сплачується фірмами та домогосподарствами у розмірі, встановленому законом. У вузькому розумінні до податків належать фіскальні вилучення, що утворюють дохід державного бюджету. В широкому розумінні під податками розуміють всі фіскальні вилучення, встановлені державою, у тому числі відрахування до цільових позабюджетних фондів” [103].

Дуже часто під податками розуміють кошти, які стягуються державою з економічних агентів (виробників, споживачів, власників факторів

виробництва) з метою вирішення проблем більш справедливого розподілу доходів або підвищення ефективності ринкової системи” [95].

У сучасній економічній літературі існує багато підходів до класифікації податків. Податки можуть бути загальні та особливі. Прикладом податків першого роду є податки з продажу, на майно, подушний; податки другого роду стягують з певних видів майна чи доходу (наприклад, податок на автомобіль, спадщину) [104]. За іншими критеріями податки поділяють на прямі, непрямі та байдужі. Прямим називається податок, коли його платять безпосередньо з того джерела, яке обкладене цим податком [103]. Прикладом можуть слугувати податок на дохід або податок з капіталу. Непрямим називається податок, який встановлюють таким чином, що вносить його у казну одна категорія осіб, проте фактично сплачує інша [105]. Класичним прикладом такого податку є податок з продажу або ПДВ.

Байдужим називається податок, який встановлюють так, що джерело його сплати не має значення і може бути будь-якою комбінацією доходів (наприклад, подушний податок) [105].

Прямі податки поділяють на особисті й реальні. Відмінність між ними полягає у співвідношенні платника й об'єкта оподаткування. При особистих податках первинним є платник, а вторинним – об'єкт оподаткування. При реальних – навпаки [106].

Особисті податки встановлюються персонально для конкретного платника. Є чотири види особистих податків: подушний, прибутковий, майновий, на спадщину і дарування [98].

Реальні податки передбачають оподаткування майна за зовнішніми ознаками. До них належать земельний, домовий, промисловий, на грошовий капітал. У сучасних умовах найпоширенішими є особисті податки, зокрема прибутковий і майновий.

Залежно від суб'єкта оподаткування, прибутковий податок поділяється на два види: з фізичних і юридичних осіб. Податок з фізичних осіб стягується з особистих доходів громадян – заробітної плати та інших доходів, а також персоніфікованого прибутку підприємців. Уперше цей податок був запроваджений у Великій Британії у 1799 р. для фінансування війни проти

Наполеона. Ним оподатковували лише високі доходи і застосовували низькі ставки податку [107]. Податок з юридичних осіб стягують із загального доходу (прибутку) підприємства.

Прибутковий податок можна стягувати за двома системами: шедулярною (окремо по кожному виду) і глобальною (оподатковується сукупний дохід); або їх поєднанням.

Прибутковий податок, завдяки притаманній йому регулюючій функції, забезпечує задоволення інтересів майже усіх суспільних груп та досягнення цілей політики держави. Саме тому, незважаючи на всі труднощі у стягненні цього податку, його застосовують майже у всіх країнах світу, включно з Україною.

Майновий податок накладається на майно, яке перебуває у власності того чи іншого суб'єкта оподаткування. Цю форму податків широко застосовують при місцевому оподаткуванні. У разі використання цього податку основною є фіскальна функція (регулювальна – обмежена).

Податок на спадщину і дарування є різновидом майнового оподаткування і має разовий характер. Його стягують у випадку переходу власності від однієї до іншої особи у прямій формі або через систему державного мита за диференційованими ставками, що дає змогу, крім фіскальної функції, виявитись і функції регуляторній.

Подушний податок накладають на фізичних осіб незалежно від рівня їхніх доходів. Застосування цього податку частково обмежує права людини, тому у країнах з громадянським суспільством він не застосовується, хоча відома спроба уряду Маргарет Тетчер запровадити цей податок наприкінці 1980-х років у Великобританії [108]. Подушний податок має яскраво виражену фіскальну функцію.

Серед реальних податків найпоширенішими є земельний і промисловий податки. Земельний податок стягують із власників землі, враховуючи певні особливості, зокрема: родючість ґрунтів, місце знаходження ділянки, тощо. Можуть застосовувати різноманітні форми виділення об'єкта оподаткування й обчислення даного податку. Земельний податок має яскраво виражену фіскальну функцію. Скажімо, за умови врахування розміру ділянки і родючості

грунтів сплата земельного податку не залежить від результатів господарювання. Визначаючи диференційовані ставки не тільки залежно від родючості ґрунтів, а й від місця розташування земельної ділянки, держава має змогу регулювати розподіл економічних ресурсів та їх ефективне використання.

Промисловий податок стягують з різних видів промислів, які приносять дохід. Однак на відміну від прибуткового податку, він не передбачає точного обліку доходів, а оподаткування ведуть за зовнішніми ознаками майна, яке пов'язане з одержанням доходів. Особливого значення у податковій системі й податковій політиці цей податок не має і застосовується переважно при місцевому оподаткуванні.

Податок на нерухомість установлюють на житлові будівлі та приміщення для торгівлі і промислів на підставі їх оцінки за зовнішніми ознаками.

Податок на грошовий капітал поширюється на кошти, вкладені в цінні папери, з урахуванням доходу, який вони приносять. Поширенішим, однак, є оподаткування не грошового капіталу, а фактичного доходу, що отримується від нього. Таке оподаткування може здійснюватись або індивідуально через оподаткування дивідендів, або інтегровано через установлення податку на весь нерозподілений прибуток до виплати із нього дивідендів, а в окремих випадках і подвійно.

Незважаючи на те, що реальні податки були першими формами прямого оподаткування, у сучасних умовах вони значно поступаються місцем особистим податкам.

Що ж стосується непрямих податків, то їх поділяють залежно від характеру торговельної діяльності на дві підгрупи: акцизні збори і фіскальні монополії на внутрішніх ринках, та ввізні мита при експортно-імпортних економічних стосунках.

Акцизний збір – податок, який накладають на видатки на деякий продукт або на кількість продукту, яку купують. Акцизи – це непрямі податки, що входять у ціни певних товарів і стягуються в момент їх придбання [105].

Слово "акциз", походить від латинського "accido" і означає "відрізати, відсікати" – непрямий податок, здебільшого на предмети широкого вжитку, комунальні та транспортні послуги [108].

Залежно від методу встановлення надбавки розрізняють фіксовані (накладаються у грошовій формі на одиницю товарів і не залежать від ціни реалізації та інших, нецінових чинників) й пропорційні ставки акцизних зборів (накладаються у процентах до обсягу реалізації).

Відповідно, пропорційні акцизи поділяються на універсальні й специфічні. Універсальні акцизи накладаються на весь обсяг реалізації. Специфічні – на окремі види товарів (тютюнові вироби, алкоголь тощо). Саме специфічні акцизи були першою формою акцизних зборів. Перехід до універсальних пов'язується із розширенням номенклатури товарів, що підпадали під оподаткування акцизами. Першою формою універсальних акцизів став податок з продажу (купівель). Суть його зводиться до визначення об'єкта оподаткування сукупного обсягу продажу (купівлі) товарів. У подальшому податок з продажу трансформувалася у податок з обороту, розширивши при цьому і об'єкт оподаткування за рахунок оподаткування послуг.

Ці різновиди універсальних акцизів мають кумулятивний характер, що, за умов інтенсифікації господарських відносин, гальмує економічний розвиток. У зв'язку із цим було запроваджено таку форму універсального акцизу як податок на додану вартість, застосування якого дає змогу уникати подвійного оподаткування. Суть його зводиться до оподаткування лише заново створеної (доданої) вартості.

У сучасних умовах податок на додану вартість поряд із податком на прибуток і прибутковим податком з громадян є одним із найпоширеніших у світі.

Ще одним видом непрямого оподаткування на внутрішніх ринках є фіскальна монополія. Фіскальна монополія – діяльність уряду, пов'язана із встановленням монопольних цін на внутрішніх ринках на певні товари та послуги з метою наповнення бюджету. Монополія держави може бути повною або обмеженою. За умов повної монополії уряд контролює виробництво і реалізацію певних товарів за встановленими цінами. За умов обмеженої – монополізує або тільки процес ціноутворення, або ціноутворення і виробництво певних товарів, або ціноутворення і реалізацію. У сучасних умовах фіскальна монополія практично не застосовується.

При експортно-імпортних економічних стосунках застосовують ще один вид непрямих податків – мито. Мито – податок, який накладає країна на

імпортовані товари [107]. Мито як і земельний податок має досить тривалу історію. Багато країн, користуючись своїм вигідним географічним положенням, використовували мито як основне джерело формування доходів державного бюджету.

Податки є важливим чинником економічної безпеки країни. Про вплив податків на рівень безпеки національної економіки неодноразово зазначали відомі вчені-економісти, державні і політичні діячі. Ще відомий середньовічний арабський мислитель Ібн-Хальдун підкреслив, що податкові ставки мають стимулювати ділову активність, інакше руйнуються економічні стимули й цивілізація занепадає [108].

Всесвітньовідомий шотландський економіст А.Сміт вважав, що податки має сплачувати кожна особа, розмір і термін сплати повинен бути чітко визначеним, система оподаткування повинна сприяти розвитку промисловості й торгівлі, а держава має вести таку податкову політику, щоб капітал нагромаджувався і залишався в країні. На думку вченого, непрямі податки на споживчі товари приводять до зростання заробітної плати та витрат виробництва. Дотепер залишаються актуальними основні принципи оподаткування, що обґрунтував А. Сміт, а саме: справедливість оподаткування (всезагальність та рівномірний розподіл податків залежно від розміру доходів); доцільність вилучення податків, зручність для платника, відповідні способи вилучення; принципи економії (скорочення витрат при вилученні податків, удосконалення системи оподаткування) [107].

Про вплив податків на економічну безпеку стверджував також відомий англійський економіст Д. Рікардо. На його думку, будь-які податки зменшують нагромадження капіталу. А відтак, податки, з точки зору Д.Рікардо, є злом для національної економіки [105].

Відомий шведський економіст К. Віксель аналізує взаємозв'язок між податками та економічною безпекою з точки зору їх розподілу. Він підкреслював політичний характер податків, оскільки податкові рішення ухвалюють власники, які перекладають податковий тягар на широкі верстви населення. Актуальними є пропозиції вченого щодо справедливого оподаткування, які він пов'язував з принципами корисності й рівності

податків. Кошти, вилучені через механізм оподаткування, мають бути поверненими у формі державних послуг, зокрема – на підґрунті розвитку державного сектору економіки [87].

Дж. Робінсон теж виступала за прогресивне оподаткування, особливо – за високі податкові ставки на капітал великих корпорацій. Вона вважала, що таким чином буде зміцнюватися державний бюджет, і державі значно легше буде виконувати її соціальні функції [97].

Протилежної думки щодо впливу податків на рівень безпеки національної економіки дотримуються представники неокласичного напряму аналітичної економії (М. Фрідман, А. Лаффер), які вважають за необхідне зменшувати податки (передусім податки на капітал), оскільки вони гальмують інвестиції та ділову активність господарських суб'єктів. А. Лаффер підкреслював, що високі податки заради наповнення бюджету підбивають стимули до економічної активності й запропонував оптимальний рівень оподаткування на межі 30% доходів. Він довів, що при перебільшенні цього показника доходи “відправляються у тінь” і формують підґрунтя для так званої тіньової економіки.

Збільшення податкових ставок лише до певної межі стимулює збільшення податкових надходжень, після чого воно сповільнюється. Далі спостерігається або поступове зниження доходів бюджету, або їх різке падіння, висока інфляція, низький рівень нагромаджень, спад виробництва тощо. Такий взаємозв'язок наочно ілюструє відома крива А. Лаффера [65].

Зниження податкових ставок зазвичай призводить до поліпшення умов підприємницької діяльності, сприяє підвищенню інвестиційної активності. Водночас його негативними наслідками є скорочення податкових надходжень до бюджету [77]. Диференціація податкових ставок є передумовою ефективної регулювальної дії податків: це і стимулювання розвитку малого бізнесу, і сприяння розвитку окремих галузей економіки [93].

Аналізуючи вплив податків на економічну безпеку країни слід з'ясувати поняття податкового ризику – ймовірність виникнення потенційної загрози для платника податків понести фінансові втрати або недоодержати доходи через несплату податків, здійснення податкових правопорушень. До основних видів податкових ризиків належать [102]:

- ризик несплати податків, який призводить до негативних наслідків у вигляді штрафів, пені, неустойок;

- ризик податкового контролю, який призводить до виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів;

- ризик посилення податкового навантаження, диференційований за видами господарської діяльності й податкам;

- ризик податкової мінімізації – імовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків з мінімізації податкових платежів;

- ризик карного переслідування податкового характеру, що веде або до істотних фінансових втрат платника податків, або до позбавлення волі платника податків за здійснення правопорушень.

Загрозу економічній безпеці створює дестимулюючий вплив оподаткування на економічну активність суб'єктів господарювання, а також незаплановані втрати бюджету від недоотримання податкових надходжень. Головними наслідками невваженої податкової політики, які можуть генерувати загрози фінансово-економічній безпеці держави, на нашу думку, є:

- тіньова економіка;
- наявність та збільшення рівня податкового боргу;
- незаконне використання податкових пільг;
- незаконне виготовлення і збут підакцизних товарів;
- приховування податків;
- проведення фіктивних зовнішньоекономічних операцій.

Також факторами зниження рівня безпеки можуть бути:

- непродумана податкова політика;
- високий рівень оподаткування суб'єктів господарювання, який стримує зростання підприємницької активності (особливо у сфері інноваційного виробництва);

- корумпованість сфери адміністрування податків;
- ухил від сплати податків значної частини економічних агентів;
- розширення масштабів та видів тіньової економічної діяльності, яка прихована від оподаткування;

- недостатньо ефективна робота правоохоронних органів щодо запобігання податковим злочинам та правопорушенням;

- наявність суперечностей у законодавстві стосовно регулювання податкових відносин.

Значення податкової системи у забезпеченні економічної безпеки полягає у створенні таких умов господарювання, за яких практично унеможлиблюється зловживання фінансовими (бюджетними) коштами і переорієнтація руху капіталів у тіньову економіку. Поряд з цим податкова система має функціонувати таким чином, щоб була можливість отримувати фінансові ресурси у обсягах, які необхідні для виконання державою покладених на неї функцій.

Зниження рівня оподаткування, надання інвестиційних пільг можуть перетворюватися на інструмент конкурентної боротьби, який дає можливість виключно за рахунок податкових преференцій отримувати конкурентні переваги [107]. Вплив оподаткування на рівень безпеки може здійснюватися через ставки оподаткування (зниження, підвищення, диференціація), базу оподаткування (через включення або виключення окремих операцій з бази оподаткування) або перекладання податків (через узгодження механізмів справляння прямих і непрямих податків, особливості оподаткування доходів громадян).

Як видно з рисунку 1.6, кожен з податків впливає на той чи інший вид економічної безпеки. Так, на нашу думку, на рівень продовольчої безпеки уряд може найбільш ефективно впливати за допомогою регулювання рентних платежів за користування землею, податкових пільг для сільськогосподарських виробників, митних тарифів для експортерів чи імпортерів.

Для регулювання ресурсно-енергетичної безпеки у арсеналі уряду є рентні платежі за транспортування та видобування енергоресурсів, податкові пільги інвесторам у енергетичну галузь, антидемпінгові та компенсаційні мита, податкові канікули, мінімальні податкові ставки та інші податкові пільги для стимулювання розвитку нетрадиційних видів енергії.

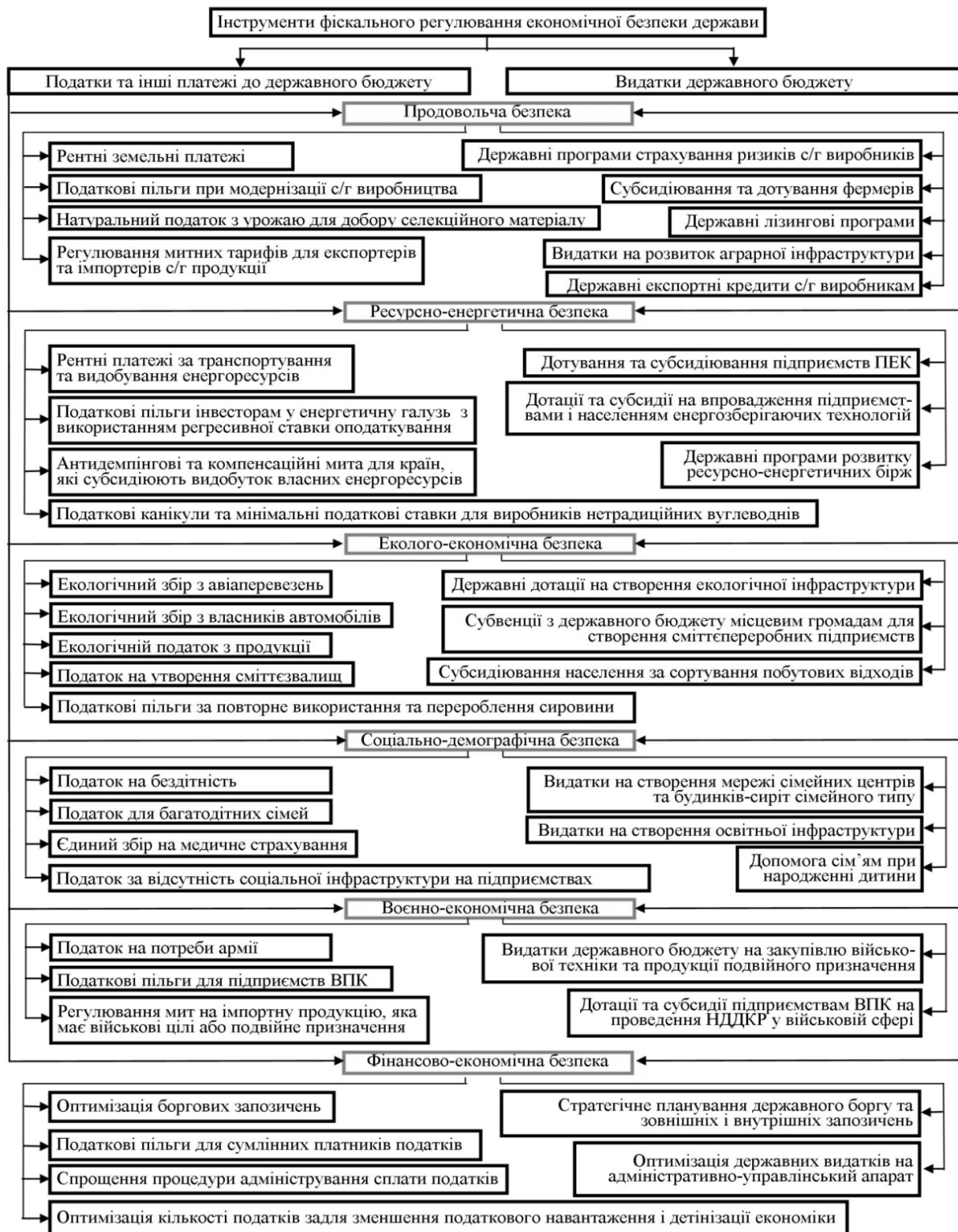

Рис. 1.6. Групування інструментів інституційного регулювання економічної безпеки держави за їх видами

Джерело: складено автором.

До інструментів інституційного регулювання, які дають змогу впливати на стан довкілля та рівень екологічної безпеки, на нашу думку, слід віднести

різноманітні екологічні податки та збори (екологічний збір з авіап перевезень, власників транспортних засобів, виробленої продукції, податки на утворення сміттєзвалищ, використання та рециклінг сировини тощо).

Інституційне регулювання у сфері соціально-демографічної безпеки спрямоване на зниження рівня смертності, регулювання народжуваності, зростання середньої тривалості життя, покращення стану здоров'я та умов життя населення. Для досягнення цих цілей у багатьох країнах застосовують такі види податків та зборів як податок на бездітність, податки для багатодітних сімей, податки за відсутність соціальної інфраструктури на підприємствах тощо (рис. 1. 6).

Ціла низка податків та податкових платежів може бути застосована для регулювання воєнно-економічної безпеки – податки та спеціальні збори для потреб армії, система податкових пільг для підприємств військово-промислового комплексу (ВПК), мита на імпортовану продукцію військового або подвійного призначення.

Серед фіскальних інструментів регулювання фінансово-економічної безпеки країни, на нашу думку, слід назвати оптимізацію середнього рівня податкового навантаження, обсягу боргових запозичень, спрощення процедури адміністрування сплати податків, податкові пільги для стимулювання рівня ділової активності тощо (рис. 1.6).

Важливим фіскальним знаряддям економічної безпеки країни є урядові видатки. Згідно з Бюджетним кодексом України: “видатки – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум” [20]. Згідно з Бюджетним кодексом України існують такі 4 види класифікації видатків:

- а) за функціями, які виконують видатки (функціональна класифікація);
- б) за економічною суттю операцій, при проведенні яких здійснюються видатки (економічна класифікація);
- в) за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація);
- г) за бюджетними програмами (програмна класифікація).

За економічною класифікацією видатки поділяються на поточні, капітальні та видатки кредитування за вирахуванням погашення. Згідно з відомчою класифікацією визначається перелік головних розпорядників бюджетних коштів. За її допомогою Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

Державні видатки слід класифікувати за складниками економічної безпеки. Це, на нашу думку, найкраще дає можливість зробити функціональна класифікація видатків. У Бюджетному кодексі наводиться такі рівні функціональної класифікації видатків [20]:

- розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

- підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

Відповідно до класифікації видів економічної безпеки, статті державних видатків можна поділити на такі групи (рис. 1.7):

- а) видатки, які впливають на воєнно-економічну безпеку:
 - 1) видатки на оборону;
 - 2) видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу;
- б) видатки, які впливають на еколого-економічну безпеку:
 - 1) видатки на охорону навколишнього природного середовища;
- в) видатки, які впливають на соціально-демографічну безпеку:
 - 1) видатки на охорону здоров'я;
 - 2) видатки на духовний та фізичний розвиток;
 - 3) видатки на освіту;
 - 4) видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- г) видатки, які впливають на фінансово-економічну безпеку:
 - 1) видатки на загально-державні функції;
 - 2) видатки на житлово-комунальне господарство;

- 3) видатки на транспорт;
- д) видатки, які впливають на продовольчу безпеку:
- 1) видатки на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство;
- е) видатки, які впливають на енергетично-ресурсну безпеку:
- 1) видатки на паливно-енергетичний комплекс;

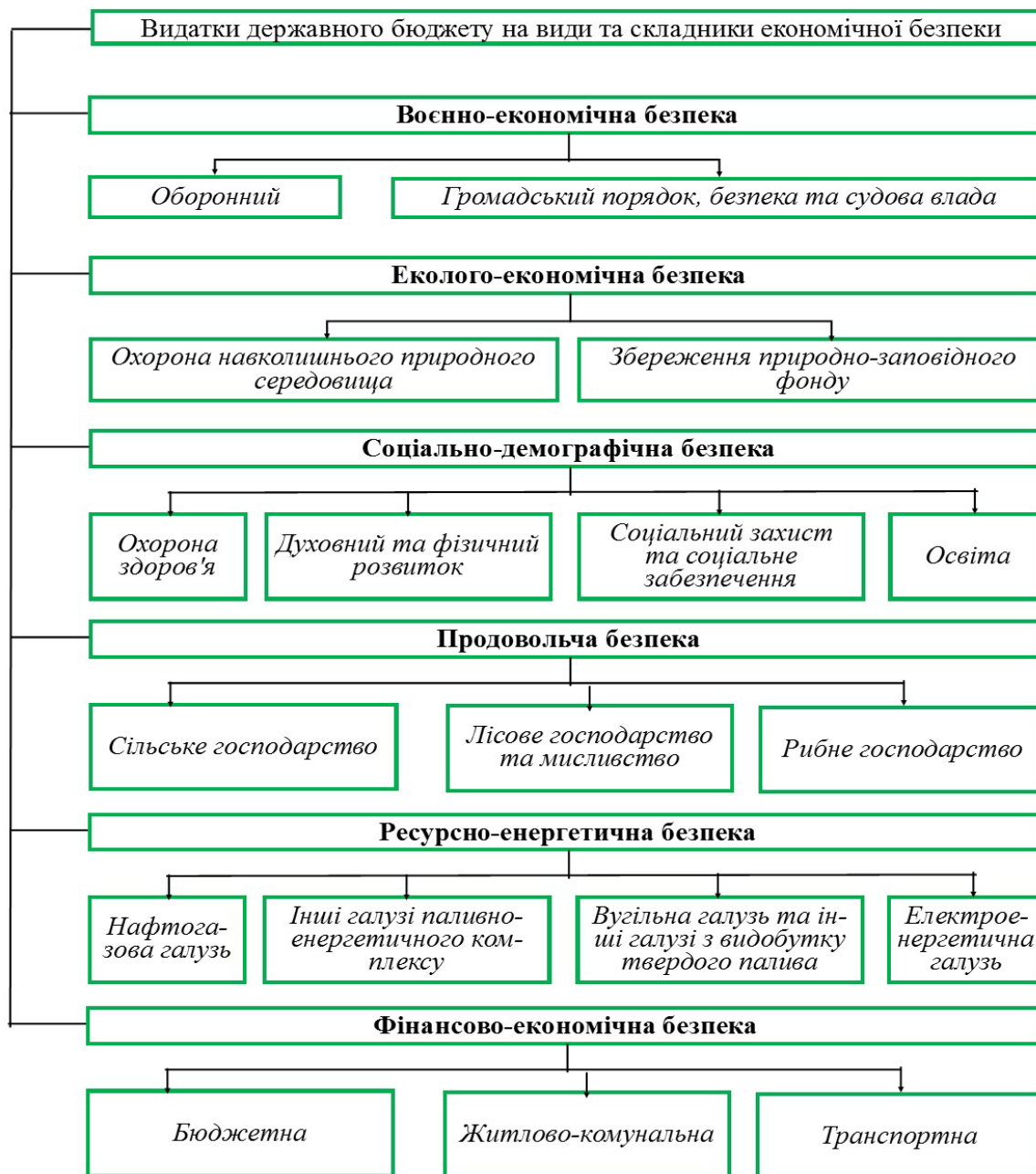

Рис. 1.7. Групування видатків державного бюджету економічної безпеки за її видами

Джерело: складено автором.

Деякі економісти, вважають, що “урядові видатки – це витрачання урядом грошей (або товарів та послуг), в обмін на які він не отримує товарів і послуг поточного виробництва” [106].

Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку. Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів влади, заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку. В складі поточних видатків окремо виділяються видатки бюджету, зумовлені зростанням мережі перелічених вище об'єктів із зазначенням усіх факторів, які вплинули на обсяг видатків.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема:

- фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;
- фінансування структурної перебудови економіки;
- субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

До основних бюджетних видатків належать: видатки на фінансування установ та організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення і соціального захисту населення, утримання органів державної влади і самоврядування; оборону; природоохоронні заходи; інші заходи, що фінансуються відповідно до законодавства. Також утворюються резервні фонди уряду та місцевих органів влади для фінансування невідкладних заходів, які не могли бути передбачені під час затвердження відповідних бюджетів.

Ще одним інструментом у системі інституційного регулювання економічної безпеки є бюджетні трансферти, як особливий інструментарій. Оскільки термін “бюджетний трансферт” є новим у нашій країні, тому визначення його змісту в літературі поки що трапляється рідко.

Вчені дають таке визначення поняття трансфертів стосовно бюджетів: "Трансферти (від фр. *transfert*; лат. *transfere* – переносити, переводити) – кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у формі

дотацій, субсидій, субвенцій тощо" [99], "трансферти – це форма перерозподілу частки коштів, які мобілізовані у доходах бюджетів" [107].

У Бюджетному кодексі України також дано більш загальне визначення цього терміну: "Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого" [20].

У процесі бюджетного регулювання активно використовуються такі методи безоплатної допомоги, що надається бюджетам нижчого адміністративного рівня за рахунок засобів бюджетів вищого адміністративного рівня, як дотація, субвенція і субсидія. При цьому субвенція і субсидія традиційно вважаються більш прогресивними методами бюджетного регулювання, ніж дотація [65].

Згідно з визначенням, "дотація – це асигнування з метою збалансувати бюджети нижчих рівнів, тобто покрити розрив між доходами і видатками" [95]. Інші автори дають ґрунтовніше, ширше і більш різнобічне визначення поняття дотація: "Дотація – це кошти, безвідплатно видані з бюджету.

Розрізняють два види дотацій: 1) допомога, що надається підприємствам, організаціям на покриття збитків, зумовлених незалежними від них причинами; 2) бюджетна – надається бюджету у випадках перебільшення видатків над доходами (як метод бюджетного регулювання); вона виділяється безповоротним порядком у твердій грошовій сумі з коштів бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня для їх збалансування у разі перевищення видатків над доходами [18].

Можна зустріти також таке визначення бюджетної дотації – виділена безповоротно тверда грошова сума з вищої ланки бюджетної системи для збалансування цього бюджету у випадках перебільшення видатків над доходами. Дотація виділяється в твердій грошовій сумі [8, С. 97].

Російські вчені визначають такий зміст цього поняття: "Дотація у бюджетних відносинах – це певна грошова сума, яка виділяється з бюджету вищого рівня за рішенням відповідного представницького органу влади у бюджет нижчого рівня, не обумовлена яким-небудь цільовим спрямуванням засобів. Дотація надається у випадках, якщо наявних джерел недостатньо для формування мінімального бюджету нижчого територіального рівня" [17, С.

114]. Виділення дотації здійснюється на безоплатній і безповоротній основі, а її використання не має цільового призначення" [18, С. 137-138].

Найбільш точно, на нашу думку, визначенням дотації наведено у Бюджетному кодексі України: "під дотацією слід розуміти трансфертні ресурси, що передаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня безповоротно для збалансування їхніх доходів та видатків". Крім того, доцільно дотації спрямовувати на збалансування поточних місцевих бюджетів. Об'єктивні ж критерії надання дотацій слід розробити в рамках механізму фінансового вирівнювання, який слід у законодавчому порядку закріпити в Україні [20].

Серед фіскальних інструментів регулювання економічної безпеки країни слід згадати субвенції і субсидії. Субвенція – це фінансова допомога бюджету нижчого рівня на конкретні цілі за умови, що для їх досягнення використовуються кошти цього бюджету" [107].

Субвенція видається бюджету нижчого рівня з чітко обумовленим цільовим призначенням, як допомога на програми і заходи соціального розвитку. Кошти у вигляді субвенції додаються як часткова допомога до фінансових ресурсів, які виділяються з бюджету на певні цілі. Регіональний або місцевий орган самоврядування не має права використовувати ці кошти на інші цілі [94]. Отже, субвенція є також видом грошової допомоги, але це часткова цільова допомога. Решту суми коштів, що не вистачає для фінансування певного заходу органу місцевого самоврядування, він повинен профінансувати сам [101].

Серед визначень субвенцій та їх ознак у вітчизняній економічній літературі можна знайти також такі. Субвенція – метод бюджетного регулювання, що застосовується для збалансування бюджетів нижчого рівня. Субвенція видається нижчестоящому бюджету з чітко обумовленим призначенням як державна фінансова допомога на програми і заходи, спрямовані на підтримку гарантованого законодавчого мінімуму соціальної забезпеченості населення регіонів, де такий мінімум не забезпечується власними бюджетними доходами з незалежних від них причин економічного

розвитку [105]. Субвенція у бюджетних відносинах – це грошова сума, яка виділяється з бюджету вищого рівня у нижчий на певний строк для конкретних цілей, для вирівнювання соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць" [109].

Часто під субвенцією також розуміють "трансфертні ресурси, які передаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня на фінансування цільових видатків і які підлягають обов'язковому поверненню їх у разі нецільового використання" [20].

З наведених вище визначень субвенцій випливає, що їхніми відмінними рисами є те, що вони мають цільовий характер, виділяються переважно за бюджетом розвитку і на основі пайової участі у фінансуванні передбачених видатків та можуть бути повернені до бюджету, з якого були надані, у разі порушення умов або неповного їх використання [93].

Слід також проаналізувати таке знаряддя інституційного регулювання економічної безпеки як субсидії. З позиції деяких економістів, субсидія – це цільова, переважно разова, грошова допомога бюджету нижчого рівня [104]. Можна зустріти також таке визначення: "субсидія – метод бюджетного регулювання, який застосовується з метою збалансування місцевих бюджетів, зміцнення їхньої доходної бази. Передається з вищих ланок бюджетної системи нижчим. Субсидії надаються на безповоротне фінансування певних заходів і конкретних установ, тобто мають цільовий характер" [108].

На наш погляд, більш точним є таке визначення субсидій – трансфертні ресурси, що надаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня на фінансування цільових видатків [20].

Субсидії також належить спрямовувати до місцевих поточних бюджетів. Субсидії мають стати основною формою державного фінансування делегованих повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування. Ці та інші статті видатків можна згрупувати у шість основних напрямів: 1) національна оборона; 2) утримання державного апарата; 3) фінансування приватного сектора економіки; 4) соціальні видатки; 5) фінансування розвитку економіки; 6) державний борг [102].

Державні видатки використовуються для досягнення стабільності цін, зростання ВВП, досягнення повної зайнятості, тощо. Саме урядові видатки, на думку кейнсіанців, є головним інструментом втручання держави у циклічний розвиток економіки. Державні інвестиції і поточні державні видатки можна фінансувати навіть за рахунок збільшення державного боргу та дефіциту державного бюджету задля досягнення “ефективного попиту” [107].

Іншої точки зору дотримуються представники класичної школи економічної теорії. Вони вважають, що збільшення внутрішніх і зовнішніх позик призводить до зростання державного боргу, що може спричинити банкрутство держави як позичальника [82].

Для досягнення макроекономічної стабільності держава може використовувати дискреційне інституційне регулювання – це цілеспрямоване регулювання податків та державних видатків для впливу на реальний ВВП і зайнятість, контролю за інфляцією та сприяння економічному зростанню. Слово "дискреційна" означає, що зміни в податках та державних видатках залежать від рішень уряду.

Уряд може, на власний розсуд, здійснити один із трьох основних варіантів інституційного регулювання:

- збільшити державні видатки;
- зменшити податки;
- застосувати певну комбінацію перших двох заходів.

Якщо бюджет збалансований, інституційне регулювання під час спаду чи депресії призведе до появи бюджетного дефіциту, тобто перевищення державних видатків над податковими надходженнями.

Насамперед проаналізуємо інституційне регулювання у двох наступних ситуаціях:

- у ситуації економічного спаду доцільно застосувати стимулювальне інституційне регулювання. Стимулювальне інституційне регулювання спрямоване на послаблення або корегування наслідків спаду і передбачає зростання сукупного попиту, спричинене збільшенням державних видатків, зменшенням податків, яке зумовить розширення споживчих видатків.

- якщо існує інфляція попиту, допомогти подолати її можна за допомогою стримувального, або рестрикційного, інституційного

регулювання. Уряд може зменшити видатки; збільшити податки або поєднати певним чином обидва заходи. Коли економіка стикається з інфляцією попиту, інституційне регулювання діятиме у напрямку створення надлишку державного бюджету – перевищення податкових надходжень над державними видатками.

Фіскальній системі властиві внутрішні автоматичні і дискреційні стабілізатори. Основними зняряддями дискреційної фіскальної політики є: зміни ставок оподаткування, громадські роботи і проекти громадського залучення [107, С. 68].

На нашу думку, дана класифікація інституційного регулювання економічної безпеки України дозволить в подальшому чітко структурувати інструменти регулювання та полегшити аналіз економічної безпеки за складниками.

Системний підхід до інституційного регулювання економічної безпеки передбачає перспективну необхідність врахування існуючих умов розвитку національної економіки, а сама така динамічна система повинна включати чітко окреслені складові елементи, алгоритм їх дії і взаємодії. Загалом систему інституційного регулювання економічної безпеки можна представити за допомогою концептуальної схеми, фундаментальні параметри, якої визначають структурно-функціональний зміст чітких управлінських дій, їх головні функції і можливі скориговані варіанти прийнятих рішень (рис.1.8). Головною метою реалізації системи інституційного регулювання економічної безпеки є формування оптимальних умов для забезпечення інноваційного розвитку економіки, виходячи із регламентованих соціально-економічних й екологічних інтересів населення та необхідності адаптації до виникаючих мінливих екзогенних й ендогенних факторів, які впливають на стан економічної безпеки держави.

Система інституційного регулювання економічної безпеки – це сукупність комплементарно взаємопов’язаних наукових підходів, спеціальних принципів, соціально-економічного потенціалу, підсистем внутрішньогосподарських відносин, методів, інструментів та процедур її імплементації.

Рис. 1.8. Концептуальний підхід до розбудови системи інституційного регулювання економічної безпеки*

*Джерело: розроблено автором

Для визначення основних факторів, які мають вплив на економічну безпеку автором ідентифіковані основні складові інституційного регулювання економічної безпеки: 1) фінансова складова, яка вважається основною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи; 2) інтелектуальна й кадрова складова, яка забезпечує належний рівень економічної безпеки через формування складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму; 3) інвестиційна складова, яка розглядається як елемент, що характеризується таким рівнем інвестицій, при якому має можливість стало розвиватися, збільшувати виробництво, виконувати реструктуризацію та оновлювати технологічне оснащення; 4) техніко-технологічна складова, яка розглядається як процес оптимізації техніко-технологічної складової економічної безпеки, який передбачає здійснення кількох, послідовних станів; 5) політико-правова складова, яка передбачає законодавче регулювання та політичне становище в державі; 6) екологічна складова, яка відповідає за охорону екологічної безпеки суспільства від суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність; 7) силова складова, яка характеризується створенням безпечних умов господарювання та розвитку шляхом створення принципової схеми організації силової складової економічної безпеки з виокремленням послідовно виконуваних робіт.

Наявність значної кількості аспектів інституційного забезпечення економічної безпеки, складність вибору оптимального варіанту її гарантування об'єктивно спонукає до використання комплексного підходу у систематизації відповідних факторів (рис. 1.9) [97, с. 99].

Підсумовуючи вищевикладене, бачимо, що інституційне забезпечення економічної безпеки, розглядається як складний комплексний елемент загальної системи інноваційного розвитку на всіх рівнях його забезпечення, і передбачає виконання відповідних заходів (організаційно-технологічних, профілактичних, пропагандистських, контролюючих, захисних), які вживаються з метою нейтралізації негативного впливу на економічну безпеку.

Рис. 1.9. Комплексні фактори інституційного забезпечення економічної безпеки *

* Джерело: розроблено автором

В контексті попередньо проведених нами досліджень, обґрунтовано концептуальні складові інституційного забезпечення економічної безпеки, які поєднують наступні компоненти: фінансово-економічні, інтелектуально-кадрові, техніко-технологічні, захисні, інституційно-правові та

інформаційно-аналітичні, кожна з яких має своє функціональне призначення у загальній структурі інституційного забезпечення економічної безпеки та може бути декомпонована на фактори наступного порядку (рис.1.10).

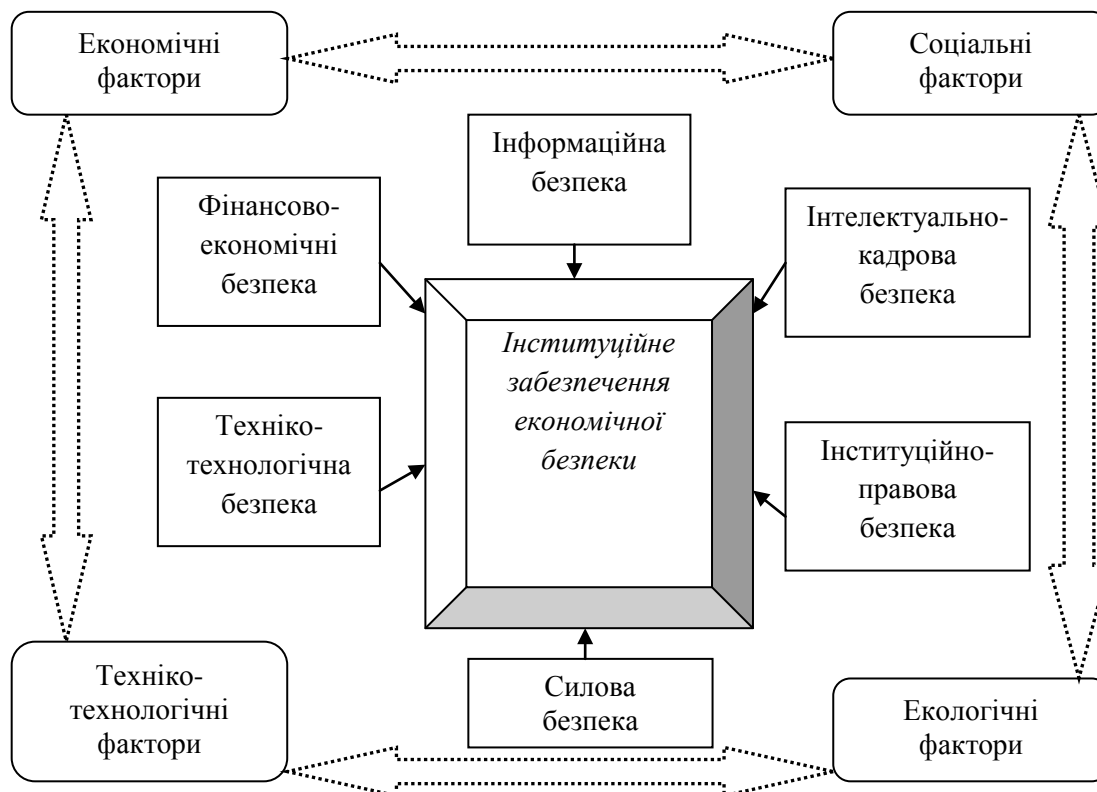

Рис. 1.10. Фактори інституційного забезпечення економічної безпеки

*Джерело: розроблено автором

Загалом, варто зауважити, що категорія інституційного забезпечення економічної безпеки є інтегральною, системною величиною. У значній мірі, це пов'язано з внутрішньою організацією, якій притаманні: ієрархічність, багатокритеріальність, автономність та динамічність розвитку, певний ступінь невизначеності й ризику, а також здатність до самоорганізації та адаптації.

Фінансово-економічна складова є найбільш показовою щодо стану інституційного забезпечення економічної безпеки. Призначення даної складової полягає у забезпеченні необхідними ресурсами, недопущення збитковості, зростання прибутковості та рентабельності виробництва, поточної і абсолютної ліквідності, платоспроможності і кредитоспроможності, тенденцій зменшення обсягу заборгованості, ефективність і достатність оборотних засобів (як власних, так і запозичених) тощо [101, с. 109].

Ефективність запобігання очевидним і потенційно можливим загрозам економічній безпеці визначає дієвість діяльності відповідних інститутів. Спочатку оцінюються загрози для фінансової складової економічної безпеки, які включають:

- внутрішні негативні фактори (неефективне фінансове планування та управління активами; малоефективна ринкова стратегія; нераціональна цінова й кадрова політика);

- зовнішні негативні фактори (спекулятивні операції на ринку цінних паперів; цінова та інші форми конкуренції; лобіювання конкурентами недостатньо продуманих рішень органів влади);

- форс-мажорні обставини (стихійне лихо, страйки, військові конфлікти) та обставини, наближені до форс-мажорних (законодавчі акти, ембарго, блокада, зміна курсу валют тощо) [68, с. 29].

У результаті оцінки поточного рівня забезпечення фінансової складової економічної безпеки підлягають аналізу:

- фінансова звітність та результати роботи суб'єктів (платоспроможність, фінансова незалежність, структура й використання капіталу та прибутку);

- конкурентний стан на зовнішньому ринку;

- рівень застосовуваних інноваційних технологій у виробництві та державному регулюванні (управлінні);

- інноваційно-інвестиційна активність [102, с. 67].

Інтелектуально-кадрова складова інституційного забезпечення економічної безпеки, представляє собою кадровий потенціал. Тільки він забезпечує отримання прибутку, але водночас є й джерелом всіх внутрішніх загроз економічній безпеці.

У контексті дослідження питання формування ефективної системи інституційного забезпечення економічної безпеки [103, с. 198] підтримуємо позицію попередніх дослідників щодо виокремлення таких основних підсистем інтелектуально-кадрової складової інституційного забезпечення економічної безпеки :

- безпека здоров'я (створення безпечних умов праці співробітників, запобігання травматизму, професійним захворюванням);

- фізична безпека (виконання комплексу заходів, щодо недопущення зовнішніх небезпек персоналу, пов'язаних з їх службовою діяльністю, або членам їх сімей);

- фінансова безпека (грошова забезпеченість, яка відповідає обсягу, кваліфікації, якості виконаної роботи; впевненість працівників у своєму робочому місці, стабільності оплати праці);

- інтелектуальна безпека (рівень володіння сучасними знаннями, впровадження інновацій у розвиток персоналу, підвищення рівня професійних знань, навичок, умінь, стимулювання прояву ініціативи та здібностей шляхом створення гнучкої системи преміювання у відповідності з розвитком науково-технічного прогресу);

- кар'єрна безпека (професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, заохочення в підвищенні своєї кваліфікації до вимог функціональних обов'язків, в гарантіях виробничого зростання, отримання шансів для самореалізації на робочому місці);

- адміністративна безпека (забезпечення об'єктивного оцінювання результатів праці та виявлення потенціалу кожного працівника, неможливість призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів, що знаходяться у родинних стосунках з власниками (засновниками, акціонерами тощо), на керівні посади, на які заслужено претендують перспективні та досвідчені співробітники);

- технологічна безпека (система аналізу та прогнозування, направлена на створення сучасного обладнання робочого місця, новітніх технологій, використання передового досвіду);

- пенсійно-страхова безпека (соціальний захист працівників, їх страхування, преференції якісного медичне обслуговування);

- патріотична безпека (створення психологічного клімату в колективі на основі позитивного відношення до роботи, психологічної об'єднаності працівників навколо загальних цілей);

- антиконфліктна безпека (узгодженість, безконфліктність спілкування на соціальному та особистісному рівнях, товариська допомога, вимогливість до себе та інших в інтересах);

- психолого-комунікаційна безпека (сприяння позитивним міжособистісним комунікаціям, створенню сприятливого мікроклімату, врахування інтересів і побажань працівників по вертикалі та горизонталі, доброзичливий та шанобливий стиль спілкування “керівник-підлегли”);

- естетична безпека (проведення загальноосвітніх семінарів, конференцій, групових дискусій; мотивація задоволення персоналу своєю роботою; поліпшення власного іміджу кожного працівника) [103].

Перш за все, варто зауважити, що усі ці складові повинні діяти не окремо одна від одної, а комплексно в системі, оскільки вони пов’язані між собою різноманітними та часто завуальованими зв’язками та впливами.

У сукупності кадрова й інтелектуальна складові враховують забезпеченість та інтелектуально-кваліфікаційний рівень працівників, організацію системи управління персоналом, навчання і мотивації співробітників підприємства, збереження і розвиток інтелектуального капіталу, забезпечення прожиткового мінімуму, зростання заробітної плати тощо.

Негативними тенденціями, якими може характеризуватися інтегрована інтелектуально-кадрова складова є: звільнення провідних спеціалістів, зниження частки інженерно-технічних працівників, зниження освітнього рівня, плинність кадрів, значна частка працівників-сумісників.

Техніко-технологічна складова відображає технологічний та технічний потенціал та характеризує ступінь його захищеності. Процес її передбачає здійснення кількох послідовних етапів.

Перший етап охоплює аналіз ринку технологій щодо виробництва аграрної продукції (збирання та аналіз інформації щодо особливостей технологічних процесів і нових розробок у аграрному секторі, а також технологій, спроможних здійснити інтервенцію на галузевий технологічний ринок).

Другий етап – це аналіз конкретних технологічних процесів і пошук внутрішніх резервів поліпшення використовуваних технологій.

Третій етап передбачає здійснення:

1) аналізу товарних ринків за профілем аграрної продукції, що виготовляється, і ринків товарів-замінників;

2) оцінку перспектив розвитку ринків продукції;

3) прогнозування можливої специфіки необхідних технологічних процесів для випуску конкурентоспроможної продукції.

Четвертий етап охоплює процес розробки технологічної стратегії , зокрема увагу слід приділити наступним моментам:

- 1) виявленню перспективних та інноваційних товарів;
- 2) плануванню комплексу технологій для виробництва перспективних товарних позицій;
- 3) бюджетуванню технологічного розвитку на засадах оптимізації витрат за програмою, вибору альтернатив, опрацювання власних розробок або придбання патентів і необхідного устаткування на ринку;
- 4) розробці загального плану технологічного розвитку;
- 5) складанню плану власних НДДКР згідно з планом технологічного розвитку .

П'ятий етап – оперативна реалізація плану технологічного розвитку в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності.

Шостий етап є завершальним. На цьому етапі аналізуються результати практичної реалізації заходів щодо охорони техніко-технологічної складової забезпечення економічної безпеки на підставі спеціальної карти розрахунків ефективності таких заходів [86, с. 32-33].

Інституційно-правова складова характеризує інституційне поле й правову захищеність . Основними її загрозами є: порушення юридичних прав, навмисне чи випадкове розголошення відомостей, що являють собою комерційну таємницю, порушення норм патентного права, ліцензійних договорів тощо. Протидіяти цим загрозам повинна юридична та патентно-ліцензійна служби, основними функціями яких є правове забезпечення функціонування , юридична підтримка документації, супровід судових та арбітражних розглядів, правові тренінги персоналу, ведення патентного фонду суб'єктами господарювання, контроль порушень норм патентного права, перегляд матеріалів, які призначені для передачі засобам масової інформації [86, с. 34].

Для того, щоб вітчизняний претендував на гідне місце у світовому інформаційному просторі, ефективно використовувати глобальні інформаційні ресурси для власного соціально-економічного розвитку слід передбачити

заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки, яка характеризується рівнем захисту вітчизняних інтелектуальних прав власності, заходами по попередженню витоку конфіденційної інформації тощо.

Питання інформаційної безпеки є надзвичайно актуальним, особливо в умовах гучних кібератак, свідками яких ми є. Однак, сьогодні, на жаль, не приділяється достатньої уваги інформаційній політиці в цілому і, зокрема, в контексті забезпечення економічної безпеки. Вітчизняний не презентований в достатній мірі в міжнародних інформаційних мережах, що не дає змоги створювати й утримувати позитивний імідж держави та її за кордоном, демонструвати їх потенціал та конкурентні переваги.

Проблему інформаційної безпеки можна досить умовно сегментувати на три складові: 1) проблема захисту авторських прав; 2) безпека інформаційного обміну; 3) електронна комерція.

Екологічна складова забезпечення економічної безпеки є переконливою умовою забезпечення сталого інноваційного розвитку. Згідно офіційно прийнятого визначення МАГАТЕ, екологічна безпека представляє собою захист осіб або навколишнього середовища від надмірних несприятливих впливів. Проблему забезпечення та гарантування екологічної безпеки суспільства з боку , що виробляє на комерційній основі ту чи іншу продукцію, можна вирішити тільки через ретельне дотримання національних (міжнародних) норм мінімально-допустимого вмісту шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виготовляється.

Загалом, варто зауважити, що планування й реалізація економіко-екологічної політики повинні здійснюватися на основі розробленої програми чи проекту, їх експертизи та контролю, моніторингу навколишнього середовища, складання плану заходів зі зниження впливу й запобігання завданню шкоди довкіллю. На особливу увагу заслуговує обґрунтування критеріїв і допустимих нормативів при оцінюванні рівня небезпеки впливу результатів господарської діяльності на довкілля, масштабів цієї небезпеки, її інтенсивності й тривалості, а також компенсації за завданий збиток у матеріальному та грошовому еквіваленті. Небезпека господарської діяльності полягає в стані інженерних

комунікацій, у процесі використання паливно-енергетичних і природних ресурсів, у наявності шуму й вібрацій, випромінювань, освітленості робочих місць та інших джерел впливу на навколишнє середовище. Ці джерела впливу на довкілля контролюють за допомогою інструментів економіко-екологічної політики суб'єктів господарювання, що пов'язані з оцінюванням основного й допоміжного технологічного обладнання, обліком, зберіганням, транспортуванням та утилізацією відходів виробництва, ідентифікацією забруднення навколишнього середовища матеріалами й шкідливими речовинами [101, с. 183].

Проаналізувавши основні складові інституційного забезпечення економічної безпеки бачимо, що проведення її оцінки за окремими факторами та функціональними компонентами інституційного забезпечення, на основі статистичних методів досить ускладнено, адже більшість з них не піддаються чіткій формалізації.

З огляду на зазначені вище факти, доцільним буде зосередити увагу на основних ресурсозабезпечуючих складових економічної безпеки, зокрема: фінансово-економічній, інтелектуально-кадровій та техніко-технологічній.

В сьогоденнішніх умовах поглиблення євроінтеграційних процесів та активізації інноваційної діяльності, враховуючи розширення міжнародних зв'язків України із іншими країнами, варто, на нашу думку, враховувати у складі підсистем інституційного забезпечення економічної безпеки важливу складові – інноваційну.

Інноваційна компонента інституційного забезпечення економічної безпеки – це важлива складова, у якій матеріалізуються результати використання обґрунтованих вище фінансово-економічної, інтелектуально-кадрової та техніко-технологічної складових. Ресурс інновацій – це ключовий елемент забезпечення розвитку та підвищення рівня економічної безпеки в сучасному ринковому просторі. За допомогою інновацій більшість європейських країн не тільки пододала спад в економіці, а й забезпечує її структурну перебудову і насичує ринок різноманітною конкурентоспроможною продукцією. Створення, впровадження і значне поширення нових товарів, послуг, технологічних процесів стають вирішальними факторами зростання обсягів виробництва,

зайнятості населення, залучення інвестицій, поліпшення якості продукції, економії трудових і матеріальних ресурсів, удосконалення організації виробництва й підвищення його ефективності, а головне – гарантом забезпечення економічної безпеки [103].

На нашу думку інноваційна складова забезпечення економічної безпеки це підсистема формування й розвитку інноваційного потенціалу господарюючого суб'єкта, за допомогою якого він при найефективнішому використанні усіх наявних ресурсів спрямовує максимальні зусилля на попередження, послаблення або захист від існуючих небезпек і загроз, чи інших непередбачених обставин, і забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику.

Проведене дослідження щодо класифікації загроз та факторів, які впливають на економічну безпеку, дозволило дійти висновку щодо їх різноманітності. Усі фактори економічної безпеки за своїм походженням поділяються на зовнішні (природно-кліматичні умови; мінливість зовнішнього середовища; співпраця з контрагентами; ринкове середовище; державна підтримка галузі; податкове законодавство) та внутрішні (фінансові умови; організація системи управління; кадрове регулювання; виробнича складова; екологічна складова; інформаційно-аналітичне регулювання). Зокрема, головними небезпеками розвитку національної економіки є такі: низька конкурентоспроможність, у тому числі висока собівартість вітчизняного виробництва продукції; непоширеність висококонкурентних та інноваційних технологій, адаптованих до потреб й економічних можливостей виробництва, низький рівень інноваційної активності національного господарства; зростання вартості невідновлювальних природних ресурсів; недосконалість діючої системи інформаційно-аналітичного регулювання розвитку національної економіки; слабка матеріально-технічна база національної економіки, наукових установ та їх дослідних господарств; недосконалість критеріїв надання державної підтримки; слабка інвестиційна спроможність держави та переважної більшості суб'єктів господарювання; недостатнє матеріальне стимулювання провідних галузей національної економіки; дефіцит висококваліфікованих кадрів.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Гнилицька Л. Теоретико-методологічний інструментарій формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. Київ : Екаунтинг, 2013. № 9.т С.37-45.
2. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За заг.ред.В.М.Гейця. Х.: Форт, 2000. 336 с.
3. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія. К.: Книжкове видавництво НАУ, 2007.436 с.
4. Козаченко Г.В. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / Г.В. Козаченко. Луганськ: Еталон, 2010. 282с.
5. Барановський О. І. Економічна безпека: навч. посіб. / О. І. Барановський, Л. В. Герасименко О. Є Користін; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. 368 с.
6. Основы экономической безопасности: государство, регион, предприятие, личность / под ред. Е.А. Олейникова. М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. 288 с.
7. Сидоренко-Стеценко С. Д. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її моделювання. Вісник Черкаського університету, 2009. № 152. С. 109–114.
8. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы. Вестн. Моск. ун-та. сер.6.Экономика, 1995. №3. С. 3-9.
9. Крамарева О. М. Економічна безпека країни в умовах глобалізації. Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрями зміцнення: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 жовтня 2008р.). Харків: ХНУВС, 2007. С. 45-49.
10. Михасюк І. Економічна безпека країни в умовах глобалізації. / І. Михасюк – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 42 с.
11. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наук. Доповідь. Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. К. : Вид-во НІПМБ, 2008. 48 с.
12. Подлужная Н. Управление экономической безопасностью как засіб підвищення ефективності промислового виробництва. Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины: сб. науч. трудов НАНУ. Институт экономики промышленности. Донецк, 2000. Т2. С 43-54.

13. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. К. : ДП Укрархбудінформ, 2001. 122 с.

14. Єрмошенко М. М. Економічна безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 309 с.

15. Качинський А. Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / А. Б. Качинський; заг. ред. В. П. Горбуліна; Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України, Рада національної безпеки і оборони України. Інститут проблем національної безпеки. К. : Євроатлантикінформ, 2006. 336 с.

16. Крамарева О. М. Економічна безпека країни в умовах глобалізації. Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрями зміцнення: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 жовтня 2008р.). Харків: ХНУВС, 2007. С. 45-49.

17. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. К.: Квіц, 1999. 464 с.

18. Новак А. Я. Як підняти українську економіку : монографія / А. Я. Новак. Вид.2-ге доп. К. : Гнозіс, 2007. 344 с.

19. Пашенко Д. О. Перспективи розвитку національної системи забезпечення економічної безпеки в Україні. Шлях України до економічної безпеки: матеріали науково-практичн. конф. (Харків, 14 квітня 2006р.). Харків, 2006. С. 57-62.

20. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізми забезпечення: монографія / О.Ф.Новікова, Р.В. Покотиленко. Донецьк: КІНД ІЕПНАНУ. 2006. 408 с.

21. Забродский В. А. Собственность, экономическая безопасность и государство / В. А. Забродский, Н. В. Капустин. Харьков: АО "Бизнес-Информ", 2007. 96 с.

22. Акимов В. А. Актуальные проблемы устойчивого развития : монографія / В. А. Акимов, Е. В. Бридун, М. Ю. Ватагин и др.; под общ. ред. И. В. Недина – К.: Знание Украины, 2003. 405 с.

23. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього

середовища: монографія / Л. Г. Шемаєва. К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки та оборони України, 2009. 357 с.

24. Економічна енциклопедія: в 3-х томах / під ред. Л. І. Молдована. К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. Т. 1. 864 с.

25. Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15.12. 2005р. № 3200-IV : Відомості Верховної Ради України. 2006. № 14. Ст.116. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

26. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Я. А. Жаліло. К. : НІСД, 2003. 224 с.

27. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук’яненко. Київ : КНЕУ. 2001.733 с.

28. Головка Л. С. Розвиток системи управління фінансово-економічною безпекою в умовах глобалізації. Actual problems of modern economy development: Collection of scientific articles. Thorpe-Bowker, Melbourne, Australia, 2015. С. 5-12.

29. Жаліло Я. А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. К. : Сантисанга, 2001. С. 141-142.

30. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. Харків : ХНЕУ, 2008. 256 с.

31. Основи економічної безпеки : підручник / Бандурка О. М., Духов В. Е, Петрова К. Я., Червяков І. М. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ., 2003. 236 с.

32. Бойко В. В. Еволюція розвитку та сутність економічної безпеки держави. Вісник Хмельницького національного університету. 2015. № 4. Т. 1. С. 162-167.

33. North D. Institutions. Journal of Economic Perspectives. 1991, Winter. Vol. 5. № 1. pp. 97-112.

34. Про схвалення Стратегії розвитку економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.

35. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

36. Модельный закон стран-участниц СНГ от 16 октября 1999 г. № 14-10 «О продовольственной безопасности». URL: <http://www.inforpravo.by>

37. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

38. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 URL: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=449309-29102013-0.htm>.

39. Гойчук О. І. Продовольча безпека: [монографія] / О. І. Гойчук. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.

40. Рогач С. М. Екологічна складова продовольчої безпеки. Науковий вісник НАУ [редкол. : Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін.] К., 2006. Вип. 97. С. 161–164.

41. Кузнецов В. В. Состояние и прогнозирование продовольственного обеспечения населения в странах СНГ. Економіка АПК. 2010. № 12. С.21–23.

42. Гнатюк С. А. Продовольча безпека та можливість її досягнення в Україні. Економіка АПК. 2005. № 7. С. 42–45.

43. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О. В. Шубравська. К.: Інститут економіки НАН України, 2002. 203 с.

44. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрями забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. К. : НІСД, 1997. 144 с.

45. Журавков В. В. Продовольча безпека в надзвичайних ситуаціях: історичний досвід та концептуальні підходи до її забезпечення в Україні / В. В. Журавков. К.: УАЗТ, 2002. 96 с.

46. Березін О. В. Проблеми формування продовольчого ринку України : [моногр.] / О. В. Березін. К. : Вища школа, 2002. 211 с.

47. Чечель О. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки. Економіка АПК. 2000. № 8. С. 73–76.

48. Дейнеко Л. В. Передумови та шляхи досягнення продовольчої безпеки в аграрній сфері. Продовольчий комплекс України : проблеми теорії

та практики : матеріали наук. читань (Київ, 12 травня 2006 року) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України ; редкол. : Дейнеко Л. В., Загній О. Г., Шелудько Е. І., Коваленко А. О., Купчак П. М. К. : РВПС України НАН України, 2006. 262 с.

49. Суперсон В. І. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах. Економіка АПК. 2008. № 12. С. 13–18.

50. Саблук П. Т. Національна доктрина продовольчої безпеки України / П. Т. Саблук, С. М. Калетнік, С. М. Кваша, В. І. Власов [та ін.] Економіка АПК. 2011. № 8. С. 3–11.

51. Солошенок А. Л. Результати діяльності олійно-жирового підкомплексу України. Продуктивність агропромислового виробництва : науково-практичний збірник Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу (НДІ «Украгропромпродуктивність») Міністерства аграрної політики України. 2008. № 11. С. 112–114.

52. Структура програми розвитку економіки на період до 2020 року: [проект] [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ru/node/10512>.

53. Лысенко Е. Г. О продовольственной безопасности и проблеме сельской бедности. Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2008. № 11. С. 6–7.

54. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство : монографія / [Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, Л. Я. Малюта, В. А. Паляниця та ін]; за заг. ред. Андрушківа Б. М. Тернопіль : Тернограф, 2008. 424 с.

55. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку : монографія /О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко. Київ : КНЕУ. 2001. 733 с.

56. Бурдіна О. А. Державне регулювання економіки як фактор економічної безпеки України. Шляхи України до економічної безпеки: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 квітня 2006р.). Харків, 2006. С. 188-191.

57. Дикань В. Л. Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук. праць. Харків : УкрДАЗТ, 2013. № 44. С. 11–17.

58. Лук'янова В. В. Діагностика економічної безпеки підприємства: монографія / В. В. Лук'янова, Ю. В. Шутяк. Хмельницький : ХНУ, 2014. 165 с.
59. Реверчук Н. Й Економічна безпека України : навчальний посібник / Н.Й. Реверчук, Я.Й Мелик, І.І.Кучицький, С.К. Реверчук. Львів, 2000. 188с.
60. Ружицький І.Ю. Типологізація економічної безпеки країни та її складові. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. 2018. №4. С.332-339.
61. Іншаков О. В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів. Економічна теорія. 2011. № 1. С. 52-62.
62. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. АПК. 2010. №1. С. 159-165.
63. Лопатинський Ю. М. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія / Ю.М. Лопатинський, С.І. Тодорюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 220 с.
64. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. М.: Фонд эконом. книги «НАЧАЛА», 1997. 200с.
65. Корнєв В. В. Інституційні орієнтири ринкових перетворень. Економіка та прогнозування. 2002. № 3. С. 82-91.
66. Одягайло Б. М. Генеза та глобалізаційна адаптивність економічної системи (інституціональний підхід). монографія. Львів: МагноліяПлюс, 2006. 376 с.
67. Рекун І. І. Інституціональна зміна парадигми економічної безпеки. Інституціональний вектор економічного розвитку / Institutional Vector of Economic Development: збірник наукових праць МІДМУ «КПУ». Мелітополь: Вид-во КПУ, 2016. Вип. 8 (2). С. 57-65.
68. Андрушків Б. М. Наративи з проблем формування інституційних засад Економічної Конституції України: колективна монографія / [Б.М. Андрушків, Н.Б.Кирич Н.Б., Л.Я.Малюта, Л.М. Мельник та ін.]; за заг. ред. Андрушківа Б. М. Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 2013. 552 с.
69. Бурдіна О. А. Державне регулювання економіки як фактор економічної безпеки України. Шляхи України до економічної безпеки: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 квітня 2006р.). Харків, 2006. С. 188-191.

70. Серл, Дж. Что такое институт? Вопросы экономики. 2007. № 8. С. 5-27.
71. Коммонс, Дж. Институциональная экономика. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2007. Т. 5. № 4. С. 59-69.
72. Кирдина, С. Г. Преодолевая ограничения методологического индивидуализма. Журнал экономической теории. 2013. № 4. С. 100-110.
73. Ткач, А. Методологічні основи інституціональної теорії. Інституціональна парадигма цивілізаційного розвитку : моногр. : у 4-х. кн. Запоріжжя: Запорізький інститут державного і муніципального управління, 2007. Кн. 1 : Інституціональні передумови соціально-економічного розвитку. 276 с.
74. Нестеренко, А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко ; отв. ред. акад. Л. И. Абалкин. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. 416 с.
75. Nelson, R. R. Making sense of institutions as a factor shaping economic performance. Journal Economic Behavior & Organization, 2001. Vol. 44. P. 31-54.
76. Фуруботн, Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер. Санкт-Петербург: Издат. Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2005. 702 с.
77. Сэмюэлс, Уоррен Дж. Институциональная экономическая теория. Панорама экономической мысли конца XX столетия : в 2-х т. / под ред. Д. Гринэуэя, М. Блини, И. Стюарта. Санкт-Петербург: Эконом. шк., 2002. Т. 1 : К изучению дисциплины. 668 с.
78. Войнаренко М. П. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі: монографія / [Войнаренко М. П., Дуда Т. Т., Лук'янова В. В., Яременко О. Ф.] за наук. ред. М. П. Войнаренка. Хмельницький. : ХНУ, 2008. 382 с.
79. Карчевська Л. О. Система принципів забезпечення економічної безпеки підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. №38. С. 44-49.
80. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. Харків : ХНЕУ, 2008. 256 с.
81. Сенчаго В. К. Экономическая безопасность : геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В.К. Сенчагов М. : ЗАО «Финстатинформ», 2002. 128 с.

82. Економічна енциклопедія: в 3-х томах / під ред. Л. І. Молдована. К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. Т. 1. 864 с.
83. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія / М. В. Фоміна. Донецьк: Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2005. 141 с.
84. Карчевська Л. О. Система принципів забезпечення економічної безпеки підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2012. №38. С. 44-49.
85. Ареф’єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф’єва, Т. Б. Кузенко. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 170 с.
86. Федулова, Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. Економічна теорія. 2013. № 2. С. 28-45.
87. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. Москва: Мир, 1985. 423 с.
88. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост. Вопросы экономики. 2004. № 7. С. 35-50.
89. Ружицький І.Ю. Система інституційного регулювання економічної безпеки країни. Вісник Хмельницького національного університету. 2018. №6. Том3. С.164-170.
90. Нугуманова Л. Ф. Институциональная трансформация домашних хозяйств в современной экономике : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец.: 08.00.01 – «Экономическая теория» / Л. Ф. Нугуманова. Казань, 2012. 46 с.
91. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Wyd. Scholar, Warszawa, wyd. 2, 2000. 406 s.
92. Ружицький І.Ю. Інституційно-структурне регулювання соціально-економічної безпеки України. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. №1. С.287-294.
93. Шастітко А. Е. Нова інституційна економічна теорія / А. Е. Шастітко. К. : Атлант, 2002. 340 с.
94. Амбросов В. Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ. Економіка АПК. 2009. № 2. С. 16–18.

95. Ружицький І. Ю. Суб'єкти інституційного регулювання економічної безпеки економіки країни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. №4. Том3. С.219-223.

96. Васильєва Н. К. Математичні моделі інноваційного розвитку в аграрній економіці: монографія / Н. К. Васильєва. Дніпропетровськ : РВВ ДДАУ, 2007. 348 с.

97. Гудзинський О. Д., Козловський С. В., Герасименко Ю. В. Комплексна оцінка інвестиційного клімату сільського господарства районів Вінницької області. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2007. №4(43). С.28–37.

98. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3–9.

99. Ружицький І. Ю. Онтологічний конструкт суб'єктно-об'єктних відносин у сфері економічної безпеки країни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. №3. Том3. С.318-325.

100. Саблук П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. К. : ІАЕ УААН. 2002. 190 с.

101. Катан Л. І. Экологические императивы в финансово-экономическом обеспечении устойчивого развития аграрной сферы. *Орадың ғылым жаршысы*. 2012. № 11(47). С. 31–38.

102. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 3 (21). С. 12-19.

103. Ковалев Д. Количественная оценка уровня экономической безопасности предприятия. *Економіка України*. 1999. № 4. С. 35–40.

104. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н. Й. Реверчук. Львів: Львів. банків. ін-т НБУ, 2004. 195с.

105. Малюта Л. Фінансова складова в системі забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка і управління*. 2015. №2 (66). С. 108-114.

106. Ружицький І. Ю. Фактори забезпечення безпеки національної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. №5. Том2. С.213-220.

107. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б. Є. Грабовецький. Вінниця : ВНТУ, 2010. 171 с.

108. Maliuta L. Ya. Current principles of before system socio-economic security of machine-building companies in Ukraine. *Economics and Management: Challenges and Perspectives: Collection of scientific articles*. "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2015. 260 p. P. 196–200.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Методологічні підходи до інституційного регулювання економічної безпеки

Складність визначення економічної безпеки полягає у тому, що вона є синтетичною категорією політекономії і політології, а на практиці визначається відповідно до конкретних історичних умов та перспектив розвитку. Тому неможливо запропонувати універсальне визначення економічної безпеки. Важливо, щоб це визначення слугувало розумінню сутності явища, а на цій основі – реалізації системи практичних дій політичного керівництва держави, усіх гілок влади із забезпечення економічної безпеки України [1].

Економічну безпеку (держави, регіону) розглядають у двох площинах [2]:

- соціально-економічній (загальногосподарській), яка стосується такого розвитку економіки країни, який в стані забезпечити тривалий розвиток в умовах міжнародної конкуренції. У цій площині слід виділити окремі види економічної безпеки, а саме: соціальну, фінансову, сировинну, енергетичну, екологічну безпеку;

- оборонно-військовій, яка є явищем досить складним і багатовимірним та потребує визначення поняття економічної безпеки оборони, як здатності держави (групи держав) до розвитку військово-оборонної галузі і нагромадження оборонно-економічного потенціалу.

До факторів економічної безпеки також відносять [3]:

- розташування і розміри держави та її забезпеченість природними та іншими ресурсами;

- темпи господарського, науково-технічного та культурного розвитку;

- інтенсивність міжнародних економічних зв'язків;

- суспільно-господарський та військово-оборонний потенціал держави.

Економічна безпека – один з видів національної безпеки держави. Можна виділити такі її рівні:

- особистісний рівень (окремі індивіди);

- мікроекономічний рівень (домашні господарства, ділові підприємства, окремі галузі економіки, соціальні групи);
- регіональний рівень (окремі регіони, групи регіонів);
- макроекономічний рівень (окремі держави);
- наднаціональний рівень (міждержавні, інтеграційні об'єднання);
- глобальний рівень (світове господарство, світова валютно-фінансова система тощо).

Для аналізу суті та структури економічної безпеки можна застосувати низку критеріїв, зокрема [4]:

- здатність господарської системи (держави, групи держав, регіону, світу) до розвитку;
- вплив чинників і бар'єрів господарського розвитку;
- стан господарської системи і здатність її елементів протистояти негативному зовнішньому впливу, який уповільнює економічний розвиток, дестабілізує політичну та економічну систему, знижує обороноздатність;
- оптимальне співвідношення між зовнішньоекономічною інтеграцією та внутрішньоекономічним розвитком;
- ступінь чутливості держави до змін у сфері економіки, які можуть у різний спосіб нести загрозу національній безпеці.

Критеріями діагностики стану економічної безпеки держави також можуть бути [5]:

- економічна незалежність, насамперед, можливість здійснювати державний контроль за національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародному поділі праці;
- стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів господарської системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізаційних факторів;
- здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, вести ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Економічну безпеку необхідно розглядати як базову складову національної безпеки, її матеріальну основу і, разом з тим, як взаємопов'язану систему певних елементів і рівнів. Забезпечення економічної безпеки є виключною прерогативою держави.

Розрізняють дві форми економічної безпеки:

- зовнішня – можливість протистояти загрозам, які породжує зовнішнє середовище;

- внутрішня – можливість протистояти загрозам, які виникають усередині системи;

До об'єктів економічної безпеки відносяться соціально-економічні системи, система управління економічною безпекою та ін. Об'єкт – це те, на що спрямована діяльність суб'єкта. Об'єктом виступають речі, які існують незалежно від свідомості людини і включені у її діяльність.

Основними суб'єктами системи економічної безпеки є окремі індивіди, ділові підприємства, галузі, регіони, держави, групи держав, інтеграційні об'єднання, міжнародні організації тощо. Держава здійснює регулювання та координацію діяльності інших суб'єктів для гарантування необхідного рівня економічної безпеки. Тому наявність в системі державних відносин різних за своєю сутністю організацій вимагає певного виду взаємовідносин між ними як об'єктами так і суб'єктами, в тому числі і визначення ступеня участі в їх діяльності щодо захисту національних інтересів, яка може виражатися:

- у формі відносин, коли держава, здійснюючи управлінську діяльність у сфері економічної безпеки, виступає в ній у вигляді суб'єкта та об'єкта одночасно;

- у формі відносин, коли держава, як суб'єкт управління, здійснює тільки втручання у діяльність підприємств – обмежене державне регулювання;

- у формі відносин, коли держава здійснює лише регулювання діяльності організацій – непряме державне регулювання;

- у формі процесу управлінських дій у сфері економіки в середині самого суб'єкта господарювання будь-якого типу власності, коли суб'єктом виступають керівники будь-якого рівня, а об'єктом – будь-яка економічна структура (такі відносини є прикладом внутрішньокорпоративного управління, скерованого на забезпечення економічної безпеки підприємства).

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки є держава та її структури, юридичні та фізичні особи, інші суб'єкти господарювання. Основним суб'єктом економічної безпеки, що забезпечує її реалізацію на національному рівні, а також гарантує економічну безпеку окремих індивідів також є держава, яка здійснює управлінські функції в даній сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Суб'єкт економічної безпеки може одночасно виступати і як її об'єкт. Об'єктом економічної безпеки є також економічні інтереси, які не є об'єктами управління, оскільки реалізуються в діяльності суб'єктів господарювання.

При організації системи забезпечення економічної безпеки управлінський вплив суб'єкта управління на об'єкт може реалізовуватися як через безпосередній вплив (примус), так і через опосередкований вплив – створення умов для діяльності суб'єкта господарювання (об'єкта управління), що спонукають його чинити в рамках тих чи інших положень і правил, встановлених на законодавчому рівні.

У вітчизняній економічній науці не існує єдиного підходу до класифікації видів економічної безпеки країни та їх складників. На нашу думку, їх слід виділяти як за спільними ознаками, так і за функціональними взаємозв'язками.

Підходи до класифікації видів економічної безпеки зображено нами на рис. 2.1. На нашу думку, усі види економічної безпеки слід поділити на три групи.

Перша група – види економічної безпеки, які пов'язані з ефективністю використання природних ресурсів країни:

а) ресурсно-енергетична безпека – це забезпечення раціонального стану видобування, збереження та переміщення енергетичних ресурсів всередині країни та за її межі, встановлення ефективних показників ресурсовикористання та ресурсозбереження. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) ресурсний – забезпечення сприятливих умов для видобування природних ресурсів, планування та контроль робіт видобувних підприємств, фінансове забезпечення геолого-розвідувальних робіт, видобування, складування, транспортування та розподіл видобутих ресурсів підприємствами;

2) енергетичний – забезпечення сприятливих умов для раціонального використання ресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій та використання відновлювальних джерел ресурсів;

3) зберігальний – створення належних умов для зберігання енергії, її акумуляції та перерозподіл енергетичних ресурсів, а також їх переміщення до споживачів;

б) продовольча безпека – це здатність країни в повній мірі забезпечувати своє населення продуктами харчування, виробляти високоякісну харчову продукцію для споживачів. Також сюди слід віднести контроль за умовами вирощування та зберігання продукції. Виділяють наступні її складники:

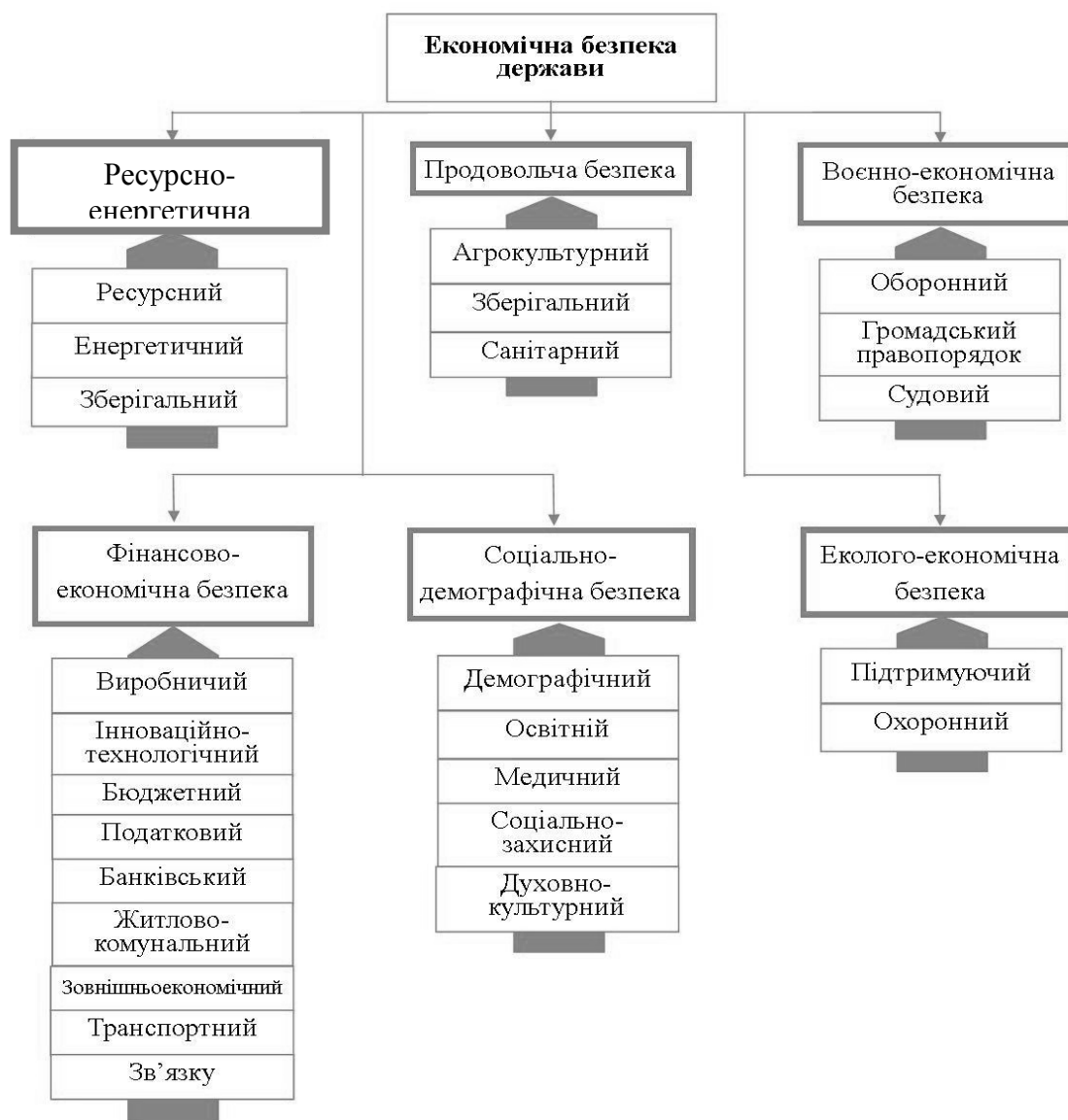

Рис. 2.1. Підходи до класифікації видів та складників економічної безпеки

Джерело: складено автором

1) агрокультурний – забезпечення належних умов діяльності сільсько-господарських виробників, вирощування та селекції рослин та тварин, ефективного використання посівних площ та угідь;

2) зберігальний – забезпечення належних умов для ефективного складування продукції та її захист від негативних впливів, що можуть призвести до втрати або погіршення якості продукції, а також її розподіл та переміщення до споживачів;

3) санітарний – створення належних умов для дотримання якості сільськогосподарської продукції, а також похідних від неї продуктів харчування, встановлення норм та нормативів відповідності продукції;

Друга група – види економічної безпеки, які виникають унаслідок її взаємодії з іншими суміжними сферами функціонування суспільства (охорона навколишнього середовища, оборона країни, судова система тощо):

а) воєнно-економічна безпека – ефективні умови розвитку оборонної промисловості, забезпечення потреб армії, ефективне управління обороноздатністю держави та забезпечення громадського порядку, безпеки та судової влади. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) оборонний – створення належних умов для виробництва та використання продукції військово-промислового комплексу, планування та забезпечення потреб армії, прогнозування та оптимізація чисельності військових сил та родів військ;

2) громадський правопорядок – створення належних умов для забезпечення охорони прав населення, підвищення якості та планування чисельності внутрішній військ, ефективність управління ними;

3) судовий – створення належних умов для забезпечення захисту прав та свобод людини, соціальних і національних груп в країні та доступності населенню, утримання та ефективного використання судового апарату;

б) еколого-економічна безпека – сприятливі умови та фінансування охорони навколишнього середовища, їх раціональне використання, збереження та відновлення природних ресурсів. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) підтримуючий – створення належних умов для забезпечення екологічної рівноваги і захисту середовища проживання населення країни та біосфери

в цілому, атмосфері, гідросфері, літосфері, видового складу тваринного та рослинного світу, а також природних ресурсів;

2) охоронний – створення належних умов для охорони навколишнього середовища, відновлення екосистеми і планування дій щодо усунення негативних впливів на середовище проживання населення країни та біосфери в цілому, атмосфері, гідросфері, літосфері, видового складу тваринного та рослинного світу, а також природних ресурсів.

Третя група – види економічної безпеки, які визначають економічний розвиток, рівень життя та зростання добробуту населення:

а) соціально-демографічна безпека – один з найважливіших видів економічної безпеки, який впливає на стан трудових ресурсів, їх склад, якісні характеристики, зокрема освіту, здоров'я, духовний та фізичний розвиток, демографічну ситуацію, рівень соціального захисту тощо. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) демографічний – створення належних умов для зростання чисельності населення, народжуваності;

2) освітній – створення належних умов для доступу населення до освітніх послуг, забезпечення належної їх якості;

3) медичний – створення належних умов для доступу та забезпечення населенням послуг у сфері охорони здоров'я, забезпечення населення необхідними медикаментами належної якості та кількості, проведення превентивних заходів щодо здоров'я населення;

4) соціально-захисний – створення належних умов для забезпечення соціального захисту населення та вирівнювання диспропорцій у його розвитку, підтримання соціально-незахищених верств, пенсійне та страхове забезпечення;

5) духовно-культурний – створення належних умов для забезпечення потреб населення послугами духовного та культурного характеру, підтримання рівня його нормального розвитку для населення;

б) фінансово-економічна безпека – вид безпеки, що впливає на всі галузі економіки держави, бюджетну політику, стан банківської системи, державних фінансів, золотовалютних резервів, виробництво та розподіл

національного доходу, залежність економіки країни від імпорту чи експорту. Виділяють наступні її складники:

1) виробничий – створення належних умов для функціонування ринкових структур, ефективного планування та забезпечення національного виробництва, детінізація економіки;

2) інноваційно-технологічний – створення належних умов для розвитку пріоритетних галузей інноваційної діяльності, створення та використання інноваційних технологій, перехід економіки до інноваційної моделі розвитку;

3) бюджетний – створення належних умов для ефективного використання бюджетних коштів та їх оптимального розподілу, управління рівнем державного боргу та дефіциту, ефективного планування видатків державного бюджету;

4) податковий – створення належних умов для управління у сфері податкового законодавства та інституційного навантаження, забезпечення бездефіцитності державного бюджету;

5) банківський – створення належних умов для регуляторної політики у банківському секторі, забезпечення та використання золотовалютних резервів, їх планування та ефективного використання;

6) житлово-комунальний – створення належних умов для забезпечення умов проживання населення, розвитку інфраструктури підтримання та забезпечення життєдіяльності людей, використання ресурсів;

7) зовнішньоекономічний – забезпечення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країни, збалансування торговельного і платіжного балансів, оптимізація структури експорту та імпорту, інтеграція вітчизняної економіки у світову господарську систему;

8) транспортний – створення належних умов для розвитку транспортної інфраструктури, управління транспортними потоками;

9) зв'язку – створення належних умов для створення та управління сферою телекомунікаційних технологій [6-20].

Отже, економічну безпеку слід розглядати як стан певного економічного суб'єкта (особи, ділового підприємства, галузі, регіону, держави, групи держав тощо), за якого відбувається його розвиток, ефективного використання ресурсів, усуваються внутрішні та зовнішні загрози та підтримується

достатній рівень стабільності. Економічна безпека складається з множини складових елементів, які в сукупності утворюють поняття системи економічної безпеки держави.

Теоретико-методологічне обґрунтування проблем інституційного забезпечення економічної безпеки базується на двох ключових складових: загальнонаукових методах пізнання, які комбінують діалектику й логіку, аналіз й синтез, індукцію й дедукцію, прийоми логічного та історичного, якісного і кількісного аналізу. Специфічні методи враховують економіко-статистичний метод, а саме його прийоми, до яких відносимо: порівняння та групування (вивчається окремий досвід забезпечення економічної безпеки передовими аграрними державами світу); економіко-математичне моделювання (дає можливість представляти соціально-економічні процеси та явища у вигляді відповідних економіко-математичних моделей та результатів прогнозування) [1-2].

Тому для дослідження проблем інституційного забезпечення економічної безпеки суттєвого значення набуває своєчасність вибору методології, яка представляє собою відповідну систему фундаментальних понять, чіткі алгоритми становлення та методів наукових висновків у пізнанні конкретних явищ, які відбуваються в сучасних реаліях інноваційного розвитку країни. Методологія, як певна система формується на діалектичній основі та ґрунтується на принципових підходах до вивчення конкретних об'єктів, або ж способів визначення причинно-наслідкових зв'язків й дослідження індикаторів для проведення оцінки економічної безпеки в умовах нестаціонарної економіки. Безпосередньо методологія за визначенням науковця М. Блауга – «це не просто яскрава назва для «методів дослідження», а вивчення зв'язку між теоретичними концепціями і обґрунтованими висновками про реальний світ; зокрема, методологія – це та галузь економічної науки, де ми розглядаємо способи, якими економісти обґрунтовують свої теорії, і наведені ними причини, з яких вони воліють одну теорію іншій. Методологія одночасно є описовою («ось що робить більшість економістів») і розпорядчою дисципліною («ось що економісти повинні робити, щоб просунути свою науку вперед»») [4, с. 18].

Підтримуючи такі ідеї та ґрунтуючись на працях відомих дослідників у методології економічної науки [5-16] автором в роботі методологія дослідження інституційних змін на економічну безпеку формується із позицій ключових економічних і суспільних шкіл інституційного напрямку та орієнтуватись на стійкий поступ сучасної економічної науки, скоригованих у відповідності до завдань інформаційного суспільства. Саме такий підхід обумовлений перш за все мінливістю та поступовістю у розвитку національної економіки, яка потребує формування не лише нової системи чинників забезпечення економічної безпеки, а нового світосприйняття та нових методів у дослідженні, інноваційних підходів, теоретично-концептуальних узагальнень та трактувань. Тому важливо, перш за все, виокремити та зрозуміти нове й намагатися застосовувати до його аналізу інноваційні підходи, методи та інструменти, а також проводити аналіз попереднього досвіду щодо визначення сутності сучасних соціально-економічних явищ та на основі відповідних статистичних досліджень здійснювати прогнозування майбутніх позитивних змін.

Враховуючи, що для методології сучасного інституціоналізму властива так звана «дихотомізація», тобто представлення із системи суспільного виробництва двох окремих суб'єктів дослідження, які тісно взаємодіють один з одним. Такими суб'єктами є «технологія» (рівень науково-технічного знання та інтелектуального досвіду, які втілені у процесі виробництва, а саме знаряддя й машин, кваліфікована робоча сила й управлінські механізми) та «інститут» (виступає реальною формою організації поведінки та мотивації відповідних економічних агентів, які склалися в державі). Саме інституціоналісти серед причин більшості суперечностей капіталізму розглядають невідповідність інституційного середовища відповідного рівню та потребам розвитку таких «технологій». За оцінками експертів Всесвітнього економічного форуму саме економічне зростання в інноваційно-активних країнах на 50% залежить від розвитку технологій, також на 25% – від ефективності функціонування інститутів та на 25% – від якості діяльності суб'єктів господарювання, яке теж вважається головним елементом інституційної структури всього суспільства [17-19].

Отже, виходячи із вищевикладеного, методологія даного дослідження полягає у формуванні стратегії інституційного забезпечення економічної безпеки шляхом запровадження концепції комплементарного поєднання інноваційного розвитку із формуванням чіткої системи формальних й неформальних інститутів, які сприяють ефективному використанню всіх видів аграрних ресурсів, інноваційного потенціалу та підвищують добробут всього суспільства. У свою чергу логіка даного дослідження сформована за принципом інтеграції соціально-економічних аспектів аграрної сфери в концептуально-емпіричні програми інноваційного розвитку. Представлений автором підхід орієнтований на розв'язання сукупності важливих практичних завдань: стратегічності у підтримці інноваційної діяльності; сприяння забезпечення ефективності бюджетного фінансування; підтримка розвитку сіл; формування економічних стимулів для забезпечення суспільно орієнтованих потреб; забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки та рівня життя населення в країні.

Підтримуємо позиції різних авторів щодо важливості інституційних факторів для забезпечення інноваційного розвитку [20-29] та вважаємо за необхідне комплексно врахувати, що інституційні трансформації в нестационарній економіці не можуть чітко орієнтуватись на свою самодостатність, тому їх доцільно розглядати як складний та багатомірний процес, що опирається на сукупність принципів щодо єдності формальних й неформальних інститутів враховуючи характеристики соціально-економічної системи яку формують та значно залежать від визначеного рівня розвитку економіки знань. Це обумовлюється, перш за все, тим фактом, що саме знання, на відміну від інформації, представляють собою більш глибокі й суттєві відомості щодо соціально-економічних процесів які відбуваються в країні. У свою чергу, варто зауважити, що здатність сучасного індивіда до навчання також залежить від того, що він вже знає. Тому селянин який отримує певну інформацію вже володіє конкретним запасом знань, які пов'язані із традиційними способами ведення аграрного господарства, що і дозволяє перетворювати існуючу зовнішню інформацію в певну дієву функцію, яка має сенс та значення не лише для нього самого, а й для кожного індивіда, що

його оточує. Саме знання забезпечують не лише трансформацію певної інформації, а розміщуючись на значно вищому рівні, беруть участь у формуванні всього суспільства, формують нові види відносин для влади та її впливу. Дослідник В.М.Тарасевич стверджує, що «економічне знання є початково універсумним, адже представляє процес і результат досягнення кожною людиною економіки і себе самої у контексті еволюції природи та суспільства» [30, с. 30].

Тобто для перетворення існуючої інформації в знання варто виконати певні умови, тобто вони повинні бути узагальнені, взаємоузгоджені та упорядковані в чіткому системному порядку, так як знання представляють собою органічне формування, яке має потенціал внутрішньої організації та адаптації до нових викликів, які були до цього невідомі в період коли вже формувалися початкові знання. Також важливою умовою формування нових знань є факт отримання ними відповідного статусу (тобто признання суспільством) та подальше застосування в соціально-економічній системі, досягнення якого значно залежить від рівня розвитку державного інституційного устрою. Співвідношення рівня розвитку знань та інституційного устрою є важливим фактором для будь якого дослідження, яке пов'язане з інноваційними процесами.

Основою методології системного підходу [31-44] є дослідження об'єктів як систем. Теоретичні дослідження системного підходу хоча і є повсякденною практикою господарювання однак, призвели до впровадження в економічні відносини нового поняття «система» та таких супутніх йому понять як «структура», «частина», «ціле», «компонент», «елемент», «ієрархія» і ряду інших. Основними властивостями системної парадигми науковець Я. Корнаї вважає: 1) дослідження системи в цілому; 2) вона не є якоюсь окремою науковою дисципліною, адже є школою суспільствознавства; 3) робиться акцент на конкретних інститутах; 4) домінування ролі історії у виникненні відповідних організацій; 5) врахування чинників встановлення переваг; 6) зацікавленість у дослідженні процесу переходу від однієї системи до іншої; 7) ідентифікація можливих системних дисфункцій [45].

Системний підхід представляє собою особливості розуміння того, що результативність будь-якого об'єкта дослідження забезпечується перш за все не одним фактором, а є результатом, взаємодії сукупності факторів та елементів. «У будь-якій системі важлива робота всього цілого – як результат досягнутої динамічної рівноваги» [46]. На думку автора, саме масштабність, специфічність та диверсифікованість зв'язків і взаємовідносин у процесі функціонування (природні, техніко-технологічні, соціальні, екологічні) потребують їх врахування не окремо один від одного, а комплементарно, як єдине ціле, враховуючи потреби інших галузей знань та використанням системного аналізу більш широкого спектру різних факторів й умов модернізації, взаємозумовленостей різних аграрних відносин.

У свою чергу, на думку науковця О.М. Бородіної, використання системного підходу у процесі дослідженні ускладнюється при використанні статистично-економічних та техніко-технологічних підходів. «Відсутнє адекватне розуміння того, що саме здійснення сільськогосподарської діяльності селянином у власному господарстві – це не просто сукупність певних факторів виробництва, не механічне їх поєднання. Тут ціле – не просто сума частин. Це свого роду самостійний організм, що потребує допомоги у всіх його проявах: використанні землі, праці, матеріально-технічних ресурсів, підприємницькому хисті, інших природних і набутих властивостях людини, задоволенні її соціальних та духовних потреб» [47].

На відміну від системного підходу, який розглядає цілісність, змінність, інтегрованість як загальні властивості системних об'єктів, синергетика вважає, що системам притаманні ще й самоорганізація, відкритість, нелінійність. Самоорганізація передбачає, що суб'єкти мають здатність формуватися у відповідності до власних тенденцій та потенціалу, а також формувати рівновагу, адаптуватися до змін та якісно перетворюватися. Відкритість характеризує наявність у ньому джерел та механізмів обміну відповідними ресурсами із зовнішнім середовищем. А не лінійність полягає у наявності зворотного зв'язку між виробниками і споживачами аграрної продукції, що свідчить про можливість швидкого розвитку в ньому нових процесів на певних стадіях еволюції. Застосування синергетичної методології

в нашому дослідженні необхідне для більш глибокого пояснення сутності явищ, що відбуваються у аграрному секторі, та забезпеченні економічної безпеки зокрема.

Сучасна парадигма інноваційного розвитку перш за все потребує підвищення якості основних інститутів та інституцій й відповідно удосконалення інституційного середовища, що сприятиме забезпеченню економічної безпеки, узгодженості дій виробничого, фінансового та людського капіталів не лише у вигляді агрохолдингів, а і у інших господарсько-правових формах, у рівному доступі всіх суб'єктів господарювання до інфраструктурних об'єктів, науково-дослідних установ, фінансових інститутів як для поточних потреб, так і на процес розвитку аграрного виробництва.

Основою для інституційного забезпечення економічної безпеки повинні стати інноваційні процеси в організаційно-інституційній, техніко-технологічній та соціально-економічній площинах, підтримка людських ресурсів та розвиток сільських територій. Структурне реформування має перш за все здійснюватися у напрямі забезпечення економічної безпеки галузі та національної економіки загалом, за рахунок пріоритетного розвитку експортноорієнтованих та імпорто-замінних товарів, виробництва альтернативних видів енергії, упровадження ресурсо та енерго зберігаючих технологій, розвитку адаптивного механізму виробництва, що значно знижує навантаження на навколишнє природне середовище, забезпечення виробництва екологічно чистої органічної продукції з власної сировини, розвитку села та підтримки сільського соціуму. В сучасному інформаційному суспільстві пріоритетами програм розвитку є:

1) інституціональні зміни, що представляються в модернізації вже існуючих, оптимальної адаптації запозичених та впровадженні сформованих нових інститутів у напрямку формування інституціональних умов забезпечення економічної безпеки, формування можливостей для поєднання соціально-економічних інтересів усіх суб'єктів та їх комплементарності;

2) технічні та технологічні зміни, які передбачають певні якісні зміни у взаємозв'язках науково-освітньої, інноваційної, техніко-технологічної сфер

діяльності суб'єктів аграрного виробництва з метою задоволення потреб бізнесу (отримання прибутку) та сільських територій, становлення умов для динамічного прискорення технологічного прогресу;

3) соціальні зміни, сприяння формуванню необхідної соціально-економічної орієнтації учасників аграрного ринку, адекватних реформаційних перетворень, забезпечення зворотного зв'язку між діяльністю та інноваційними стратегіями забезпечення економічної безпеки, що ґрунтуються на основі наявних ресурсів та соціально-економічних відносин

Досліджуючи інституційні умови, які сприяють забезпеченню економічної безпеки ми розуміємо, що навіть в масштабах країни підходи до різних складових економічної безпеки мають теж бути різними, але мати єдине стратегічне спрямування, або єдиний вектор змін. Тому в процесі дослідження нами використовується інституційно-когнітивний підхід, який поєднує в собі інституціональну концепцію, спрямовану на дослідження всього спектра взаємодій економічних агентів, і когнітивну концепцію орієнтовану на вивчення пізнання як окремої групи з наявною у неї типовою соціальною поведінкою, що забезпечують саму можливість названих вище взаємодій так і окремого члена цієї групи з виявленням значущих для результатів такої взаємодії.

Використовуючи інституційно-когнітивний підхід, який на думку Д. Норта «пояснює феномен залежності від попередньої траєкторії розвитку (path dependence)» [48], при дослідженні економічної безпеки ми відштовхуємося від факту недосконалості ринків: наявності значного розміру трансакційних витрат; складних відносин між інститутами та організаціями; високого рівня державного регулювання; розбіжностей в світогляді учасників агропромислового ринку. Звідси вибір тих, або інших економічних інститутів є об'єктивним продуктом умов, що склалися у свідомості стейкхолдерів, які утворюються не спонтанно та незалежно від людської волі, а навпаки є результатом свідомих цілеспрямованих дій індивідів (особливо тих, що мають владу) спрямованих на максимізацію як власного зиску так і досягнення позитивних результатів для національної економіки.

Так як аграрний сектор є інтегрованим результатом конкуренції виробників та покупців аграрної продукції за значного рівня впливу

інструментів державного регулювання, кожен з яких впливає по визначеним правилами та нормами, а їх взаємовідносини для зменшення невизначеності і відповідно трансакційних витрат або витрат взаємин між ними, передбачають відповідну систему обмежень, то для представлення стратегії та ідентифікації вектора її реалізації нами використовується весь арсенал інституційних концепцій та визначено вплив базових інститутів та інституцій на забезпечення його економічної безпеки.

Підтримуючи позиції представлених підходів сформульовано загальну методологічну концепцію нашого дослідження. Вона враховує не лише соціально-економічні аспекти інноваційного розвитку, а і сукупність інших (нормативно-правових, соціально-екологічних, ментальних) які у взаємодії здатні забезпечити економічну безпеку, та сприяти формуванню нової системи поглядів, які засновані на збалансованому комплементарному поєднанні інноваційного розвитку (технологій, виробничих процесів, потенціалів, соціально-економічних моделей поведінки) із закріпленням дієвих інституційних форм, які забезпечують економічну безпеку та країни (рис.2.2).

Отже, основою дослідження проблем інституційного забезпечення економічної безпеки є системно-концептуальна парадигма з синергетичним та інституційно-когнітивним підходами. Таке поєднання методологічних підходів дає змогу, по-перше, через включення в аналіз інститутів адекватно відобразити взаємовідносини між всіма економічними агентами. По-друге, пояснити динаміку інституційної трансформації суб'єктів та розкрити сутність забезпечення його економічної безпеки в умовах інноваційного розвитку. По-третє, забезпечити розуміння ролі держави, суспільства та індивідів у формуванні інституційних відносин, орієнтованих на забезпечення економічної безпеки.

Виділимо три групи методів наукового пізнання, які застосовуються під час вивчення інституційного забезпечення економічної безпеки на емпіричному рівні:

- загальні методи (спостереження, вивчення документів, порівняння);
- експлікативні методи (картування, метод індикаторів, статистичний метод);

- конструктивні методи, пов'язані з ідеалізованим відтворенням реальності (моделювання, прогнозування, дельфійський метод, побудова сценаріїв і системний метод).

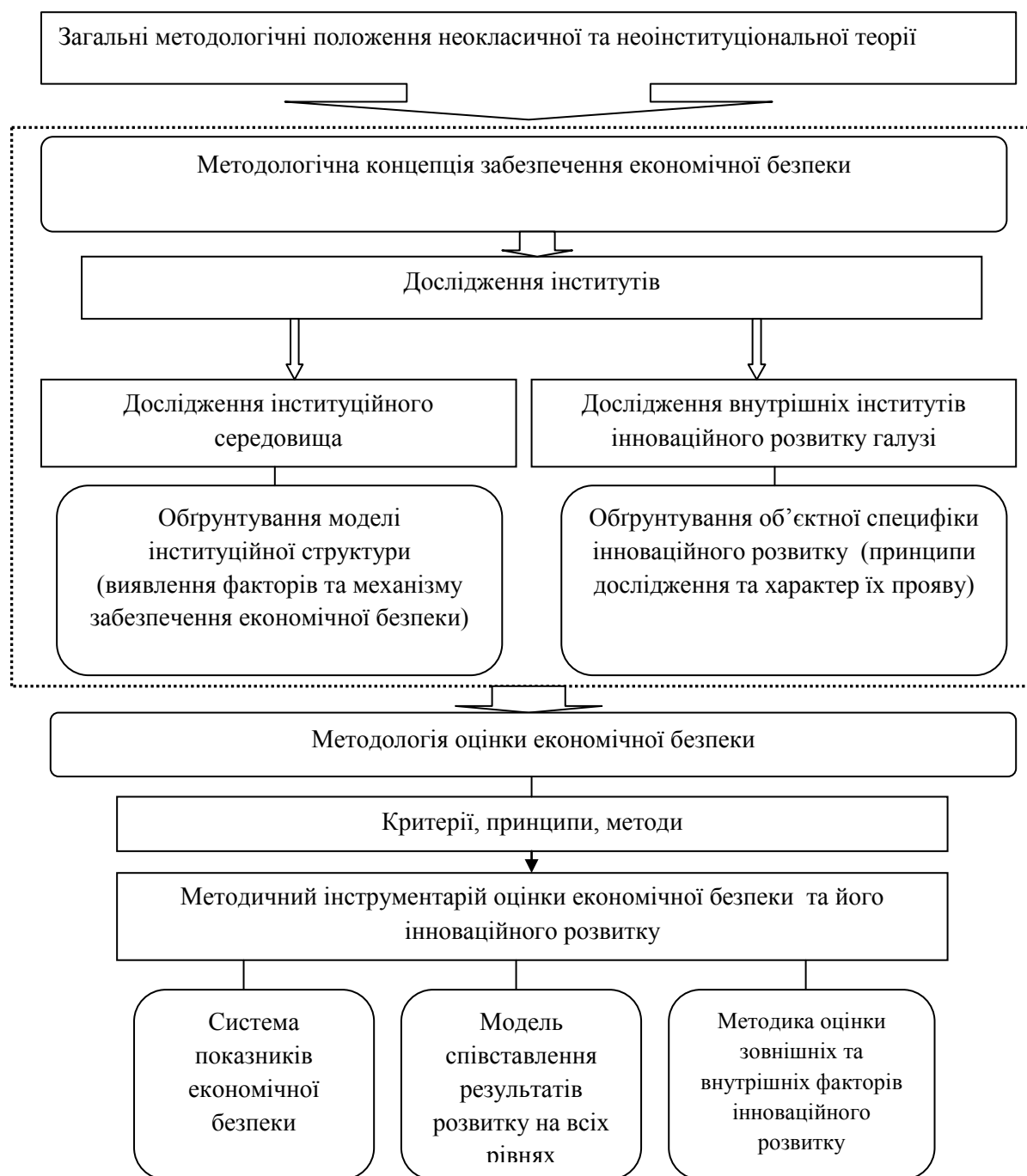

Рис. 2.2. Схема методологічної концепції інституційного забезпечення економічної безпеки *

*Джерело: авторська розробка

Широкого використання в сучасних наукових дослідженнях набув системний метод, що пояснюється його загальновизнаними перевагами, які пов'язані з розглядом об'єкта в єдності та цілісності.

Окрім методів, методологія базується на принципах. Провести вивчення сучасного розмаїття в умовах динамічних змін, що відбуваються, диференціювати інституційні зміни у забезпеченні економічної безпеки за тими чи іншими ознаками, а саме складом, політичним, нормативно-правовим статусом, галузевою орієнтацією, тенденціями розвитку, функціональними параметрами, рівнем складності тощо, є можливим на основі їх структурування. Вивчення інституційного забезпечення економічної безпеки з погляду його етапів і механізмів, становлення та формування сучасного й майбутнього станів сприяє реалізації принципу історизму. Також принцип об'єктивності представляє необхідність неупередженого дослідження процесів у сукупності відповідних фактів і подій –багатогранних, суперечливих, позитивних, негативних тощо. Суб'єктивізм є сприйняттям інституційного забезпечення економічної безпеки як процесу та результату інтелектуальної діяльності.

Сформовано методологічний підхід до інституційного регулювання економічної безпеки, який передбачає формування нової системи поглядів заснованих на збалансованому поєднанні нормативно-правових, соціально-екологічних та економічних аспектів розвитку держави із закріпленням оптимальних інституційних форм, які забезпечують економічну безпеку на довгострокову перспективу. Основою дослідження проблем інституційного регулювання економічної безпеки є системно-концептуальна парадигма з синергетичним та інституційно-когнітивним підходами. Таке поєднання методологічних підходів дає змогу, по-перше, через включення в аналіз інститутів адекватно відобразити взаємовідносини між всіма економічними агентами. По-друге, пояснити динаміку інституційної трансформації суб'єктів господарювання та розкрити сутність регулювання його економічної безпеки в умовах глобалізації. По-третє, забезпечити розуміння ролі держави, суспільства та індивідів у формуванні інституційних відносин, орієнтованих на регулювання економічної безпеки. Встановлено, що сучасна інституційна структура має бути збагачена комплексом необхідних елементів: розвиненою фінансовою системою, орієнтованою на кредитування реального сектору економіки; ефективним фондовим ринком, який формує об'єктивну ринкову ціну активів суб'єктів господарювання та забезпечує рух капіталу; розвиненою

системою державного і приватного страхування, покликаної розподілити фінансові й підприємницькі ризики; цивілізованою інфраструктурою, яка формує основу до суттєвого зниження трансакційних витрат.

2.2. Науково-методологічний підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки України

Для ефективного функціонування системи інституційного забезпечення економічної безпеки варто визначити найважливіші види управлінських дій. Традиційно вважається, що найважливішою проблемою загальної теорії управління є визначення складу управлінських функцій кожного з інститутів. Існує розбіжність думок з приводу їх класифікації, зокрема, за критеріями їх виокремлення. Немає єдності у поглядах на склад цих функцій, їх послідовність у процесі управління та значущість у системі державного регулювання фінансових відносин. Так, дискусійний характер проблеми функціонального складу управлінських дій інститутів у загальній теорії управління спричиняє виникнення методологічного вакууму декомпозиції функцій підсистем управління, серед яких є також система управління економічною безпекою. В ході вивчення функціональної композиції процесу управління економічною безпекою ми не зустрічали досліджень, присвячених аналізу цієї проблеми.

Все це зумовило необхідність самостійного пошуку критеріїв для виокремлення складу управлінських функцій, їх диференціації та інтерпретації змісту кожної з них. Відповідними підставами стали дві ознаки функціональної диференціації – планований результат діяльності системи інституційного забезпечення економічної безпеки та послідовність виконання управлінських дій.

Згідно з плановим результатом, функціональну композицію інституційного забезпечення економічної безпеки представлено трьома функціями:

1. Функція «виживання». Мета – «виживання» в умовах кризи, недопущення її подальшого розгортання, нейтралізація кризи та досягнення соціально-економічною ситуацією керованості.

Завдання:

- діагностика рівня кризового стану за допомогою моніторингу показників, розрахунку індикаторів та інтегрального коефіцієнта рівня безпеки (він має бути нижчим від допустимих порогових значень);

- ідентифікація факторів, які викликали кризовий стан, їх систематизація, оцінка сили впливу кожного з них;

- складання програми антикризового управління з переліком конкретних заходів щодо нейтралізації кризи і мінімізації збитків, стратегічних і тактичних цілей управління аграрним сектором;

- прогнозування стану економічної безпеки з метою реалізації антикризової політики;

- розробка системи стабілізаторів;

- регулювання процесу антикризового управління за допомогою повторного моніторингу, контролю за показниками і порівняння індикаторів з початковими фактичними і прогнозними даними (операція повторюється до моменту виходу з «зони виживання» до «зони стабілізації»).

2. Стабілізаційна функція, полягає у стабілізації стану після нейтралізації кризових обставин його функціонування, прогнозування і попередження кризи.

Завданнями такої функції є:

- аналіз стану за допомогою моніторингу показників, розрахунку індикаторів та інтегрального коефіцієнта рівня економічної безпеки;

- ідентифікація реальних загроз, їх систематизація, проведення оцінки рівня впливу кожної з них на зниження рівня безпеки;

- розробка програми зміцнення економічної безпеки шляхом розробки заходів щодо стабілізації стану в контексті проблем підтримання досягнутого рівня показників упродовж певного періоду та становлення надійної аграрної сфери;

- прогнозування стану економічної безпеки з метою реалізації стабілізаційної політики;

- реалізація стабілізаційної програми;

- регулювання стабілізаційного процесу шляхом повторного моніторингу, контролю за показниками і порівняння індикаторів з початковими фактичними і цільовими прогнозними даними [26-34].

3. Функція «інноваційного розвитку», яка передбачає інноваційний розвиток, вдосконалення аграрної політики, оперативна нейтралізація факторів ризиків.

Завданнями є:

- оцінка стану шляхом моніторингу показників, розрахунку індикаторів та інтегрального коефіцієнта рівня економічної безпеки;

- ідентифікація потенціальних загроз, їх систематизація, оцінка рівня впливу кожної з них на порушення стабільного стану безпеки;

- складання програми інноваційного розвитку та зростання рівня економічної безпеки за допомогою довгострокового стратегічного планування, вдосконалення системи заходів щодо зміцнення економічної безпеки галузі;

- прогнозування стану економічної безпеки з метою реалізації інноваційної політики розвитку і здійснення системи відповідних стратегічних заходів;

- моніторинг, контролю за показниками інноваційного розвитку та порівняння індикаторів з початковими фактичними і цільовими прогнозними даними.

Функціональна диференціація, здійснена за критерієм планованого результату, ґрунтується на трьох станах аграрної сфери, безпеку якої потрібно забезпечити. Це стан кризи (стан виживання), стан стабільності, і стан інноваційного розвитку.

Відповідно до послідовності виконання конкретних управлінських дій, запропоновано в системі інституційного забезпечення економічної безпеки такі функції:

1) контролююча, необхідність виконання якої зумовлена високою динамічністю соціально-економічних процесів. Вона допомагає здійснювати оперативне управління і аналізувати ситуацію, яка складається у соціально-економічній, фінансовій, політичній сферах. У даному аспекті зростає

актуальність розробки системи моніторингу стану , яка призначена стати додатковим інструментом забезпечення ефективності управління аграрним сектором з точки зору її економічної безпеки у контексті удосконалення аналітичного опрацювання інформації та ухвалення оперативних рішень у сфері управління.

Контроль функціонування орієнтовано на розрахунках окремих індикаторів та коефіцієнтів, які в результаті зводяться до інтегрального показника. Дані моніторингу прямо впливають на реалізацію таких функцій управління економічною безпекою , як контроль, прогноз і регулювання [49].

2) аналітична, під якою розуміється процес виявлення реальних і потенціальних загроз зовнішнього і внутрішнього походження. Проводиться аналіз тенденцій у розвитку та національної економіки загалом. Другим базисом аналітичної функції є віртуальне генерування загроз шляхом протиставлення їх інтересам держави, бізнесу та громадськості. Крім безпосереднього виявлення загроз, така функція серед своїх цілей декларує також визначення вагової оцінки впливу небезпечного фактора на можливість зниження рівня економічної безпеки . Кінцевим результатом реалізації аналітичної функції є систематизація загроз і ризиків з подальшою регламентацією нормативно-правового характеру.

3) планування, без виконання якого ефективний процес управління економічною безпекою є неможливим. Функцію проектування спрямовано на зміну системи інституційного забезпечення економічної безпеки з метою переходу з існуючого стану у бажаний згідно з вибраною стратегічною траєкторією. Така траєкторія передбачає розробку стратегії здійснення проекту і підлягає обов'язковій регламентації. Регламентація, у свою чергу, допускає встановлення обов'язкових законодавчих норм і методичних положень. Планування несе в собі тактичний аспект стратегічного проектування, маючи на увазі деталізовані параметри майбутнього стану , розробку системи заходів і дій щодо зміцнення системи інституційного забезпечення економічної безпеки . Прогнозування є невід'ємною частиною управління економічною безпекою , зводиться до визначення її майбутнього стану у двох формах: прогнозні показники і прогнозні показники системи інституційного забезпечення економічної безпеки.

4) управлінська, сутність якої полягає в її призначенні оперативно управляти процесом зміцнення системи економічної безпеки і вчасно коригувати траєкторію реалізації державної інноваційної аграрної політики. Данав функція тісно пов'язана з уже переліченими, адже для прийняття ефективних управлінських рішень доцільно максимально володіти оперативною інформацією, яка генерується у процесі реалізації інших функцій.

5) інформаційна, яка реалізується у двох формах: використанні інформації та її відтворенні. Основою цієї функції з позицій використання є пошук, систематизація і аналіз початкової інформації про соціально-економічний, політичний та інший стан суб'єктів системи інституційного забезпечення економічної безпеки аграрного сектору. В продуктивному аспекті інформаційна функція базується на обов'язковій генерації нових знань, інновацій яка є результатом реалізації функцій моніторингу, діагностики, проектування і планування, а також інших і виражена у планомірному представленні та узагальненні отриманої інформації [34;42].

Представлені функції управління системою інституційного забезпечення економічної безпеки за послідовністю їх реалізації не є принциповими та можуть мати дещо інший порядок. Така специфічність зумовлена багатоаспектністю керованої системи і складним характером її внутрісистемних зв'язків.

Представлена структура та функціональний базис системи є основою для реалізації інноваційної політики регулювання інституційного забезпечення економічної безпеки . Пріоритетними завданнями інноваційної політики регулювання інституційного забезпечення економічної безпеки є:

- реструктуризація з переважним інноваційним розвитком;
- реанімація або активізація власних джерел інноваційного розвитку ;
- формування територіально-виробничих аграрних комплексів, які орієнтовані на актуальні потреби сучасного ринку й швидко реагують на кон'юнктурні зміни;
- сприяння розвитку межрегіональних інноваційних інфраструктурних систем.
- здійснення державної підтримки програм інноваційного розвитку;

– комплементарність у взаємодії держави, , громадськості та наукового сектору.

Головні цілі інституційного забезпечення економічної безпеки країни полягають у формуванні інноваційної моделі розвитку, запровадженні організаційної структури та задіяні механізмів для її реалізації.

Узагальнюючи результати дослідження, визначаючи інноваційні фактори як провідний елемент системи інституційного забезпечення економічної безпеки , модель інноваційного розвитку галузі можна представити так (рис. 2.3).

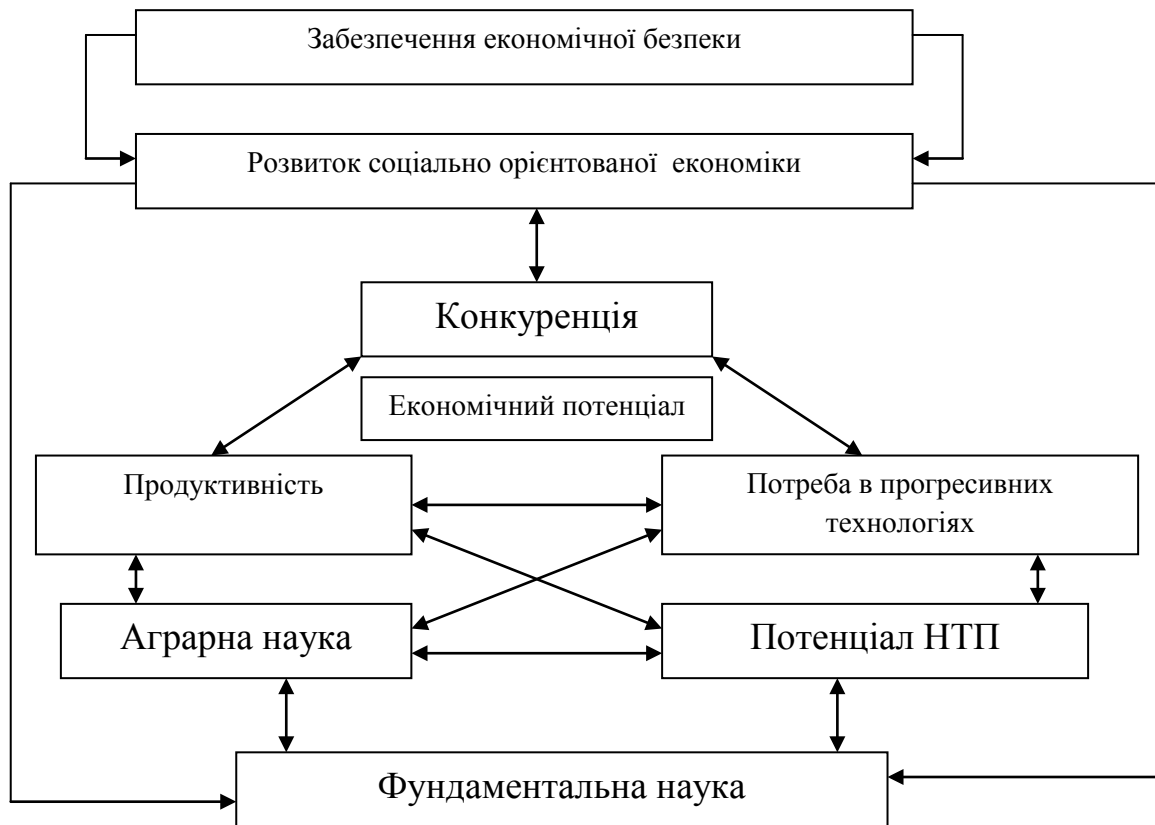

Рис. 2.3. Концептуальна модель розвитку національної економіки*

*Джерело: розроблено автором

Аграрний сектор з його соціальною спрямованістю та рівнем розвитку, досягнутим на основі здорової конкуренції, зростання продуктивності економіки та використання інновацій, може вважатися таким, який відповідає потребам суспільства. Це означає, що система інституційного

забезпечення економічної безпеки має генерувати новації, здатні задовольнити нові суспільні потреби.

Інноваційний розвиток має охоплювати всі ланки суспільного відтворення. Будь-яке відтворення, яке базується на незмінній виробничій основі – просте відтворення або екстенсивне зростання – в сучасній економіці розглядається як статичне (константа), та лише інноваційному розвитку притаманний динамізм.

Результати дослідження свідчать про те, що для досягнення успіху в забезпеченні економічної безпеки й інноваційному розвитку варто зосередити ресурси на вирішенні обмежених, найбільш важливих пріоритетів. Саме на них у жорстко окреслені строки мають спрямовуватися відповідні фінансові ресурси всіх суб'єктів системи інституційного забезпечення економічної безпеки. Тоді в межах встановлених завдань можна буде вирішити одну важливу проблему та перейти до іншої.

Комплексною характеристикою спроможності інституційного забезпечення економічної безпеки та інноваційної діяльності є інноваційний потенціал галузі, який визначається рядом критеріїв ефективності. Перелік таких критеріїв та їх параметри представлено в табл. 2.1.

Інституційне забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах може бути ефективним лише за умов сучасної загальнодержавної інноваційної політики з її орієнтацією на потенціал галузі, їх соціально-економічний розвиток, екологічну та демографічну ситуацію.

Запропоновано науковий підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки, що передбачає імплементацію позитивних зрушень у розвитку країни та її регіонів. Досягнення такої мети пов'язано перш за все із забезпеченням інноваційного розвитку, зростанням ВВП, підтримкою соціального й екологічного середовища, оптимізацією продовольчого ринку тощо, що й потребує удосконалення всіх складових інституційного регулювання економічної безпеки. Це стосується по-перше нормативно-правової бази регулювання інноваційного розвитку національної економіки, формування сприятливих умов для реалізації дієвої фінансової політики, удосконалення механізму державного регулювання економіки та підтримки галузей національного господарства (рис.2.4).

Таблиця 2.1

Параметри, які характеризують рівень розвитку економіки*

Параметри	Показники, які характеризують параметри
Наукоємність	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чисельність науково-технічних кадрів у загальній кількості зайнятих в аграрному секторі (не менше ніж 15%); 2. Річний приріст витрат на НДДКР в аграрному секторі; 3. Обсяг фактичних і нормативних витрат на НДДКР (не менше ніж 5% обсягу продукції); 4. Обсяг витрат на оплату праці, послуг суб'єктів інноваційної інфраструктури щодо маркетингу, реклами, підготовки кадрів; 5. Частка прибутку, спрямована на НДДКР (не менше ніж 5%).
Якість та конкурентоспроможність вітчизняної продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якість і диференціація продукту 2. Чисельність каналів постачання та збуту готової продукції; 3. Частка ринку, його структура; 4. Обсяг витрат на проведення випробувань, сертифікацію продукції, строк чинності дії сертифікатів
Техніко-економічний рівень продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відповідність товарів національним і світовим стандартам; 2. Фондоозброєність; 3. Середній життєвий цикл інновацій (не більше ніж 3 роки); 4. Наявність у складі промислової продукції принципово нових товарів, які не випускаються іншими підприємствами
Оновлення продукції (технології)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Частка принципово нової продукції в загальному обсязі виробництва (не менше ніж 10%); 2. Частка науково-технічних витрат у собівартості виробів (не менше ніж 30%); 3. Коефіцієнт оновлення продукції (не менше ніж 5% на рік); 4. Наявність технологічних інновацій (нових технологічних процесів); 5. Співвідношення інновацій-продуктів та інновацій-процесів (не менше ніж 2:1).
Експортоорієнтованість продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Питома вага виробів, що знаходять збут за кордоном; 2. Обсяги зарубіжних ринків, їх сегментація; 3. Чистка виробів, реалізованих за ВКВ

* Джерело: систематизовано автором на основі [35;42;46;50]

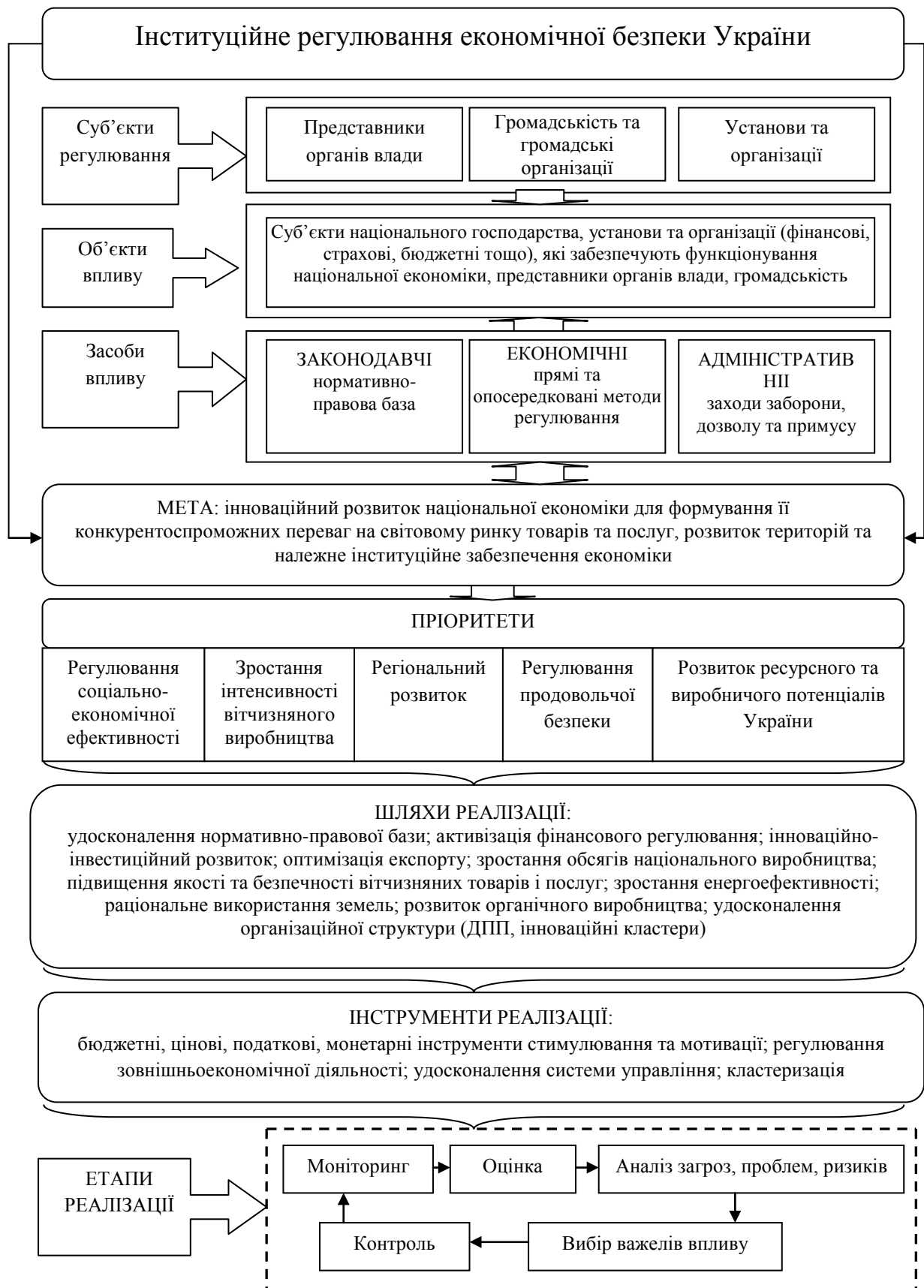

Рис.2.4. Науково-методологічний підхід до формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки України*

* Джерело: розроблено автором

Концепція складається із п'яти етапів її реалізації (моніторинг, оцінка, аналіз загроз, проблем і ризиків, вибір важелів впливу та контроль за їх реалізацією), кожен із яких повинен пояснювати відповідні терміни, явища, динамічні процеси, пов'язані з удосконаленням інституційного регулювання економічної безпеки, зокрема шляхом реалізації представлених заходів (удосконалення нормативно-правової бази; активізація фінансового регулювання; інноваційно-інвестиційний розвиток; оптимізація експорту; зростання обсягів національного виробництва; підвищення якості та безпечності вітчизняних товарів і послуг; зростання енергоефективності; раціональне використання земель; розвиток органічного виробництва; удосконалення організаційної структури (ДПП, інноваційні кластери).

Основними завданнями реалізації концепції розвитку еколого-економічної безпеки є: створення сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності та механізмів, що забезпечують залучення інвестицій у наукоємні інноваційні проекти аграрного сектору; забезпечення на законодавчому рівні захисту прав венчурних інвесторів та стимулювання їх діяльності; створення найсприятливіших фінансових, кадрових, організаційних та нормативно-правових умов для забезпечення еколого-економічної безпеки, що забезпечать підвищення її конкурентоспроможності на світових ринках.

Концепція складається із чотирьох етапів, кожен з яких повинен пояснювати терміни, явища, процеси, пов'язані з розвитком системи розвитку еколого-економічної безпеки зокрема шляхом реалізації запропонованих заходів, що і як буде здійснено та з якими результатами у рамках стратегії розвитку еколого-економічної безпеки аграрного сектору

У рамках подальшого вдосконалювання й стимулювання розвитку що сприяє росту обсягу і якості капіталовкладень можна виділити ряд напрямків:

– перший – стимулювання імпорту інвестиційного устаткування за допомогою державного кредитування та/або страхування таких поставок, а також формування централізованого фонду, що забезпечує хеджування валютних ризиків по кредитах під покупку устаткування. Український банківський сектор, надаючи кредити на поповнення оборотних коштів,

украї неохоче кредитує інвестиції в основний капітал. При цьому, якщо великі, переважно сировинні компанії, можуть зайняти необхідні кошти на закордонних або внутрішньому фінансових ринках, то підприємства переробного сектору такої можливості позбавлені;

– другий – державне кредитування виробництва експортоорієнтовної вітчизняної продукції з високою доданою вартістю, а також вкладень українських компаній у закордонні конкурентоспроможні виробничі активи з метою формування інфраструктури збуту вітчизняної харчової продукції з високим ступенем переробки, розширення коопераційних зв'язків з виробничими структурами, на зовнішніх ринках, створення каналів проникнення на ринки з високою конкуренцією й ін.;

– третій – часткове фінансування із приватним капіталом державних інвестиційних проєктів. Рівень державних інвестицій у ВВП доцільно збільшити до 5%. Однак проблема полягає не тільки в кількісній недостатці капіталовкладень, але й у низькій якості й ефективності бюджетного фінансування.

У рамках функціонуючої сьогодні економічної системи крім дотацій і субсидій державна підтримка містить у собі режим пільгового оподаткування, кредитування, страхування, а також методику державного регулювання у сфері ціноутворення.

В результаті проведених досліджень з поставлених питань можна зробити висновок, що головна мета державної політики щодо забезпечення еколого-економічної безпеки полягає в тому, щоб гарантувати їх стабільне та максимально ефективне функціонування в сучасних умовах і високий потенціал розвитку в майбутньому. До основних функціональних цілей державної політики щодо еколого-економічної безпеки належать: забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності агроформування; забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу того чи іншого суб'єкта господарювання; досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління агропідприємством; досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу; мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища.

2.3. Науково-методичний інструментарій оцінки загроз економічній безпеці

Важливим завданням є виявлення чинників економічної безпеки країни та методологічних підходів до її аналізу. Під чинниками економічної безпеки, на нашу думку, слід розуміти певні загрози для національної економіки (наприклад, неможливість доступу до ресурсів, дезорганізація господарської діяльності, що може призвести до розпаду економічної системи країни, втрата керованості економікою, тощо). Загрози економічній безпеці країни виникають унаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів (недобросовісна конкуренція певних економічних суб'єктів, неефективне державне управління, тощо).

Внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які за певних умов одночасно можуть виступати по відношенню до інших суб'єктів господарювання джерелом загрози і гарантом безпеки, економічна безпека трансформується в національну безпеку, безпеку колективів, індивідів, тощо.

Усі чинники (загрози) економічної безпеки господарської системи поділяють на дві групи: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх загроз слід, на нашу думку, віднести:

- структурну деформованість економіки України;
- низьку конкурентоспроможність національної економіки, викликану відсталістю технологічної бази більшості галузей, високою енергомісткістю і ресурсомісткістю, високими витратами виробництва;
- високий рівень монополізації економіки, що призводить до зростання цін, несумлінної конкуренції, невиконання умов договорів, відсутності спонукальних мотивів для вдосконалення виробництва, підвищення якості продукції та зниження витрат виробництва;
- відносно високий рівень інфляції, що знижує інвестиційну привабливість та активність економічних суб'єктів;
- використання застарілих технологій та недостатній рівень видатків на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР);
- високий рівень зношення основних фондів у базових галузях національної економіки;

- недостатній рівень розвитку об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури;

- погіршення стану довкілля та зниження рівня екологічної безпеки;

- відставання приросту розвіданих запасів корисних копалин від масштабів їх видобування;

- втрату конкурентних позицій за окремими напрямками науково-технічного розвитку, в тому числі унаслідок "відпливу мізків" за кордон і зниження престижності інтелектуальної праці;

- посилення диференціації доходів, майнового розшарування населення, відсутність можливості вільного доступу до системи охорони здоров'я, освіти та культури;

- тінізацію і криміналізацію економіки, зростання корупції та організованої злочинності;

- відсутність ефективної законодавчої бази, низьку правову, фінансову, договірну дисципліну, приховування доходів і ухиляння від сплати податків;

- неефективність економічної політики, відсутність реальної її лібералізації, що породжує загрозу зниження конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

До зовнішніх загроз економічній безпеці слід, на нашу думку, віднести:

- залежність України від імпорту багатьох видів природних ресурсів (нафта, газ);

- дискримінаційні заходи іноземних держав або груп держав у сфері зовнішньої торгівлі;

- зростання рівня зовнішньої заборгованості;

- недостатній контроль у сфері експортної та валютної діяльності;

- нерозвиненість транспортної інфраструктури;

- брак досвіду конкурентної боротьби національних виробників в умовах посилення глобальної конкуренції.

В умовах динамічних глобалізаційних процесів посилюється роль державного впливу на конкурентні позиції країни у світовому господарстві. У зв'язку з цим держава повинна виконувати нові функції – формування оптимальних умов для здійснення господарської діяльності, розвитку

людського потенціалу, стимулювання інноваційних процесів, підвищення конкурентоспроможності економіки, посилення контролю за переміщенням капіталів, стратегічними запасами енергоносіїв та питної води, збільшення видатків на оборону.

У сучасній економічній науці використовують низку методів для оцінки рівня економічної безпеки країни. Серед них слід виділити підхід, який пропонує оцінювати економічну безпеку за допомогою порівняльного аналізу [52]. Перевагою даного методу, на нашу думку, є повнота охоплення сфер економічного розвитку. Крім того, цей метод передбачає розрахунок інтегральної оцінки економічної безпеки, обчислення індексів нормальної, передкризової і кризової ситуації та здійснення їх ранжування за рівнем кризовості, шляхом надання бальної оцінки кризовим ситуаціям за допомогою експертного оцінювання [53].

До недоліків цього методу слід віднести: по-перше, недостатню обґрунтованість вибору показників-репрезентантів, що використовують при розрахунку інтегральних показників гостроти кризової ситуації для кожного виду економічної безпеки, по-друге, певну суб'єктивність при застосуванні експертних оцінок, оскільки відбір показників економічної безпеки повинен ґрунтуватися на більш точних методах.

Деякі вчені при здійсненні оцінки рівня економічної безпеки пропонують обчислювати лише порогові показники економічної безпеки. Недоліком такого підходу є відсутність інтегрального індексу економічної безпеки, що унеможлиблює комплексний аналіз усіх її сфер [52-66].

Серед поширених у сучасній економічній науці методів діагностики економічної безпеки слід назвати методи багатовимірного статистичного аналізу, економетричного моделювання, адаптивної фільтрації [45, С. 18, 21]. Недоліком цих методів є те, що у якості нормативних порогових показників використовуються значення точок верхнього (найкраще значення певного показника усієї сукупності) і нижнього (найгірше значення певного показника усієї сукупності) полюсів, які відповідно свідчать про стан певного показника в країні. На нашу думку, такий підхід має низку недоліків, оскільки, по-перше, не завжди мінімальне значення показника може бути

небезпечним, і, по-друге, кожен складник володіє певним економічним потенціалом і для визначення шляхів його використання та нарощення необхідно здійснювати аналіз та оцінку економічної безпеки за допомогою визнаних порогових показників (індикаторів) економічної безпеки.

В Україні, на жаль, немає офіційно затверджених порогових критичних значень показників стану економічної безпеки, які б використовувались як нормативи для визначення її стану. Інститутом економічного прогнозування НАН України [46, С. 34-44] запропоновано порогові значення економічної безпеки країни, розраховано інтегральний показник економічної безпеки України та його прогноз, але не описано методику цього розрахунку та кореспондування показників економічної безпеки країни з пороговими показниками її стану.

Отже, більшості підходів, які використовуються для діагностики економічної безпеки притаманні такі недоліки:

- необгрунтований вибір показників-репрезентантів, які використовуються при розрахунку інтегральних показників кризовості ситуації для кожного складника економічної безпеки;

- використання експертних оцінок для вибору показників, що характеризують стан економічної безпеки, може призвести до необ'єктивних результатів. Методика діагностики економічної безпеки вимагає застосування точних методів вибору та групування показників;

- відсутність інтегрального показника економічної безпеки. При діагностиці економічної безпеки слід застосовувати інтегральні показники, які отримані за допомогою багатовимірних статистичних методів;

- здійснюючи оцінку рівня економічної безпеки, вчені не завжди виділяють її окремі стани. Усі стани, при яких відбувається вплив дестабілізуючих факторів ототожнюють з рівнями економічної безпеки, що призводить до неточностей у визначенні її реального стану;

- використання у якості порогових показників (індикаторів) економічної безпеки значень точок верхнього і нижнього полюсів, розрахованих на основі вихідної системи показників, призводить до необ'єктивного визначення інтегрального показника економічної безпеки.

У процесі діагностики економічної безпеки слід враховувати перелічені вище недоліки. Процес цієї діагностики, на нашу думку, повинен включати наступні три етапи (рис. 2.5):

Етап перший – підготовчий. На цьому етапі визначаються мета та завдання діагностики економічної безпеки, вибираються методи її здійснення та джерела інформації. Метою аналізу є об'єктивна діагностика економічної безпеки. Відповідно до мети дослідження об'єктом аналізу є стан економічної безпеки, а предметом – його діагностика. Інформаційною базою діагностики економічної безпеки слугують статистичні щорічники, законодавчі та нормативні акти України. Залежно від поставленої мети та об'єкта дослідження, формуються напрями здійснення аналітичних розрахунків.

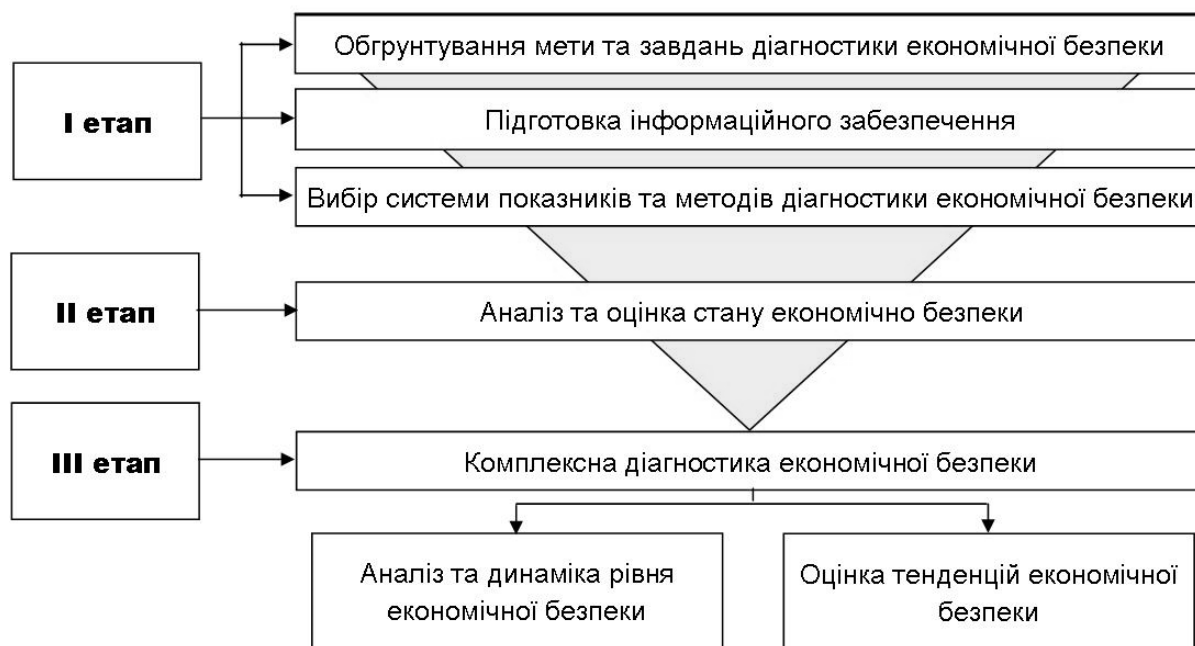

Рис. 2.5. Основні етапи діагностики економічної безпеки

Джерело: складено автором

Далі потрібно здійснити вибір системи граничних показників-індикаторів економічної безпеки. На відміну від України, більшість розвинених країн світу мають сформовані порогові показники-індикатори економічної безпеки. При виборі порогових критеріїв економічної безпеки варто спиратися на методичні аспекти їх визначення, враховувати особливості розвитку вітчизняної економіки.

Етап другий – аналітичний. Стан економічної безпеки слід діагностувати за допомогою індикативного методу, суть якого полягає у зіставленні фактичних і порогових значень показників. Це дає можливість визначити становище, в якому перебуває економіка, за ступенем його наближення до таких станів (рис. 2.6):

- безпеки;
- ризику;
- кризи;
- небезпеки.

Рис.2.6. Стани економіки держави відповідно ситуації, яка склалась

Джерело: складено автором.

Стани ризику та кризи поділяються на три зони, кожна з яких можна оцінити за допомогою балів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Правила проставлення оцінок за індикаторами

№ п/п	Характер ситуації (зона)	Позначення	Бальна оцінка b_i за індикатором
1.	Безпеки	Б	0
2.	Ризику, початкова	РК1	1
3.	Ризику, яка розвивається	РК2	2
4.	Ризику, критична	РК3	4
5.	Кризова, нестабільна	К1	8
6.	Кризова, яка загрожує	К2	16
7.	Кризова надзвичайна	К3	32
8.	Небезпеки	Н	48

Джерело: складено автором.

Діагностика економічної безпеки повинна передбачати обчислення певних інтегрованих показників. Процес їх обрахунку повинен містити такі етапи:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індексу.

Індикатори та їх значення запропоновано нами з метою оцінювання стану окремих складових економічної безпеки України. В основу оцінки стану економічної безпеки слід покласти метод стандартизації показників-факторів, що дозволяє порівнювати неоднорідні показники кожного зі видів економічної безпеки та отримати його інтегральну величину.

Визначення величини показників стану економічної безпеки ґрунтується на стандартизації показників, зведення їх до одного співвимірного числа – від 0 до 1. Для стандартизації показників вирізнятимемо стимулятори та дестимулятори. До стимуляторів відносять ознаки, кількісне збільшення яких позитивно впливає на рівень економічної безпеки.

До дестимуляторів відносять фактори, зростання яких негативно впливає на рівень економічної безпеки. Для розрахунку показників стимуляторів та дестимуляторів пропонуємо використовувати наступні формули (2.1, 2.2) [57]:

- для показників-стимуляторів (якщо $a_{ij} < a_{ei}$), кількісне зростання яких позитивно впливає на стан економічної безпеки:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{a_{ei}} \quad (2.1)$$

- для показників - дестимуляторів (якщо $a_{ij} > a_{ei}$), кількісне зростання яких негативно впливає на економічної безпеки регіону:

$$x_{ij} = \frac{a_{ei}}{a_{ij}} \quad (2.2)$$

де x_{ij} - стандартизований показник стану економічної безпеки для i -того складника;

a_{ej} - j -тий пороговий показник стану економічної безпеки складника;

a_{ij} - j -тий показник стану економічної безпеки для i -того складника;

$j = 1, \dots, n$ - показники (ознаки), на основі яких проводиться дослідження;

$i = 1, \dots, m$ - складник, що досліджується.

Оскільки властивості соціально-економічних явищ характеризуються, як правило, множиною ознак ($m \geq 2$), то при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії “адитивної цінності”, згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Інтегральний характер таких розрахунків більш зручно проводити на основі методики, що передбачає розгляд конкретної сфери з використанням конкретного індикатора, який характеризує дану ситуацію [59]. За допомогою такої методики визначення бальних оцінок ступеня кризовості ситуації за індикаторами можна здійснити оцінку за усіма сферами, крім енергетичної безпеки.

Індикатори, представлені в різних одиницях виміру, необхідно привести до індексної форми розрахунку їх значень, що відносяться до порогового кризового рівня. Індексне або нормалізоване значення індикатора x_{ji}^H визначається за формулою (2.3):

$$x_{ji}^H = \frac{x_{ij}}{x_{k1i}} \quad (2.3)$$

де x_{ji}^H - нормалізоване значення індикатора;

x_{k1i} - порогове кризове значення індикативного показника i , що відповідає

граничному стану переходу ситуації з передкризової у кризову, яке в умовах нормалізованого значення дорівнює одиниці. Для інших граничних станів, які розмежують зони нормального і передкризового станів встановлюються свої порогові значення індикативних показників. Для передкризової зони вони менші за одиницю, а для кризової – більші одиниці;

Якщо стан певної сфери k визначається одним індикативним показником, то зона кризовості у цій сфері буде такою ж, як за індикатором, який досліджується. У разі, коли стан сфери характеризується декількома індикативними показниками, визначається середньоарифметична нормалізована оцінка за всіма індикаторами за формулою (2.4):

$$C_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{N_k} x_{ji}^H}{N_k} \quad (2.4)$$

де C_{jk} - середньоарифметична нормалізована оцінка за всіма індикаторами;

x_{ji}^H - нормалізоване значення індикатора в межах від 1 до N_k ;

N_k - кількість індикаторів сфери k .

З метою зіставлення нормалізованої оцінки ступеня кризовості ситуації у сфері економічної безпеки з нормалізованими пороговими значеннями оцінок ступеня кризовості розраховуються середньоарифметичні величини порогових нормалізованих значень індикаторів за формулою (2.5):

$$C_{mk} = \frac{\sum_{i=1}^{N_k} x_{mi}}{N_k} \quad (2.5)$$

де C_{mk} - середньоарифметична величина порогових нормалізованих значень індикаторів;

m - можуть приймати значення:

РК1-ризик, початкова ситуація;

РК2 – ризик, розвивається ситуація;

- PK3 – ризик, критична ситуація;
- K1 – кризова, нестабільна ситуація;
- K2 – кризова, загрозна ситуація;
- K3 – кризова, надзвичайна ситуація.

Крім того, для нормалізованої оцінки ситуації можна використовувати систему бальних оцінок по кожній сфері економічної безпеки, що визначаються за допомогою такого ж методу, як і за індикаторами. Щоб встановити характер ситуації у певній сфері економічної безпеки спочатку слід визначити середньоарифметичну бальну оцінку ступеня кризовості сфери за формулою (2.6) і зіставити її з діапазонами (інтервалами) значень бальних оцінок ступеня кризовості, які відповідають тій чи іншій ситуації у сфері економічної безпеки:

$$b_{cp} = \frac{\sum_{i=1}^N b_i}{N} \quad (2.6)$$

де b_{cp} - середньоарифметична бальна оцінка ступеня кризовості сфери;

b_i - бальна оцінка кризовості ситуації по i -тому індикатору даної сфери економічної безпеки;

N - число індикаторів даної сфери економічної безпеки.

Визначивши приналежність b_{cp} того чи іншому діапазону бальних оцінок, можна зробити висновок про ситуації у сфері економічної безпеки.

Ступінь кризовості стану економічної безпеки розраховується за допомогою середньозважених нормалізованих показників в усіх сферах економіки, де коефіцієнти (V_k) визначаються як бальні оцінки стану ситуації у кожній сфері окремо за формулою (2.7) [60].

$$C = \frac{\sum_{k=1}^N V_k * C_k}{\sum_{k=1}^N V_k} \quad (2.7)$$

де C - нормалізована оцінка ступеня кризовості ситуації;

N - кількість сфер;

V_k - коефіцієнт, бальна оцінка.

Якщо нормалізована оцінка певної сфери економічної безпеки $C_k > 2$, то вона може змінити своє значення на $C_k = 2$, що передбачає ситуацію, у якій конкуруюча величина показника не матиме більшого значення та оцінка економічної безпеки не піддаватиметься спотворенню до сторони однієї з сфер. Значення показника V_k у вигляді бальних оцінок на основі діапазону даних (табл. 2.3), які можна визначити відповідно до характеру ситуації у сфері економічної безпеки.

Таблиця 2.3

Можливі діапазони бальних оцінок ситуації, які використовуються в якості показників при визначенні ступіня кризовості у сфері економічної безпеки

№ п/п	Характер ситуації в сфері економічної безпеки	Діапазон бальних оцінок
1.	Безпека (Б)	0,5
2.	Ризик, початковий (РК1)	1
3.	Ризик, який розвивається (РК2)	2
4.	Ризик, критичний (РК3)	3
5.	Криза, нестабільна (К1)	4
6.	Криза, загрозна (К2)	5
7.	Криза надзвичайна (К3)	6
8.	Небезпека (Н)	7

Джерело: складено автором.

Для здійснення оцінки динаміки часткових індексів економічної безпеки держави та її інтегрального індексу використовуватимемо наступну формулу, яка представляє собою кратне відношення рівнів [47, С. 55]:

$$T_p = \frac{C_{mk}^t}{C_{mk}^{t-1}} \quad (2.8)$$

де T_p - показує у скільки разів значення C_{mk}^t більше (менше) від рівня взятого за базу порівняння C_{mk}^{t-1} ;

C_{mk}^t - інтегральний індекс стану економічної безпеки за певний період часу;

C_{mk}^{t-1} - інтегральний індекс стану економічної безпеки за попередній період часу.

Етап третій – групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки. Здійснення групування показників стану економічної безпеки можливе за допомогою методу SWOT-аналізу. Її зміст полягає у виявленні сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, які буде використано при формуванні стратегії забезпечення економічної безпеки. Значення сильних та слабких сторін відображає внутрішні чинники економічної безпеки, які породжує сама система, а можливості та загрози виступають зовнішніми чинниками, які впливають на економіку. Розподіливши усі чинники за категоріями, ми отримаємо SWOT-карту (рис. 2.7), яка дозволить наглядно оцінити стан економічної безпеки.

Сильні сторони (Strengths)	Можливості (Opportunities)
<ul style="list-style-type: none"> • Забезпеченість ресурсами; • Рівень освіти населення; • Високі виробничі потужності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Вигідне географічне розташування; • Висока родючість землі; • Високий інноваційний потенціал.
Слабкості (Weaknesses)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> • Залежність економіки від імпорту; • Недостатнє соціальне забезпечення; • Неefективне використання ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Залежність від поставок газу з одного джерела; • Наростання внутрішніх конфліктів; • Погіршення екологічної ситуації.

Рис.2.7. Приклад створення SWOT-карти для діагностики економічної безпеки держави

Джерело: складено автором.

При подальшому аналізі, отримаємо комбінацію факторів. При комбінуванні пар з чотирьох чинників – часткові описи станів, в яких перебуває економіка держави.

Як зазначено вище, ми отримаємо чотири стани економіки країни, для кожного з яких потрібно інтерпритувати показники використовуючи BADI-стратегії, які базуються на аналізі взаємозв'язку між сильними, слабкими сторонами та можливостями і загрозами. Маємо можливість переміщуватись між економічною небезпекою та безпекою за допомогою певних заходів, які покликані підвищувати її рівень.

Для кожного з станів можна розробити комплекс дій, які у сукупності з попередніми етапами становлять методологію діагностики економічної безпеки країни. Наприклад, при стані безпеки потрібно застосовувати підтримувальну стратегію (boosted strategy), в основу якої закладено аналіз механізму розвитку системи у потрібному напрямку.

У першу чергу ця стратегія повинна враховувати сильні сторони та можливості, якщо вони становлять перевагу над рештою факторів. Серед сильних сторін вибираються так звані опорні точки, які можна використовувати як основу стратегії, а у можливостях вибираються одні з найдинамічніших процесів, які можна застосовувати. Для сильних сторін, які не є ключовими, обирається спосіб їх посилення, а для можливостей – засоби їх впровадження.

У стані ризику слід застосувати стратегію поступового розвитку (amplification strategy), покликану проаналізувати можливості та слабкості. Останні поділяють на значимі та незначимі, а загрози – на потенційні та реальні.

У випадку настання кризи, на нашу думку, слід використовувати оборонну стратегію (defense strategy), в основу якої закладено перегрупування слабкостей та загроз на основі аналізу їхнього впливу.

Стратегію нападу (insult strategy) слід застосовувати у стані небезпеки. Основні акценти у цій стратегії повинні бути присвячені слабкостям та загрозам, ранжування яких дозволить якісно оцінити стан ситуації та можливі шляхи виходу з неї.

Метою діагностики економічної безпеки є не лише аналіз та оцінка поточного стану економіки країни, а й проведення ретроспективного аналізу показників економічної безпеки для визначення можливого стану економіки у майбутньому, що сприятиме формуванню ефективних механізмів забезпечення економічної безпеки. Тому третій етап (групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки) повинен включати аналіз динаміки показників економічної безпеки та оцінку тенденцій стану економічної безпеки. Отриману інформацію доречно використовувати при розробленні стратегії економічної безпеки країни.

Список використаної літератури до розділу 2.

1. Блауг М. *Методология экономической науки, или как экономисты объясняют* / М. Блауг ; пер. с англ. ; науч. ред. и вступ. ст. В. С. Автономова. Москва : НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. 416 с.
2. Гайдай Т. В. *Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект : монографія* / Т. В. Гайдай. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 296 с.
3. Гальчинський А. *Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. Економіка України. 2012. № 5. С. 4-17.*
4. Гриценко А. А. *Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология. Наукові праці ДонНТУ. 2006 Вип. 103-1. С. 31-37.*
5. Ружицький І. Ю. *Інструментарій моделювання рівня економічної безпеки національної економіки. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. №4. Том 3. С.242-250.*
6. Давидюк О. О., Марчук Л. Л. *Організаційно-інституційні імперативи удосконалення державного регулювання захисту економічних інтересів в аграрній сфері. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 20. С. 23–28. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.20.23*
7. Зайцев Ю. К. *Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2011. 338 с.*

8. Кирдина, С. Г. Методологический индивидуализм и методологический институционализм. *Вопросы экономики*. 2013. № 10. С. 66-89.
9. Леоненко, П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX-XX ст.) : монографія / П. М. Леоненко. Київ : ІАЕУААН, 2004. 434 с.
10. Панюк Т. П., Лукомська О.І. Диверсифікація як основа структурної модернізації економічної діяльності аграрних підприємств. *Зб. наук. пр. Луцького національного технічного університету «Економічний форум»*. Луцьк. 2016. Вип. 1. С. 189-197.
11. Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике / О. С. Сухарев ; РАН, ин-т экон. Москва : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. Кн. I : Институциональная теория. Методологический эскиз. 516 с.
12. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 4-13.
13. Hnatieva T. M., Shabatura T. S. Model of economic development enterprise in the context to European integration. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11). Ч. 2. С. 89-94.
14. Галицький О. М., Лівінський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №3. С. 93-98
15. Ружицький І. Ю. Типологізація економічної безпеки країни та її складові. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. №4. С.332-339.
16. Батракова Т. І., Кушнір С. О. Методологічні засади розвитку кредитних продуктів для аграрних підприємств України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. Суми, 2016. №12 (70). С.97-100.
17. Кушнір С. О. Стан та перспективи інвестування в підвищення якості сільськогосподарської продукції. *Науковий журнал «Український журнал прикладної економіки»*. Тернопіль, 2016. Том 1. №5. С. 48-59.
18. Livinsky A. Methodological aspects of forecasting the renovation development of livestock enterprises. *Scientific Papers of the Legislation Institute*

of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2018. (3), 57-64. Retrieved from <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/1590>

19. Сагун А. Ж., Марчук Л. Л. Бінарна природа економічних конфліктів у контексті економічної безпеки суб'єктів господарювання // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. №3. С.261 -268.

20. Ружицький І. Ю. Оцінювання впливу поширення тінізаційної та корупційної складової на формування економічної безпеки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2021. №2. С. 67-72

21. Гнат'єва Т. М., Лівінський А. І. Методологічне забезпечення виробничого потенціалу підприємств аграрного виробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 25–31. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.25

22. Shabatura T. The economic security of the enterprise: the nature and components. The collection includes material reports International Scientific and Practical Conference [“Science progress in European countries: new concepts and modern solutions”], (Stuttgart, Germany. March 28, 2013). Germany: by ORT Publishing (Germany) in association with the Center For Social And Political Studies “Premier” (Russia) 2013. p. 78-80.

23. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / [Ю. О. Лупенко [та ін.] ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 514 с.

24. Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике / О. С. Сухарев ; РАН, ин-т экон. Москва : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. Кн. I : Институциональная теория. Методологический эскиз. 516 с.

25. Ружицький І. Ю. Напрями інституційного регулювання економічної безпеки України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. №1. С. 324-332.

26. Тарасевич В. М. Економіко-теоретичне знання: будова, структура та генеза у філософсько-науковому вимірі. *Економіка України*. 2014. № 2. С. 29-50.

27. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. *Економіка України*. 2010. № 1. С. 4-18.
28. Хамел Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К. Прахалад. Москва: Олимп-Бизнес, 2002. 288 с.
29. Архієреєв, С. І. Двоїста природа соціального капіталу. *Наукові праці ДонНТУ*. 2011. Вип. 40-3. С. 11-17.
30. Пашкевич М. Розвиток продуктивних сил в аспекті системного державного управління. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 2 (7). С. 163-169.
31. Цыренова А. А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды / А. А. Цыренова. Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. 166 с.
32. Янченко Е. В. Институциональный капитал как собственность государства. *Наукові праці ДонНТУ*, 2008. С. 97-99. Вип. 34-2.
33. Bourdieu P. Forms of Capital The Sociology of Economic Life / P. Bourdieu. Boulder, 2001. 358 p.
34. Клейнер Г. Б. Системная парадигма и системный менеджмент. *Российский журнал менеджмента*. 2008. Т. 6. № 3. С. 27-50.
35. Корнаи Я. Системная парадигма. *Вопросы экономики*. 2002. № 4. С. 4-22.
36. Кушнір С.О., Чепец О. О. Інвестиційна стратегія як засіб підвищення економічної безпеки підприємства. *Забезпечення інноваційно-інвестиційної привабливості держави на засадах сталого розвитку суб'єктів господарювання* : колективна монографія / за заг. ред. А. В.Череп. Запоріжжя, 2017. С. 176-184.
37. Гнатъева Т. М., Давидюк О. О. Механізм забезпечення компліментарності захисту економічних інтересів аграрного виробництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 5. С. 80-89.
38. Бородіна, О. М. Системний підхід у сучасних агроекономічних дослідженнях. *Економіка і прогнозування*. 2004. № 4. С. 39-48.
39. Норт, Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. / Д. Норт ; пер. з англ. Київ : Основи, 2000. 198 с.

40. Панюк Т. П. Формирование социальной ответственности на перерабатывающих предприятиях Украины. *Актуальные проблемы аграрной науки и пути их решения : сборник научных трудов. Кинель : РИЦ СГСХА, 2016. С. 634-640.*

41. Марчук Л. Л. Міжнародні методики оцінки конкурентоспроможності національної економіки в контексті економічної безпеки. Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. №4. С. 311-317

42. Модернізація в Україні обійдеться в 15 млрд доларів URL : http://newsradio.com.ua/2014_04_23/Modern-zac-ja-agrarnogo-sektora-v-Ukra-n-ob-jdetsja-v-15-mlrd-dollar-v-ekspert-4811, вільний. – Назва з екрану.

43. Возжельніков А. В. Система обеспечения национальной безопасности и характеристика ее элементов. *Бизнес и политика. 2004. №1. С. 18-25.*

44. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: Указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 URL: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>.

45. Гойчук О. І. Критерії продовольчої безпеки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2004. № 1. С. 42–44.*

46. Саблук П. Т. Національна доктрина продовольчої безпеки України *Економіка АПК. 2011. № 8. С. 3–11.*

47. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.

48. Мудрак Р. П. Національна продовольча безпека в умовах відкритої економіки: суть проблеми та способи її вирішення: [монографія] / Р. П. Мудрак. Умань : Видавець Сочинський, 2011. 307 с.

49. Балусева О. В. Система індикаторів продовольчої безпеки. Державне управління : удосконалення та розвиток. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=641>

50. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 URL: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=449309-29102013-0.htm>.

51. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку : Наказ Державного комітету статистики України від 5.04.2003 № 114 URL: http://uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/

52. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: [аналітична записка] URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>.

53. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Гунський. К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001. 121 с.

54. Гойчук О. І. Критерії продовольчої безпеки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2004. № 1. С. 42–44.

55. Бураковський І. Оцінка потреб України у галузі сприяння міжнародній торгівлі : Вплив торговельної політики на людський розвиток / І. Бураковський, В. Мовчан. К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2011. 128 с.

56. Ружицький І. Ю. Концептуально-методологічні аспекти формування стратегії забезпечення економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. №3. С.250-257.

57. Щодо запровадження індикаторів сталого розвитку: [аналітична записка] Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1160/>.

58. Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2011. № 4. С. 13–32.

59. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: [монографія] / Ю. М. Харазішвілі. К. : ТОВ «Поліграф-Консалтинг», 2007. 324 с.

60. Оніщенко М. А., Кушнір С. О. Аналіз основних показників діяльності промислових підприємств в Україні та стратегії виходу з кризового стану. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. Запоріжжя, 2015. № 4 (28). С. 7–15.

61. Марчук Л. Л., Казарян О. Г. Інноваційні інструменти забезпечення економічної безпеки в контексті стрімкого розвитку технології - blockchain. *Агросвіт*. 2018. № 23. С. 45–50. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.45

62. Васильєва Т. А. Новаційна складова в структурі макроекономічних індикаторів економічного розвитку : монографія / Т. А. Васильєва. Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 118 с.

63. Лицур І. М., Лимич Ю. В. Чинники формування новаційно-інвестиційної політики сталого розвитку. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2299>.

64. Тельнов А. С., Попель С. А. Новаційна діяльність: аналіз чинників впливу на макро-, мезо-, мікроекономічних рівнях. *Новаційна економіка*. 2012. № 10. С. 6-13.

65. Журавель Ю. Г. Інституційні засади консолідації фінансових ресурсів для цілей модернізації економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 19. С. 61-68.

66. Davis L., North D. *Institutional Change and American Economic Growth*. Cambridge. 1971. P. 6.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОЦІНКА ВПЛИВУ ЗАГРОЗ НА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Аналіз глобальних та макроекономічних показників стану економічної безпеки суб'єктів національного господарства України

Безпечне існування бізнесу в середовищі зростаючої чисельності глобальних викликів та загроз вимагає моніторингу екзогенних та ендогенних процесів розвитку національної системи економіки, загальний вплив яких окреслює параметри безпечної бізнес-сфери.

Бізнес концепції змінюються, відносно світових економічних та політичних змін, зовнішнє середовище завжди еволюціонує та поряд з ним і мікросередовище бізнес структур – це основна умова їх ефективного функціонування, яка виконується за рахунок проведенню реструктуризації, в основі якої лежить прихильність, одній чи в сукупності декілька бізнес принципів, встановлених ідеологій, стратегічній направленості та особливим властивостям суб'єкта господарювання [1].

Бізнес-середовище можливо розділити на дві складові частки: середовище прямої дії та середовище непрямого впливу. До сфери прямого впливу передусім відокремлюють споживачів, постачальників й посередників та конкурентів. Середовище непрямого впливу має відношення до економічної та політичної ситуації, також відноситься соціально-демографічна, природна, правова, технічна та технологічна структуру середовища.

Згідно результатів систематизації і підсумування серед небезпек економічного захисту бізнесу ендогенного характеру слід виділити неякісну роботу управлінської системи, байдужість промислово-виробничих працівників, неточну оцінку фактичного стану й кон'юнктури ринку, невірні рішення, відносно з формуванням стратегії розвитку бізнесу, відставання у технологічній та виробничій діяльності суб'єктів господарювання.

Однак, досить часто тільки середовище непрямого впливу окреслює управлінські рішення, направлені на формулювання цілей, стратегії та

тактики організації [2]. Також обов'язково брати до уваги в практичній діяльності те, що кожна з складових середовища непрямого впливу в даній визначеній ситуації може діяти не лише на технології управління однак і на саму змогу існування бізнесу, так як вплив певних загроз екзогенного характеру, як несправедлива конкуренція, промислове шпигунство та постійних загроз економічній безпеці бізнесу в державі, таких як тонізації економіки, розповсюдження корупції, рейдерство, відмова від сплати податків, погіршення якості та нормативного забезпечення, окреслює умови здійснення бізнесу та ступінь його економічної безпеки використовуючи існуючих взаємопов'язаних інституційних змін бізнес-середовища.

Виділення стимуляторів та де стимуляторів розширення бізнесу в рамках соціальних, економічних та законодавчих інститутів застосовуючи компаративістики й інституціоналізму на базі зрівняльного аналізу економічних систем, тенденцій та передумов їх розширення дає можливість виявити складові безпеки середовища бізнесу з цілю стабілізації державної економіки, утворення умов міцного розвитку та зростання конкурентоспроможності бізнесу.

Компаративне дослідження бізнес-середовища направлене на визначення зовнішніх відносно бізнесу факторів з цілю ідентифікації можливих загроз та можливостей, на базі чого утворюються стратегічні шляхи розвитку бізнесу й альтернативні можливості управлінських рішень відносно зменшення негативного впливу знайдених реальних та передбачених загроз на макро- та макрорівні [2].

На сучасному періоду розвитку компаративістики як науки зрівняльний аналіз бізнес-середовища будь-яких країн здійснюється з застосуванням транснаціональних компаративних індексних систем вони об'єднують статистичні величини розвитку національних економік з величинами експертних оцінок, на ґрунті чого утворюються інтегральні індекси для оцінювання бізнес-середовища держави. Даний метод дає можливість одержати більш точну оцінку, порівняно з моніторингом тільки головних соціально-економічних величин, так як експертні методи в процесі оцінки рівня економічної безпеки бізнесу несуть можливість брати до уваги

показники, згідно яких можливо більш точно робити якісні висновки та отримати інтегральну оцінку будь яких показників (внаслідок доказання коефіцієнтів вагомості деяких часткових діючих часток безпеки), які застосовуються при інтегральній оцінці. Даний підхід являється найбільш ефективним в теперішніх умовах при оцінці екзогенних чинників економічної безпеки бізнесу та здійснюється методом рейтингування територій або видів економічної діяльності за ступенем утворення сприятливих економічних умов для здійснення господарської діяльності.

Поміж представлених систем рейтингових міжнародних порівнянь основні показники бізнес-середовища додані в індекси легкості здійснення бізнесу (Index of Doing business – IDB), в першу чергу він характеризує регуляцію бізнесу країною, передусім легкість організації та здійснення господарської діяльності в державі. Зміна позиції України в рейтингу простоти здійснення бізнесу відображено на рис. 3.1.

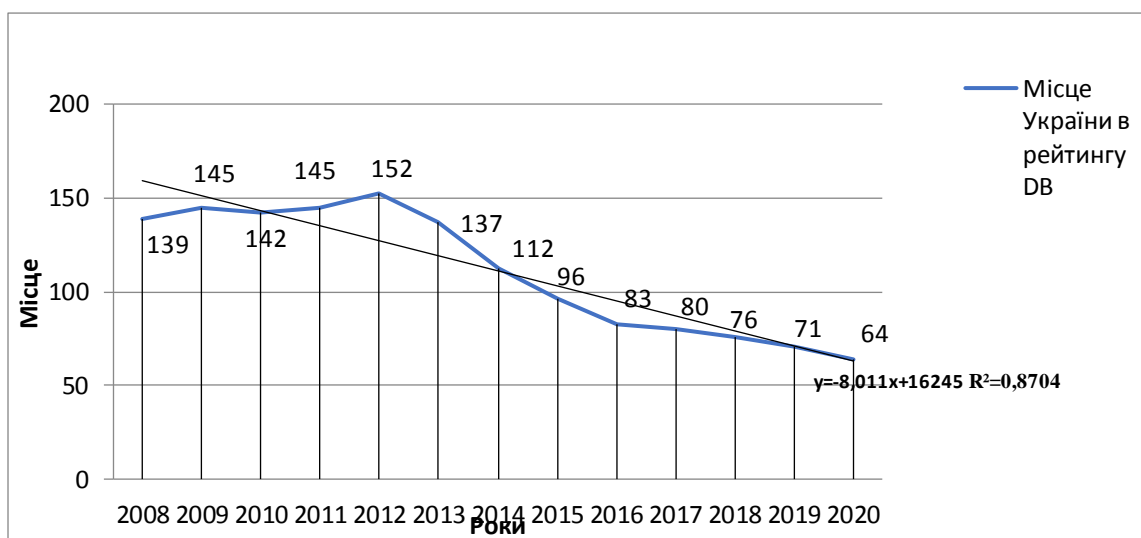

Рис. 3.1. Динаміка місця України в рейтингу простоти здійснення бізнесу (Index Doing Business, IDB) на протязі 2008-2020 рр.

Джерело: розроблено автором за результатами вивчення Світового Банку [3] та власними обчисленнями.

В наслідок вивченням Світового Банку за результатами 2019 року Україна в рейтингу легкості здійснення бізнесу змінила свою позицію на 7 шагів та зайняла 64 місце серед 190 країн. Позитивні зміни 5 із 10 механізмів

індексу легкості здійснення бізнесу (табл. 3.1) обумовила його ріст з 69,1 до 70,2 балів з максимально представлених 100 балів. Одночасно здійснений регресійний аналіз довів сталу динаміку до покращення бізнес-умов в Україні.

Таблиця 3.1

Позиції України згідно індикаторів Індексу легкості здійснення бізнесу

№ з/п	Індикатори бізнес- середовища	2016 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.	
		Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
1	Реєстрація підприємств	93,9	30	94,4	20	91,0	52	91,1	56	91,1	61
2	отримання дозволів на будівництво	61,4	140	61,4	140	75,8	35	76,9	30	81,1	20
3	Підключення до електромереж	54,8	137	58,4	130	58,8	128	59,2	135	62,5	128
4	Реєстрація власності	69,4	61	69,6	63	69,6	64	69,7	63	71,3	61
5	Доступ до кредитів	75,0	19	75,0	20	75,0	29	75,0	32	75,0	37
6	Захист прав інвесторів	53,3	88	56,7	70	55,0	81	58,3	72	68,0	45
7	Оподаткування	70,7	107	72,7	84	80,8	43	79,4	54	78,1	65
8	Міжнародна торгівля	63,7	109	64,3	115	64,3	119	77,6	78	80,1	74
9	Забезпечення виконання контрактів	57,1	98	59,0	81	59,0	82	63,6	54	63,6	63
10	Ліквідація підприємств	31,0	141	27,5	150	28,2	149	31,7	145	31,4	146

Джерело: складено автором за рейтингом IDB Світового Банку

Підсумовуючи можемо сказати, що серед регуляторних факторів бізнес-середовища держави, котрі за рейтингом IDB Світового Банку мали найбільший вплив на ріст економічної безпеки бізнесу, варто виокремити

легкість одержання дозволів на будівництво – 20 місце серед 19 держав (81,1 бала з існуючих 100) та захист прав інвесторів – 45 місце (68 балів з 100), доступність кредитів – 37 місце (75 балів із 100 можливих). Водночас найвагоміші загрози економічній безпеці бізнесу тісно зв'язані з розв'язанням задач неплатоспроможності позичальника – 146 місце серед 19 держав (тільки 31,4 бала з 100), та труднощами з підключення до електромереж – 128 місце в рейтингу Doing Business.

Покращення бізнес-середовища держави отримано, переважно, в результаті ріст рівня захисту прав інвесторів методом розкриття інформації про кінцевих бенефіціарів та полегшення процесу отримання дозволу на будівництво методом ліквідації вимог на рахунок найму незалежного проектанта та інженера технагляду, здійснення системи онлайн-повідомлень також падіння вартості дозволів на будівництво в рамках Києва.

Спрощення механізму підключення до електромереж, реєстрації власності і зацікавленості міжнародній торгівлі в результаті скороченню вимог відносно сертифікації деяких промислових товарів в загальному спричинили стимулюючу дію на легкість здійснення бізнесу в державі та відшкодували негативну тенденцію за величинами легкості стягнення податків, доступ до кредитування та гарантування здійснення контрактів.

В наслідок країнами, що володіють подібним з Україною бізнес умови у 2020 році (перебувають в тому ж кварталі за рейтингом Doing Business), являються Італія, Мексика, Болгарія та Саудівська Аравія, Індія, Узбекистан, Колумбія й В'єтнам, Ямайка та Греція. Варто відмітити якість здійснених реформ в Грузії, що дало змогу піднятися в рейтингу даній країні на 7 місце серед 19 держав, а стабільними лідерами на протязі решти 5 років лишаються Нова Зеландія й Сінгапур (рис. 3.2).

Рейтинг Doing Business являється основним при компаративному оцінюванні бізнес-середовища, так як прогнозує дослідження регуляторних норм та рівня бюрократії, які супроводжують діяльність підприємств, однак в ньому не беруться до уваги такі ресурси загроз економічній безпеці бізнесу, що зв'язані з макроекономічним дисбалансом, стійкістю фінансового механізму, корупцією. Отже є доцільним вивчення решти рейтингових

систем для загального оцінювання позитивних ендогенних характеристик економічної безпеки бізнесу.

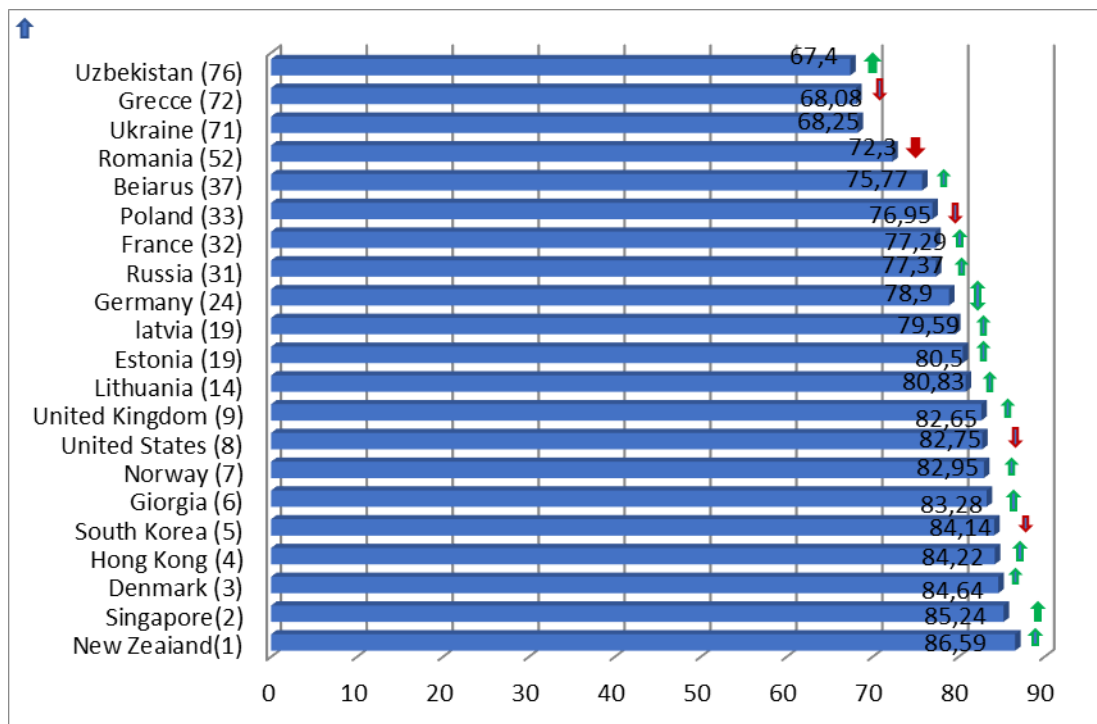

Рис. 3.2. Рейтинг країн за легкістю ведення бізнесу в 2019 році.

Джерело: розроблено автором з застосуванням даних світового банку [3]

Можливість бізнесу створювати стабільні умови економічного приросту, які б стали стійкі в середньостроковій перспективі, відслідковуються в рейтингу конкурентоспроможності – Global Competitiveness Index (GCI), який разом з якістю державного управління включає перелік макроекономічних величин, включаючи показники розширення фінансового ринку, ринку труда, ринку товарів і послуг, ступеня технологічного розвитку, інноваційного стимулу, системи освіти та охорони здоров'я.

За рейтингом глобальної конкурентоспроможності в 2019 році Україна зайняла 85 позицію серед 141 країни, це на 2 ступеня нижче відносно попереднього 2018 року (рис. 3.3). Здійснений регресійний аналіз висвітив невагому тенденцію до поліпшення бізнес-середовища в Україні, переважно, в порівнянні з 2007 докризовим роком, мав значне покращення за рейтингом Doing Business, що обґрунтовується додаванням більш ширшого переліку різного значення плану показників в рейтингу GCI й наявності загроз економічній безпеці бізнесу у сфері макроекономіки.

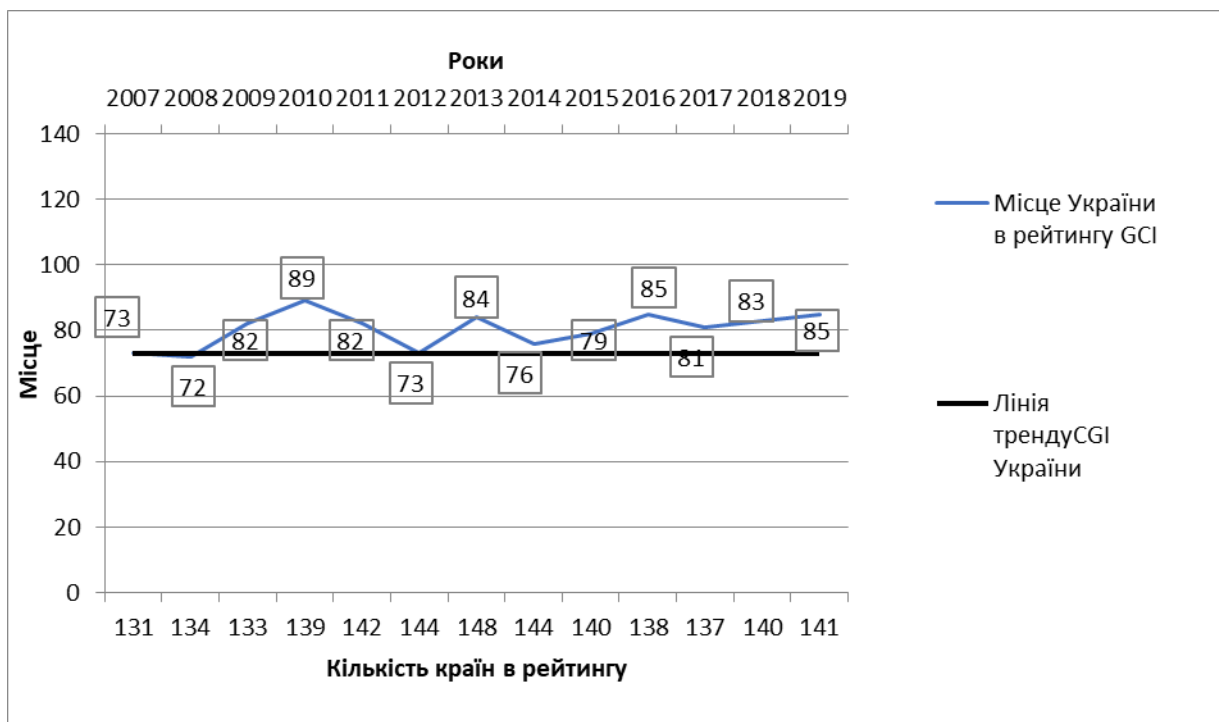

Рис. 3.3. Динаміка місця України в рейтингу глобальної конкурентоспроможності (GCI) на протязі 2007-2019 рр.

Джерело: побудовано автором згідно даних World Economic Forum [4]

Гарні умови бізнес-середовища згідно рейтинга глобальної конкурентоспроможності в 2019 році сформувались в Сінгапурі, а лідером рейтингу в 2018 році стали США, а з 2009 по 2017 роки – Швейцарія. Україна згідно рейтингу Всесвітнього економічного форуму володіє бізнес-середовищем схожим з Албанією, Ямайкою, Тунісом. Молдовою, Аргентиною, Алжиром, Еквадором та Ліваном, індекс яких відповідає середньому значенню.

Згідно результатів дослідження динаміки індикаторів Індексу великої конкурентоспроможності ідентифіковані реальні (вагомі відставання) та можливі загрози функціонування суб'єктів національного господарства, які відображені на рис. 3.4. За 4 із 12 субіндексів GCI в Україні мають місце критичні відставання, що говорить про існування фактичних загроз економічній безпеці суб'єктів національного господарства, зв'язаних із вагомо низьким ступенем розвитку фінансового ринку та фінансовою нерівновагою в державі (136 позиція із 141 країни, погані величини мають тільки Мавританія, Венесуела, Чад, Ємен та Ангола), макроекономічною

нерівновагою (133 позиція), нераціональністю державного керування (104 позиція) та негативним станом механізму охорони здоров'я (101 позиція), що при умовах епідемії COVID – 19 являється джерелом фактично нових та максимально небезпечних загроз.

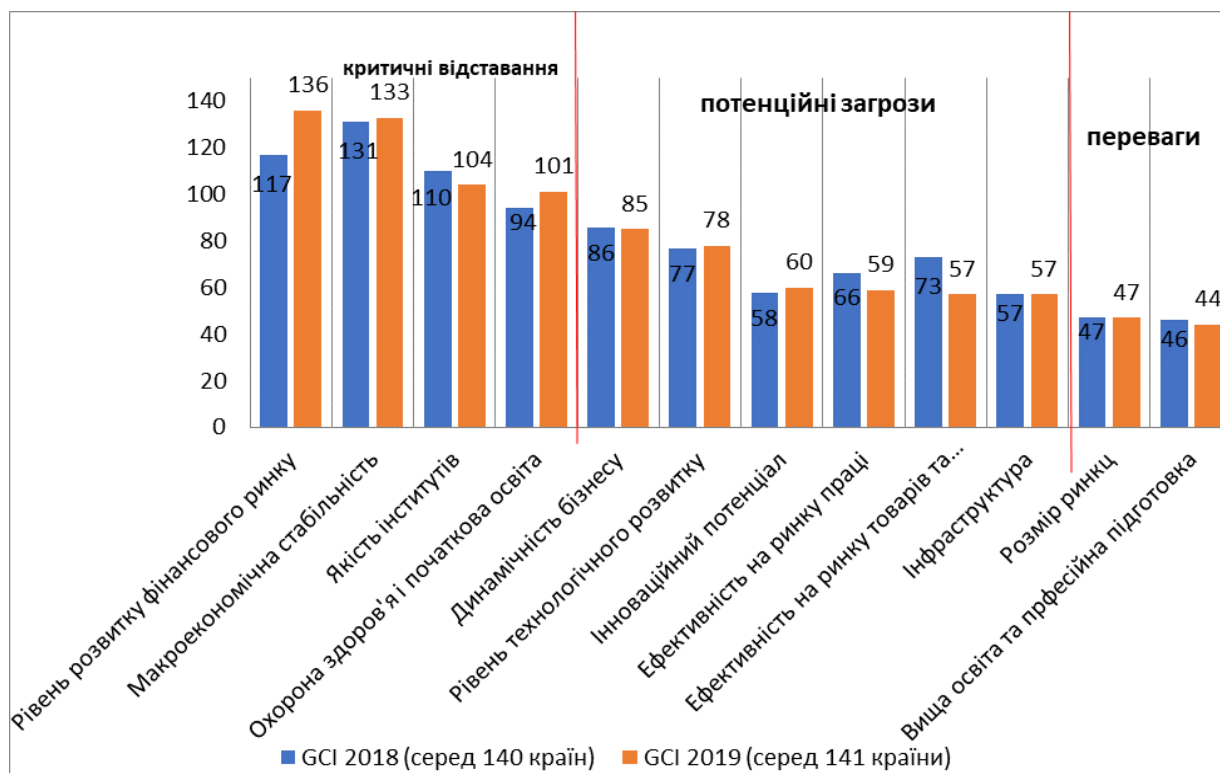

Рис. 3.4. Переваги та загрози бізнес-середовища України в 2018-2019 роках за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (GCI), The Economic Forum [4]

Тільки за величинами розміру внутрішнього ринку то розширення вищої освіти Україна солодіє потенційними перевагами (47 та 44 положення серед 141 країн), однак згідно решти сфер, які враховує GCI, утворюються можливі загрози, що передусім пов'язані з малим рівнем технологічного та інноваційного розвитку.

Значне падіння серед субіндексів GCI у 2019 році здійснилось за величинами стану фінансової системи – на 19 пунктів з 117 щабля до 136, тоді мала капіталізація фінансового ринку та фінансовий дисбаланс являються фактичними загрозами економічній безпеці діяльності бізнесу в державі з максимальним ступенем впливу.

Верховенство права та керуючу ефективність й також межа підтримки економічної свободи суб'єктам підприємницької діяльності органами державної влади характеризує Індекс економічної свободи – Index of Economic Freedom (IEF), який обчислюється дослідницькою американською організацією Heritage Foundation та опубліковується виданням «Wall Street Journal» [5]. Стан України згідно IEF, також враховуючи індикатори, представлені в таблиці 3.2.

Таблиці 3.2

Позиції України за Індексом економічної свободи

Роки	Верховенство права			Обмеження уряду			Ефективність регулювання			Відкритість ринків			IEF	
	захист права	ефективність судової	урядова сумлінність	податковий тягар	витрати легкості	фіскальний стан	свобода бізнесу	свобода праці	монетарна свобода	свобода торгівлі	свобода інвестування	фінансова свобода	індекс	рейтинг
2012	30,0	-	24,0	78,2	29,4	-	46,2	51,2	67,7	84,4	20,0	30,0	46,1	163
2013	30,0		23,0	78,2	29,4	-	47,6	49,9	71,0	84,4	20,0	30,0	46,3	161
2014	30,0	-	21,9	79,1	37,5	-	59,8	49,8	78,7	86,2	20,0	30,0	49,3	155
2015	20,0	-	25,0	78,7	28,0	-	59,3	48,2	78,6	85,8	15,0	30,0	46,9	162
2016	25,0	-	26,0	78,6	30,6	-	56,8	47,9	66,9	85,8	20,0	30,0	46,8	162
2017	41,4	22,6	29,2	78,6	38,2	67,9	62,1	48,8	47,4	85,9	25,0	30,0	48,1	166
2018	41,0	29,5	29,0	80,2	45,0	75,9	62,7	52,8	60,1	81,1	35,0	30,0	51,9	150
2019	43,9	31,5	29,6	81,8	46,9	82,6	66,1	46,7	58,6	75,0	35,0	30,0	52,3	147
2020	47,5	42,2	37,9	81,1	47,2	83,9	61,3	48,3	63,0	81,2	35,0	30,	54,9	134

Джерело: складено автором за рейтингом IEF Heritage Foundation [5]

Згідно рейтинга економічної свободи держави за результатами 2019 року піднялась на 13 щабель та зайняла 134 місце посеред 180 країн, що затвердило найкращий показник за період з 2008 року. Однак Індекс економічної свободи України складає тільки 54,9 балів, що згідно типологізації Heritage Foundation дорівнює «в основному невільній економіці» (mostly unfree), а до 2018 року держава відносилась до критерію «деспотичних» (repressed) країн з величиною, яка не перевищує 50 балів зі 100 наявних.

Краща динаміка стану України за ІЕФ в 2019 році стала в результаті підвищення показників 8 зі 12 субіндексів (рис. 3.5), переважно - субіндексів раціональність судочинства (з 31,5 до 42,2), свобода торгівлі (з 75,0 до 81,2) та добросовісність уряду (з 29,6 до 37,9). Це сталося, переважно, за рахунок ліквідації недоторканості депутатів Верховної ради України та затвердження закону про скасування мораторію на торгівлю сільськогосподарськими землями. Однак згідно оцінок експертів Heritage Foundation нормативно-правова основа держави теоретично гарантує майнові інтереси бізнесу, однак захист майнових прав гілкою судової влади затримується на низькому рівні в результаті політичного натиску на неї й корупцію, що являється головною загрозою економічній безпеці бізнесу.

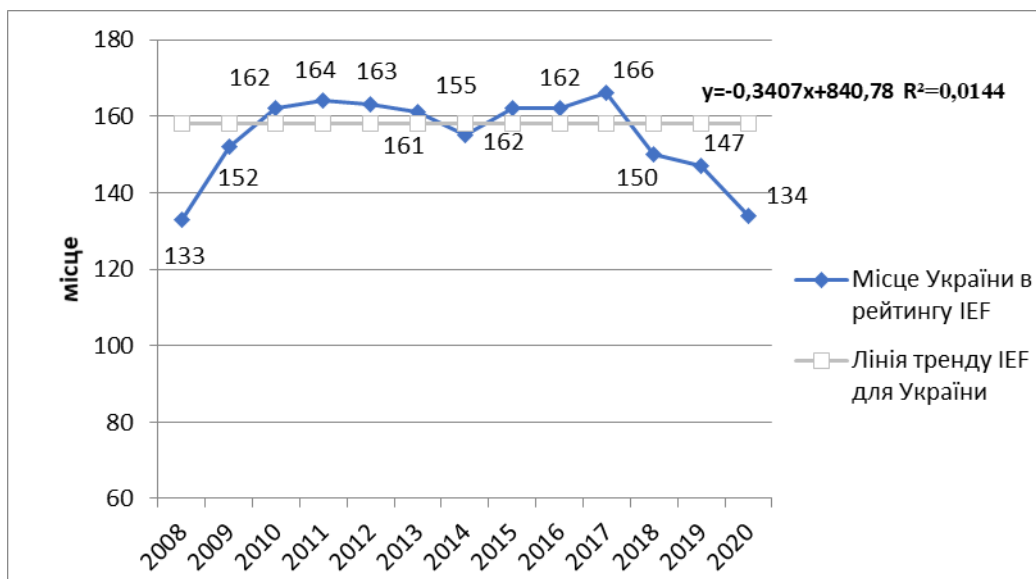

Рис. 3.5. Динаміка місця України в рейтингу свободи економіки на протязі 2008-2020 рр. (Index of Economic Freedom, ІЕФ)

Джерело: розроблено автором за результатами досліджень Heritage Foundation [5] та особистими розрахунками.

Швидкість реформ 2017-2018 рр. В державі, націлених на підтримку бізнесу, відродження макроекономічного балансу й покращення ділового середовища, в 2019 році певною мірою сповільнилися, що знашло місце в регресії за субіндексом свобода бізнесу (з 66,1 до 61,3) сталостю субіндексів свобода інвестування також фінансова свобода (35,0 й 30,0 також).

Серед решти загроз економічній безпеці бізнесу в державі слід відмітити недосить розвинутий фондовий ринок, який встановлює рамки щодо

можливості фінансування бізнесу, сильний тиск структур уряду, що стримує важливий приріст приватних інвестицій в Україну, та недіючі позики, що не дають можливості розвиватись банківській системі. В результаті, Україна в рейтингу економічної свободи займає 45 позицію серед 45 країн європейського регіону та її сукупний бал суттєво нижчий за середні величини по регіонах та в світі, знаходячись поряд з Пакистаном та Кенією.

Відповідно до результатів вивчення індикаторів державного управління - Worldwide Governance Indicators (WGI) Світового Банку якість та ефективність державного регулювання в державі знаходиться на низькому щабелі, так як значення решти шести контрольних індикаторів не перевищують 50 балів зі 100 наявних. (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Позиції України за Всесвітніми індикаторами державного управління

з/п	Всесвітні індикатори управління	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
	Врахування думки населення та підзвітність державних органів	40,38	37,56	43,35	43,84	47,78	47,78	44,83	48,28
	Політична стабільність і відсутність насильства	41,71	20,85	5,71	5,24	6,67	6,67	5,71	8,57
	Ефективність роботи уряду	32,23	31,28	39,90	34,62	32,21	35,10	38,46	39,90
	Якість законодавства	29,86	30,33	29,33	29,81	39,06	40,38	40,87	42,31
	Верховенство закону	26,29	23,94	23,08	22,12	24,52	25,00	24,04	25,48
	Стримування корупції	12,80	11,37	14,90	14,90	21,15	22,12	18,27	26,44

Джерело: складено автором за рейтингом WGI світового Банку [6]

Відповідно до показників політичної стабільності та без насильства Україна в 2019 році мала тільки 8,57 балів із 100, маючи місце поряд з африканськими країнами й країнами з існуючим військовими конфліктами

(Нікарагуа, Венесуела, Афганістан, Туреччина, Ірак, Іран, Афганістан та Пакистан, Сомалі й інші), що говорить про інституційні зміни та постійні загрози економічній безпеці бізнесу.

Вивчаючи динаміку й існуючі значення індикаторів державного управління Світового Банку дає можливість зробити висновок, що в бізнес – умовах в Україні утворилися відповідні постійні загрози економічній безпеці підприємців:

- 1) нестабільність в політиці й військова агресія на сході держави;
- 2) неефективність законодавства в середовищі регулювання бізнесу;
- 3) недосконалість роботи органів правоохоронної системи та судової влади;
- 4) корупція в усіх ланках влади й бізнесу;
- 5) недоцільна політика держави щодо розширення бізнесу;
- 6) незабезпечення конституційних прав та свобод.

Оцінювання індексу захисту прав власності – The International Property Right Index (IPRI) України в 2019 році виросла на 0,149 до 4,432 з існуючих 10 балів, зайнявши 109 позицію в світі із 129 аналізуючих держав й одне з останніх місць в Європі (рис. 3.6).

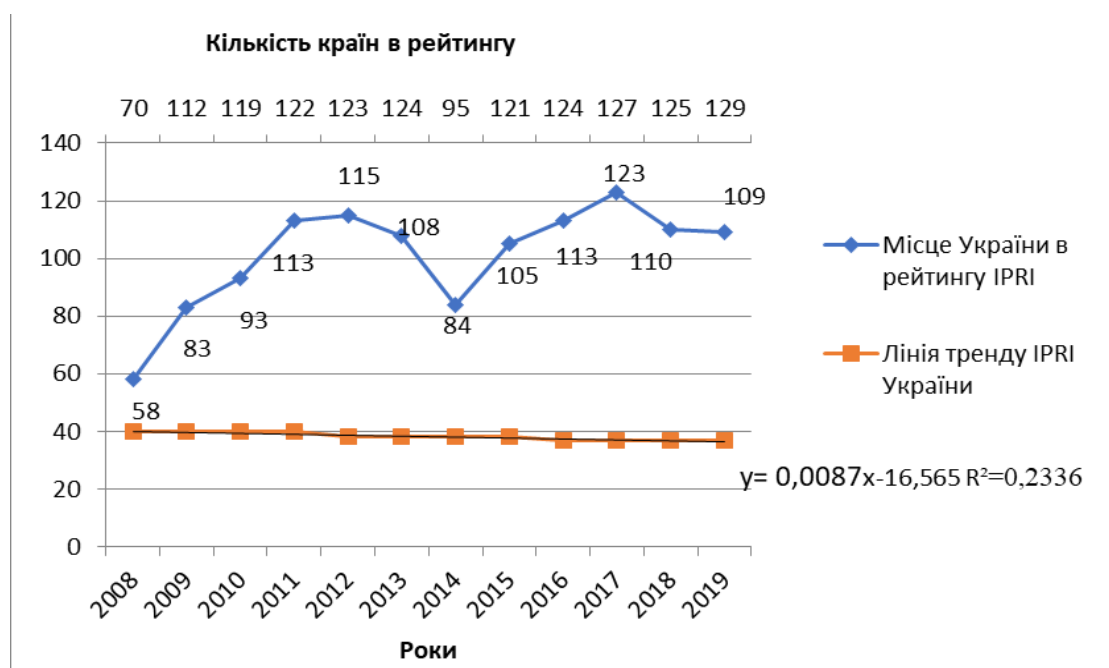

Рис. 3.6. Динаміка місця України в рейтингу захисту прав власності на протязі 2008-2019 рр. (The International Property Right Index, IPRI)

Джерело: побудовано автором за даними [7] та власними розрахунками

Найтяжке становище в державі згідно показників правового та політичного середовища, відповідно оцінка юридичного й політичного субіндексу IPRI в Україні виріс на 0,286 до 2,971 з оцінюванням 1,968 за політичну рівновагу, 2,906 за самостійність судової влади, 3,432 за нагляд над корупцією та 3,577 за верховенство права (рис. 3.7).

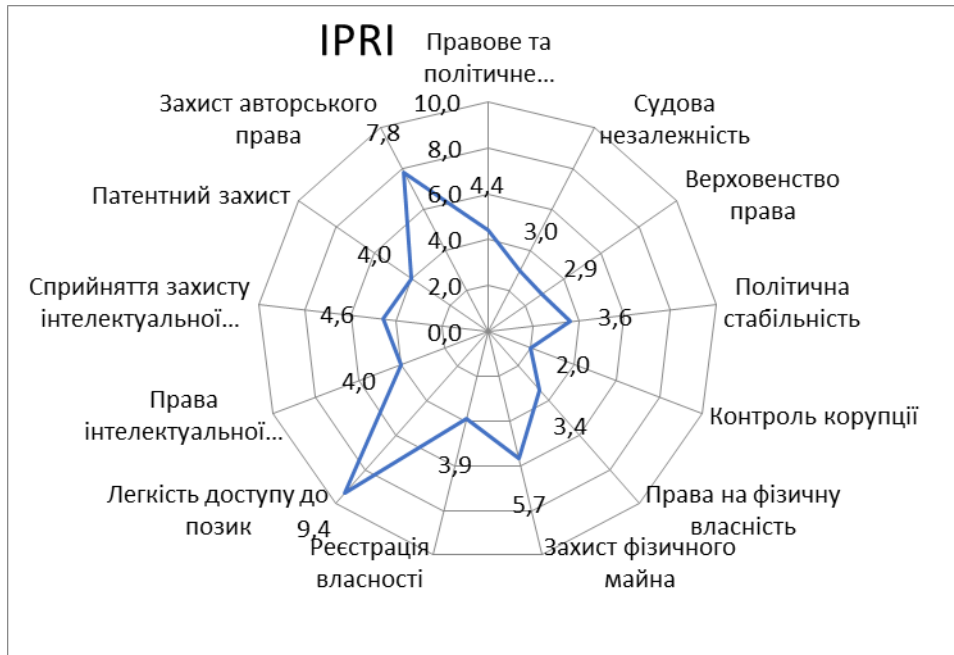

Рис. 3.7. Структура індексу захисту прав власності (IPRI) України в 2019 р.
Джерело: розроблено автором за даними [7]

Згідно рис. 3.7 субіндекс прав на фізичне майно в державі виріс на 0,021 до 5,747 з 10 існуючих з найбільшою оцінкою за величиною реєстрації власності 9,406 та оцінками 3,867 в оцінюванні захисту прав власності та 3,968 у спрощені системи доступу до позик. Оцінювання субіндексу в сфері прав інтелектуальної власності в державі виросла на 0,142 до 4,578 з 10 наявних та оцінками 3,986 за «сприйняття захисту інтелектуальної власності», 7,75 захист патентів й 2 за авторські права.

Підсумовуючи, в загальному правове й політичне бізнес-середовище в державі згідно оцінок вищезгаданих компаративних індексних механізмів є негативним для здійснення бізнесу, мають місце загрози котрі пов'язані з корупцією, неякісним захистом інтелектуальної власності й майна представників господарювання внаслідок неефективної судової влади, проблемами в інвестуванні фінансових ресурсів через недосконалий

фондовий ринок, незгоди в банківській системі й негативні дії на страховому ринку, та також макроекономічним дисбалансом, низьким ступенем фінансової та інвестиційної свободи бізнесу.

Отже, внаслідок дескриптивного вивчення особливостей функціонування суб'єктів національного господарства України використовуючи різноманітні міжнародні індексні механізми з виокремленням фактичних та можливих загроз економічній безпеці наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати дескриптивного аналізу функціонування суб'єктів
національного господарства

№ з/п	Назва системи оцінки	Позиція в рейтингу 2019 року (місце України в рейтингу/кількість країн в рейтингу)	Країни, що мають подібне з Україною бізнес-середовище (знаходяться в тому ж квартилі за рейтингом)	Сфери критичних відставань	Сфери потенційних загроз	Сфери переваг та можливостей
1	Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business, DB)	64/190	Італія, Мексика, Болгарія, Індія, Колумбія, Саудівська Аравія, В'єтнам, Ямайка, Узбекистан, Греція	Ліквідація підприємств	Підключення до електромереж, забезпечення виконання навик контрактів, захист прав інвесторів	Процес реєстрації підприємств, отримання дозволів на будівництво, міжнародна торгівля
2	Індекс глобальної конкурентоспроможності, ІГК (The Global Competitiveness Index, GCI)	85/141	Албанія, Ямайка, Аргентина, Шрі-Ланка, Північна Македонія, Молдова, Туніс, Алжир, Еквадор, Ліван	Рівень розвитку фінансового ринку, макроекономічна стабільність, якість інститутів, охорона здоров'я та початкова освіта	Динамічність бізнесу, рівень технологічного розвитку, інноваційний потенціал, ефективність на ринку праці, інфраструктура, ефективність на ринку товарів та послуг	Вища освіта та професійна підготовка, розмір ринку
3	Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, IEF)	134/180	Туніс, Лаос, Монголія, Бенін, Пакистан, Kenia, Афганістан, Непал, Бразилія, Єгипет	Фінансова свобода, інвестування, урядова сумлінність	Ефективність судової системи, витрати держави, захист прав власності, свобода праці, свобода бізнесу, монетарна свобода	Фіскальний стан, невеликий податковий тягар, свобода торгівлі
4	Всесвітні індикатори управління (The Worldwide Governance Indicators, WGI)	- (6 груп індикаторів, єдиний рейтинг не виводиться)	-	Політична нестабільність, відсутність насильства, верховенство закону, стримування корупції	Ефективність роботи уряду, якість законодавства, врахування думки населення та підзвітність державних органів	-
5	Міжнародний індекс захисту прав власності (The International Property Right Index, IPRI)	109/129	Іран, Парагвай, Лівія, Алжир, Ефіопія, Албанія, Ліван, Камерун, Нікарагуа, Молдова	Політична стабільність, судова незалежність, контроль корупції, захист авторського права	Верховенство праці, захист прав власності, доступ до позик, сприйняття захисту інтелектуальної власності	Реєстрація власності, патентний захист

Джерело: складено автором

Фінансова рівновага в державі та загальне макроекономічне становище на пряму виділяє умови здійснення бізнесу [8]. Відносно результатів 2018 року та від початку 2019 року згідно вектору легкості ведення бізнесу реалізовано низку реформ [9, 10], однак особливість та обсяги назрілих проблем в державній економіці України, які пов'язані з приховуванням та корумпованістю всіх ланок економічних відносин, значні зміни в існуванні фінансової системи на протязі 2014-2019 рр. в наслідок помірної заборгованості та інфляційним натиском активно актуалізують проблеми гарантування економічної безпеки бізнесу й запобіганню загрозам зовнішнього середовища.

В сучасних умовах основне місце серед загроз економічній безпеці з найбільшою дією негативного впливу зайняла наявність державної позики та її обсяги, яка відображена на рис. 3.8.

Рис. 3.8. Динаміка індикаторів боргової загрози економічній безпеці бізнесу в Україні в 2014-2019 рр.

Джерело: розроблено автором із застосуванням даних Державної служби статистики України [13].

Доцільно відмітити, що приріст державного боргу в розвинутих державах переважає над економічним зростанням, однак світовий досвід активно представляє багато прикладів нарощення державних боргів, що

призводить до надмірного накопичення кредитних позик зі сторони уряду [11]. Варто виділити також проблему регулювання державних позик в поділі структури внутрішнього та зовнішнього боргу держави. Так вирішення задач на рахунок неефективності змісту боргу являється одним з головних, що стає на шляху уряду в теперішніх умов розвитку держави.

Також можна виділити неякісну боргову безпеку країни, її залежність від капіталу ззовні та несамостійність економіки держави. Однак в 2018 році умови почались змінюватись на краще, відтак три величини боргової безпеки держави з п'яти, які застосовує влада економічного розвитку торгівлі України [14], стали краще відносно з минулими роками та переважна більшість показників повертається до встановлених значень після довготривалої кризи.

Поряд з цим важливим питанням являється дефіцит державного бюджету, оскільки шлях нестачі фінансування видатків є постійним в Україні. Дефіцит бюджету майже постійно є статтею, що фінансує нестачу та неефективність фіскальних надходжень в період здійснення державної стратегії соціально-економічного розширення, співвідношення дефіциту до боргу держави перебуває в межах норми, однак в 2014 році знаходилося близько до критичного значення у – 6%. Нарощуючи фінансовий важелів держави, бюджетний дефіцит формує й багато можливих негативних наслідків та вимагає до формування комплексного методу до керівництва процесом рівноваги бюджету на базі досконалого вивчення важелів.

На рахунок грошово-кредитної безпеки, то дані величини, як відмінність між відсотковими ставками по кредитах та депозитам й складова споживчих кредитів, виділених домогосподарствам, в спільній структурі кредитів володіють задовільними значеннями, що наведено на рис. 3.9.

Величина рівня середньозваженої ставки по кредитах, виділеними депозитними корпораціями в валюті держави, відносно індексу цін споживання значно покращився відносно з 2014 роком, з -14,4% до 11,4%, в результаті рівень закредитованості й вартість фінансових ресурсів є позитивними. На рахунок решти показників, то значна вага готівки за межами банків менша за межі значення, але все ще негативна, однак зменшення з 28,45% до 20% є неможливим на теперішньому етапі розвитку

економічної цифрової інфраструктури, на протязі 2014-2017 рр. здійснилось поліпшення стану з обсягами готівки, але в 2018 році цей показник показав від'ємну динаміку. Разом з тим погіршилася величина питомої ваги довгострокових кредитів в сукупному обсязі та становив 23,54 % у 2019 році, при встановленому значенні у 25%.

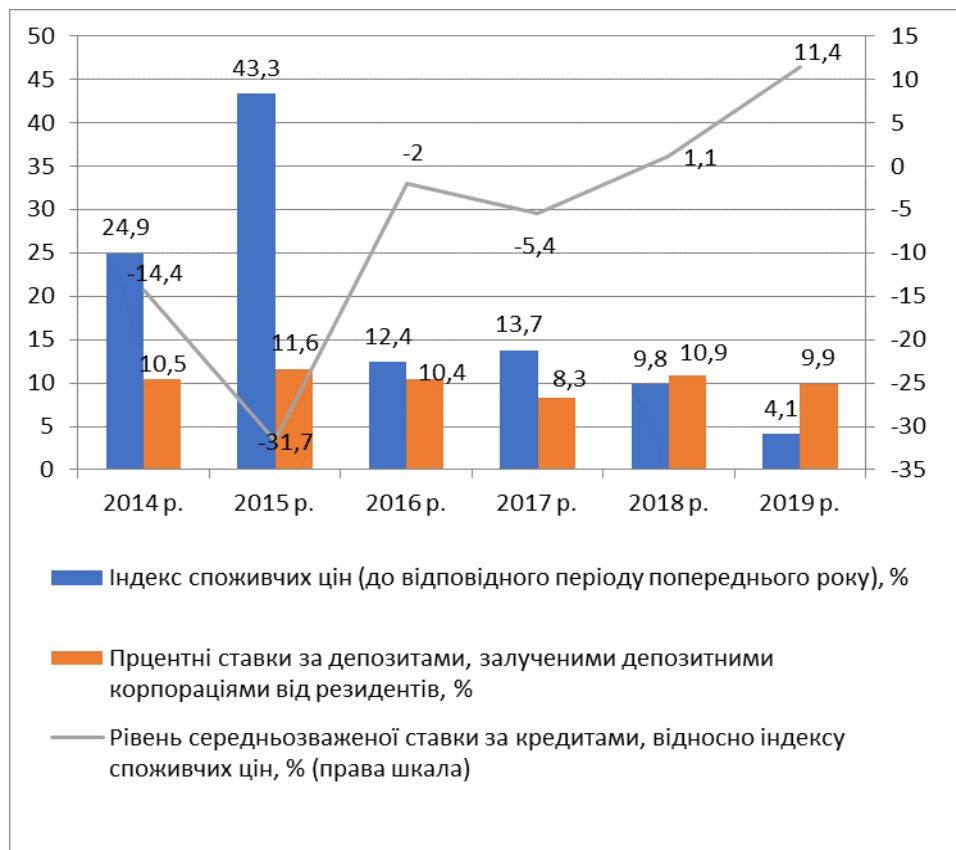

Рис. 3.9. Динаміка індикаторів загроз економічній безпеці бізнесу в грошово-кредитній сфері України в 2014-2019 рр.

Джерело: побудовано автором з використанням даних Національного банку України [15].

Отже. Положення в грошово-кредитній сфері держави в загальному є незадовільною, результати більшості величин перебувають на граничному рівні, про що свідчить наявність проблем з ефективністю готівкового обігу, інвестуванням коштів підприємців до банківської системи та не стимулює економічний розвиток. Механізм оновлення банківської системи в період сьогодення незначно діє на покращення легкості здійснення бізнесу, а перелік загроз, відносно фінансової нестабільності та досить низьким щаблем розвитку фондового ринку держави являються прискорювачами викликів фінансовій безпеці бізнесу.

В 2020 році одним з переважаючих чинників дії на економічні явища виявився фактор поширення пандемії COVID – 19 та затвердження карантинних обмежень в великій кількості країн. Здійснюючи оцінку динаміки головних макроекономічних величин та величин економічної статистики з розвитку бізнесу в державі доцільно виділити, що переважно всі сектори державної економіки потерпіли від корона-кризи внаслідок падіння ділової активності, разом з цим зміни узагальнюючого показника економічного розширення держави - реального ВВП в державі в 2020 році, як в решти країн світу, є від’ємним відносно до аналогічного показника 2019 року, що наведено на рис. 3.10. Відповідно, за інформацією Держстату глобальне зниження економічної активності було в II кварталі 2020 року – на 11,4% порівняно із збільшенням на 4,7% в даному ж періоді 2019 року та 3,9% - в 2018 році [13].

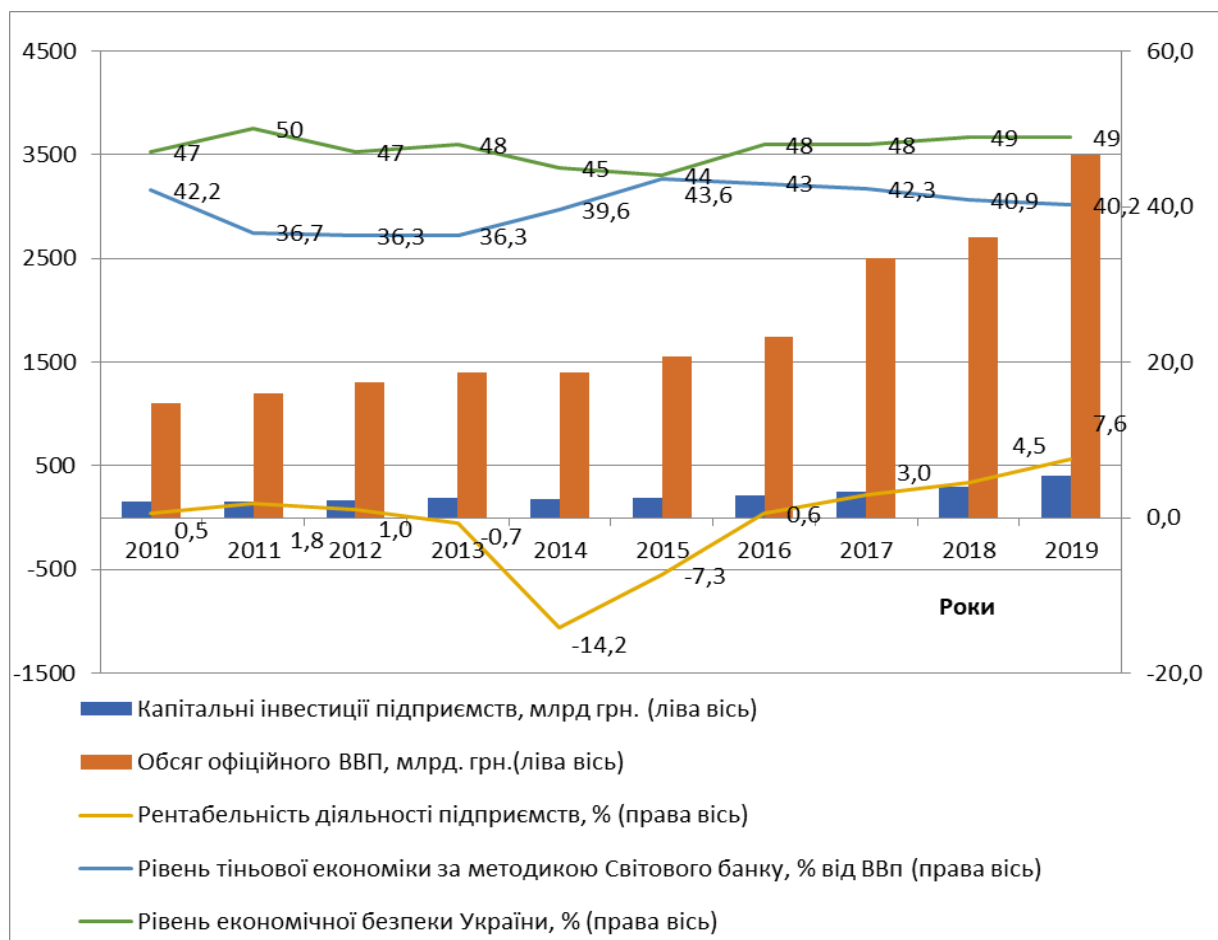

Рис. 3.10. Вплив загроз на бізнес – тенденції та рівень економічної безпеки України в 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [13].

Одночасно з цим приріст негативних змін створено загрозливими обсягами тіньової економіки, межа якої згідно розрахунків Міністерства економіки в січні та березні 2020 року становив 31%, а згідно методу Світового банку – 40,2% від розміру офіційного ВВП. Проведено ідентифікацію дії тіньової економіки в Україні фінансову безпеку бізнесу, яка відбилася за головними індикаторами, переважно в 2020 році було різке зменшення чисельності зареєстрованих суб'єктів господарювання порівняно з 2019 роком з 1,942 млн. до 1,395 млн. [13].

Під дією теперішніх глобальних викликів великої негативної дії зазнали такі ділянки економіки, як ресторанний комплекс, готельний бізнес, транспорт та туризм. Туризм складає близько 10% від світового ВВП, в нашій державі даний показник на рівні приблизно 3%. За правило переважно в галузі туризму та ресторанному комплексі працюють люди з невисоким, сезонним та перемінним прибутком. Саме ці сфери, на яких економлять в першу чергу. Згідно даних НБУ індекс очікувань ділової активності в червні 2020 року склав 45,5 п. відносно до квітня 2020 року – 29,9 п. (низьким рівнем) та 45,8 п. в березні 2020 року. Починаючи з травня відслідковується зниження глибини спаду більшості сфер економічної діяльності.

Дохідність операційної діяльності є одним з головних індикаторів фінансової безпеки бізнесу, який показує ефективність виготовлення та реалізації товарів та може позитивне значення при існуванні чистого збитку. Додатними значеннями даного показника за 2019 рік володіють більшість підприємств, але в 2020 році він впав до 50,0%, отже діяльність половини аналізуючи суб'єктів господарювання є збитковими.

Також якщо рентабельність виробництва характеризуються значно низьким щаблем зазначеного показника, який має нестабільний характер. Рентабельність виробництва й рентабельність активів володіють ще нижчими значеннями. Негативне значення даних показників мають в 2020 році 47,1% організацій згідно інформації Держстату [13], що взаємопов'язані з існуванням витрат та не мають зв'язку з операційною діяльністю установ.

Вивчаючи рівень прибутковості/збитковості операційної діяльності установ згідно різних сфер економічної діяльності (рис. 3.11) доцільно відмітити, що великий обсяг негативного впливу теперішніх загроз

відслідковується в бізнесі, які здійснюють операції з нерухомим майном (-7,7%), періодичним розміщенням та організацією харчування (-12,7%), складським господарством, транспортом та поштовою, кур'єрською діяльністю (-0,04%). Низького негативного впливу отримали такі середовища як інформація й телекомунікація, роздрібна та оптова торгівля, ремонт автотранспортних засобів, надання соціальної допомоги та охорона здоров'я.

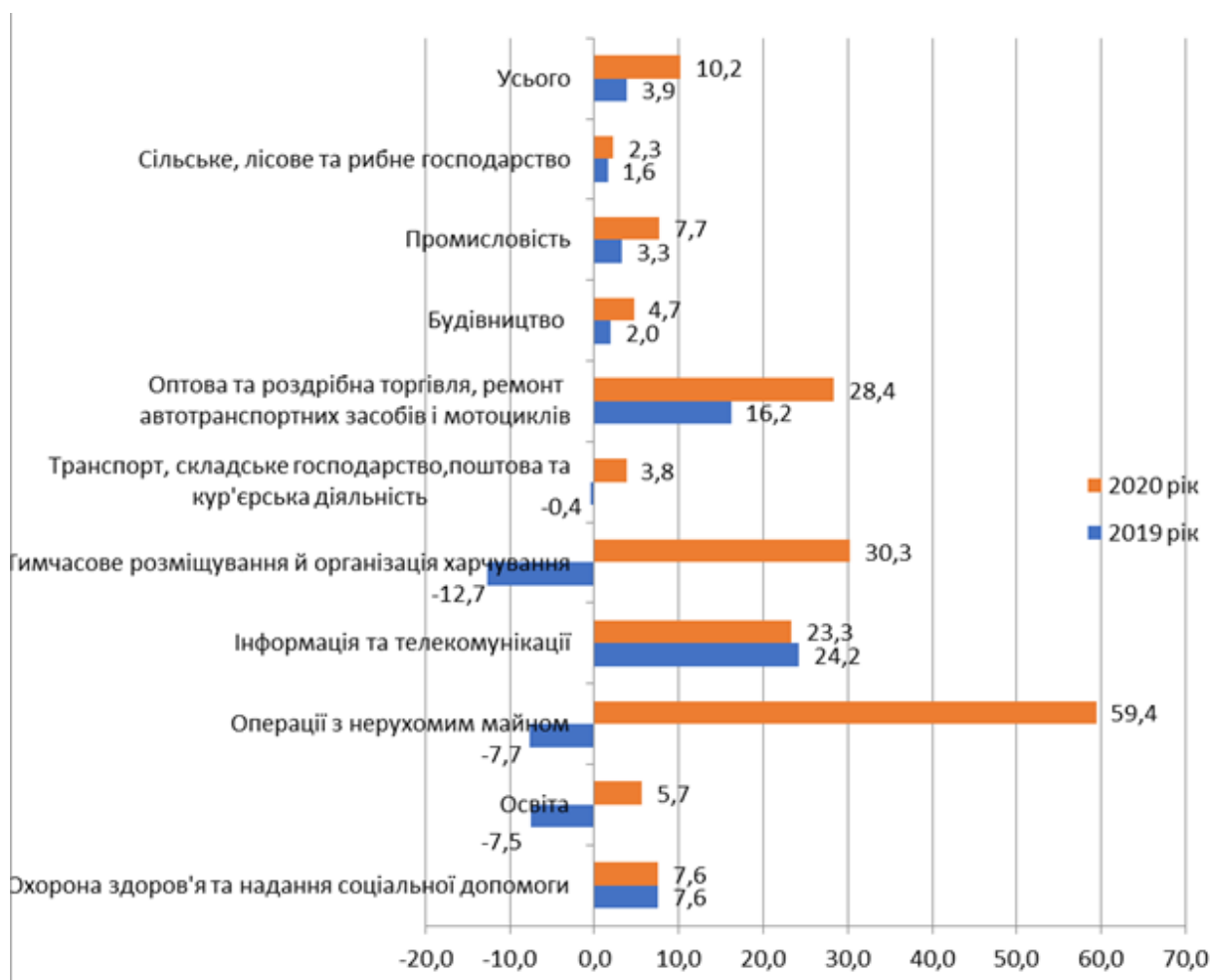

Рис. 3.11. Рівень рентабельності/збитковості операційної діяльності підприємств за 201- 2020 роки, %

Джерело: побудовано автором згідно даних Державної служби статистики України [13].

Відповідно до опитування Спілки українських підприємств (СУП), на квітень 2020 року переважно 60% суб'єкти бізнесу здійснюють діяльність в період обмежень (це в основному середній та великий бізнес), ще 29 %- не працюють (відноситься до мікробізнесу). Також 6 % підприємців взагалі закрили свою діяльність, до даної категорії відносять передусім мікро- та малий бізнес. Тільки 3% організацій показують, що саме їх бізнес може діяти

тривалий час при необхідних умовах (віддалений доступ для співробітників, орендні канікули, перегляд бізнес-моделі). Одна третя власників бізнесу (в основному мікро-), говорять про спад прибутку на 90-100% з початку карантину. Дані підприємства вже звільнили майже 50% працівників. Господарі малого та середнього бізнесу висвітлюють інформацію про спад доходів на 25-30 % відносно до карантинного періоду та звільнили від 10 до 25 % робітників. Зменшення доходів великих організацій складають 10-25 % [19].

Встановлено, що збитковість організацій, існування непокритих збитків пришедших років, малий рівень рентабельності шкодить збереженню економічної стійкості та необхідного рівня економічної безпеки суб'єктів національного господарства України, нарощує ризикованість підприємницької діяльності, понижує інвестиційні вкладення, приносить шкоди корпоративному іміджу. Неотримання доходів та високий щабель витрат, що веде до зниження рентабельності, не дає змогу установам задовольнити потреби робітників у необхідному рівні оплати праці та соціальному захисті.

Наведені вище загрози фінансовій безпеці бізнесу являються прискорювачами додаткових загроз, від так проблеми забезпечення кадрами зв'язані з неякісними умовами праці, мінливістю кадрів й звільненням працівників в зв'язку зі зменшенням розмірів господарської діяльності часто характеризується витоком конфіденційних даних та є індикатором загроз інформаційній й решти складовим фінансової безпеки бізнесу в сукупності. Також при деструктивною дією тонізації й корупції утворюються загрозовий рівень фінансовій безпеки бізнесу й країни в цілому – тільки 49% за результатами 2019 року, що дає основи віднести їх до фактичних загроз, під дією яких погіршуються величини діяльності установ та організацій.

3.2. Оцінка ризиків економічної безпеки України та обґрунтування алгоритму управління ними

За результатами дослідження зарубіжного досвіду формування механізму забезпечення економічної безпеки країни можна стверджувати, що умови економічної безпеки державної економіки визначається в основному рівнем

економічного розвитку держави, загальним станом державної економіки, її конкурентоспроможністю й гарантуванням макроекономічних пропорцій.

Розвиток національної економіки, яка сформована за ринковою моделлю, в середовищі глобалізації відбувається під дією значного обсягу зовнішніх ризиків та загроз. Боргові кризи та порушення рівноваги державних бюджетів передових країн світу, переважно США, які виникли в наслідок міжнародної економічної кризи 2008-2010 років, спричинили рецесію світової економіки. В відповідних умовах проблема забезпечення безпеки економіки країни, в основному гарантування міцності національної економічної системи до будь-якого роду загроз і зовнішніх, так і внутрішніх, які виникають в наслідок зовнішніх викликів, набула особливої актуальності.

Вчені Міжнародного Валютного Фонду у праці «Перспективи розвитку світової економіки» передбачають у 2015 році диференційований розвиток економіки світу, водночас прогноз її росту переглянутий в бік зменшення до 3,8 %. Важливими короткостроковими ризиками визнані нарощення геополітичної напруги й волатильність на фінансових ринках. Загрози в середньостроковому періоді взаємопов'язані зі стагнацією та малим потенційним приростом у країнах з високим ступенем розвитку економіки [75].

Відносно України міжнародні аналітичні центри інформують схожими прогнозами, передусім, прогнозуються подальші негативні тенденції в процесі розвитку економіки держави, яка ще з II півріччя 2012 року поетапно занурювалася в рецесію, а у 2014 році зайшла в кризовий стан. Існування системної кризи в державі підтверджує зміна основних макроекономічних величин, зокрема, існуюча загрозлива тенденція до неочікуваного зменшення ВВП України в 2014 році: на 1,2 % у I кв., на 4,5 % – у II кв., на 5,4 % – у III кв. та на 14,8 % – у IV кв. в порівнянні з відповідними періодами 2013 року, що стало наслідком скорочення ВВП у цілому за 2014 рік на 6,8 %.

Відповідно, в рамках системної кризи в Україні формування основ державної політики в середовищі забезпечення фінансової безпеки державної економіки набуває головного значення в контексті гарантування стабільності й соціально-економічного розвитку країни в межах задіяння макроекономічних та структурних реформ.

Економічні процеси в Україні безпосередньо діють на ступінь

економічної безпеки державної економіки. Застосовуючи методичні рекомендації щодо обчислення ступеня економічної безпеки України, ухвалені наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 року № 1277 [1], в праці було здійснено визначення інтегрального показника економічної безпеки держави, також за її окремими частинами, та порівняння одержаних результатів з розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, відповідно які до 2013 року здійснювались згідно методики обчислення ступеня економічної безпеки України, ухваленою в 2007 році, та кожного кварталу висвітлювались на офіційному веб-сайті міністерства.

Згідно попередніх розрахунків інтегральний індекс економічної безпеки держави в 2020 році впав на 1,7 в.п. порівняно до рівня 2019 року та склав 45,9 % оптимального значення (рис. 3.12). Вагоме падіння зниження інтегрального індексу економічної безпеки держави відмічено у 2015 році в наслідок негативної дії світової фінансово-економічної кризи – падіння показника на 4,5 в.п. порівняно максимального докризового 2013 року.

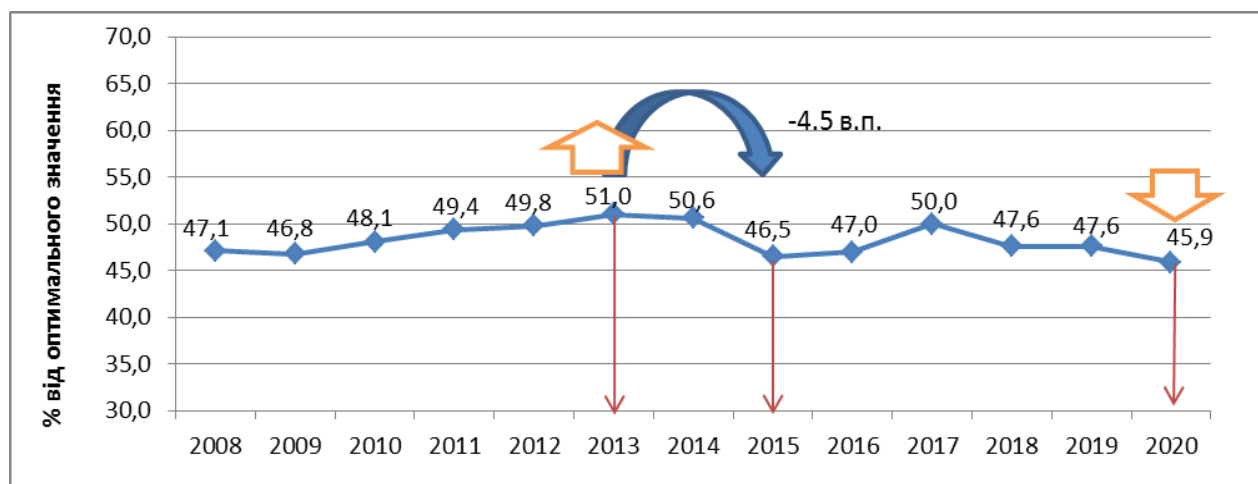

Рис. 3.12. Динаміка інтегрального індексу економічної безпеки України у 2008-2020 рр.

Джерело: розрахунки автора

Обчислені в ході вивчення значення середньозважених субіндексів частин економічної безпеки України на базі оцінки більш за 130 індикаторів економічної безпеки показано в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Рівень економічної безпеки України за її окремими складовими у 2006-2020 рр., % від оптимального значення

Найменування складової економічної безпеки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Макроекономічна	48,51	42,38	37,43	40,92	36,11	36,47	44,68	45,23	39,01	47,00	40,27	48,21	42,34	42,28	42,87
Фінансова	45,06	51,46	54,71	57,26	59,88	67,74	64,02	66,87	54,80	42,02	44,04	45,29	47,79	49,84	40,70
банківська	50,62	53,82	60,89	62,99	66,72	72,89	62,87	54,54	53,05	25,01	20,20	27,03	43,85	50,78	28,07
небанківського фінансового ринку	29,56	24,97	38,95	35,51	49,88	57,50	63,49	73,58	36,96	47,62	42,53	41,68	48,85	49,46	46,06
боргова	40,47	51,91	56,47	61,77	64,82	86,52	69,83	75,22	61,80	45,41	44,31	44,74	43,24	40,74	28,94
бюджетна	59,18	65,21	65,05	74,35	72,45	71,28	80,36	90,34	85,22	60,32	64,63	67,23	64,52	65,00	62,55
валютна	42,82	63,82	63,89	65,27	63,08	67,10	60,43	65,13	53,62	30,83	46,06	47,69	47,30	56,50	28,87
грошово-кредитна	39,50	37,12	35,75	32,97	36,76	46,78	44,35	41,21	26,48	41,64	42,44	38,39	36,75	34,37	47,77
Виробнича	57,30	62,46	58,73	56,90	61,92	60,95	62,74	58,01	57,84	49,45	54,55	60,78	53,88	52,41	51,47
Інвестиційно-інноваційна	29,76	29,66	26,98	28,58	31,08	33,71	35,12	39,48	38,63	29,01	29,43	29,26	30,64	25,10	21,04
Зовнішньоекономічна	48,13	47,96	46,27	45,79	50,08	42,55	40,01	45,36	42,05	39,86	43,58	40,63	36,35	40,25	41,65
Демографічна	89,96	94,91	56,88	53,78	50,14	59,35	60,86	57,25	57,51	57,25	54,23	50,81	39,31	40,34	41,27
Соціальна	38,82	47,95	39,23	36,33	38,07	42,95	39,16	43,71	63,75	58,29	52,81	59,28	61,55	62,92	59,77
Енергетична	25,60	25,05	26,11	24,96	26,25	24,17	25,16	28,24	32,69	27,93	28,18	33,17	36,93	37,58	38,55
Продовольча	77,03	81,01	80,36	78,66	80,07	78,19	77,33	75,52	74,00	73,49	81,20	86,75	82,75	80,22	79,56
Інтегральний індекс економічної безпеки	50,10	52,49	47,07	46,85	48,09	49,40	49,80	51,02	50,64	46,48	46,96	49,99	47,64	47,60	45,90

Джерело: розраховано автором

Згідно даних, відображених у табл. 3.5, інтегральний індекс економічної безпеки держави на протязі 2006-2020 рр. перебуває у зоні небезпечного стану та з початку 2017 року відслідковується негативна тенденція до падіння даного показника й приближення його значення до верхнього рівня зони критичного стану (40 % від оптимального значення).

Графічне зображення відображених в таблиці 2.4 результатів обчислень з оцінкою положення економічної безпеки України в загальному та за деякими її сферами у 2006-2020 роках в порівнянні з 2013 роком, коли було встановлено найвищого щабля економічної безпеки за період з 1996 року, з часу коли розпочатий її моніторинг, відображено на рисунку 3.13.

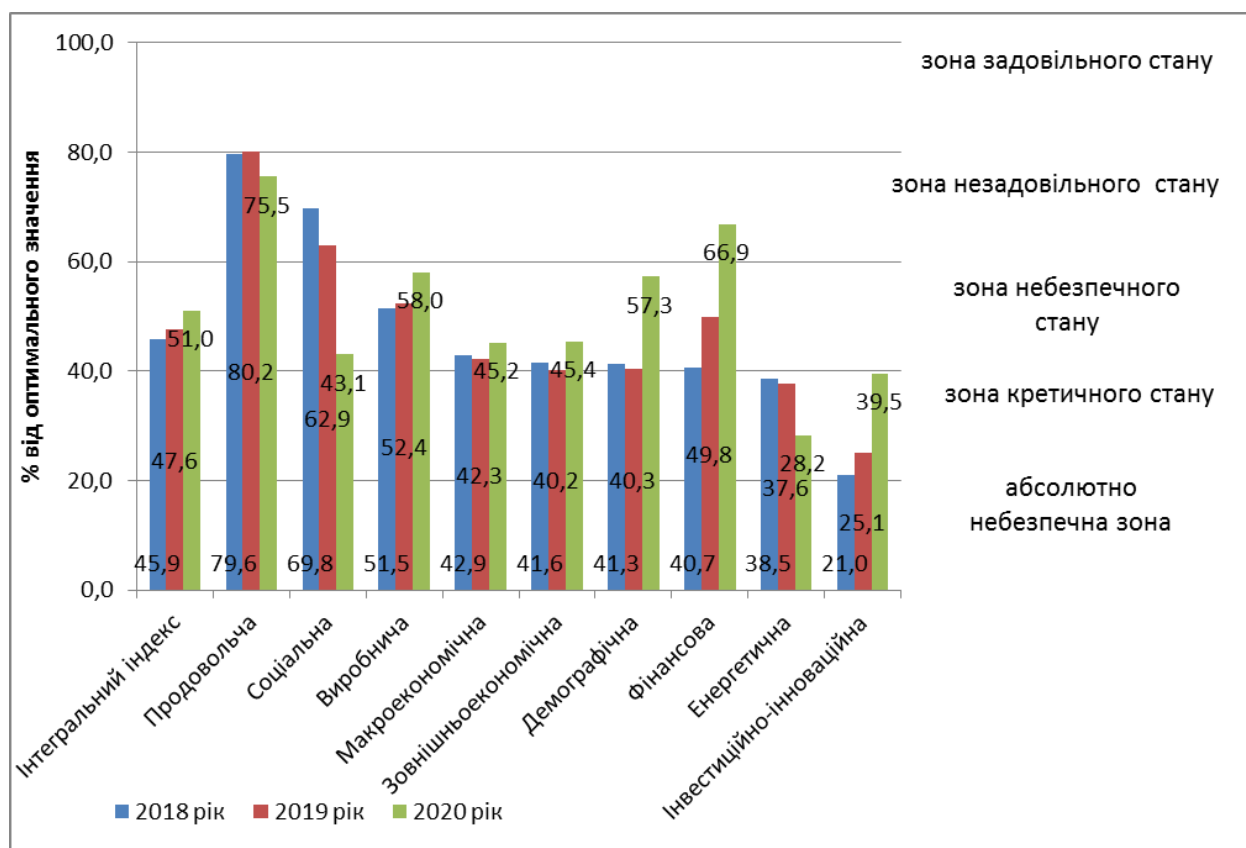

Рис. 3.13. Зрівняльна динаміка рівня економічної безпеки України за її складовими у 2018, 2019 та 2020 роках

Джерело: розрахунки автора

Вивчення змін інтегрального показника економічної безпеки держави та її субіндексів впродовж 2006-2020 років наведено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Розрахунок показників динаміки інтегрального індексу економічної безпеки України та субіндексів її складових

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Економічна (інтегральний індекс)	50,10	52,49	47,07	46,85	48,09	49,40	49,80	51,02	50,64	46,48	46,96	49,99	47,64	47,60	45,90
	-	2,39	-5,42	-0,22	1,24	1,31	0,40	1,22	-0,39	-4,16	0,49	3,03	-2,35	-0,04	-1,70
	-	104,77	89,68	99,52	102,65	102,73	100,81	102,46	99,24	91,78	101,05	106,44	95,30	99,91	96,43
Макроекономічна безпека	48,51	42,38	37,43	40,92	36,11	36,47	44,68	45,23	39,01	47,00	40,27	48,21	42,34	42,28	42,87
	-	-6,13	-4,96	3,49	-4,81	0,37	8,20	0,56	-6,22	7,99	-6,73	7,94	-5,87	-0,06	0,59
	-	87,37	88,30	109,33	88,24	101,02	122,49	101,25	86,25	120,48	85,67	119,71	87,82	99,87	101,40
Виробнича безпека	57,30	62,46	58,73	56,90	61,92	60,95	62,74	58,01	57,84	49,45	54,55	60,78	53,88	52,41	51,47
	-	5,16	-3,74	-1,83	5,03	-0,98	1,80	-4,73	-0,17	-8,39	5,10	6,23	-6,91	-1,46	-0,94
	-	109,01	94,02	96,88	108,84	98,42	102,95	92,46	99,70	85,50	110,31	111,42	88,64	97,28	98,21
Інвестиційно-інноваційна безпека	29,76	29,66	26,98	28,58	31,08	33,71	35,12	39,48	38,63	29,01	29,43	29,26	30,64	25,10	21,04
	-	-0,10	-2,68	1,61	2,50	2,63	1,41	4,36	-0,85	-9,62	0,43	-0,17	1,38	-5,54	-4,06
	-	99,66	90,96	105,96	108,74	108,46	104,18	112,42	97,84	75,09	101,47	99,42	104,72	81,91	83,83
Фінансова безпека	45,06	51,46	54,71	57,26	59,88	67,74	64,02	66,87	54,80	42,02	44,04	45,29	47,79	49,84	40,70
	-	6,40	3,25	2,55	2,62	7,86	-3,71	2,84	-12,07	-12,78	2,02	1,26	2,50	2,05	-9,14
	-	114,21	106,31	104,66	104,58	113,13	94,52	104,44	81,95	76,68	104,80	102,85	105,51	104,30	81,66
Енергетична безпека	25,60	25,05	26,11	24,96	26,25	24,17	25,16	28,24	32,69	27,93	28,18	33,17	36,93	37,58	38,55
	-	-0,54	1,06	-1,15	1,29	-2,08	0,99	3,08	4,45	-4,76	0,25	4,99	3,76	0,65	0,97
	-	97,87	104,23	95,59	105,16	92,08	104,09	112,26	115,76	85,43	100,90	117,70	111,32	101,76	102,58
Зовнішньоекономічна безпека	48,13	47,96	46,27	45,79	50,08	42,55	40,01	45,36	42,05	39,86	43,58	40,63	36,35	40,25	41,65
	-	-0,17	-1,69	-0,48	4,29	-7,53	-2,54	5,35	-3,31	-2,19	3,71	-2,95	-4,28	3,90	1,40
	-	99,64	96,47	98,96	109,37	84,96	94,04	113,38	92,69	94,80	109,31	93,24	89,45	110,74	103,48
Соціальна безпека	38,82	47,95	39,23	36,33	38,07	42,95	39,16	43,71	63,75	58,29	52,81	59,28	61,55	62,92	59,77
	-	9,13	-8,72	-2,89	1,74	4,88	-3,80	4,55	20,05	-5,47	-5,48	6,47	2,27	1,37	-3,15
	-	123,52	81,81	92,62	104,80	112,82	91,16	111,61	145,86	91,42	90,60	112,26	103,83	102,23	95,00
Демографічна безпека	89,96	94,91	56,88	53,78	50,14	59,35	60,86	57,25	57,51	57,25	54,23	50,81	39,31	40,34	41,27
	-	4,95	-38,03	-3,10	-3,64	9,21	1,52	-3,61	0,26	-0,25	-3,02	-3,42	-11,50	1,04	0,93
	-	105,50	59,93	94,54	78,66	118,37	102,56	94,07	100,45	99,56	94,73	93,69	77,36	102,64	102,31
Продовольча безпека	77,03	81,01	80,36	78,66	80,07	78,19	77,33	75,52	74,00	73,49	81,20	86,75	82,75	80,22	79,56
	-	3,98	-0,65	-1,70	1,42	-1,88	-0,86	-1,81	-1,52	-0,51	7,72	5,54	-3,99	-2,54	-0,65
	-	105,16	99,20	97,88	101,80	97,66	98,89	97,66	97,99	99,31	110,50	106,83	95,40	96,93	99,18

Джерело: розраховано автором

Згідно отриманих проведених розрахунків у 2020 році найбільше складових економічної безпеки перебувають в рамках небезпечного стану водночас чотири складові з дев'яти знаходяться на межі критичного стану (40 % оптимального значення): демографічна та фінансова, макроекономічна й зовнішньоекономічна.

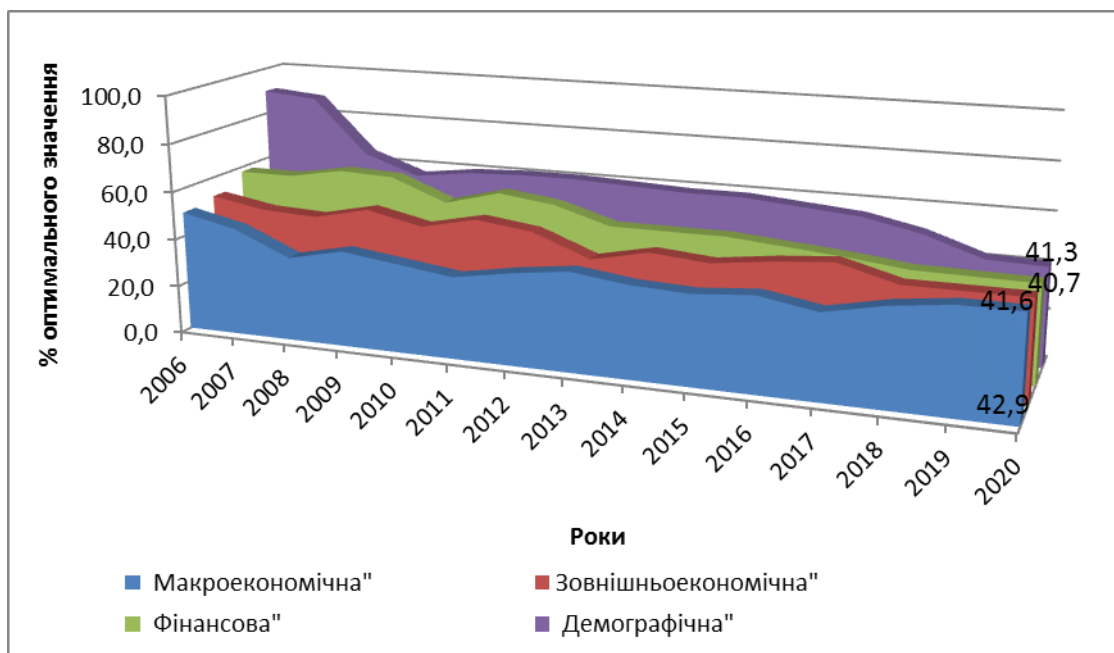
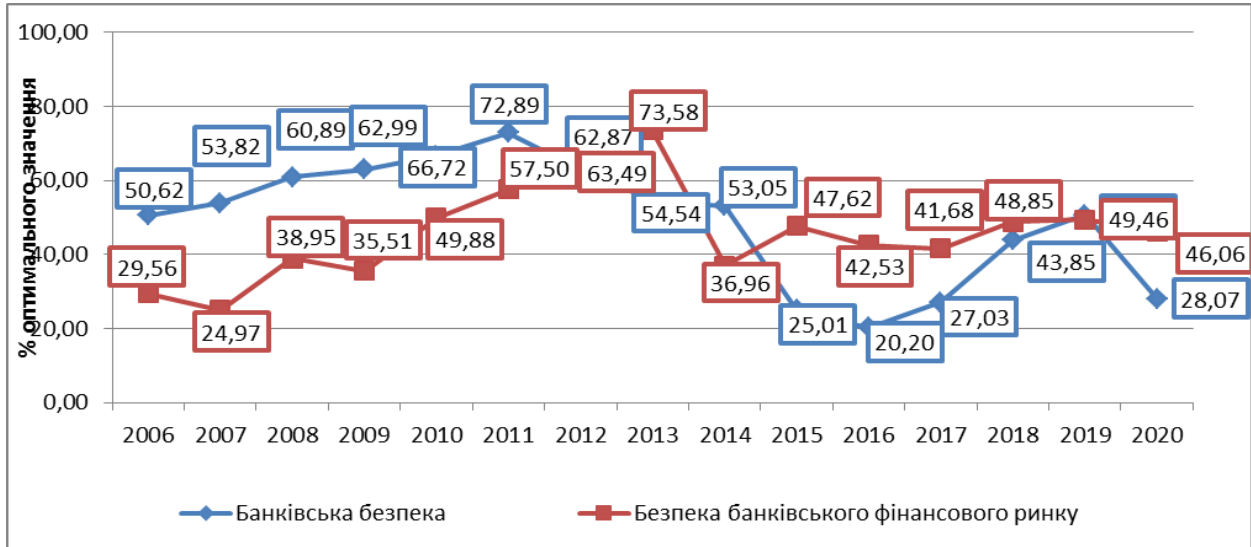

Рис. 3.14. Динаміка субіндексів економічної безпеки України, вличини яких у 2020 році знаходяться на межі критичного стану

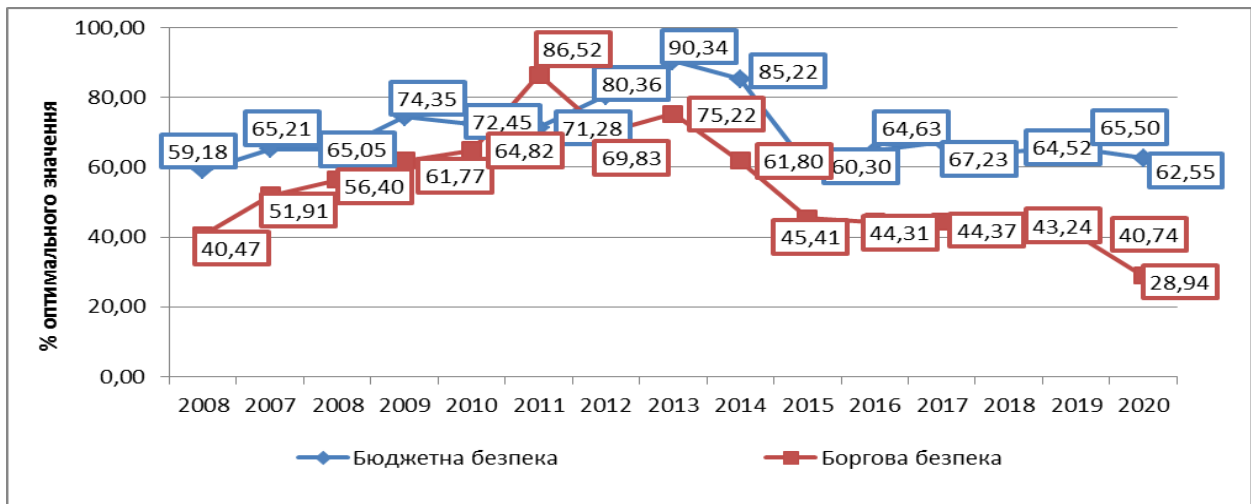
Джерело: розрахунки автора

Найбільший темп спаду всіх взятих складових економічної безпеки затверджено за фінансовою безпекою, межа якої у 2020 році знизився на 9,1 в.п. до 40,7 %, що говорить про критичний стан у відповідній сфері. Дана ситуація викликана падінням надходжень від домінуючих бюджетоутворюючих податків при нарощуванні фіскального тиску на економіку, неочікуваною девальвацією державної валюти, вагомим зростанням державного й гарантованого країною боргу, що нарощує ризики виникнення дефолту, скороченням ресурсної бази банків, збільшенням ризиків ліквідності та неплатоспроможності фінансових організацій, проблемами з їх капіталізацією, що в сукупному окреслено критичний та наближений до критичного стан переважно всіх складових фінансової безпеки (рис. 3.15).

а) безпека банку та безпека небанківського фінансового ринку

б) бюджетна й боргова безпека

в) грошово-кредитна та валютна безпека

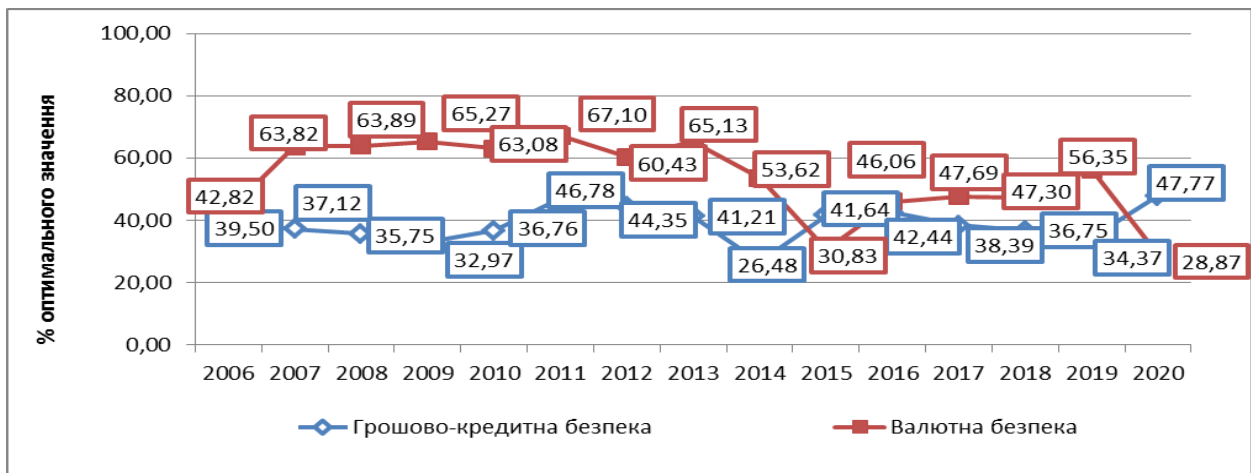

Рис. 3.15. Динаміка субіндексів складових фінансової безпеки України протягом 2006-2020 років

Джерело: розрахунки автора

Результатом системної кризи та збільшення соціальної напруги в середовищі у 2018-2020 роках відслідковується негативна тенденція до падіння середньозважених субіндексів виробничої й соціальної безпеки до 51,5 % та 59,8 % оптимального показання у 2020 році відносно.

Найближчим до рівня задовільного стану є зона продовольчої безпеки, яка в цілому знаходиться на найвищому щаблі в зрівнянні з рештою складових економічної безпеки – більше 70%. Однак починаючи з 2017 року проявляється від’ємна динаміка субіндексу продовольчої безпеки держави, який за відповідний період зменшився на 7,2 в.п. до 79,6 % у 2020 року.

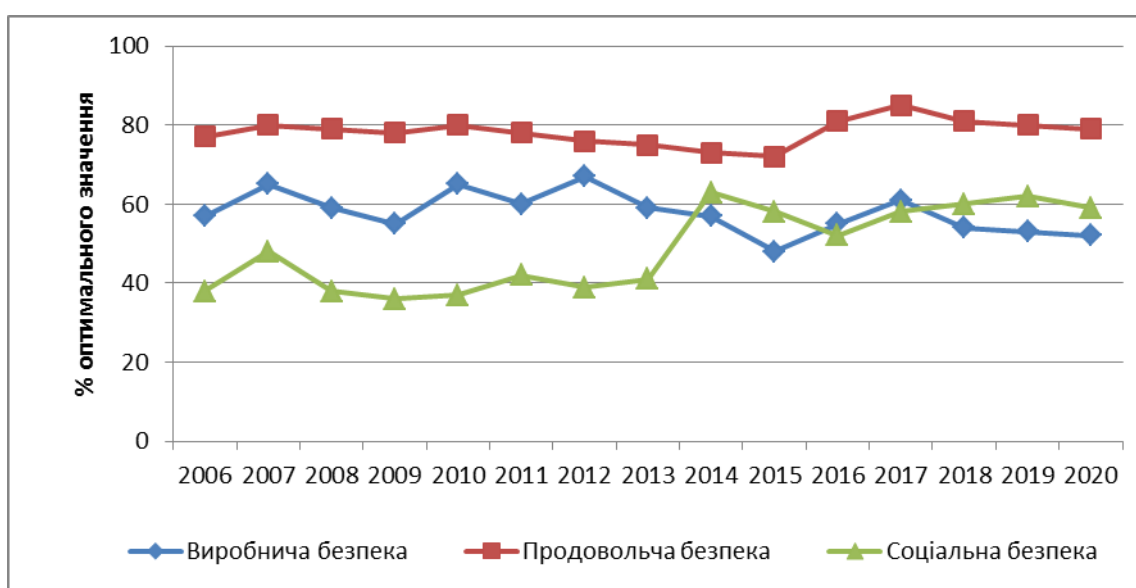

Рис. 3.16. Динаміка субіндексів економічної безпеки України, показники яких у 2020 році являються найвищими серед її складових

Джерело: розрахунки автора

Незважаючи на позитивний напрямок до зростання субіндексу енергетичної безпеки, який з початку посткризового 2015 року виріс на 10,6 в.п. до 38,5 % оптимального значення у 2020 році, його величина залишається низьким та знаходиться в межах критичного стану безпеки.

Досить погана ситуація склалася в галузі інвестиційно-інноваційної безпеки, субіндекс якої у 2019 та 2020 роках мав значне падіння (на 18,4 в.п. в порівнянні із рівнем докризового 2013 року) до 21 %, в результаті чого відповідна складова економічної безпеки держави вперше з часу проведення

відповідних спостережень (з 1996 року) приблизилась до межі абсолютно небезпечного рівня безпеки.

Низхідний рівень інтегрального індексу економічної безпеки держави, в основному зменшення її рівня в 2020 році на 1,7 в.п., створений негативною дією п'яти складових економічної безпеки з дев'яти (рис. 3.17).

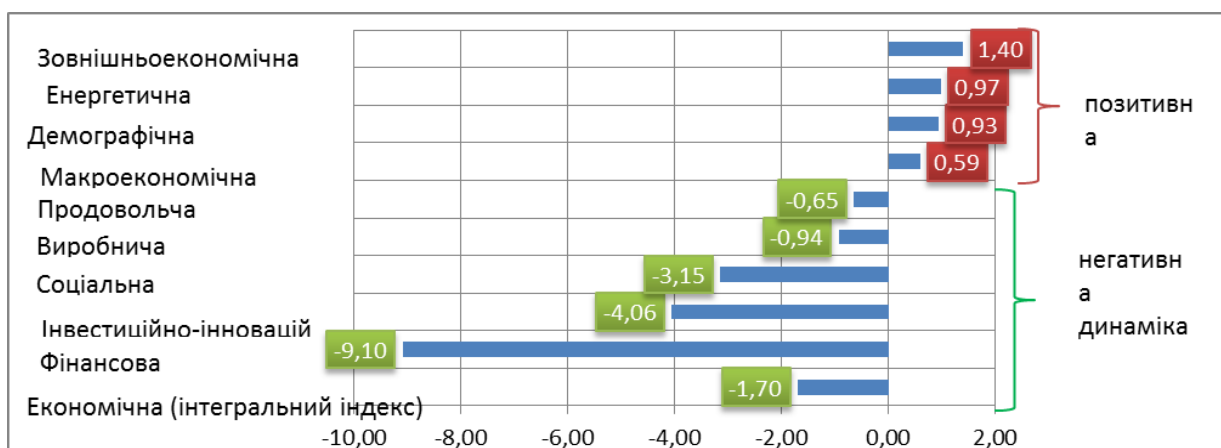

Рис. 3.17. Зміна субіндексів економічної безпеки України у 2020 році

Джерело: розрахунки автора

Як показують дані з рис. 3.16 й рис. 3.17, самим вагомим важелем до зниження інтегрального індексу економічної безпеки держави стала фінансова складова, щабель якої впродовж 2020 року впав на 9,1 в.п. відносно 2019 року, що склав 42 % сукупного впливу існуючих складових. Важливими до загального показника являються внески інвестиційно-інноваційної (спад на 4,06 в.п., що складає 19 % загального впливу), та соціальної (зниження на 3,15 в.п. – 14 % сукупного впливу) безпеки. Існуюче незначне падіння рівнів виробничої (-0,94 в.п.) й продовольчої (-0,65 в.п.) безпеки.

На сповільнення темпів зниження інтегрального показника рівня економічної безпеки держави у 2020 році спричинило незначне збільшення рівня зовнішньоекономічної безпеки (на 1,4 в.п.) відносно з 2019 роком, енергетичної (на 0,97 в.п.), демографічної (на 0,93 в.п.) й макроекономічної (на 0,59 в.п.) безпеки.

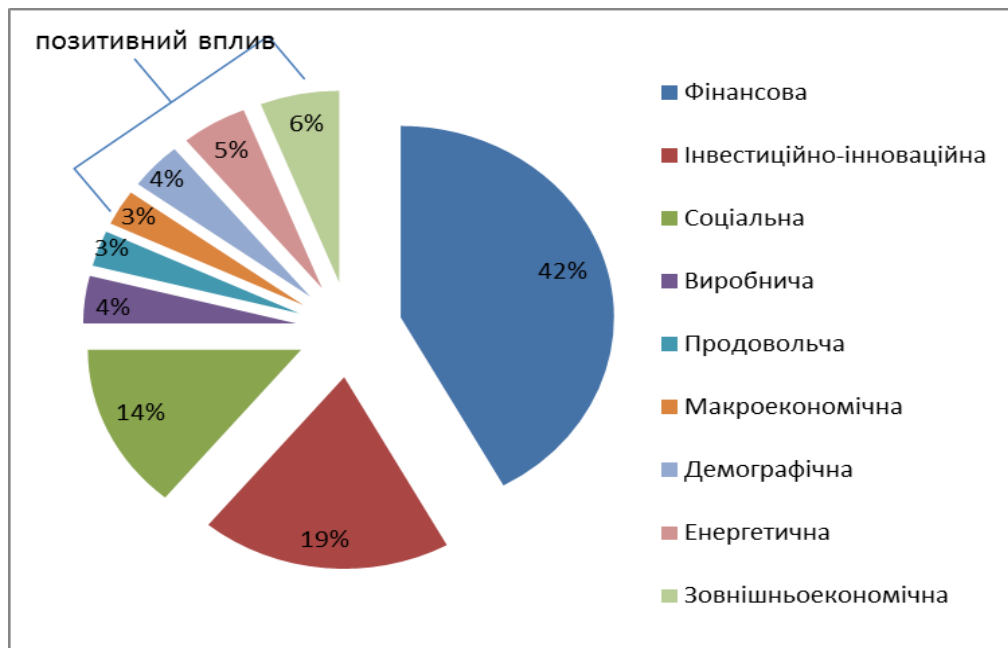

Рис. 3.17. Структура внесків деяких складових економічної безпеки України до динаміки її інтегрального індексу у 2020 році

Джерело: розрахунки автора

Досліджуючи представлену на рис. 3.17 структуру внесків деяких складових економічної безпеки держави до зміни її інтегрального індексу в 2020 році можна стверджувати про значне перевищення загального негативного впливу зміни субіндексів складу економічної безпеки над позитивним напрямом – 82 % проти 18 % відповідно, що призвело падіння інтегрального показника економічної безпеки на 1,7 в.п. чи 3,6 % у зрівнянні з його величиною у 2019 році.

На встановлення низького значення інтегральної величини економічної безпеки України в 2020 році (45,9 % оптимального значення) спричинили значно низькі значення інвестиційно-інноваційної й енергетичної безпеки 21,0 % і 38,5 % відповідно.

Високий рівень енергоємності державної економіки, енергетична залежність України, недоцільна структура споживання паливно-енергетичних джерел, що спричиняє низьку конкурентоспроможність товарів, значний ступінь зносу основних засобів організацій паливно-енергетичного комплексу держави, не існування ефективної оприлюдненої енергетичної політики України, тонізація відносин на паливно-енергетичних ринках в цілому визначають постійно низький щабель енергетичної безпеки України (рис. 3.18).

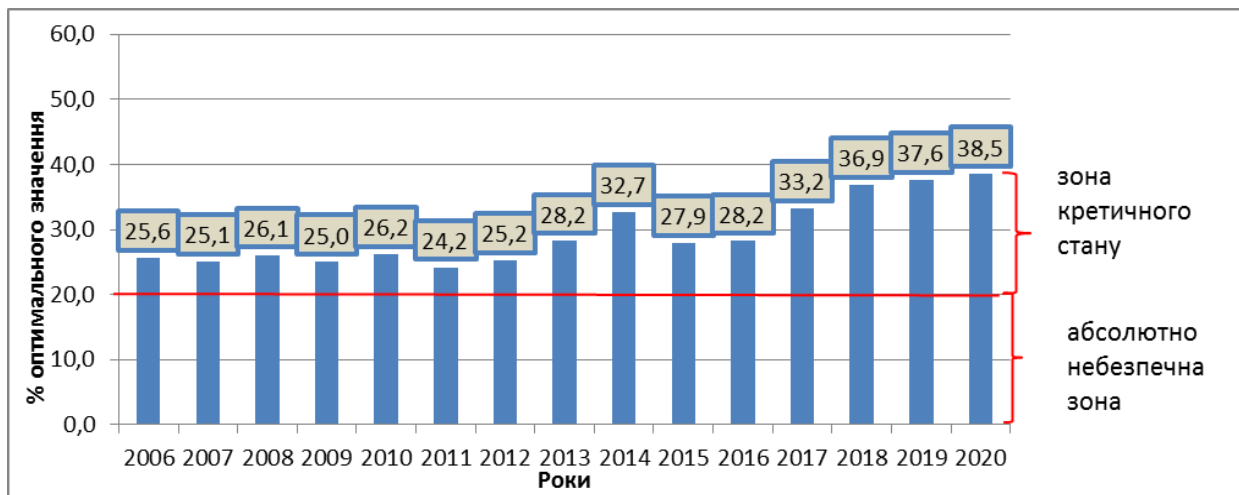

Рис. 3.18. Динаміка субіндексу енергетичної безпеки України у 2006-2020 роках

Джерело: розрахунки автора

Міцна незмінна позиція позитивної динаміки субіндексу енергетичної безпеки початок з посткризового 2015 року забезпечується внаслідок поступовій диверсифікації типів й ресурсів енергетичних потоків, падіння енергоємності ВВП. Однак внаслідок незавершеності й відсутності стратегічного плану при реформуванні енергетичної галузі України відслідковується незначна позитивна динаміка, яка не дає змоги вийти державній економіці з енергетичної кризи й забезпечити ступінь енергетичної безпеки вищий за межами критичного.

Найбільш небезпечною являється нахил до різкого спаду рівня інвестиційно-інноваційної безпеки держави протягом 2019-2020 років на 9,6 в.п. до 21,0 % оптимального значення в зрівнянні з її рівнем у 2018 році. Схожа динаміка спостерігалася у 2014-2015 роках, коли величина інвестиційно-інноваційної безпеки зменшилась на 10,5 в.п. в порівнянні з найвищим її рівнем у докризовому 2013 році – 39,5 % оптимального значення (рис. 3.19), однак загрозлива тенденція приближення субіндексу інвестиційно-інноваційної безпеки до рівня абсолютно небезпечних значень говорить про наявність постійних загроз у відповідній сфері, які повинні бути виявлені, структуровані за ступенем впливу та ліквідовані з ціллю недопущення деструктивної дії на всі сектори економічної безпеки.

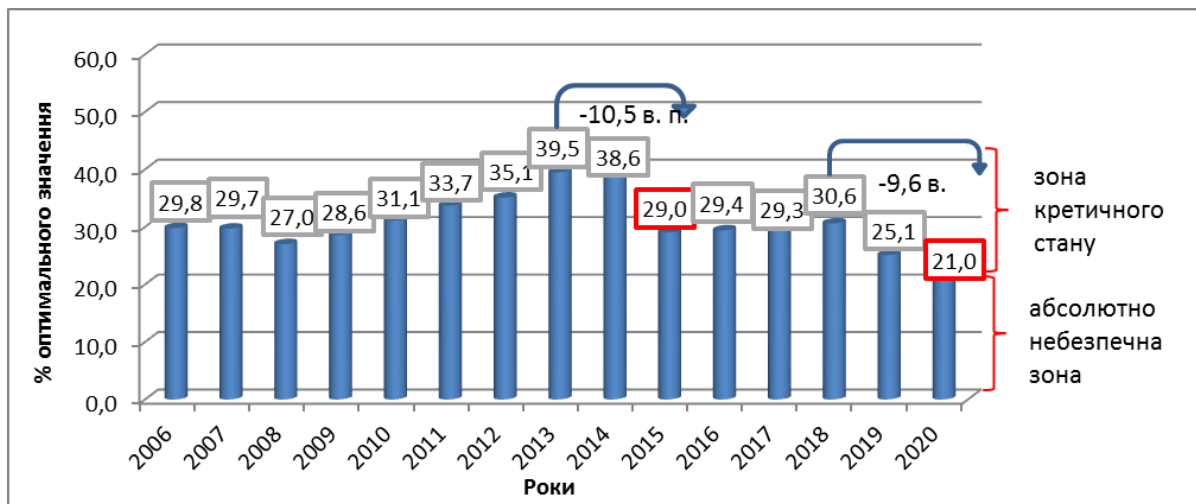

Рис. 3.19. Динаміка субіндексу інвестиційно-інноваційної безпеки України у 2006-2020 роках

Джерело: розрахунки автора

Сповільнення інноваційних процесів, які являються вирішальною умовою гарантування сталого економічного розвитку в середньо- та довгостроковому часі, стримує структурні зміни в економіці, не дозволяє створювати нову якість економічного механізму та забезпечити конкурентоспроможність державної економіки.

Руйнування фундаментальної основи для дотримання структурних реформ на інноваційних базах, що відображається погіршенням тенденціям ступеня витрат на фінансування науково-технічних праць, переважання сировинної й низькотехнологічних товарів в структурі сукупного її випуску є пришвидшувачами загроз економічній безпеці державної економіки не тільки в інвестиційно-інноваційній, виробничій та макроекономічній галузях, а й в зовнішньоекономічній, фінансовій та решти сферах економічної безпеки держави. Тому ліквідація відповідних загроз дасть можливість підвищити ступінь економічної безпеки за сукупними її складовими, поскільки високий рівень конкурентоспроможності державної економіки – це фундаментальна база системи економічної безпеки країни.

Отже, в результаті здійсненого аналізу досліджено, що системна криза в державній економіці та нарощення диспропорції макроекономічного розвитку створюють негативний вплив на більшість постійно утворюючих частин економічної безпеки держави, що підтверджує негативна тенденція та перебування величин субіндексів більшості складових безпеки економіки та

її інтегрального показника в межах критичного стану безпеки (приблизно або нижче 40 % оптимального значення).

Критичне положення економічної безпеки України за результатами 2020 року (45,9 % оптимального значення) свідчить про наявність системних загроз реалізації державних економічних інтересів, які являються каталізаторами додатково нажитих загроз.

В умовах реформування державної економічної системи України гарантування економічної безпеки має здійснюватись на основах ретроспективного аналізу загроз, найдених в процесі порівняльного аналізу фактичних величин індикаторів економічної безпеки за деякими сферами із їх належними граничними величинами.

Виявлення загроз безпеці економіки України та оцінка їх впливу на стан економічної безпеки державної економіки проводиться за окремо взятою складовою системи економічної безпеки методом співставлення індикаторів безпеки, затверджених у Методичних рекомендаціях щодо обчислення рівня економічної безпеки держави (фактори прямого впливу), з їх особливими значеннями – кількісними показниками, порушення яких сприяє до несприятливих або загрозливих змін в економіці.

Існування певного відхилення від критичного значення говорить про позитивний чи негативну дію на значення субіндексу відповідної складової економічної безпеки (не дорівнює задовільному значенню – небезпечна сфера, відповідає – безпечна сфера). При виявленні відхилення практичного значення індикатора від його критичного значення утворюється абсолютно небезпечна сфера безпеки.

В той час рівень впливу залежить від коливань його зміни, яка може стати однією із відповідних видів: позитивна чи негативна або незмінна. Відповідно, невідповідність показника індикатора його граничному значенню стає негативним внесенням в інтегральний рівень, в той час позитивна тенденція в загальному може являтися позитивним явищем впливу на нього.

Опрацьований масштаб статистичної інформації дозволив виділити фактичні значення індикаторів безпеки економіки України за період з 2006 року по 2020 рік, яких у навчальних рекомендаціях щодо обчислення рівня економічної безпеки держави 2019 року передбачено 128, об'єднаних за дев'ятьма частинами економічної безпеки.

Не всі з індикаторів економічної безпеки характеризують періодичність оприлюднення тільки один раз на рік або оприлюднюються із значною часовою затримкою. У даному випадку для знаходження загроз економічній безпеці країни та обчислення її інтегрального показника застосовувались останні наявні значення даних індикаторів.

Застосовуючи Методичні рекомендації щодо обчислення рівня економічної безпеки держави, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 року № 1277, було запроваджено методичний підхід до знаходження та оцінка динаміки загроз економічній безпеці державної економіки (рис. 3.20).

Відносно до запропонованого автором методичного методу для раннього знаходження потенційних і реальних загроз економічній безпеці держави було застосовано їх характеристичні значення.

Відхилення фактичного показника індикатора економічної безпеки від наявного критичного значення ($u_{\text{крит}}$) свідчить про наявність реальної загрози економічній безпеці державної економіки та діє на формування мінімального чи абсолютно небезпечного щабля економічної безпеки. Знаходження фактичного значення індикатора в даному діапазоні більш п'яти років свідчить про системність дії даної загрози.

Відходження фактичного значення індикатора економічної безпеки від його притаманного значення $u_{\text{небезп}}$ говорить про існування потенційної загрози економічній безпеці державної економіки, під впливом якої створюється небезпечна зона безпеки (нижче 0,4, або 40 % оптимального значення).

В іншому випадку формується безпечна зона безпеки. Однак динамічність, зв'язок та залежність механізму економічної безпеки від направлених впливів зовнішнього середовища, та також внутрішніх відповідних змін формує необхідність оцінки зміни виявлених загроз економічній безпеці державної економіки з ціллю упередження можливих загроз, адже ситуативне знаходження фактичних значень деяких індикаторів у рамках допустимих значень не гарантує створення безпечної зони в майбутніх періодах. Відповідно зміна нормалізованих показників індикаторів економічної безпеки, що свідчить про можливість формування загроз, оцінюється згідно авторського методичного підходу до виявлення загроз економічній безпеці державної економіки, що наведений на рис. 3.20.

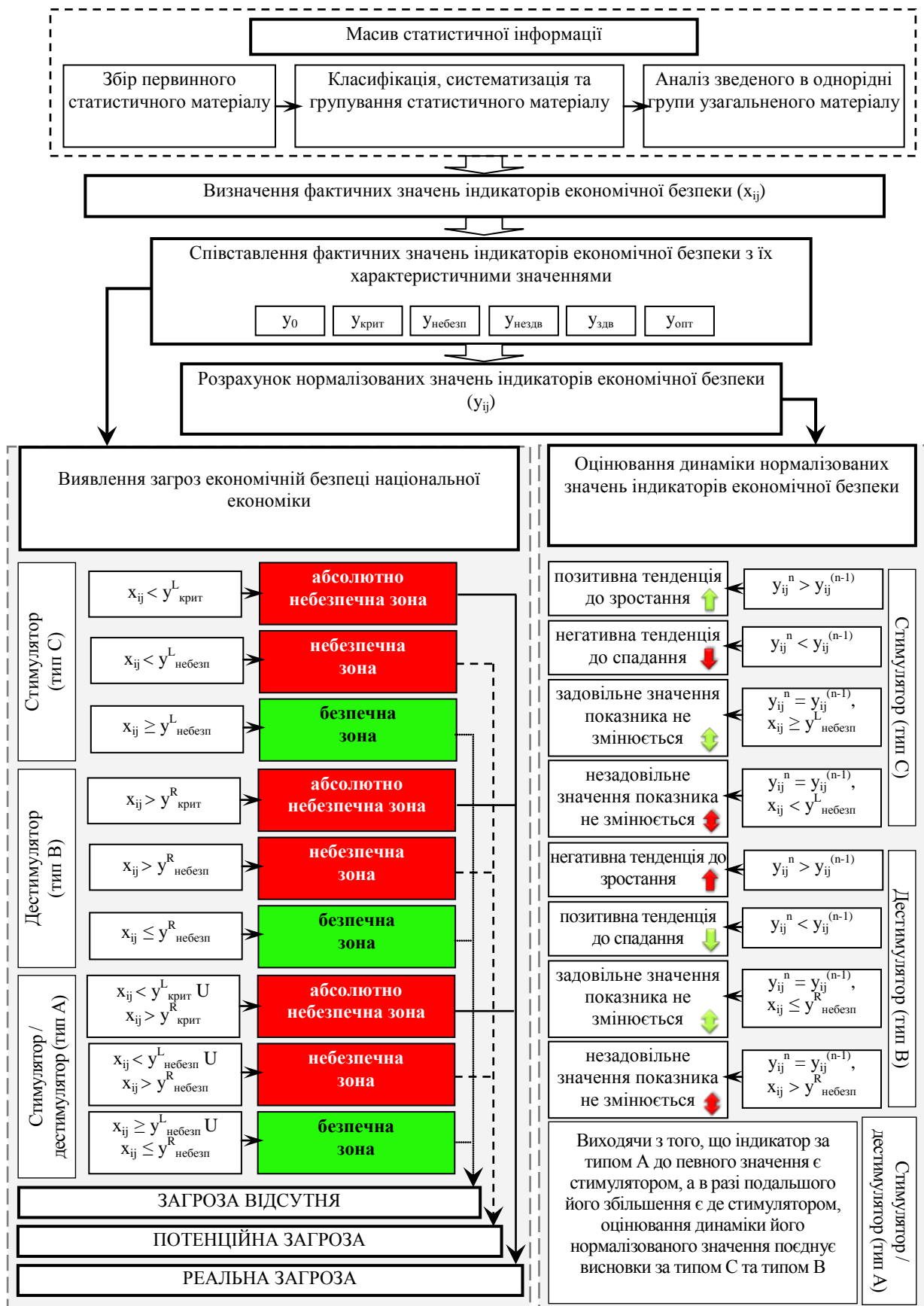

Рис. 3.20. Методичний підхід до визначення та оцінювання загроз економічній безпеці

Джерело: розроблено автором

Оцінка тенденцій негативних явищ впливу на систему економічної безпеки дає можливість спланувати розвиток реальних та можливих загроз економічній безпеці, що є базою формування можливих напрямів забезпечення економічної безпеки державної економіки на ґрунті раннього виявлення та попередження загроз.

79 зі 128 індикаторів економічної безпеки держави, що складають 61,7 % від сукупної їх кількості, мають у 2020 році існуючі значення нижчі за граничний рівень ($u_{\text{небезп}}$), тобто направляють на наявність прогнозуючих та реальних загроз під дією яких утворюється небезпечна зона безпеки (нижче 0,4, або 40 % оптимального значення).

Відмежування від критичної межі ($u_{\text{крит}}$) фактичних величин 40 (або 50,6 %) із перелічених індикаторів вказує на існування відповідних реальних загроз економічній безпеці державної економіки та має вплив на утворення мінімального чи абсолютно небезпечного ступеня економічної безпеки.

Згідно результатів авторських обчислень у 2020 році було виявлено відповідні фактичні загрози економічній безпеці держави:

1. У виробничій сфері:

- загальне зниження промислового виробництва в результаті уповільнення виробничої активності та дохідності господарюючих суб'єктів;
- спад масштабів будівельних робіт;
- негативний стан основних засобів в сферах транспорту та зв'язку;
- нарощення енергетичних витрат установ реального сектору економіки в зв'язку з недоцільно завищеною вартістю на імпортний газ для держави.

2. У макроекономічній сфері:

- абсолютно небезпечний щабель тінізації державної економіки та приріст зайнятості населення в неформальному середовищі.
- різке знецінення національної грошової одиниці;
- неякісний рівень життя суспільства внаслідок загального падіння виробництва й цінової нестабільності;
- перевищення рівня індексу росту оплати праці над індексом росту продуктивності праці;

– втрата трудового потенціалу громадян, що проявляється в приросту рівня безробіття суспільства, внаслідок неефективного механізму зайнятості, яка ґрунтується на дешевій робочій силі.

3. У інвестиційно-інноваційній сфері:

– незабезпеченість інвестиційних вкладень за всіма наявними джерелами фінансування наукової й науково-технічної діяльності, переважно бюджетного капіталовкладення національної науки, кредитування фінансових потреб державної економіки та обмеженість особистих фінансових можливостей організацій, й невідповідність шляхів фінансування вимогам структурної модернізації;

– падіння притоку іноземного капіталу, його направленість на зміцнення існуючої індустріальної структури економіки держави;

– падіння розвитку економіки України в зв'язку з зменшенням обсягів ВВП та знищенням виробничого потенціалу держави;

– спад інноваційної активності промислових установ;

– мала частка високотехнологічної продукції у державному продукті;

– розбалансування кадрового потенціалу вітчизняної науки;

– високий ступінь монополізації деяких національних ринків.

4. У фінансовій сфері:

– різке падіння національної грошової одиниці та утворення інфляційно-девальваційної спіралі;

– різкій приріст сукупного обсягу державного та гарантованого державою боргу відносно абсолютно небезпечних значень, що нарощує дефолтні ризики;

– критично низький щабель та різке зменшення обсягу офіційних міжнародних резервів, що не дає можливості регулювання платіжного балансу методом здійснення валютних інтервенцій у межах забезпечення міцності національної грошової одиниці;

– надмірний рівень ризику сторонніх боргових позик іноземним інвесторам;

– неефективність кредитного портфелю банків;

- спад рівня капіталізації та прибутковості банківських установ в результаті формування певних резервів за активними операціями;
- висока межа та приріст доларизації національної економіки;
- дія депозитів та суттєве зменшення обсягів кредитування;
- надмірне накопичення активів у банківській системі державі;
- низький щабель розвитку небанківського фінансового ринку;
- нарощення дисбалансів у бюджетній сфері в результаті зниження прибутків за основними дохідними статтями державного бюджету та різкого збільшення витрат бюджету, детермінованого необхідністю нарощення фінансування оборони держави та девальвацією національної валюти;
- проведення опосередкованого емісійного вкладення дефіциту бюджету в зв'язку з грошовою емісією під випуск ОВДП;
- нестача внутрішніх середньо- та довгострокових джерел (клієнтська депозитна база являється «короткою» та волатильною внаслідок ризиків швидкого відтоку вкладів громадян в ситуації поширення панічних атак);
- великі обсяги експорту фінансових ресурсів за межі держави;
- приріст питомої ваги готівки за межами банків в сукупному обсязі грошової маси.

5. У енергетичній сфері:

- великий взаємозв'язок енергетичної національної економіки від окремого джерела імпорту енергоносіїв;
- висока енергоємність державної економіки;
- малі ресурси домінуючих енергетичних запасів (природного газу й кам'яного вугілля) при малій частці відновлювальних джерел у сукупному постачанні первинної енергії;
- велика частка втрат при доставці та розподіленні енергії;
- неякісний стан основних виробничих запасів паливно-енергетичного комплексу.

6. У зовнішньоекономічній сфері:

- занадто висока залежність державної економіки від стану світових ринків в результаті її надмірної відкритості;
- приріст від'ємного сальдо зовнішнього ринку;

- невідповідність структури експорту державним інтересам через нарощення в його структурі частки продуктів сировинного та низького рівня переробки;

- висока питома частка провідної країни-партнера у сукупному обсязі зовнішньої торгівлі;

- велика питома вага домінуючого товару (чорні метали) в загальному розмірі експорту товарів;

- зменшення використання нафто- та газотранзитного потенціалу держави.

7. У соціально-демографічній сфері:

- значно високий рівень бідності суспільства;

- висока межа захворюваності суспільства на соціально небезпечні хвороби (ВІЛ/СНІД та туберкульоз) водночас зменшення обсягів фінансування галузі охорони здоров'я.

- постійна негативна тенденція до скорочення чисельності громадян;

- деформація статево-вікової структури суспільства («старіння» населення);

- понад норми демографічне навантаження непрацездатного суспільства на працездатне;

- зменшення тривалості життя населення;

- відсутність раціональних методів моніторингу та впливу на міграційні явища.

Окреслені загрози можна класифікувати не тільки за сферами створення та ймовірністю реалізації (реальні чи можливі), але й за місцем формування (зовнішні або внутрішні), часом дії, тривалістю деструктивного функціонування, ступенем небезпеки та рештами ознаками запропонованими в багатокритеріальному поділу загроз на рис. 3.20.

Проблема оцінки впливу реальних загроз на щабель економічної безпеки країни може бути розв'язана з застосуванням методичного підходу вітчизняних вчених (В.М. Гейця, М.М. Єрмошенка, А.І. Сухорукова З.С. Варналія) щодо окреслення, так названого, рівня загрози, який характеризує якісний вплив відповідної загрози на сферу економічної безпеки в цілому методом обчислення співвідношення фактичних та граничних результатів відповідного індикатора економічної безпеки (формула 3.1).

$$K_3 = \frac{P_3}{\Gamma_3} \quad (3.1)$$

де K_3 – рівень загрози;

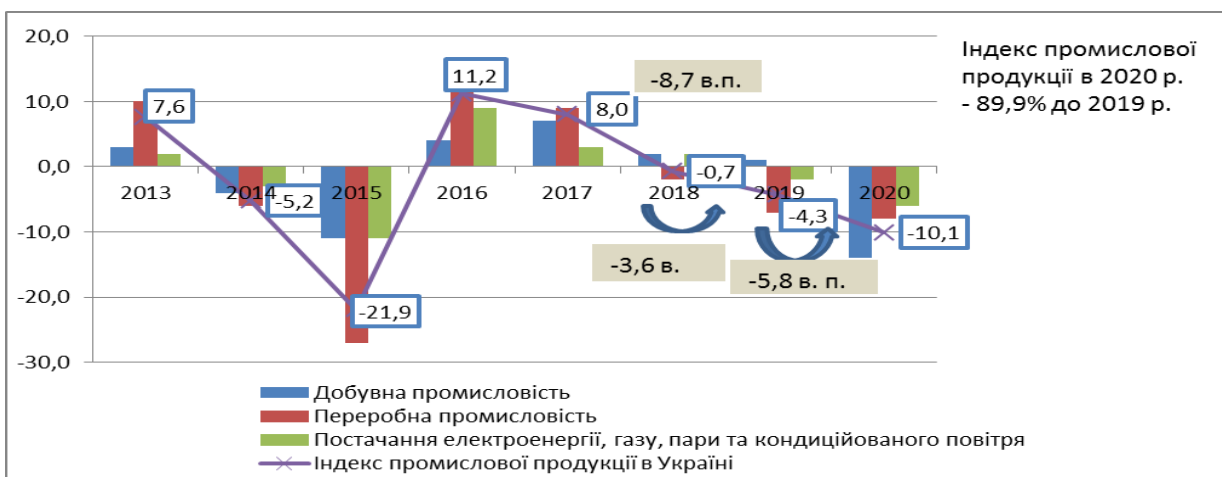
P_3 – реальне значення певного індикатора економічної безпеки;

Γ_3 – граничне значення певного індикатора економічної безпеки.

Однак даний методичний підхід не бере до уваги міру залежності варіації наявних величин окремих загроз між собою, їхню взаємодію та взаємозалежність. У процесі розв'язання даної задачі вченим запропоновано механізм ідентифікації загроз економічній безпеці державної економіки, беручи за основу наслідки дії загроз на державну економіку.

Найвагоміший деструктивний вплив на макрорівні в теперішній час створюють загрози, пов'язані з ліквідацією виробничого потенціалу державної економіки, які ведуть до зруйнування зв'язків в системі економічної безпеки держави та в результаті до неповоротних перемін, зв'язаних із структурними змінами в ній.

Спад індексу промислової продукції держави впродовж 2019 році й 2020 році на 4,3 в.п. та 10,1 в.п. відповідно являється додатково створеною загрозою економічній безпеці державної економіки, яка створилась переважно, в зв'язку з падінням видобування кам'яного та бурого вугілля в січні-жовтні 2020 році на 22,9 % в порівнянні з відповідним періодом 2019 року в результаті військових дій на сході держави, де скупчено 80 % потужностей видобування вугільної галузі (рис. 3.21).

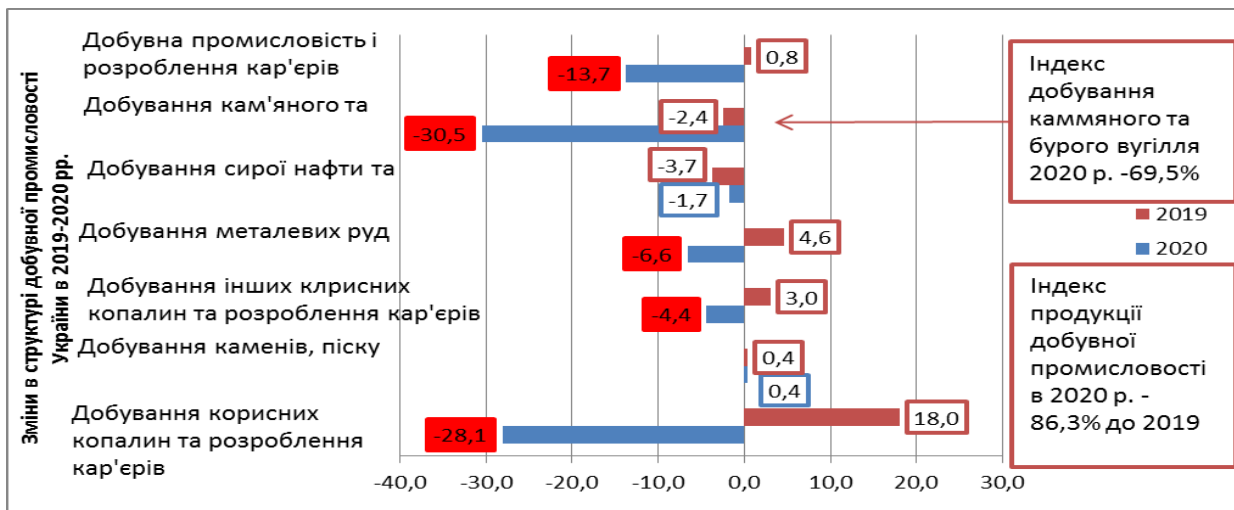

Рис. 3.21. Динаміка індексу промислової продукції згідно видів діяльності у 2013-2020 рр. та перемін в структурі добувної промисловості України

Джерело: обчислено та побудовано автором за даними Держстату

Руйнування інфраструктури транспорту, яке веде до втрати транзитного потенціалу держави, про що говорить зменшення обсягів вантажоперезевень у 2020 році згідно офіційної статистики на 10,1 в.п. в порівнянні з 2019 роком, та знешкодження виробничого потенціалу державної економіки, в основному скорочення виробництва промислових підприємств гірничо-металургійного сектору (в результаті збоїв у функціонуванні меткомбінатів через недостачі коксу), хімічної промисловості й машинобудування, становлять найбільшу небезпеку додатково нажитим загрозами економічній безпеці державної економіки України, які створюють деструктивний вплив на всі її сукупно утворюючі складові. Вагомий рівень дії даних загроз усилюється встановленням системних загроз економічній безпеці державі в зв'язку з нагромадженням великого масштабу макроекономічних диспропорцій.

Дія системних загроз проявляється у падінні конкурентоспроможності економіки України в результаті максимального типу економічного розвитку, що підтверджують вивчення міжнародних рейтингових агенцій: згідно індексу глобальної конкурентоспроможності Світового банку – 76 позиція серед 148 країн світу (спад на 11 позицій у 2020 році порівняно з 2019 роком), за індексом легкості здійснення бізнесу – 112 місце, за ступенем свободи економіки – 162 місце (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Рейтинг України за типом розвитку економіки

Економіки країн за типом розвитку	Кількість країн	Бали у рейтингу (від 1 до 7)	ВВП на душу населення	Країни	Рейтинг 2014/2015
Екстенсивний розвиток	37	1-4,2	до 2 тис.дол. США	Чад	143
				Непал	102
				В'єтнам	68
Перехідні від екстенсивного до інтенсивного розвитку	16	3,5-5,2	2-3 тис.дол. США	Венесуела	131
				Молдова	82
				Кувейт	40
Інтенсивний розвиток	30	3,9-4,9	3-9 тис.дол. США	Україна	76
				Грузія	69
				Китай	28
Перехідні від інтенсивного до інноваційного розвитку	24	4,0-5,1	9-17 тис.дол. США	Аргентина	104
				Росія	52
				Польща	43
Інноваційний розвиток	37	3,9-7	понад 17 тис.дол. США	Греція	81
				Чехія	37
				Швейцарія	1

Джерело: розроблено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (The World Economic Forum) [85]

Аналізуючи динаміку рейтингу України відносно глобального індексу конкурентоспроможності було знайдено критичні відставання України за доцільністю державного управління, ступенем розвитку фінансового ринку, макроекономічною постійністю та іншими субіндексами, водночас потенційні загрози, які мають зв'язок з недостатнім щаблем технологічного й інноваційного розвитку, безпосередньо діють на стан економічної безпеки державної економіки (рис. 3.22).

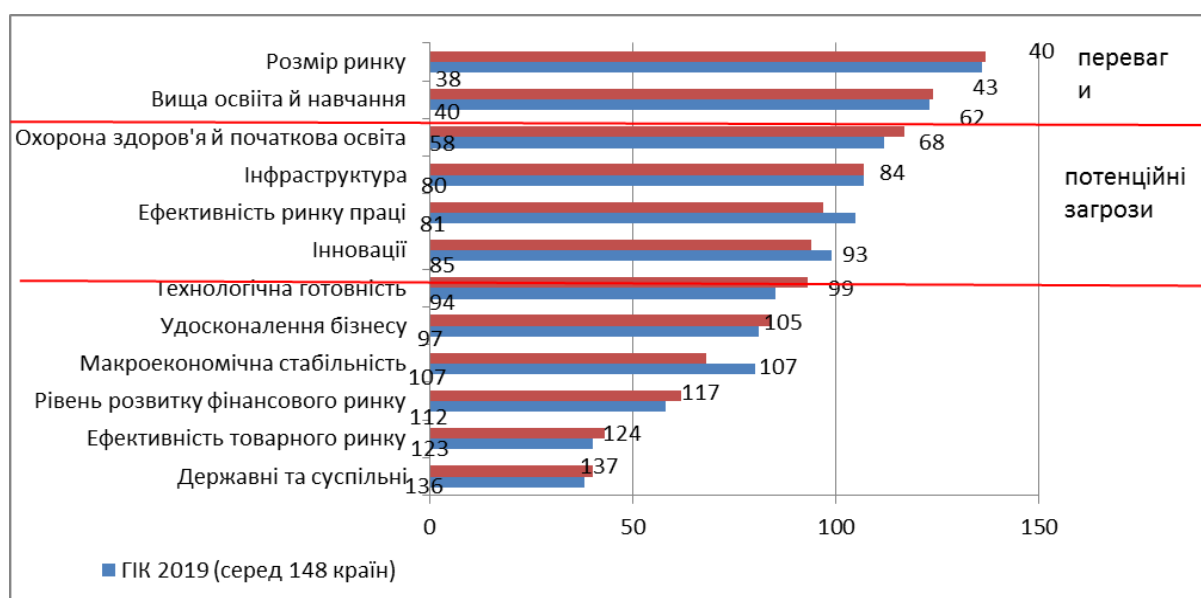

Рис. 3.22. Структура ГІК України у 2019-2020 роках

Джерело: розроблено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (The World Economic Forum) [85]

Ідентифікація загроз економічній безпеці державної економіки здійснюється за окремими її сферами. Помітимо сфери виникнення загроз економічній безпеці держави через A_i , а загрози економічній безпеці держави – через a_{ij} , де індекс i відображає сферу, в якій сформувалась загроза, а індекс j – порядковий номер відповідної загрози в даній сфері. Загрози в економічній сфері позначимо через a_{ikj} , де індекс k визначає підсистеми даної сфери (1- банківська, 2 – небанківського фінансового ринку, 3 – боргова, 4 – бюджетна, 5 – валютна та 6 – грошово-кредитна). Перелічені позначення представлені вище в переліку сфер й загроз.

Сфери створення загроз економічній безпеці державної економіки:

- 1) виробнича (A_1),
- 2) демографічна (A_2),
- 3) енергетична (A_3),
- 4) зовнішньоекономічна (A_4),
- 5) інвестиційно-інноваційна (A_5),
- 6) макроекономічна (A_6),
- 7) продовольча (A_7),
- 8) соціальна (A_8),
- 9) фінансова (A_9).

Певний обсяг виявлених загроз економічній безпеці держави викликана постійними диспропорціями в реальному секторі державної економіки, про що говорить критичне положення основних індикаторів макроекономічної, виробничої й інвестиційно-інноваційної частин економічної безпеки України (рис. 3.33).

За отриманими показниками комплексного оцінювання наявних значень індикаторів економічної безпеки держави знайдено критичну вразливість державної економіки перед переліком зовнішніх та внутрішніх викликів, у зв'язку з неможливістю протидіяти теперішнім макроекономічним деформаціям та довготривалим поглибленням кризових процесів унаслідок суперечливості національної економічної політики попередніх етапів та відсутністю якісного реформування державної економіки, направленою на пришвидшення модернізаційних зрушень та покращення макроекономічних балансів.

В умовах позиції, що утворилась в економіці України під натиском як економічних, так і неекономічних факторів, відбувається критичне збільшення рівня загроз економічній безпеці державної економіки передусім у зв'язку з створенням додаткових, в основному нових для України викликів.

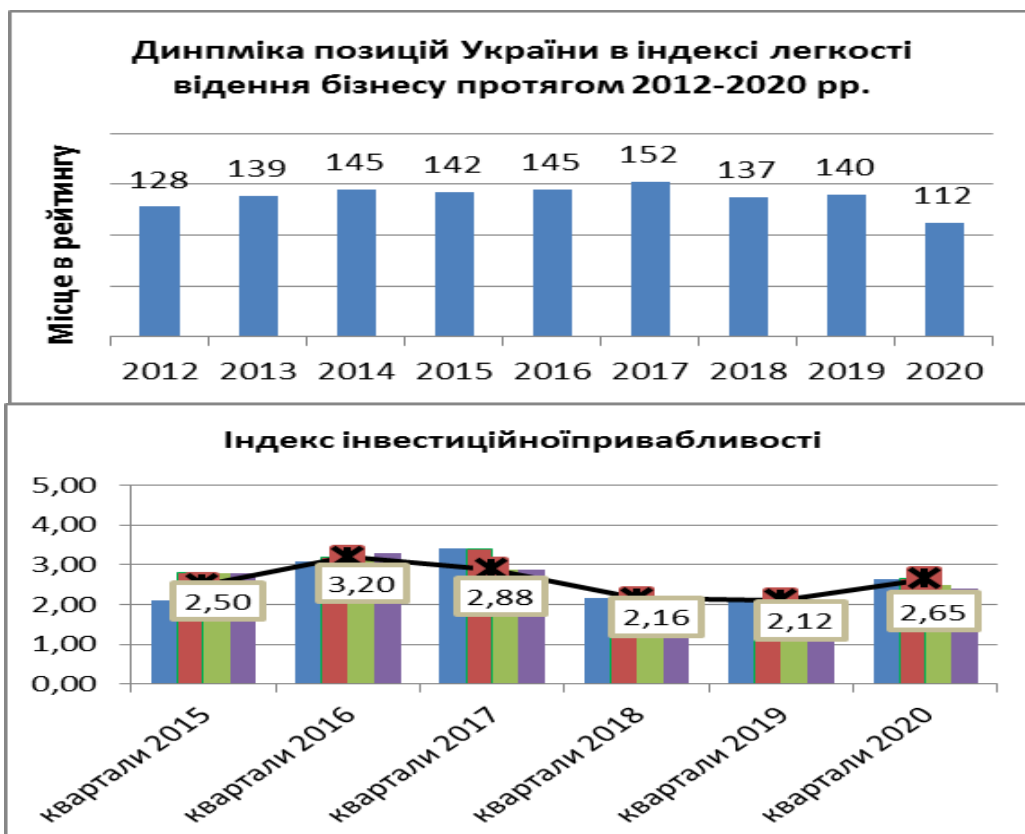
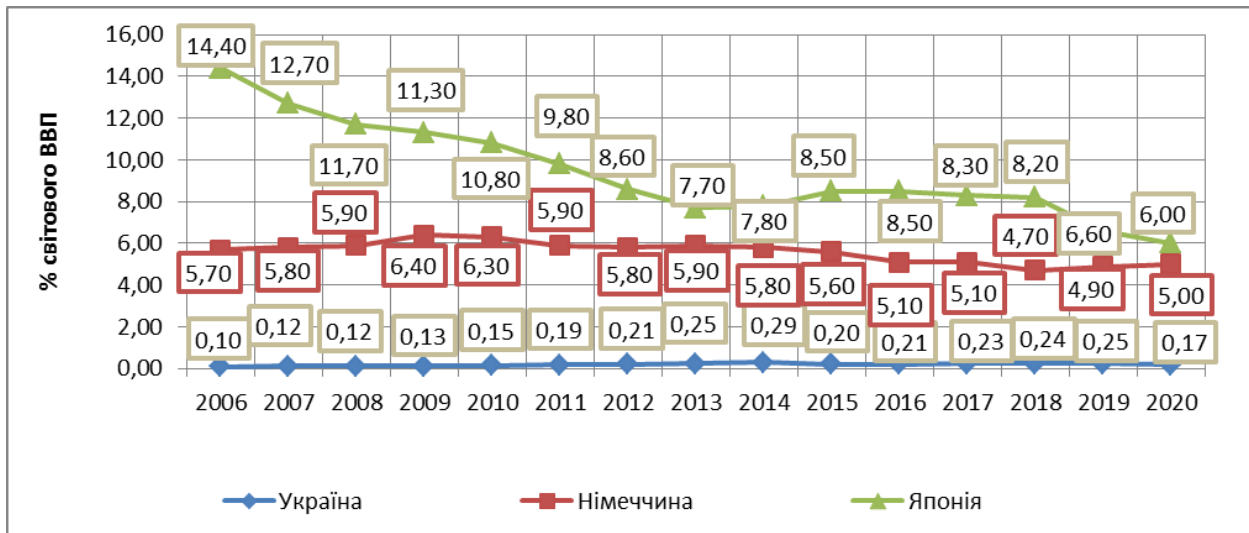

Рис. 3.33. Динаміка індикаторів економічної безпеки, які характеризують умови розвитку державної економіки України протягом 2015-2020 рр.

Джерело: розроблено та побудовано автором за даними Держстату та Світового банку

Згідно даних кореляційно-регресійного аналізу та за допомогою засобу порівнянь було розраховано відповідні загрози економічній безпеці України:

1) малий обсяг валової доданої вартості промисловості держави в порівнянні з країнами Європи (a_{11});

2) малий масштаб реалізованих будівельних робіт в порівнянні із 1990 роком (a_{12});

3) високий рівень зносу основних ресурсів на підприємствах транспорту й зв'язку (a_{13});

4) низький показник природного приросту суспільства (a_{21});

5) значне демографічне навантаження непрацездатних громадян на працездатне (a_{22});

6) велика енергоємність ВВП (a_{31});

7) вагома частка витрат при транспортуванні й розподіленні енергії (a_{32});

8) значна питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів (a_{41});

9) велика питома вага сировинного та заниженого рівня переробки експорту промисловості в сукупному обсязі експорту продукції (a_{42});

10) малий рівень відношення чистого приросту прямих іноземних вкладень до ВВП (a_{51});

11) низький щабель відношення позик, наданих нефінансовим організаціям та домашнім господарствам на купівлю, будівництво та ремонт нерухомості (a_{52});

12) малий рівень відношення експорту роялті, законних послуг, комп'ютерних й інформаційних послуг тощо (a_{53});

13) значний рівень «тінізації» економіки (a_{61});

14) високий ступінь відношення наявного прибутку населення до ВВП (a_{62});

15) певна частка реалізації імпортованих продовольчих товарів через мережу торгових підприємств (a_{71});

16) питома частка затрат на продовольчі продукти в споживчих фінансових витратах домогосподарств (a_{81});

17) висока межа відношення середньомісячної заробітної плати, отриманої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 й в Україні (a_{82});

18) вагома частка простроченої заборгованості по кредитах в сукупному обсязі позик, наданих банками населенню України (a_{911});

19) високий щабель співвідношення ліквідних засобів до короткострокових позик (a_{912});

20) значний рівень відношення розміру державного та гарантованого країною боргу до ВВП (a_{931});

21) високий щабель співвідношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП (a_{932});

22) малий рівень відношення обсягу офіційних світових резервів до обсягу зовнішнього валового боргу (a_{933});

23) висока межа відношення обсягу загальних платежів з обслуговування й виплати державного боргу до прибутків державного бюджету (a_{941});

24) високий рівень індекса динаміки офіційного курсу державної грошової одиниці відносно долара США (a_{951});

25) вагома різниця між форвардним та офіційним курсом гривні (a_{952});

26) мала питома вага довгострокових позик у сукупному обсязі наданих кредитів (a_{961});

27) певний сукупний обсяг експорту фінансових ресурсів за межі держави (a_{962}).

Отже, оцінка щабля впливу загроз на сферу економічної безпеки державної економіки дозволяє знайти загрози, які являються найбільш загрозливими для системи економічної безпеки й вимагають прогнозування тенденцій їх росту в коротко- та середньостроковому часі з метою формування пріоритетних шляхів гарантування економічної безпеки державної економіки.

В результаті, можна стверджувати, що одним із найголовніших та найтяжчих завдань механізму забезпечення економічної безпеки державної економіки є планування та упередження загроз, а не вивчення її негативних наслідків в процесі порушення стану безпеки, що вже здійснилося. Ретроспективний аналіз загроз являється тільки засобом виявлення та оцінки їх впливу на щабель економічної безпеки в межах створення ефективної політики гарантування економічної безпеки державної економіки.

3.3. Вплив тінізаційної та корупційної складової на рівень економічної безпеки України

На сьогоднішній час бізнес в Україні витримує численні випробування, як наслідок міграції працюючого населення, падінням валового накопичення основного капіталу, росту інфляції, кризою державних джерел, банківської галузі, відтоком фінансів, вагомою борговою залежністю та збільшенням соціальної напруги серед людства. Набирає значної актуальності потреба в доцільному вивченні загроз безпеці економіки бізнесу з погляду на виконання важливих цілей модернізації країни, формування сприятливих бізнес-умов, нарощення державної конкурентоспроможності та покращення добробуту людства держави.

Згідно результатів компаративного вивчення бізнес-середовища та визнання запропонованого методичного засобу до визначення та оцінки дії загроз фінансову безпеку бізнесу досліджено, що на теперішній час тіньова економіка та корупція й обсяги їхнього розповсюдження перешкоджають діяльності бізнесових складових та являються фактичними загрозами безпеки економіки бізнесу України з найбільшим рівнем впливу, що веде до розповсюдження спланованої злочинності та утворюють соціальне напруження в країні.

Здійснений аналіз обсягу та зміни показників тіньової частини бізнесу в Україні, результати якого наведені на рис. 3.34, формує базу для висновків, що проблема детінізації діяльності господарств є головною рушійною силою для забезпечення економічної безпеки України, адже згідно із розрахунками Міністерства розвитку економіки, торгівлі й сільського господарства держави рівень тіньової економіки в Україні на 2019 рік дорівнював 29% від оприлюдненого ВВП, що становить 1152,6 млрд. грн, при чому в січні – березні 2020 року її розмір склав 31% від обсягу офіційного ВВП, що тільки на 1 в. п. менше за подібний показник 2019 року. Поряд з цим як стверджують обчислення, одержані Міністерством економіки результати є заниженими, так як з застосуванням загальноприйнятої методики Світового банку, представленої Ф. Шнайдером [53], фактичний рівень тіньової економіки в державі сягає вище 40%, а розміри тіньового бізнесу складають понад 1598 млрд. грн. (рис. 3.34).

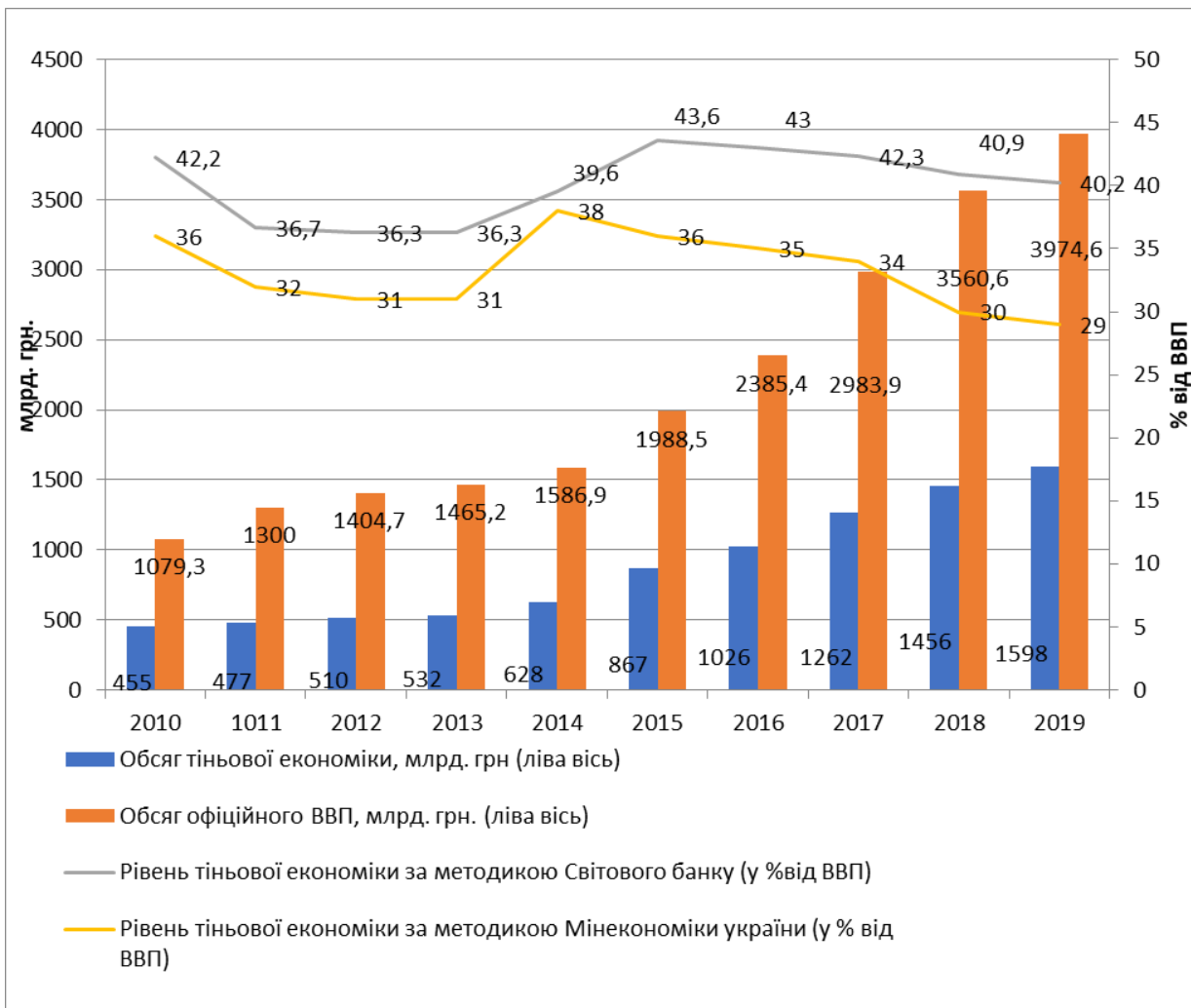

Рис. 3.34. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні по відношенню до офіційного ВВП

Джерело: розроблено автором

Зміна рівня тіньової економіки в державі віддзеркалює поведінку власників бізнесу в період кризових процесів та певної невизначеності – бізнес старається знизити збитки та ризики витрат джерел, тому в відповідні періоди здійснюється приріст рівня тонізації, що яскраво прослідковується в 2014-2015 рр., коли розмір «тіні» виріс на 20% та прогнозовано повинен відбутися в кризові 2020-2021 рр. внаслідок спаду ділової активності під дією пандемії COVID – 19 [52]. Під час кризи тонізація економіки створює умови для пом'якшення перепадів економічної кон'юнктури, якщо її розміри відносно невеликі (10-15% від ВВП), при перевищенні її рівнем гранично допустимих норм в 30% майбутній приріст тіньового сектору в даний період може стати прискорювачем вагомих макроекономічних диспропорцій

й змінити базу забезпечення безпеки економіки бізнесу. Від так, значна тонізація в період кризи 2008-2009 рр. здійснювала певний дестабілізуючу дію на економіку України прискорюючи негативні дії в економіці та на протязі 2010-2020 рр. під час завершення гострої стадії кризи менше половини даної частини бізнесу вернулись до легальної діяльності, що при оптимістичному прогнозуванні повинно відбутися і в 2021-2022 рр. Відтак після гострого періоду кризи 2013-2014 роках в державі схожий сценарій не було реалізовано, в результаті продовження на постійній основі локальних боїв та воєнної агресії на території сходу України.

Але дані, одержані при різних методах обчислення рівня прихованої економіки чітко показують поведінку деяких учасників ринку в різноманітних складових національної економіки (рис. 3.35).

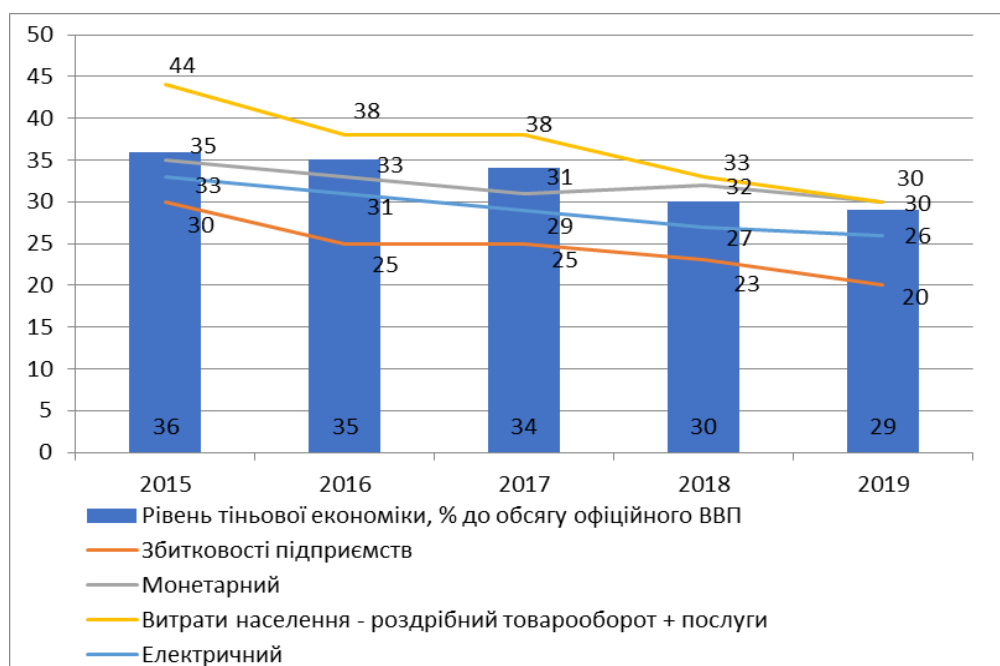

Рис. 3.35. Динаміка рівня тіньової економіки, розрахованого згідно різних методик, відсотків від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розроблено автором за розрахунками Міністерства економіки [54]

Дослідимо більш детально рівень тіньової діяльності згідно кожного методу для більш точного дослідження дії на економічну безпеку бізнесу. Переважно, всі методи, з застосуванням яких проводиться оцінювання рівня тіньової економіки, затвердили його падіння в 2019 році, відносно попереднього періоду:

метод «витрати населення - роздрібний товарооборот + послуги» - на 3 в. п. (до 30 % від обсягу офіційного ВВП);
 електричний метод – на 1 в. п. (до 26% від обсягу офіційного ВВП);
 метод монетарний – на 2 в. п. (до 30% від обсягу офіційного ВВП);
 метод збитковості підприємств – на 3 в. п. (до 20% від обсягу офіційного ВВП).

Оцінювання рівня тонізації економіки згідно методу «витрати населення – роздрібний товарооборот + послуги» відобразила, що відносно з 2018 роком у 2019 р. він впав на 3 в. п. і становив 30% від обсягу офіційного ВВП відповідно (рис. 3.36). В умовах введення карантинних обмежень та закриття будь-яких форм неорганізованої торгівлі даний результат є об’єктивним.

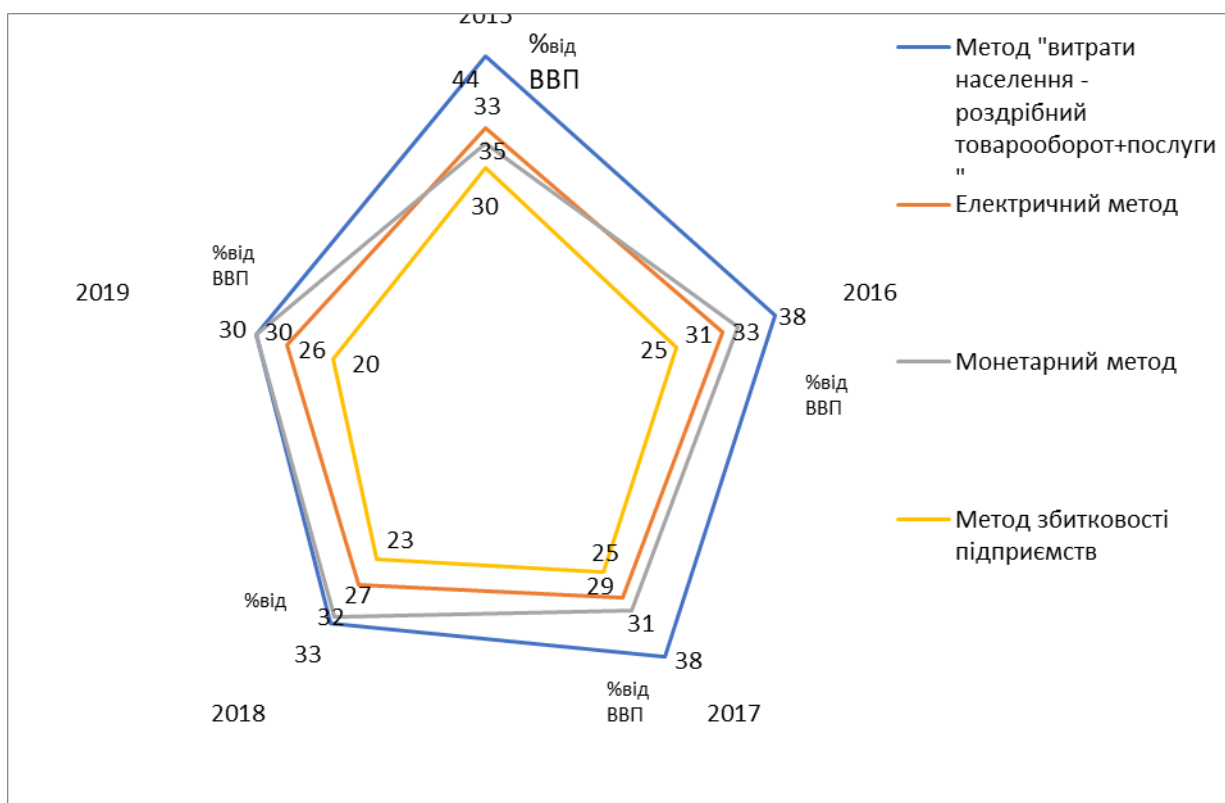

Рис. 3.36. Динаміка рівня тіньової економіки за різними методами

Джерело: розроблено автором за розрахунками Міністерства економіки [54]

Рівень тіньової економіки, розрахований з застосуванням електричного методу, в зрівнянні з 2018 роком, у наступному впали на 1 в. п. і становив 26% від розміру офіційного ВВП. Відповідно до методології обчислення дана тенденція рівня тінізації економіки за даним методом характеризується

зростанням обсягу ВВП швидкими темпами, ніж розміри внутрішнього використання електроенергії без врахування на комунально-побутові потреби. Значення рівня тіньової економіки за монетарним підходом відобразила, що в 2019 році він впав на 2 в. п. та дорівнював 30% від розміру офіційного ВВП. Це свідчить про те, що представники ринку знизили схильність до приховування доходів при наявності постійних ризиків. Падіння рівня тінзації економіки згідно методу збитковості підприємств являється позитивним, так як свідчить про те, що швидкість росту обсягу прибуткових підприємств є вищим, порівняно з темпами падіння їх доходів на протязі відповідного періоду.

Також, доцільно дослідити тіньову зайнятість суспільства в Україні, яка стала однією з причин формування тіньової економіки в країні (рис. 3.37). В зіставленні з попереднім періодом, в 2019 році відслідковується позитивна динаміка до її зниження на 0.77 в. п. до 20.87% від сукупної чисельності зайнятого суспільства в державі.

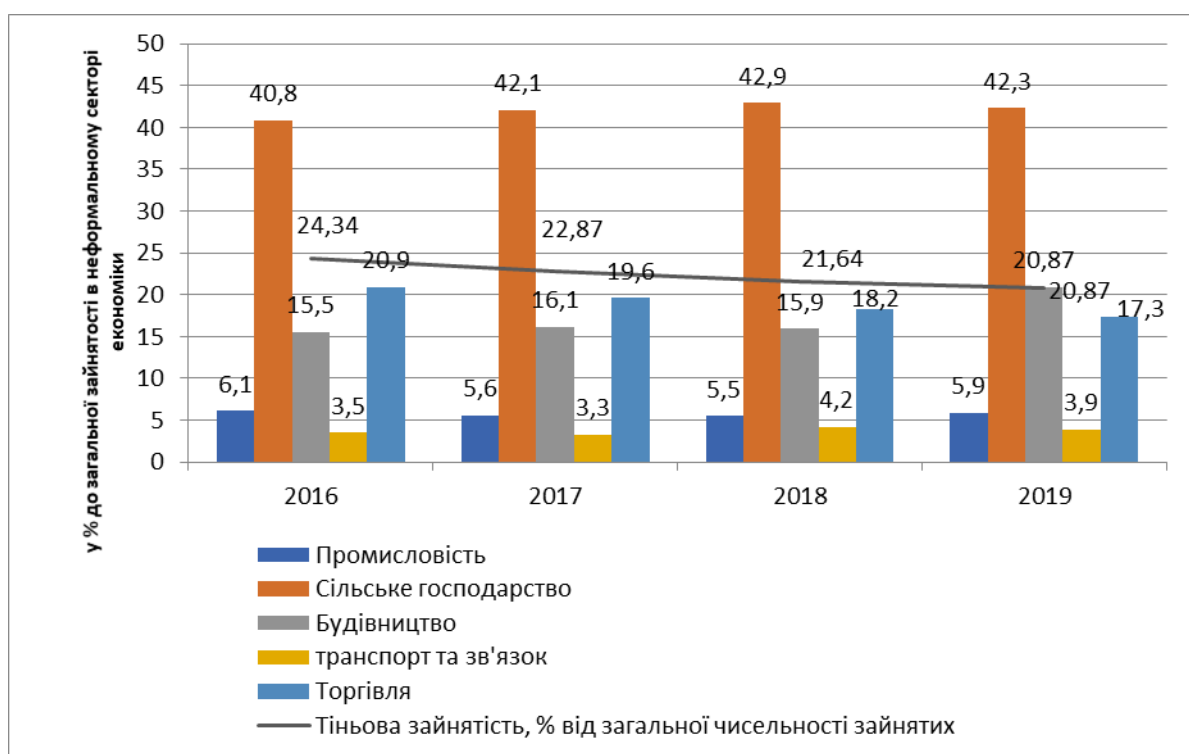

Рис. 3.37. Рівень зайнятості населення в неформальному секторі економіки за видами економічної діяльності в Україні за 2016-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Держстату [54]

Поряд з рівнем тіньової зайнятості слід дослідити зайнятість в неофіційному секторі економіки за видами економічної діяльності. Розміри неформальної діяльності в різноманітних сферах економіки значно різняться. Найбільший щабель тіньової зайнятості згідно отриманих розрахунків з застосуванням інформації офіційної статистики знайдено в сільському господарстві пересягнуло 60,0% від сукупного обсягу зайнятих в промисловості працюють в тіні. Високий стан тінізації економіки в галузі будівництва та операцій з нерухомістю майже 50%, в сфері транспорту та зв'язку, і також у галузі надання послуг, переважно, в результаті тимчасового розміщення та організації харчування та роздрібною торгівлі, де розміри неофіційних оборотів за різноманітними оцінками становлять від 20,0 % до 30,0%. Відтак, сфера послуг та сільське господарство, надання послуг на дому або сільське господарство, де відсутні потреби у значних затратах фінансування, характеризується найбільшим рівнем тінізації, однак, разом з тим, в державі є незвичайним високий щабель тінізації в галузі будівництва (майже 50% 2019 році), а в 2015 році не значно відрізняється від тіньової зайнятості в галузі сільського господарства та дорівнювала 62% до сукупної зайнятості в даній сфері економічної діяльності, в тому числі, спричинено занадто великим поширенням корупції, яка стала каталізатором,, що фактично загрожує безпеці економіки бізнесу, країни та національній безпеці в загальному. Відносно перемін останніх величин можна виділити відповідні зміни [13]:

торгівля – спад на 0,9 в. п. (до 17,3% від загальної зайнятості в неофіційному економічному секторі);

транспорт та зв'язок – зниження на 0,3 в. п. (до 3,9 % від сукупної зайнятості в неформальній галузі економіки);

будівництво – приріст на 1,1 в. п. (до 17% від загальної зайнятості в неофіційному секторі економіки);

сільське господарство – зниження на 0,6 в .п. (до 42,3% від сукупної зайнятості в неформальному середовищі економіки);

промисловість – збільшення на 0,4 в. п. (до 5,9% від загальної зайнятості в неофіційному секторі економіки).

Згідно даних Державної служби зайнятості, обсяг працівників та роботодавців, які мають інтерес в законності трудових відносин, збільшується, так як наприкінці 2019 року щабель тіньової зайнятості в державі спав до неочікуваного низького значення в 21%, а з початку 2020 року договори про трудову діяльність було підписано майже із 200 тисячами робітників.

Відтак різні підходи та різні сфери економічної діяльності віддзеркалили різну лінію змін тіні, яка повністю кореспондує із специфічним характером кризи. Рух об'єктивних чинників посилювався дією неподоланих постійних загроз, що сповільнюють процеси детінізації економіки в державі, одною з яких являється занадто висока корумпованість всіх сфер державної економіки.

Розміри корупції як і тінізації оцінювання досить тяжке, так як дане явище перебуває в не межах офіційного статистичного облік. Наявні методи визначення обсягів корупції можна поділити на три групи: експертні оцінки, соціальні опитування та інтегральні оцінки.

Під час зрівняння корупції різними державами та в різні проміжки часу (внаслідок значного охоплення даних вимірів) досить часто застосовують експертні оцінки, які надають будь – які організації, переважно, найбільш знаменитими є проекти – Nations in Transit (NIT) американської громадської організації Freedom House [42] та International Country Risk Guide (ICRG) і Country Policy and Institutional Assessment (CPIA) Світового банку [43]. Рейтинги в даних ресурсах утворені на основі корупції мережою кореспондентів, які мають експертні знання про будь-яку країну та відповідно, дають оцінку рівня корупції в цілому.

«Нації у Транзиті» (Nations in Transit) - щорічне всеосяжне порівняльне вивчення реформ в 29 посткомуністичних державах Європи та Євразії. В своїх працях Freedom House використовує сім індикаторів: електоральний процес (вільні вибори); незалежність ЗМІ; громадське суспільство (неурядові системи, третій сектор); демократичне керування на національному рівні (порозуміння між гілками влади) та демократичне управління на локальному щаблі (влада місцевих органів); судова влада; корупція. Рейтинг визначається

за семибальною шкалою («1» - найкращий показник, «7» - самий поганий). Інформація згідно даного рейтингу наведена в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Динаміка позицій України в рейтингу Nations in Transit 2015-2020 рр.

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік
Демократичність управління (національний рівень)	2,00	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50
Демократичність управління (місцевий рівень)	2,50	2,75	3,00	3,25	3,25	3,25
Незалежність ЗМІ	4,00	4,00	4,00	4,00	3,75	3,75
Громадянське суспільство	5,75	5,75	5,50	5,25	5,00	5,00
Виборчий процес	4,50	4,50	4,50	4,50	4,50	4,50
Судова система	2,00	2,00	2,25	2,25	2,50	2,50
Корупція	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,25

Джерело: розроблено автором за даними Freedom House [42]

Рейтинг України згідно категорії «рівень корупції» являється вагомим низьким – 2,25 із 7 балів і він майже стабільний протягом 2015-2020 рр., незважаючи на здійснення антикорупційної реформи з 2014 року. Позитивна позиція серед наших країн-сусідів зайняла Польща, де корупція становила 3,50 бали й в Латвії 3,00 бали, однак Україна перебуває на рівні з Росією й Білорусією, порівняно з результатами попередніх років, бали яких складають 6,75 та 6,25 [42].

Проаналізовані рейтинги за всіма відмінностями в процесі проведення відповідних досліджень говорять, що в період тривалого часу Україна володіє високим ступенем корупції, незважаючи на соціально-економічні та політичні переміни, та також дії й декларації влади на рахунок обов'язковості посилення боротьби з корупцією.

Поряд з експертним оцінюванням рівень корупції розраховують за рахунок інтегральних оцінок, які обчислюються використовуючи агрегування рейтингів корупційності будь-яких організацій. Найпопулярнішим є Індекс сприйняття корупції (CPI) міжнародної

громадської організації Transparency International [46]? Яка згідно шкали від 100 (відсутня корупція) до 0 (сильна корупція) визначає не стільки обсяги корупції як її сприйняття населенням й ґрунтується на оцінках організацій та аналітиків одержаних шляхом незалежного опитування, у яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти, також з Азійського та Африканського банків розвитку, світового банку й Міжнародної організації Freedom House.

Досліджуючи світовий рейтинг «Corruption Perceptions Index 2019» [45], який кожен рік формує міжсвітова антикорупційна організація Transparency International, слід відмітити, що Україна оцінена як саме більш корумпована держава Європи, володіючи тільки 30 балів із 100 можливих та посівши 126 місце серед 180 аналізованих держав світу на рівні з деякими країнами Африки, такими як Киргизстан, Азербайджан, Джибуті, Гвінея. Протягом 2019 року Україна зійшла на шість сходинок в міжнародному рейтингу, впустивши два бали, в порівнянні з поліпшенням позицій в 2018 році, коли держава зайняла 120-те положення проти 130-того зі 180 держав в 2017 році (рис. 3.38).

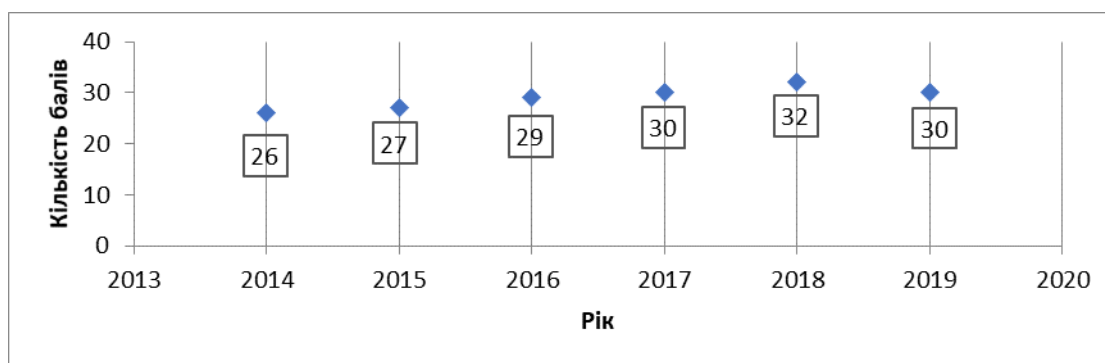

Рис. 3.38. Динаміка індексу сприйняття корупції (CPI) в Україні за 2014-2019 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Transparency International [45]

Згідно оцінок експертів, в Україні протягом 2019 року відбулось призупинення реформ, також і антикорупційних. Збільшення ризиків здійснення бізнесу, переважно, внаслідок обсягів поширення корупційних практик, понизило стан країни в рейтингу й погано відобразилось на кінцевій

оцінці. В свою чергу на підсумковий результат України вплинули: призупинення запуску НАЗК та малі темпи реформування органів правопорядку; невдала судова реформа.

Третя група визначення обсягів корупції – соціологічні опитування, що практично стало головним інструментом авторського дослідження корупції й формується з трьох складових: опитування організацій, опитування громадян та представників органів влади. На базі опитування перелічених груп можуть бути обчислені розміри корупції, що містять кількісні та якісні показники. Переважно в соціологічному опитуванні застосовується поняття «неформальній платіж», що містить в себе хабара, відношення, реалізацію певних послуг представниками влади в обмін на здійснення корупційних послуг. В результаті опитування організацій (установ) здійснюється у формі формалізованого особистого інтерв'ю та направлене на дослідження ділової корупції. Опитування суб'єктів влади здійснюється у формі напівформалізованого особистого інтерв'ю з метою вивчення деяких характеристик функціонування регіональних та місцевих органів влади, що формують можливості для проявлення корупції [47].

Значимість певних опитувань полягає в можливості одержати повну інформацію відносно корумпованості країни, так як корупція внаслідок латентного характеру не може бути цілком відображена об'єктивними статистичними даними. Різноманітність проблеми стимулює розробку різноманітних дослідницьких проектів. Ось чому, нами здійснено власне таємне експериментальне дослідження «Стан корупції в Україні на 2019 рік» взявши за базу соціологічні опитування Київського міжнародного інституту соціології 2007, 2009, 2011 та 2015 років. В даному опитуванні задіяні 1145 респондентів з різних областей. Аналіз здійснювався за випадковою вибіркою з використання анкетування, соціальних мереж й особистого інтерв'ю, участь взяли всі вікові категорії. Переважно респондентам ставилось в середньому 15 запитань про довіру до органів публічної влади, про значимість проблеми корупції для держави, про рівень поширення корупції в головних секторах, органах влади й інституціях, про досвід виявлення проявів корупції, про місця інформації відносно корупції та

доцільність різних методів реагування на її прояви, що застосовуються органами публічної влади, про особисту готовність запобіганню проявам корупції й про оцінку інформаційних повідомлень по залученню суспільства до зменшення корупції.

Згідно результатів вивчення, відповіді надали 1145 респондентів, загальний обсяг опитуваних 37,8% склали жінки, 62,2% - чоловіки. Майже 75% учасників були молоді особи (від 19 до 44 років), що пояснюється наявністю доступу до Інтернету та соціальних мереж.

Учасники опитування представляли всі рівні зайнятості, починаючи від школярів закінчуючи пенсіонерами. Середній обсяг домогосподарств опитаних склав три особи (28,8%). Також поділили учасників за регіонами проживання, більша частка людей взяла участь в Харківській (6,2%), Одеській (9,3%), Тернопільській (7,7%) та Івано-Франківській (10,4%) області, але основну перевагу склала Полтавська область (52,3%).

Відповідно до критерію сумарного доходу домогосподарства найменший обсяг становили домогосподарства з прибутком до 4000 грн, в подальшому відсоток поділився майже рівно між різними верствами домогосподарств, що пояснюється тим, що в опитування брали участь абсолютно різноманітні прошарки населення, як за віковою категорією, так і за сумарним прибутком.

В той час, дане дослідження дає можливість оцінити фактичний досвід громадян й бізнесу щодо корупції, переважно, для оцінки суб'єктивного сприйняття частоти зіткнень з корупцією, в основному, для оцінки суб'єктивного сприйняття частоти зустріч з корупцією застосовувалось запитання «Як часто Ви зустрічаєте будь-яку форму корупції?». За висновками дослідження відповідей учасників можна стверджувати, що загальний щабель сприйняття корупції в державі являється значно високим, оскільки 53,6% респондентів відповіли, що особисто перетинались з проявом корупції на протязі останніх 12-ти місяців, також 15,5% учасників відслідковує її як найменше щомісяця (рис. 3.39).

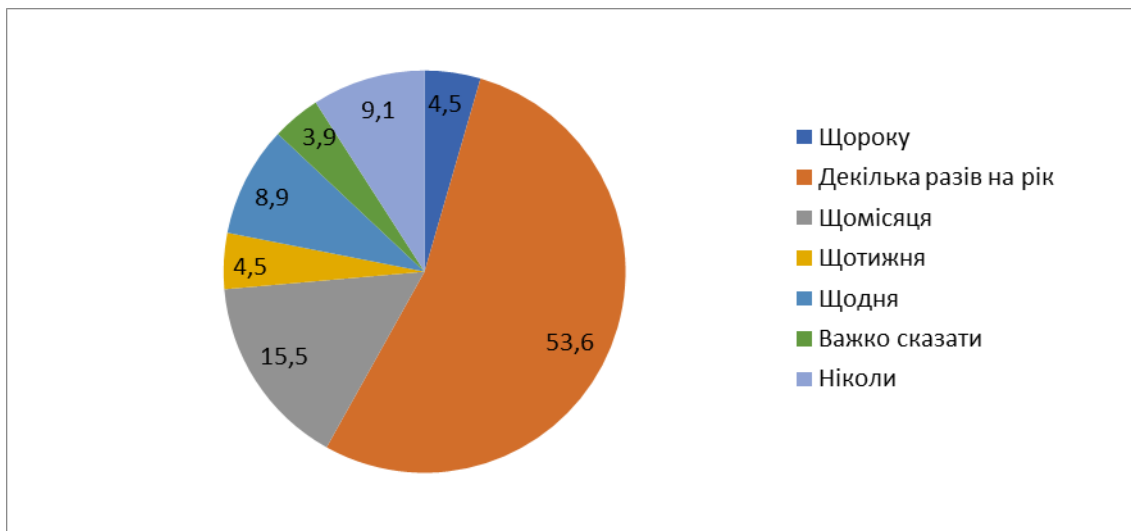

Рис. 3.39. Вагомість проблеми поширення корупції в Україні

Джерело: побудовано автором за результатами власного експериментального дослідження

Перед доцільним вивченням стану корупції. Відслідковувалось її місце посеред решти проблем, які постали перед державою в теперішній час, з застосуванням питання: «Як Ви рахуєте наскільки значимим являється нижче перелічені проблеми для України?». Переважно 98% учасників виділяють корупцію, як головну проблему з решти. Також, майже разом стоять задачі високої вартості життя, малою якістю медичних послуг й інфляція, знецінення національної валюти. Водночас відносно більше це турбує чоловіків-респондентів, в віці від 19 до 44 років, чисельність сім'ї яких

становить три та більше осіб. Але на сьогодні навіть проблема завищеної вартості життя, вступає темі війні (вагомою її рахують 92% дорослих). Корупційні проблеми в повсякденному житті зайняли місце серед трійки лідерів (97,8%), й також корупція в органах державної влади як окремий випадок (95,5%). На сьогоднішній день серед проблем найменшу вагу (42,4%) згідно висновків опитування займає проблема в децентралізації.

Беручи до уваги значимість проблеми корупції в державі будь-яких реформ являється довіра до представників органів влади, яка перебуває в залежності від доцільності її роботи, швидкості економічного зростання, чистоти й відкритості діяльності посадовців, та також представлення про корумпованість та практичного досвіду перетинання з корупцією [47].

Згідно висновків дослідження ступінь довіри бізнесу та деяких громадян до вищих органів влади в державі являється досить низьким. Наприклад, представники найвищих органів влади – Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України володіють найменшим рівнем довіри, прорахунки в роботі яких часто висвітлюються ЗМІ. А лідером згідно ступеня довіри виступила місцева влада, з якою переважно людство має тісні відносини (33,7% опитаних віддають перевагу місцевій владі). Посеред лідерів також затвердилась Служба безпеки України (33,4% довіри), діяльність яких протягом останніх років стала досить публічною.

Не беручи до уваги низькій рівень довіри до органів й інститутів влади, сама більша відповідальність в боротьбі з корупцією в державі за відповідями учасників являються представники органів публічної влади – Президент України (19,5%), верховна Рада України (12,1%) та НАБУ (12,2%).

Даючи оцінку корупції в різних середовищах суспільного життя серед 1145 респондентів, більше 10% опитаних, відмітили переважно всі сфери життя, як корумповані. Так, рейтинг самих більше корумпованих галузей (за опитуванням населення), належить митному контролю та судовій владі – в основному половина опитаних відмітила їх, як дуже корумповані (43,7% та 42% відповідно). В сьогоднішній населення України вважають найбільш корумпованими в сфері медичних послуг та одержання різних дозволів в представників влади.

Варто виділити ситуацію з органами військової служби та оборона держави. Високий відсоток (36,8%), переважно, має зв'язок з ситуацією на сході держави й багаточисленними корупційними суперечками в оборонпромі, більше третини суспільства переконані в сильній корумпованості галузі оборони держави.

Вивчення також, відобразило готовність населення діяти проти корупції. Учасникам опитування було запропоновано перерахувати заходи, які вони зобов'язані вжити для оборони своїх прав. На прохання перерахувати міри, які готові здійснити для захисту прав, учасники поділились відповідно: переважно половина респондентів наготові звертатись до суду та органів правоохоронних органів (44,4%), третину становили ті, які готові вимагати від чиновника дотримання своїх обов'язків (28,8%). Від так, не беручи ставлення на своє незадовільне ставлення до корупції, існує частина тих які, згодні не робити нічого (8,9%) й розмовляти з чиновниками неофіційно (6,7%), переважно це чоловіки віком від 19 до 44 років.

Відтак, здійснене опитування дало можливість побачити, що загальний щабель сприйняття корупції в державі є дуже високим, більше половини учасників (53,6%) підтвердили, що зітнулися з проявом корупції протягом 12-ти місяців, а занадто високий щабель сприйняття корупції населенням, вказує високий рівень корупції в державі в цілому. Взагалі в анкетуванні взяли участь 1145 осіб, які відповідали на 15 запитань, результати підкреслили те, що представники похилого віку є значно консервативними в свої бажаннях перемогти корупцію, відповідальність за значний щабель корупції вони перекладають на представників органів вищого рангу. Але серед суспільства віком від 20 до 45 років, можна відслідкувати малий потенціал відносно боротьби з корупцією, так як тільки 5% готові до дій: активно діяти в демонстраціях й відкрити розмовляти про проблеми відносно корупції, також посеред більш молодшого покоління відслідковуються відповіді відносно того, що відповідальність за наявність корупції в державі відноситься і до пересічних громадян.

Здійснене вивчення дало можливість встановити, що беручи до уваги значну кількість досліджень здійснених в Україні за попередні роки, основними проблемами у дослідження корупції на державному рівні залишається неприсутність лонгітюдних або порівняльних вивчень. Також, неможливість

порівняння різних величин в часі, що стає наслідком відсутності однієї методології й універсальних індексів. Застосування міжнародної методології, нерідко без пристосування до національного контексту не дає зображення реально існуючого положення в українському населенні.

Корупція переважно прирівнюється тільки до хабара (в не увазі лишається торгівля впливу затвердження рішень, «відкати», «застосування службового статусу», надання цінних подарунків, або реалізація послуг та інше). До того ж учасники, даючи відповідь на питання про корупцію, надають власну суб'єктивне пояснення, яка додає недостатню окресленість самих вчених щодо поняття феномену «корупція». Не вивчаються непрямі показники корупції, такі як інституціональні способи й стимулятори для корупції.

Однак, не включаючи недоліки в антикорупційній діяльності, деякі позитивні зрушення є, в межах проекту міжнародної технічної допомоги «Підтримка діагностики, моніторингу й переслідуванню корупції в державі», взаємно з Координатором проектів ОБСС в Україні, , взаємно з Координатором проектів ОБСС в Україні, НАЗК було опрацьовано та прийнято в 2017 році. Схему стандартного опитування щодо щабеля корупції в Україні [48].

Для пояснення істотності знайдених факторів на щабель економічної безпеки бізнесу важно вивчити чутливість інтегрального показника фінансової безпеки бізнесу відносно зміни відповідних величин. Для оцінки взаємозв'язку між показниками безпеки економіки застосуємо кореляційний аналіз [55]. Окремому показникові x_{ij} дорівнює нормалізований показник a_{ij} . Обчислюємо коефіцієнти кореляції між нормалізованими величинами та інтегральним індексом економічної безпеки бізнесу згідно формули (3.8).

$$r = \frac{n \cdot \sum a_{ij} I - \sum a_{ij} \cdot \sum I}{\sqrt{[n \cdot \sum a_{ij}^2 - (\sum a_{ij})^2] \cdot [n \cdot \sum I^2 - (\sum I)^2]}} \quad (3.8)$$

де a_{ij} – індикатори загроз економічній безпеці бізнесу у відповідній сфері; I – інтегральний індекс економічної безпеки бізнесу. Перевіримо вагомість коефіцієнтів кореляції згідно критерія Стьюдента. Для цього розрахуємо фактичні критерію Стьюдента для кожного коефіцієнта кореляції використовуючи формулу (3.9).

$$t = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}} \quad (3.9)$$

де r – коефіцієнт кореляції, n – кількість початкових даних. Ті коефіцієнти кореляції, для яких практичні значення критерію більші від критичних величин, які відповідають довірчій імовірності 0,95 й обсягу ступенів свободи $PT-2=23$, відносимо до значних. Посеред індикаторів загроз безпеки економіки бізнесу відмітимо показники, для яких коефіцієнти кореляції між певними нормалізованими величинами й інтегральним оцінюванням фінансової безпеки бізнесу є максимальним.

Для визначення сили взаємозв'язку розраховано парний коефіцієнт лінійної кореляції. Результат коефіцієнта кореляції $-0,68991$. Що говорить про високий рівень оберненого лінійного взаємозв'язку між рівнями безпеки економіки України та тіньової економіки продовж вивчає мого періоду. Водночас, обчислений коефіцієнт еластичності складає $-0,91$.

Тобто з ростом рівня тіньової економіки на 1% здійснюється падіння рівня економічної безпеки на 0,91%.

Наступним шагом є здійснення регресійного аналізу. В загалі, відповідно отриманих результатів, рівняння регресії та його графічна інтерпретація володіє наступним виглядом (рис. 3.40). Коефіцієнт детермінації стверджує, що коливання рівня безпеки економіки створюється коливанням рівня тіньової економіки на 47,6%.

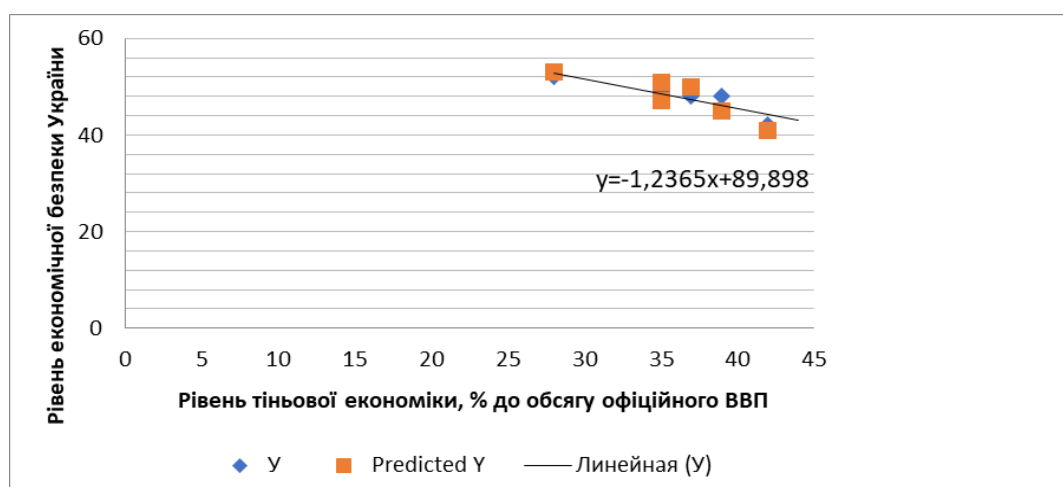

Рис. 3.40. Залежність рівня економічної безпеки від рівня тіньової економіки

Джерело: побудовано автором згідно власних обчислень

Розрахований парний коефіцієнт лінійної кореляції, при здійсненні аналізу взаємозв'язку між рівнем економіки безпеки держави й індексом сприйняття корупції, підтвердив прямий лінійний зв'язок. Величина коефіцієнта кореляції 0,5199. В загальному, відносно одержаних даних, рівня регресії та його графічна інтерпретація зображена на рис. 3.41, яка утверджує пряму залежність між величинами.

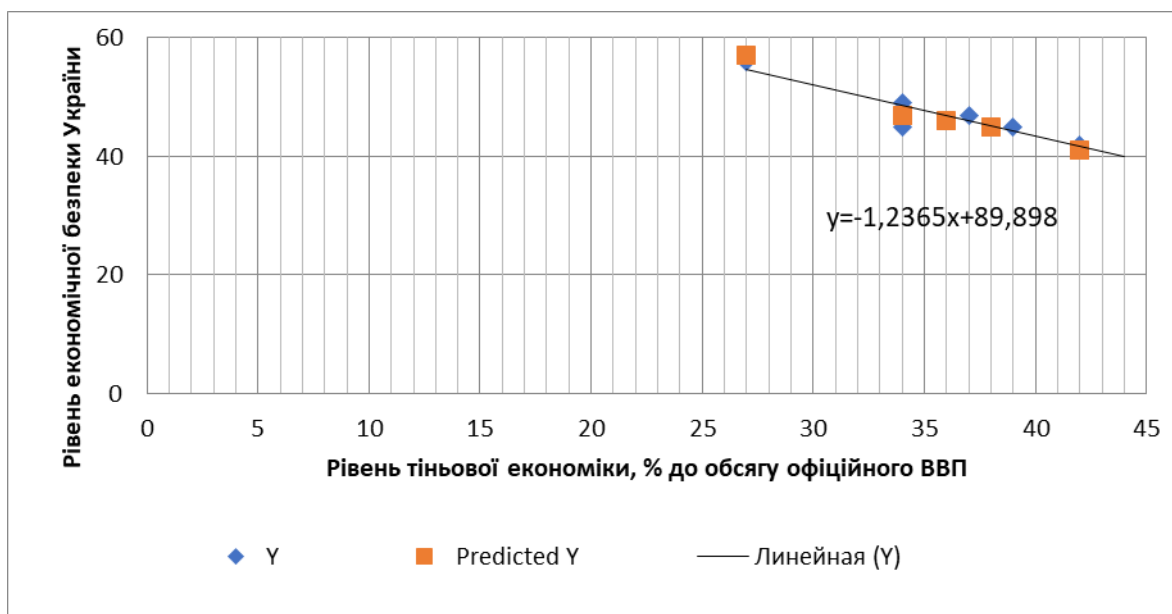

Рис. 3.41. Залежність рівня економічної безпеки від рівня корупції

Джерело: побудовано автором за власними обчисленнями

Результатом здійсненого регресійного аналізу є утвердження того, що коливання рівня економічної безпеки обґрунтовуються варіацією рівня корупції на 27,0%. Обчислений коефіцієнт еластичності складає -0,75. Отже, з збільшенням індексу сприйняття корупції на 1% тягне до зростання щабеля економічної безпеки бізнесу на 0,75%.

Відтак, встановлено, що оцінювання безпеки економіки бізнесу значно пов'язана з оцінюванням рівня тіньової економіки й рівня корупції в державі.

В середовищі ринкового ризику, постійних загроз та численних значимих викликів створення адаптивних механізмів гарантування економічної безпеки проводиться в результаті модельного дослідження. Згідно висновків компаративного аналізу бізнес-умов, дослідження інституційних важелів та оцінка дії системних загроз з застосуванням засобів

економіко-математичного моделювання кількісно затверджено параметри, які характеризують стадії утворення економічної безпеки бізнесу на сьогоднішній день (формула 3.10).

$$M_{ЕББ} = D_{БС} \text{Of} : W_{БС} (U_j r_j \leftrightarrow (PTOTTOPK_j OR_{NE})) = \\ = D_{БС} \left((R_{NE} \text{OЗЧОТЕОДР}) \leftrightarrow \bigcup_j R_j \leftrightarrow Б \right) \text{Of} : W_{БС}$$

де $M_{ЕББ}$ - модель утворення економічної безпеки бізнесу; $D_{БС}$ - детермінанти бізнес-середовища; $W_{БС}$ - вплив бізнес-середовища; r_j - систематичний (ринковий) ризик в j -ій галузі національної економіки; PT - ринкова турбулентність; TT - турбулентність технологій; PK_j - рівень конкуренції в j -ій галузі національної економіки; R_{NE} - національна економіка; R_j - сфери виникнення загроз економічній безпеці в j -ій галузі національної економіки; $ЗЧ$ - зовнішні чинники, що діють на національну економіку; $ТЕ$ - тіньова економіка; $К$ - корупція; $ДР$ - недоліки регулювання господарської діяльності; $Б$ - бізнес.

Водночас систематичний (ринковий) ризик r_j є складовою загального ризику підприємницького функціонування, залежить від становища державної економіки та показує рівень змін або відхилень в результаті функціонування представників бізнесу відповідної галузі щодо бізнес-результатів всієї національної економіки. Ринковий ризик – це один з головних величин, які застосовуються під час оцінки економічної безпеки бізнесу, так як він діє на фінансові результати всіх представників підприємства та розраховується динамікою й розміром інвестицій, переминами в законодавстві держави, оборотом зовнішньої її торгівлі. Він обчислюється з застосуванням коефіцієнта чутливості:

$$r_j = \frac{V_{R_j R_{NE}}}{Q_{R_{NE}}^2} \quad (3.11)$$

де $V_{R_j R_{NE}}$ – коефіцієнт коваріації між R_j та R_{NE} ;

$Q_{R_{NE}}^2$ середньоквадратичне відхилення R_{NE} .

Обчислення коефіцієнта коваріації R_j та R_{NE} здійснюється згідно формули:

$$\begin{aligned}
 V_{R_j R_{NE}} &= \frac{n}{n-1} (\overline{R_j R_{NE}} - \bar{R}_j \cdot \overline{R_{NE}})^2, \\
 \overline{R_j R_{NE}} &= \sum_{m=1}^n R_{jm} R_{NE m}, \\
 \bar{R}_j &= \frac{\sum_{m=1}^n R_{jm}}{n}, \quad \overline{R_{NE}} = \frac{\sum_{m=1}^n R_{NE m}}{n}
 \end{aligned} \tag{3.12}$$

Обчислення середньоквадратичне відхилення R_{NE} проводиться за формулою:

$$Q_{R_{NE}} = \sqrt{\frac{\sum_{m=1}^n (R_{NE m} - \overline{R_{NE}})^2}{n}} \tag{3.12}$$

Згідно даного показника ринкового ризику проводиться зрівняння фінансових результатів окремого бізнесу та сектору, бізнесових структур сфери та в загальному національної економіки. Якщо $r_j=1$, то аналізуюча галузь характеризується середньо ринковими коливаннями фінансових результатів бізнес-структур, якщо $r_j < 1$ тоді коливання результатів менші за ринкові, а от якщо $r_j > 1$ тоді коливання значно перевищують ринкові. Якщо вище значення показника r_j тоді і вищим є ринковий ризик для безпеки економіки бізнесу у певному секторі.

Оцінювання рівня економічної безпеки України на базі економіко-математичного моделювання дає можливість встановити поточний економічний стан економіки, визначити реальні та можливі загрози, спланувати їх вплив на цільові характеристики безпеки й створити напрями заподіяння та зменшення загроз економічній безпеці України.

Знаходження впливу зовнішніх загроз економічній безпеці представляється базою для формування методів з її гарантування, що в контексті здійснення соціально-економічної стратегії країни: в теоретичному розумінні вимагає утворення певного механізму, який би в цілому охарактеризував схему елементів

та зв'язків між ними, направлених на утворення безпечних передумов розвитку країни, а в фактичному реалізації в висвітленому керуванні заходів щодо протидії загрозам безпеці економіки, встановлення обов'язкових для нього ресурсів, формування та застосування джерел.

Список використаних джерел до третього розділу

1. The Global Innovation Index. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=GII-Home>
2. Чубай В. М. Аналіз інноваційного потенціалу машинобудівного підприємства у процесі формування і реалізації інноваційної стратегії. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 8 (110). С. 183 – 190.
3. Слободяник І. Л. Сучасний стан інноваційної активності економіки. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. Херсон. 2015. № 18 (7). Том 2. С. 95-106.
4. Офіційний веб-портал Верховної Ради України, 2015b. Постанова Верховної Ради України “Про рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави” від 11 лютого 2015р. № 182-VIII [online] (Останнє оновлення 11 Лютий 2015) Доступно: [Дата звернення 26 Вересень 2014].
5. Мочерний С.В. ред., 2000. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. Київ: Видавничий центр “Академія”.
6. Петренко В. П. Управління використанням інтелектуальних ресурсів соціально-економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Львів, 2009. 37 с.
7. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Долішній М. І. Моделі інституційного регулювання в ринковій економіці. *Економіка України*. 2002. № 6. С.13–22.
9. Ружицький І. Ю. Компаративний аналіз бізнес-середовища України у контексті забезпечення економічної безпеки. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. №2. С. 260-266.

10. Кравченко С. М. Визначення факторів, що чинять системний вплив на стан розвитку наукоємних виробництв. Ресурсний потенціал регіонів України: стан та напрями розвитку: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 17-18 березня 2017р.). К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2017. С. 9-11.

11. Жаліло, Я. А. ред., 2013. Інноваційний розвиток промисловості, як складова структурної трансформації економіки України. Аналітична доповідь. Київ : НІСД.

12. Шустіна І. М. Створення інтегрованої системи управління як стратегічний напрямок економічного розвитку сільських територій. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/12848/1/11sim.pdf>

13. Береговий В. Проблеми продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 71-78

14. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: монографія / за ред. Б. М. Данилишина ; Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. Київ : РВПС, 1999. 716 с.

15. Собкевич О. В. Проблеми державного управління земельними відносинами в аграрній сфері. *Стратегія розвитку України*. 2011. №4. С. 37-42

16. Кобзев І. С. Проблеми раціонального використання та відтворення природного ресурсного потенціалу в аграрній сфері України. *АгроІнком*. 2011, № 10-12. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-12/KOBZEV.pdf

17. Статистичні дані Browse Data. сайт FAOSTAT. URL: http://faostat3.fao.org/browse/area/*/E

18. Балюк С. А., Медведєв В. В., Захарова М. А. Стан ґрунтів України та шляхи підвищення їх родючості в умовах оптимізації земельних ресурсів України. *Землеробство*. 2013. Вип. 85. С. 14-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemlerobstvo_2013_85_4

19. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія. Київ:ННЦ ІАЕ, 2011. 166 с.

20. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. Київ: Мінагрополітики, Центрдержродючість, НААНУ, ННЦ ІГА ім. О. Н. Соколовського, НУБіП, 2010. 112 с.

21. Федорченко М. Координати земельного ринка України // Земельно-правовий і аналітичний ресурс «Моя земля»; ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні». URL: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=698&lang=uk>
22. Григоренко Я. О. Концепція сталого розвитку та її зв'язок з розвитком в системі економічної безпеки держави. *Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20-21 жовтня 2016 р.). С. 55-56
23. Сільське, лісове та рибне господарство. Державна служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Третяк А. М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. Київ : Аграрна наука, 2002. 280 с.
25. Амбросов В., Маренич Т. Механізми ефективного функціонування агроформувань. *Економіка управління*. 2006. № 6. С. 60-66
26. Топ 100 латифундистов України // Національний агропортал latifundist.com. URL: <http://latifundist.com/rating/top100#114>
27. Саблук П. Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2011. № 10. С. 3-6
28. Бабанін В. Міжнародний досвід ведення і регулювання офшорного бізнесу. Інформаційно-аналітичний портал Україна фінансова. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/drn/033.htm
29. Григоренко Я. О. Моделі та методи оцінювання впливу капіталу з національної економіки внаслідок трансфертного ціноутворення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 4 (37). С. 94-101
30. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за січень-грудень 2017 року. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
31. Дергачев В. А. Влияние офшорного бизнеса на экономику Украины. *Економічні інновації*. 2013. Вип. № 52. С. 66-82
32. Білінська В. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 7 (2015): 74-80

33. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення: Закони України від 15.07.2015 № 609-VIII; від 28.12.2014 № 72-VIII; від 13.05.2014 № 1260-VII; від 04.07.2013 № 408-VII // Законодавство України ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>

34. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України: Розпорядження Кабінету міністрів України від 16.09.2015 № 977-р // Законодавство України ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2015-%D1%80>

35. Сорока В. І. Ефективне використання селекційно-генетичного потенціалу сортів пшениці озимої м'якої. *Агробіологія*. 2011. Вип. 6. С. 13-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agr_2011_6_5

36. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

37. Ніценко В. С., Дворніков І. А. Проблеми та напрями підвищення конкурентоспроможності виробників зерна. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Т. 14. Вип. 2. С. 22-33

38. Ширма В. В. Організація інноваційного забезпечення функціонування сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2013. № 10. С. 197

39. Стецюк П. А. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 112

40. Білоусько Я. К., Товстопят В. Л. Тенденції та перспективи техніко-технологічного переоснащення сільського господарства. *АгроІнком*. 2011. № 7-9. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2011_7-9/BILOUSKO.pdf

41. Білоусько Я., Денисенко П., Питулько В. Перспективи техніко-технологічного забезпечення. *Техніка АПК*. 2005. № 8. С. 21-22

42. Місніченко О. В. Стан парку зернозбиральної техніки в системі та шляхи його поліпшення. *АгроІнком*. 2006. № 3-4. С. 8

43. Підлісецький Г. М., Герасим П. М. Основні виробничі фонди: ефективність, оновлення, оцінка. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 45–51

44. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі. Білоусько Я. К., Бурилко А. В., Галушко В. О. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 216 с.

45. Петров В. М. Формування ринку імпортої вживаної сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2004. № 4. С. 117-120

46. Проект Концепції Довгострокової програми забезпечення агропромислового комплексу мінеральними добривами, в першу чергу вітчизняного виробництва, на період до 2020 року. сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua/page/?12242>

47. Зубець М. В., Безуглий М. Д. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу. *Національна академія аграрних наук України*. URL: www.uaan.gov.ua/files/reform.doc

48. Ільєнко Н. Деякі способи підвищення питомої ваги заробітної плати в собівартості продукції. *Україна: аспекти праці*. 2005. № 3. С. 11-18

49. Методичні рекомендації щодо підвищення вартості робочої сили в сільському господарстві та подолання міжгалузевої і міжрегіональної диференціації в оплаті праці / І. М. Демчак, Г. М. Адаменко, В. В. Петрик та ін. Київ : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2010. 32 с.

50. Червінська Л. П. Проблеми формування прибутковості економіки. *Наук. вісник Академії муніципального управління. Економіка*. 2009. № 6. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_6/1.pdf

51. Колотуха С. М., Борейко І. П. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. *Економіка АПК*. 2009. № 1. С. 89-96

52. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1877-IV (із змінами від 2005-2015 рр.). Законодавство України ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

53. Угода про сільське господарство (АА) від 15.04.1994 р. Законодавство України ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

54. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 4-12

55. Міністерство аграрної політики та продовольства України. сайт Мінагрополітики України. URL: <http://minagro.gov.ua/>

56. Притула Х. М., Крупін В. Є. Сучасні тенденції розвитку сільських територій України та економічно розвинених країн: порівняльний аналіз. *Наук. вісник Національного лісотехнічного ун-ту України*. 2010. Вип. 20. С. 335-345

57. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 бер. 1996 № 93/96-ВР (із змінами від 1999-2014 рр.). Законодавство України ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>

58. Про захист іноземних інвестицій в Україні: Закон України від 10 вер. 1991 р. № 1540а-ХІІ. Законодавство України ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12>

59. Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження: Закон України від 17 лют. 2000 р. № 1457-ІІІ (із змінами від 2002-2005 рр.). Законодавство України ВР URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1457-14>

60. Інвестологія: наука про інвестування / за ред. С. К. Реверчука. Київ: Атака, 2007. 264 с.

61. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління. Київ: КНБУ, 1999. 384 с.

62. Юзбашев М. М. Расчёт вероятностей рисков неурожая зерновых культур в Российской Федерации. *Вопросы статистики*. 2007. № 5. С. 59-61.

63. Перепелица В. А. Структурирование данных методами нелинейной динамики для двухуровневого моделирования / В. А. Перепелица, Ф. Б. Тебуева, Л. Г. Темирова. Ставрополь : Ставропольское книжное издательство, 2006. 284 с.

64. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории. «Мир», 1999. 335 с.

65. Самойленко Ю. Економічна безпека України: правовий аспект. *Віче*. 2013. № 17. URL: <http://www.viche.info/journal/3838/>.

66. Про схвалення Стратегії розвитку економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.

67. Ружицький І.Ю. Оцінювання впливу поширення тінізаційної та корупційної складової на формування економічної безпеки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2021. №2. С. 67-72

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Стратегічні заходи забезпечення економічної безпеки України

Стратегія забезпечення економічної безпеки має на меті формування сприятливих умов для продуктивної роботи та спонукання до досягнення мети виробництва в конкурентному середовищі за наявності різноманітних ризиків через оперативне виявлення та мінімізацію впливу наявних загроз. Водночас, належна увага до стану стратегії забезпечення економічної безпеки – це формування певного комплексу ключових показників, що засвідчують безпечний стан середовища функціонування на певний час настання прогнозованого негативного (позитивного) явища [1-5].

Стратегічною метою розвитку країни є стійке підвищення рівня життя населення й вихід на якісно нові соціальні стандарти у контексті динамічного економічного зростання. Зауважимо, що саме аграрний сектор має високу чутливість до впливу зовнішніх факторів, які досить важко спрогнозувати. Тому подолання зовнішніх загроз пов'язане з загальним економічним зростанням всієї країни, підвищенням лідерських позицій на міжнародній арені, посиленням ролі у напрямках вирішення загальносвітових проблем.

Однак внутрішні загрози все-таки є найнебезпечнішими для аграрного сектору. Вони, зазвичай, зумовлюються поточними економічними проблемами, є постійними, охоплюють одночасно соціально-економічні інтереси декількох суб'єктів, сприяють виникненню інших загроз (табл. 4.1).

З метою забезпечення системного впливу на такі загрози з боку держави вважаємо, що фактори, які формують можливі загрози, можуть бути поділені на однорідні групи: соціально-економічні, політичні, техніко-технологічні, природні. Такі групи, при необхідності, можна дезагрегувати на окремі підгрупи з подальшим формуванням «дерева цілей». Для виявлення й оцінювання рівня загроз економічній безпеці найбільш придатні такі методи аналізу: SWOT – аналіз; PEST - аналіз; SNW – аналіз, метод розробки сценаріїв розвитку подій.

Ризики та загрози економічній безпеці

Фактори, які формують ризики, загрози		Можливі наслідки
1		2
Внутрішні загрози (ендогенні)		
1.	Низькі темпи підвищення рівня життя населення; значне розшарування населення; суттєве відставання рівня життя населення від відповідних показників в розвинених країнах світу.	Стримує розвиток людського потенціалу; призводить до соціального напруження в країні; міграція робочої сили із села в місто
2.	Зниження рівня платоспроможного попиту на більшість продуктів харчування значної кількості населення	Незбалансованість харчування.
3.	Погіршення матеріально-технічної бази, зниження технологічної та технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва.	Втрата врожаю; зниження конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників
4.	Посилення залежності по окремих видах харчових продуктів від їх імпорту	Стимування розвитку вітчизняного виробництва, вплив із країни валютних ресурсів, погіршення фінансового стану країни й регіонів
5.	Низький рівень впровадження інновацій, принципово нових розробок на «ноу-хау» у аграрному секторі	Стимування розвитку, що призводить до відставання від світового науково-технічного прогресу
6.	Слабке інформаційне забезпечення, яке не дозволяє правильно оцінювати резерви і можливості	Недостовірність визначення оціночних рівнів економічної безпеки, сучасного стану та напрямів реалізації оперативних заходів
7.	Дефіцит кваліфікованих кадрів; низький рівень знань управлінців в аграрному секторі щодо міжнародних правил торгівлі й відповідного законодавства інших країн.	Стимує інноваційно-технологічний розвиток аграрного сектору; можливі втрати при реалізації зовнішньоекономічної діяльності
8.	Недостатній досвід щодо активного захисту вітчизняних соціально-економічних інтересів та з міжнародними організаціями.	Погіршення іміджу країни загалом; економічні втрати аграрного сектору
9.	Криза платежів та неефективність фінансового, податкового та страхового регулювання.	Нестабільність фінансового стану суб'єктів аграрного сектору; можливість їх банкрутства
10.	Недостатній контроль з боку держави та громадськості над безпекою та якістю продуктів харчування.	Підвищує загрозу здоров'ю нації або окремих соціальних груп
11.	Відсутність ефективного механізму ціноутворення в аграрному секторі; диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, готову продукцію та послуги у відповідних видах діяльності.	Зростання цін на продовольство, міжгалузевий диспаритет цін, зниженню економічного інтересу у сільського товаровиробника

Продовження табл. 4.1

1		2
12.	Недосконалість, нестабільність або відсутність спеціальної нормативно-правової бази.	Значно посилює деструктивні тенденції у аграрному виробництві та споживанні
13.	Недостатній рівень державної фінансової підтримки суб'єктів	Сприяє збільшенню внутрішніх цін на вітчизняну продукцію, що перевищують світові
Зовнішні загрози (екзогенні)		
1.	Зниження цін на окремі товари вітчизняного експорту та підвищення цін на імпортне продовольство	Сприяє відпливу сировини із країни та погіршенню споживання продуктів населенням
2.	Низька якість імпортованих харчових продуктів	Посилює екологічну напруженість, є загрозою для здоров'я
3.	Розширення виробництва біопалива із сільськогосподарської продукції та сировини	Зменшує площі посіву с/г культур, передбачених на споживання населенням, зазнає втрат родючості ґрунту
4.	Використання організаційно-економічних важелів з виробництва сільськогосподарської продукції	Формуються штучні бар'єри для експорту вітчизняної аграрної продукції, порушується баланс по окремих видах продовольства
5.	Використання різних програм й субсидій для розширення експорту розвиненими країнами та формування ними агресивної експортної політики	Призводить до недобросовісної конкуренції, підвищує зростання імпорту
6.	Втрата традиційних ринків збуту сільськогосподарської сировини та продовольчої продукції	Економічні втрати держави і виробників сільгосппродукції, зменшення ефективності
7.	Входження до міжнародних торговельно-економічних зон та організацій	Дотримання міжнародних угод і зобов'язань не завжди вигідних для вітчизняних товаровиробників

*Джерело: узагальнено автором

На перехресті встановлених груп факторів утворюються поля, які дозволяють обирати бажану стратегію забезпечення економічної безпеки.

Для зазначених перехресть доцільно використовувати відповідні типи стратегій:

1) ВСС–ЗМ – на цьому перетині об'єднуються внутрішні переваги забезпечення економічної безпеки та сприятливі зовнішні фактори.

2) ВС_дС–ЗМ – на даному перехресті внутрішні недоліки забезпечення економічної безпеки поєднуються з сприятливими чинниками зовнішнього середовища.

3) ВСС–33 – тут загрози зовнішнього середовища перетинаються з внутрішніми перевагами забезпечення економічної безпеки .

4) ВС_дС–33 – це можна назвати кризовим перетином, оскільки відбувається поєднання зовнішніх загроз зі слабкими сторонами забезпечення економічної безпеки .

Застосування SWOT-аналізу дає змогу окреслити стратегію забезпечення економічної безпеки. Якнайкраще для цього підходить відповідна матриця (рис. 4.1).

		ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
		МОЖЛИВОСТІ Позитивні зовнішні умови аграрного сектору	
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	СИЛЬНІ СТОРОНИ Позитивні внутрішні умови аграрного виробництва	Поле ВСС-3М Стратегія формування і підтримки найкращих сторін механізму забезпечення економічної безпеки на шляху побудови бажаних можливостей у зовнішньому середовищі	ЗАГРОЗИ Негативні зовнішні чинники у вигляді зовнішніх загроз економічній безпеці
	СЛАБКІ СТОРОНИ Негативні внутрішні умови у вигляді внутрішніх загроз	Поле ВСлС-3М Розробка та реалізація стратегії, яка має бути спрямована на подолання слабких сторін механізму забезпечення економічної безпеки за рахунок можливостей, які надає для нього зовнішнє середовище	Поле ВСС-33 Стратегія застосування сильних внутрішніх можливостей для ймовірного подолання небажаних втручань зовнішнього середовища

Рис. 4.1. SWOT-аналіз для виокремлення та якісної оцінки загроз економічній безпеці*

*Джерело: розроблено автором

З метою встановлення рівня загроз економічній безпеці досить вдалим є застосування методу PEST-аналізу, що дає змогу встановлювати загрози зовнішнього середовища (рис. 4.2).

Відповідно до цього методу, зазначені загрози можна поділити на різновиди, які варто позначити англійськими літерами PEST:

P (political and legal environment);

E (economic environment);

S (sociocultural environment);

T (technological environment).

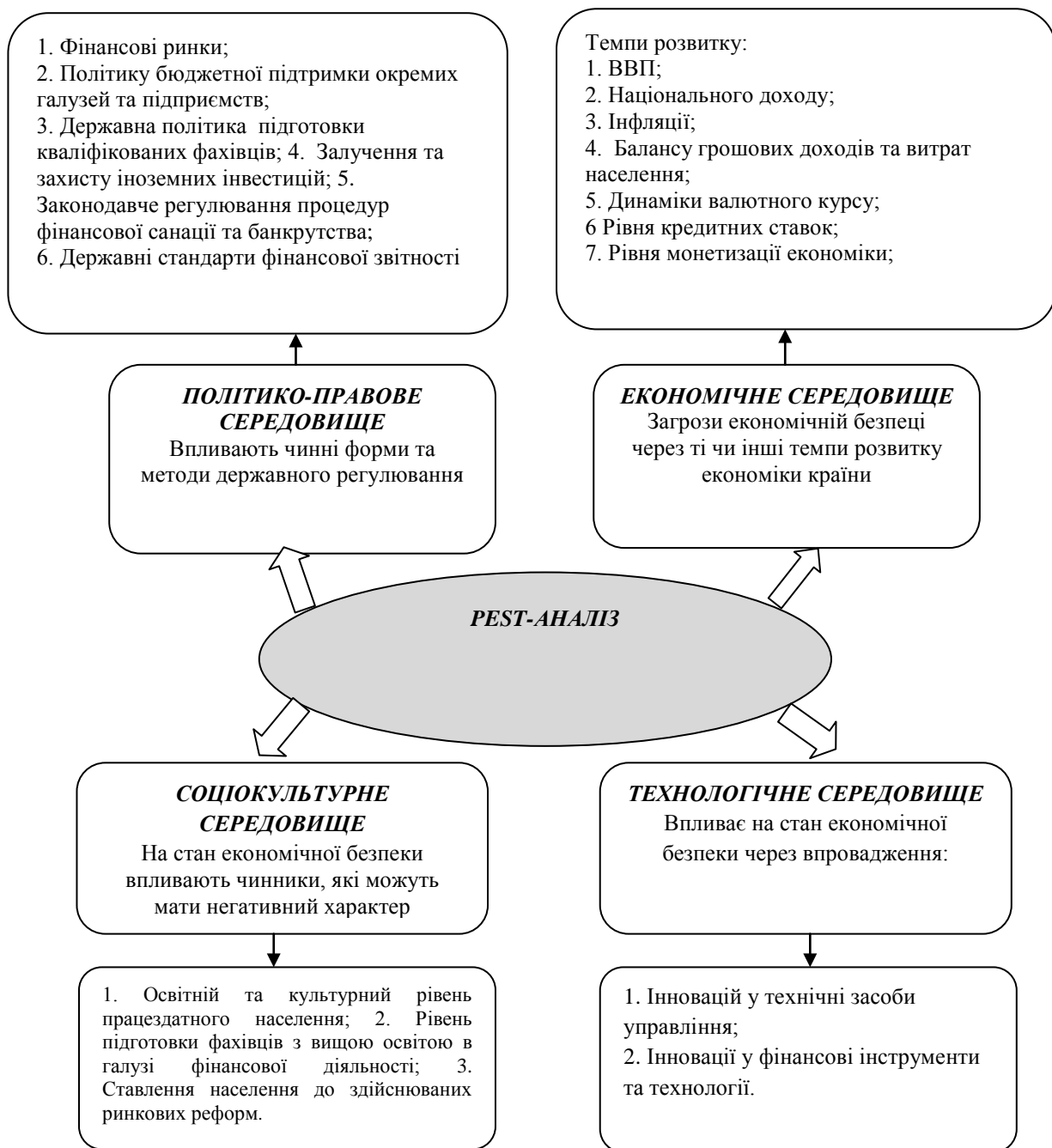

Рис.4.2. PEST-аналіз загроз зовнішнього середовища щодо забезпечення економічної безпеки*

*Джерело: складено автором

Вплив бажаних чи небажаних факторів, які відбиваються на економічній безпеці можна дослідити спираючись на п'ятибальну систему. Тоді нейтральна позиція буде нульовою, а отже буде відповідати значенням середнім по галузі (того чи іншого фактору), а отже буде віддзеркалювати рівень забезпечення економічної безпеки.

Даний підхід дозволяє приймати нейтральну позицію як певний пороговий рівень забезпечення економічної безпеки, тобто її критичним рівнем, після якого суб'єкт опиняється у кризовому фінансовому становищі.

Обґрунтування необхідних для імперативів має за мету впровадження певного позиціонування довгострокових принципів, які варто впроваджувати з метою досягнення бажаної результативності аграрного виробництва. У процесі стратегічного планування, аналізу та реалізації все це буде сприяти ефективній організації поділу відповідних ресурсів шляхом встановлення пріоритетів зусиль та часу. Оскільки конкурентне поле лежить у площині боротьби за час, ресурси та капітал, то систематизація стратегічних імперативів дозволить обґрунтувати та обрати найбільш вдалі рішення, що якнайкраще дозволять досягти цілей виробництва.

Таким чином, основною тезою інституційного забезпечення економічної безпеки на сучасному етапі є стратегія забезпечення економічної безпеки, яка має встановлювати вектори поступу суб'єкта господарювання та має окреслити загальну мету стратегічного напрямку, в той час як уточнення дій з досягнення мети аграрного виробництва за різними напрямками відбувається шляхом розробки та впровадження функціональних стратегій, насамперед інноваційної.

Виходячи з вищесказаного, стратегія забезпечення економічної безпеки розглядається як комплексна складова лобіювання та деталізації сукупності стратегічних завдань є сприятливим підґрунтям генеральних планів розширення та поглиблення аграрним сектором стратегічно вагомих переваг в міжнародному середовищі.

Тому стратегія забезпечення економічної безпеки повинна бути направлена на реалізацію загальної стратегії соціально-економічного розвитку країни та формалізована у вигляді документа, який дозволить в рамках чинного законодавства використовувати встановлені порядки державної реєстрації документів стратегічного розвитку, громадського обговорення, інформаційного забезпечення, моніторингу, контролю реалізації та відповідальності за результати.

Структура та зміст стратегії забезпечення економічної безпеки повинна включати в себе цільові програми, проекти та заходи, які активно сприяють генеруванню інновацій в галузі. Структурні елементи стратегії забезпечення економічної безпеки на засадах його інноваційного представлення в таблиці 4.2.

Структура стратегії інституційного регулювання економічної безпеки України

Розділи	Зміст розділів
Поточний стан та стратегічні орієнтири регулювання економічної безпеки	Взаємозв'язок із загальною стратегією соціально-економічного розвитку країни. Стан та оцінка соціально-економічного потенціалу країни. Цільові показники, завдання та пріоритети реалізації стратегії. Варіанти та етапи реалізації стратегії й умови досягнення мети. Період реалізації стратегії
Стратегічний аналіз економічної безпеки	Бачення сильних та слабких сторін з точки зору його інноваційного розвитку (SWOT; PEST - аналіз; SNW-аналіз)
Основні напрями соціально-економічного розвитку	Підвищення ефективності наукових досліджень. Наукові організації та університети (інфраструктура соціально-економічної системи). Підтримка розвитку інтелектуального капіталу. Регулювання, впровадження та генерування інновацій в національній економіці
Бажаний стан економічної безпеки	Показники економічної безпеки та окремих його сегментів
Механізм регулювання економічної безпеки	Обґрунтування раціональної структури у взаємозв'язку з всіма стейкхолдерами. Формування нормативного регулювання економічної безпеки . Проектно-орієнтоване управління розвитком національної економіки. Фінансові механізми та державно-приватне партнерство регулювання економічної безпеки
Фінансування заходів стратегії	Методи, важелі, інструменти, ресурси
Карта ризиків	Матриця ризиків (фінансових, загальнодержавних, екологічних та ін.)
Моніторинговий контроль реалізації стратегії	Механізм проведення моніторингу стану економічної безпеки та виконання завдань стратегії
Календарний план перегляду стратегії	План дій щодо реалізації завдань стратегії та внесення корективів

*Джерело: розроблено автором

Вимоги до розробки та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки визначаються наступними положеннями:

- публічністю щодо розробки й зміни стратегії з обов'язковим залученням представників аграрного бізнесу, експертного громадського співтовариства, широке суспільне й професійне обговорення;

- залученням до розробки стратегії спеціалізованих консалтингових організацій та наукових установ;

- дотриманням вимог до змісту й періодичності публічної звітності щодо реалізації положень стратегії, регулярної публікації звітів, які містять планові показники та оцінку їх досягнення;

- визначення відповідальності за реалізацію цілей стратегії та покарання за їх недотримання;

- наявністю регламентів щодо контролю виконання й перегляду стратегії;
- формуванням та застосуванням програми щодо фінансування заходів з реалізації такої стратегії, плану руху ресурсів, порядку внесення змін.

Вимоги до розробки стратегії забезпечення економічної безпеки повинні бути забезпечені адекватним науково-практичним інструментарієм. Враховуючи вищевикладене, запропоновано алгоритм розробки та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки (рис. 4.3).

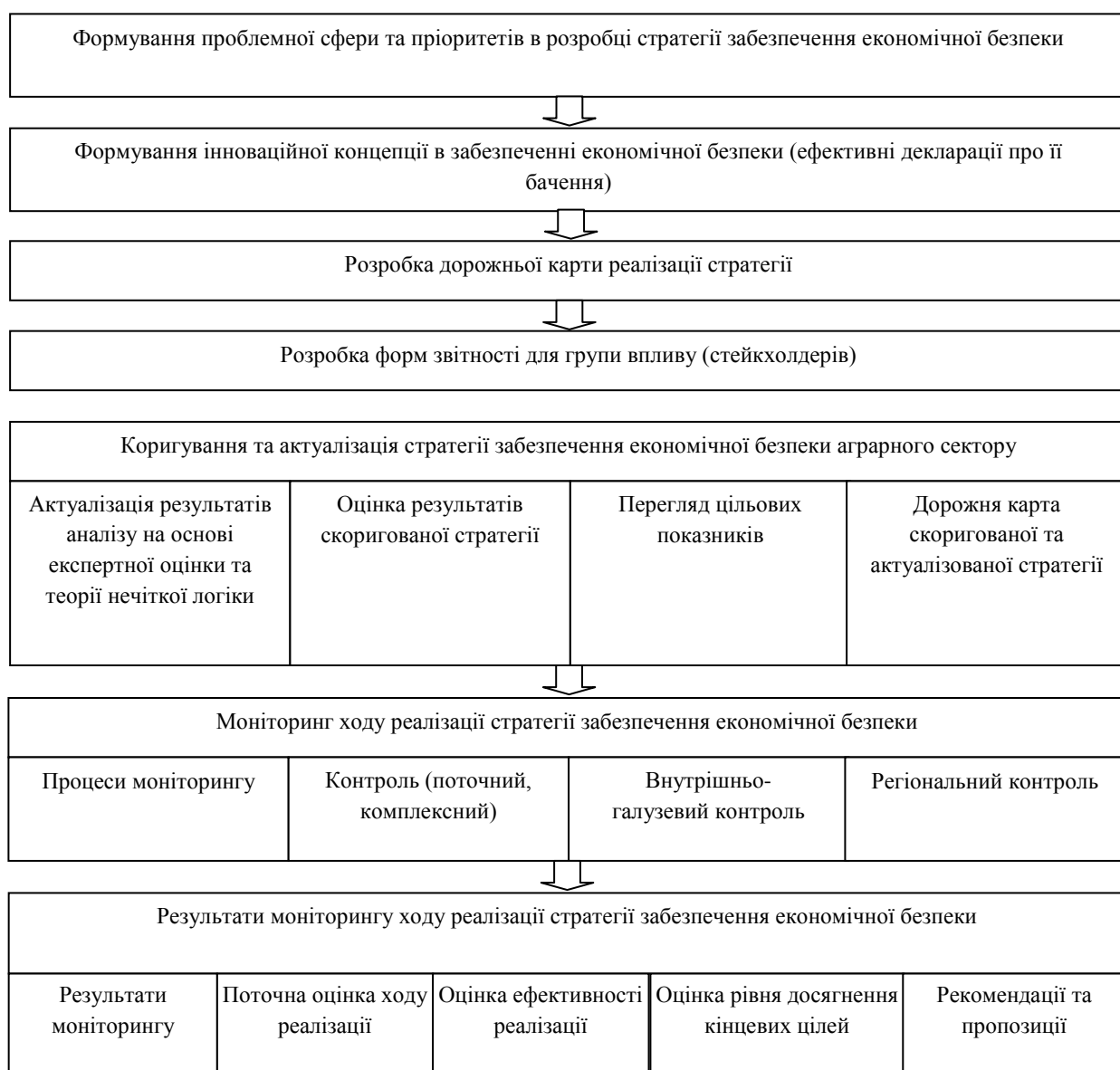

Рис. 4.3. Етапи розробки та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки *

*Джерело: складено автором

Реалізація стратегії забезпечення економічної безпеки повинна супроводжувати регулярний моніторинг реалізації прийнятих раніше рішень. Під моніторингом стратегії забезпечення економічної безпеки розуміється безперервний процес підбору відповідних нормативних показників, необхідних для прийняття чітких обґрунтованих представленою стратегією управлінських рішень в сфері економічної безпеки та інноваційного розвитку галузі.

Ключовою метою проведення моніторингу є визначення відповідності (або відхилення) проведених інноваційних рішень рівню досягнення показників економічної безпеки. У разі виявлення відхилень від запланованих параметрів на підставі результатів проведеного аналізу варто прийняти відповідні заходи у контексті зміни параметрів інноваційної діяльності аграрного сектору.

Завданнями проведення моніторингу економічної безпеки у рамках реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки пропонується віднести:

- інформування про досягнення планованих показників економічної безпеки та інноваційного розвитку;
- формування варіативної й динамічної інформаційної структури інституційного регулювання аграрного сектору;
- забезпечення інформацією, яка необхідна для подальшого коригування управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки та планування інноваційної діяльності в аграрному секторі.

В рамках формування стратегії забезпечення економічної безпеки варто враховувати наступні концептуальні положення:

- аграрний сектор не є консервативною галуззю, нездатною сприймати і поглинати інноваційні процеси у напрямку забезпечення економічної безпеки, а є системою, стан якої представляється сукупністю взаємодіючих факторів, що мають цільову спрямовану коливальну природу, кожен з яких характеризується відповідною силою його прояву. Така обставина змушує зробити висновок, що фазові траєкторії внутрішніх і зовнішніх факторів збуджують резонанс, який визначається кутом відхилення від запланованих цілей;

- функціонування і розвиток варто розглядати з позиції системного підходу та декомпозиції інноваційного процесу на елементарні підпроцеси

(бізнес-процеси), які складаються з «входу» (наявних факторів, які відповідають тим чи іншим цілям економічної безпеки, трансформації інновацій в дієві ресурси забезпечення економічної безпеки, і «виходу» комерціалізації інновацій у напрямку забезпечення економічної безпеки);

- аграрний сектор як система, об'єднана цілісними технологічними й фінансовими зв'язками, що вимагає необхідного дієвого інструментарію управління, спроможного адаптувати її до так званих зовнішніх шоків та забезпечити стійкі тенденції економічної безпеки;

- функціонування перебуває під впливом внутрішніх і зовнішніх збурень, які викликають відхилення в результатах забезпечення економічної безпеки, в зв'язку з чим підвищення якості інституційного регулювання процесами вимагає корекції за допомогою моніторингу, визначення трендів і закономірностей, які дозволяють виробити ефективний механізм інституційного регулювання для зменшення невизначеності та ризику;

- інноваційний розвиток пов'язаний з порядком розвитку технічних моделей. Так само як і в фізичних системах, економічна динаміка описує взаємозв'язок між основними параметрами та змінними за допомогою диференціальних рівнянь (лінійних, але зазвичай нелінійних рівнянь). Саме коли ставиться завдання не лише аналізу, але й інституційного регулювання економічною безпекою на різних рівнях, затребуваною стає теорія диференціальних рівнянь. На відміну від технічних систем, оцінювати параметри соціально-економічних моделей набагато складніше, адже параметри, як і вся структура рівнянь, що описують рівень економічної безпеки, швидше за все, змінюється з часом, навіть самі закони, покладені в основу рівнянь, не завжди реально представляють взаємозв'язок змінних. Однак математичний опис поведінки дає можливість аналізувати фазові коливання, стійкість або нестійкість, а також зробити висновок про надійність отриманих результатів й висновків.

Пріоритетними цілями забезпечення економічної безпеки на сьогоднішній день є:

1) підтримка розвитку кадрового потенціалу за рахунок розвитку конкурентоспроможних наукових і управлінських кадрів;

2) підвищення рівня інноваційної активності аграрного бізнесу (потребують модернізації технологічні процеси і виведення на ринок аграрних інноваційних продуктів, які конкурентоспроможні на міжнародному ринку; підвищення сприйнятливості бізнес-структур до забезпечення економічної безпеки на засадах впровадження інновацій);

3) активізація державного сектору у забезпеченні економічної безпеки за рахунок послідовної ліквідації наявних адміністративних бар'єрів й обмежень.

Держава повинна впроваджувати інновації в аграрний сектор через механізми державних закупівель й шляхом сприяння компаніям з державною участю в процесі розробки ними інноваційних програм.

Отже, основними пріоритетними напрямками запобігання та нейтралізації внутрішніх й зовнішніх загроз економічної безпеки мають стати: забезпечення раціонального використання земельних й інших природних ресурсів в аграрному секторі, а також основних матеріально-технічних засобів; активне використання ресурсозберігаючих технологій; раціональне використання трудових ресурсів; сприяння забезпеченню стабільності формування й ефективного використання можливих й наявних фінансових ресурсів; залучення інвестицій та прийняття рішення про вкладення фінансових, майнових й інтелектуальних цінностей в забезпечення економічної безпеки аграрного сектору; розвиток інноваційних процесів і впровадження їх результатів у забезпечення економічної й екологічної безпеки аграрного сектору.

Для реалізації стратегії варто провести пошук шляхів забезпечення економічної безпеки аграрного сектору. Серед ключових інструментів участі держави у інституційному забезпеченні економічної безпеки є забезпечення її комплексної фінансової підтримки. Адже причинами низької ефективності бюджетної підтримки сільського господарства виявилися нестабільність та недосконалість механізмів розподілу й надання бюджетних асигнувань та порушення бюджетної дисципліни, насамперед несвоєчасне перерахування бюджетних коштів та відсутність системи контролю за їх цільовим використанням. Відповідно до вимог СОТ Україна зобов'язана поступово

скорочувати фінансування заходів так званої «жовтої скриньки» і нарощувати обсяги бюджетної підтримки розвитку тобто заходів «зеленої скриньки», які мають стати основою для підвищення рівня економічної безпеки галузі (рис. 4.4).

Групи чинників	1	Зобов'язання перед СОТ		
		«жовта скриня»	«зелена скриня»	«синя скриня»
		Бюджетні обмеження		
	2	Підтримка багатокладності на селі	Підтримка стагнуючих галузей аграрного сектору	Прямі заходи в рамках державної політики забезпечення продовольчої безпеки нації
Державна фінансова підтримка аграрного сектору				

Рис. 4.4. Домінуючі фактори, які визначають обсяг, напрямки та структуру державної фінансової підтримки

*Джерело: авторська розробка

Це свідчить про необхідність удосконалення структури фінансової підтримки, насамперед перерозподіл коштів на користь заходів «зеленої скриньки» та посилення контролю за цілеспрямованістю й ефективністю використання зазначених коштів.

Стратегія також повинна передбачати розділ щодо екологічної й техногенної безпеки, адже саме екологічні проблеми поставили сучасне людство перед вибором подальшого розвитку, орієнтованого на зростання обсягів аграрного виробництва шляхом ефективного використання природних ресурсів, насамперед, земельних. Земля є національним багатством, основою розв'язання більшості соціально-економічних проблем у тому числі щодо забезпечення продовольчої безпеки країни. Виникає необхідність переосмислення та подолання скупості проблем, які накопичились останніми роками. В першу чергу, до таких проблем, варто віднести погіршення якості життя і здоров'я населення, що визвано екологічними катастрофами, зменшенням природних ресурсів. Зі зростанням інтенсивності ведення сільського господарства у світовому масштабі збільшується кількість глобальних проблем (соціально-економічних, демографічних, природних тощо). Адже надмірне використання природних ресурсів призвело до погіршення екологічної ситуації, забруднення довкілля, зміна природних умов тощо.

Розроблені стратегічні заходи повинні нейтралізувати негативні процеси, які призводять до різкого скорочення площ сільськогосподарських угідь, зменшення продуктивності орних земель тощо. Екологічна стійкість природних екосистем повинна постійно відновлюватись. Тому для послаблення впливу екологічно деструктивних процесів, запобігання погіршенню якості навколишнього природного середовища, прогнозування екологічних змін у довкіллі, доцільним є інтенсивне впровадження заходів екологічного моніторингу.

Варто розробити також заходи щодо мінімізації негативного впливу, який справляє на довкілля аграрне виробництво, та пов'язаний не лише із виснаженням природних ресурсів, насамперед, як результат їх екстенсивного використання, а й їх забрудненням в результаті застосування в аграрному виробництві отрутохімікатів, мінеральних добрив та генетично модифікованого матеріалу. Такі заходи повинні вивести з критичного стану основні природні ресурси й зумовити зменшення суто споживацького підходу до використання природних ресурсів, а також вирішити глобальні фінансові проблемами й збільшити загальнодержавне фінансування природоохоронних заходів на довгострокову перспективу. Отже, стратегія повинна забезпечити населення продовольством на рівні науково рекомендованих норм, для цього необхідно розширювати аграрне виробництво як для повнішого забезпечення, так і з метою розвитку експортної діяльності, яка в сучасних умовах є надійним джерелом економічної безпеки за рахунок покращення фінансового стану й інноваційного розвитку суб'єктів аграрного сектору.

Для успішної реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки необхідно розробляти комплекс наукових й організаційно-технічних заходів, а саме:

1. Розробка концепції забезпечення економічної безпеки і формування інноваційної інфраструктури з встановленням стратегічних цілей й інструментів їх досягнення у контексті реалізації державної політики.

2. Розробка програм забезпечення економічної безпеки з розшифровкою розділу розвитку інноваційної активності з урахуванням специфіки й стратегічного потенціалу галузі.

3. Документальне забезпечення сукупності заходів щодо раціональності використання земельних ресурсів, виконавців та термінів з метою досягнення довгострокових перспектив.

4. Врахування ґрунтовних положень програми забезпечення економічної безпеки в програму соціально-економічного розвитку країни.

5. Організація практичної діяльності забезпечення економічної безпеки органами управління, реалізація прийнятих нормативних актів, а також інформаційне забезпечення відповідних програм.

Важливою умовою для забезпечення економічної безпеки є реалізація постійно і поетапно спеціальної концепції та операційних програм, у тому числі за конкретним напрямом, а також з фінансовим забезпеченням ґрунтуючись на таких стратегічних заходах:

- розробка стимулюючих заходів не лише на рівні державних й місцевих органів влади, але й із взаємодією з іншими суб'єктами, формування науково-промислових систем з інноваційного циклу забезпечення економічної безпеки;

- заходи щодо стимулювання підприємницьких структур на виробництво і комерціалізацію інноваційних продуктів; участь малих інноваційних підприємств з інтелектуальною власністю;

- розробка фінансово-організаційної моделі трансферу наукових продуктів в систему забезпечення економічної безпеки а також формування для цього спеціальних економічних умов;

- розробка заходів щодо лібералізації соціально-економічного процесу, розвитку аграрного бізнесу.

Враховуючи те, що державне регулювання носить не лише рекомендаційний характер, але й передбачає виділення досить значних сум фінансування за рахунок бюджетних коштів, повинні бути визначені пріоритети системи державного регулювання забезпечення економічної безпеки аграрного сектору:

- формування особливих структур, які проводять політику забезпечення економічної безпеки аграрного сектору;

- фінансування інноваційної діяльності аграрних підприємств;

- орієнтація на результати науково-технічної діяльності;

- активне стимулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі шляхом використання податкової політики;

- інформаційне забезпечення економічної безпеки аграрного сектору.

Всі види державного регулювання економічної безпеки можна поділити на чотири групи: організаційне, економічне, фінансове та нормативно-правове регулювання (рис. 4.5):

Рис. 4.5. Основні види та способи регулювання економічної безпеки*

*Джерело: систематизовано автором

- 1) економічна складова – стимулююча для забезпечення економічної безпеки шляхом впровадження інноваційних продуктів і технологій;
- 2) нормативно-правова – забезпечує законодавчу основу для реалізації інноваційних процесів з метою забезпечення економічної безпеки галузі;
- 3) організаційно-управлінська формуюча скоординованість діяльності різних елементів, об'єктів і суб'єктів процесу забезпечення економічної безпеки.

Результатом ефективної реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки є:

- налагодження взаємодії між соціально-економічними факторами і інститутами системи забезпечення економічної безпеки на основі сформованого сприятливого для інноваційної діяльності середовища;
- підвищення інноваційної активності не лише в частині розробки, але й впровадження і освоєння нових технологій в аграрне виробництво;
- створення спільних із міжнародними організаціями проектів щодо забезпечення економічної безпеки галузі;
- сформована мережева структура кластерів в аграрному секторі;
- розвинені технологічні можливості вітчизняних суб'єктів що є основою для забезпечення економічної безпеки у стратегічній перспективі.

4.2. Механізм інституційного регулювання економічної безпеки України

Моніторинг головних макроекономічних величин та індикаторів соціально-економічного розвитку здійснюється в межах інформаційно-аналітичної складової системи забезпечення економічної безпеки країни. Узагальнюючим результатом і головною метою діагностики фінансової безпеки, ідентифікації та раннього знаходження загроз, оцінка їх впливу на стан фінансової безпеки є створення пріоритетних напрямів гарантування економічної безпеки країни.

Якісне виконання завдань інформаційно-аналітичного сектору стратегічного моніторингу фінансової безпеки держави дозволяє: по-перше, вчасно виявляти фактори та умови, та також чинники, явища та процеси, що утворюються у процесі соціально-економічних суперечностей, які є ресурсами загроз, з майбутнім оцінюванням рівня їх впливу на сферу економічної безпеки країни; по-друге, побудувати пріоритетні шляхи забезпечення фінансової безпеки держави, досягнення котрих відбувається через процеси нейтралізації реальних загроз й упередження можливих; по-третє, оперативно змінити внутрішню та зовнішню економічну політику

відносно до стратегічних орієнтирів й пріоритетних векторів забезпечення економічної безпеки країни.

Відсутність науково обґрунтованого процесу виявлення загроз та створення на даній основі пріоритетних цілей забезпечення економічної безпеки країни являється проявом фрагментарності теоретико-методичних підходів забезпечення фінансової безпеки держави та відсутності комплексного підходу в даній сфері.

Застосування системного підходу на базі упередження й ліквідації загроз внаслідок моделювання процесу їх формування, прояву та розповсюдження дає можливість запропонувати структурно-логічну послідовність створення пріоритетних напрямів гарантування економічної безпеки країни, яку представлено на рис. 4.6.

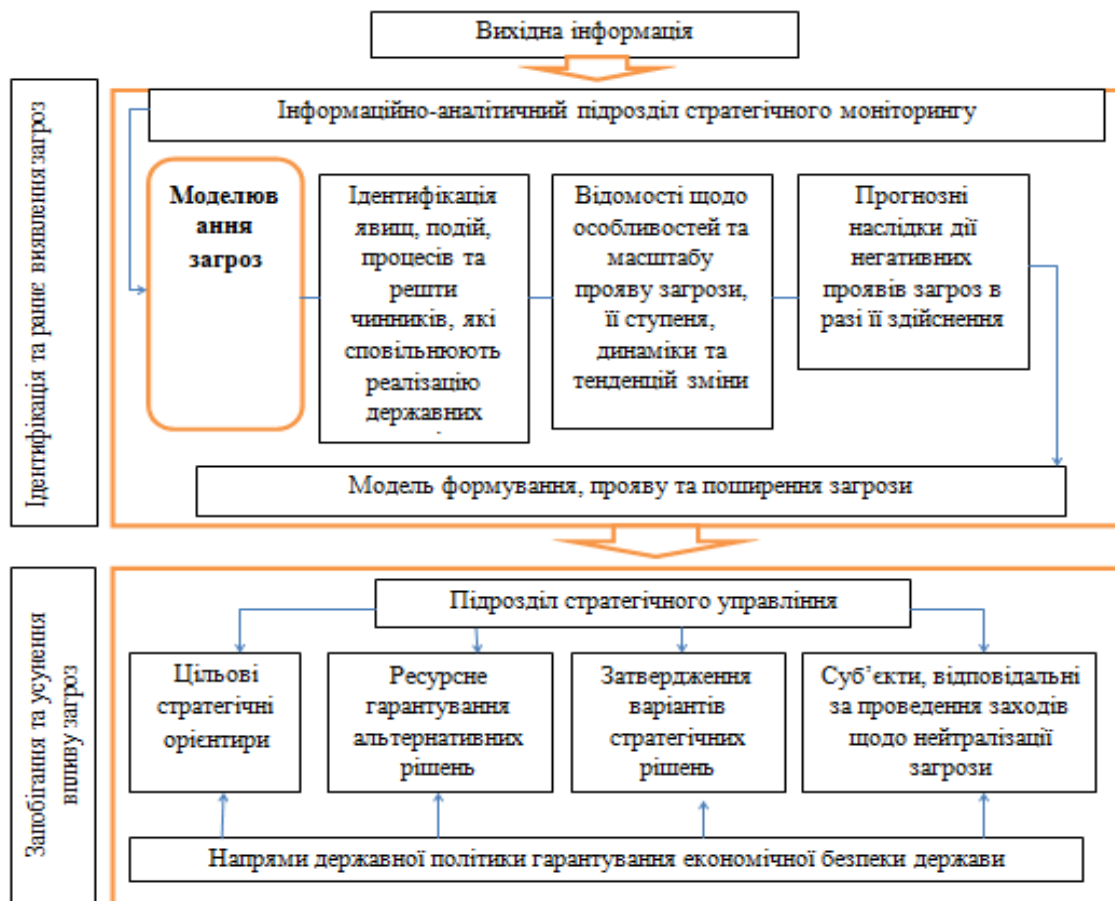

Рис. 4.6. Структурно-логічна послідовність створення пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки країни на основі упередження та нейтралізації загроз

Джерело: розроблено автором

Головним елементом стратегічного планування в період реалізації механізму гарантування економічної безпеки країни є моніторинг вхідних даних про зовнішні та внутрішні чинники, умови, явища, події й процеси соціально-економічного розвитку країни й побудова на цій основі моделі створення, прояву та розповсюдження загрози. Планування загроз передбачає ідентифікацію та раннє виявлення чинників, подій та процесів, які перешкоджають або унеможливають здійснення національних економічних інтересів. Модель повинна містити інформацію щодо характеру й розміру прояву загрози, її ступеня, динаміки й тенденцій перемін, а також передбачає оприлюднення прогнозних наслідків дії негативних проявів загрози під час її реалізації.

Результати стратегічного моніторингу загроз повинні надходити до підрозділу стратегічного керування системи забезпечення фінансової безпеки держави з ціллю формування пріоритетних шляхів державної політики гарантування економічної безпеки країни в рамках протидії поширенню потенційних загроз та ліквідація чи мінімізація негативного впливу розрахованих реальних загроз.

Побудова пріоритетних напрямів здійснюється виходячи із цільових стратегічних орієнтирів гарантування економічної безпеки країни, які повинні бути законодавчо визначені в первинних нормативно-правових актах з фінансової безпеки держави. При поясненні варіантів стратегічних рішень окреслюються суб'єкти, відповідальні за впровадження методів щодо реагування на загрози, та також джерельне забезпечення впровадження альтернативних шляхів державної політики.

Основним цільовим стратегічним орієнтиром при створенні пріоритетних напрямів гарантування економічної безпеки України потрібно визначити підвищення конкурентоспроможності .

Відповідно до класичної економічної теорії А. Сміта, економіка здатна до саморегулювання, а ринкова система за допомогою таких важелів, як відсоткова ставка, гнучкі товарні та ресурсові ціни направляє економічних агентів до підвищення фінансової активності та конкурентоспроможності продукції. Однак кейнсіанська революція доказала необхідність втручання

країни через її органи керування у функціонування ринкового механізму методом здійснення макроекономічної політики [6] з ціллю розвитку наукомістких, високотехнологічних сфер, через формування інституційних, економічних та організаційних умов для масштабнішого відтворення. Виходячи із цього державна фінансова політика має бути направлена на поліпшення макроекономічної сфери ведення бізнесу з ціллю підвищення фінансової активності та розвитку організацій, стимулювання інноваційної діяльності в межах упровадження інноваційної моделі розвитку та ліквідації інституційних змін, таких як корупція, захват, тіньова економіка, недоцільний відтік капіталу, економічна злочинність, що в загальному є фундаментальною основою росту конкурентоспроможності (рис. 4.7).

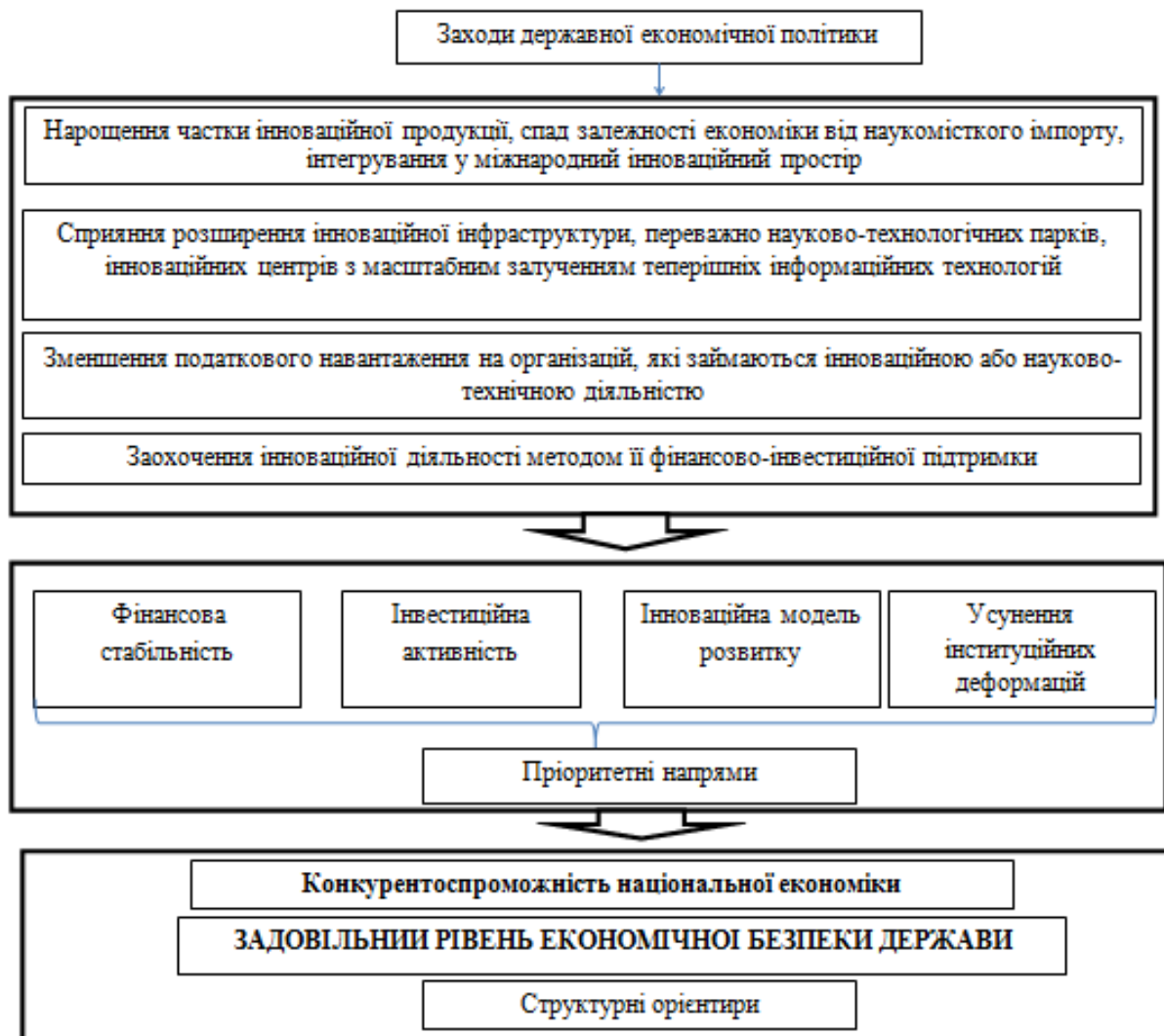

Рис. 4.7. Послідовність забезпечення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Поглиблення зниження промислового виробництва, критичне гальмування фінансової активності, збитковість підприємницької діяльності внаслідок падіння платоспроможного попиту громадян, втрату інвестиційної привабливості держави в умовах зовнішньої агресії та існуванні значного обсягу макроекономічних диспропорцій на системній основі, бюрократичних перешкод діяльності установ та інституційних деформацій стає причиною розгортання системної фінансової кризи й утворення критичного рівня фінансової безпеки держави. Для виходу із ситуації, яка склалася, потрібне системне реформування системи забезпечення фінансової безпеки держави на основах випереджального керування за принципом індикативного прогнозування й довгострокового планування соціально-економічного розвитку країни.

Забезпечення фінансової безпеки, що базується на ситуативному реагуванні на загрози, які вже виникли, передбачає їх знищення та ліквідацію негативного впливу від них. Однак в умовах значного обсягу викликів, ризиків й загроз даний підхід є мало діючим, у зв'язку із чим формується необхідність упередження загроз фінансовій безпеці шляхом утворення комплексу методів превентивного характеру.

Відповідно до авторського бачення упередження загроз фінансовій безпеці – це процес здійснення уповноваженими представниками державної влади та іншими суб'єктами фінансової безпеки держави комплекс заходів, направлених на протидію поширенню загроз з ціллю запобігання їхньої негативної дії на державну економіку.

Згідно до такого концептуального методу забезпечення економічної безпеки відбувається в межах стратегії економічної безпеки країни й передбачає побудови й впровадження сукупності заходів з упередження потенційних загроз, направлених на розв'язання спору, які під час реалізації національних фінансових інтересів. При досягненні даним методом задовільного рівня фінансової безпеки подальші процеси економічної політики здійснюються в межах реалізації тактичного механізму утвердження економічної безпеки та спрямовані на підтримку її відповідного рівня та його майбутнє підвищення [7-15].

На перевагу від запропонованого підходу до гарантування економічної безпеки, в Україні термін «забезпечення» та «зміцнення» фінансової безпеки досить часто порівнюється, що говорить про несформованість теоретико-методологічних підходів економічної безпеки країни й ускладнює механізм утворення управлінських рішень та практичних рекомендацій щодо гарантування економічної безпеки .

Водночас в Україні застосовується так зване «пасивне» гарантування економічної безпеки країни, яке базується на підходах реагування на виклики, небезпеки та загрози в разі відхилення поточних значень індикаторів фінансової безпеки від їх безпечних ступенів, що описує ситуативне реагування, яке дає спробу здійснювати видалення загроз, які вже виникли, та зменшенню їх негативного впливу на механізм економічної безпеки держави.

Застосування такого підходу до гарантування економічної безпеки під дією певної кількості зовнішніх й внутрішніх ризиків та загроз становить однією із наслідків поглиблення системної фінансової кризи в державі та діяння національної економіки тільки завдяки певній інерції. Тому побудова якісно нового підходу до гарантування економічної безпеки країни набуває особливої уваги в теперішніх соціально-економічних умовах, виходячи, що створено концептуальний механізм формування організаційно-економічного процесу упередження загроз фінансовій безпеці на державному рівні (рис. 4.8)

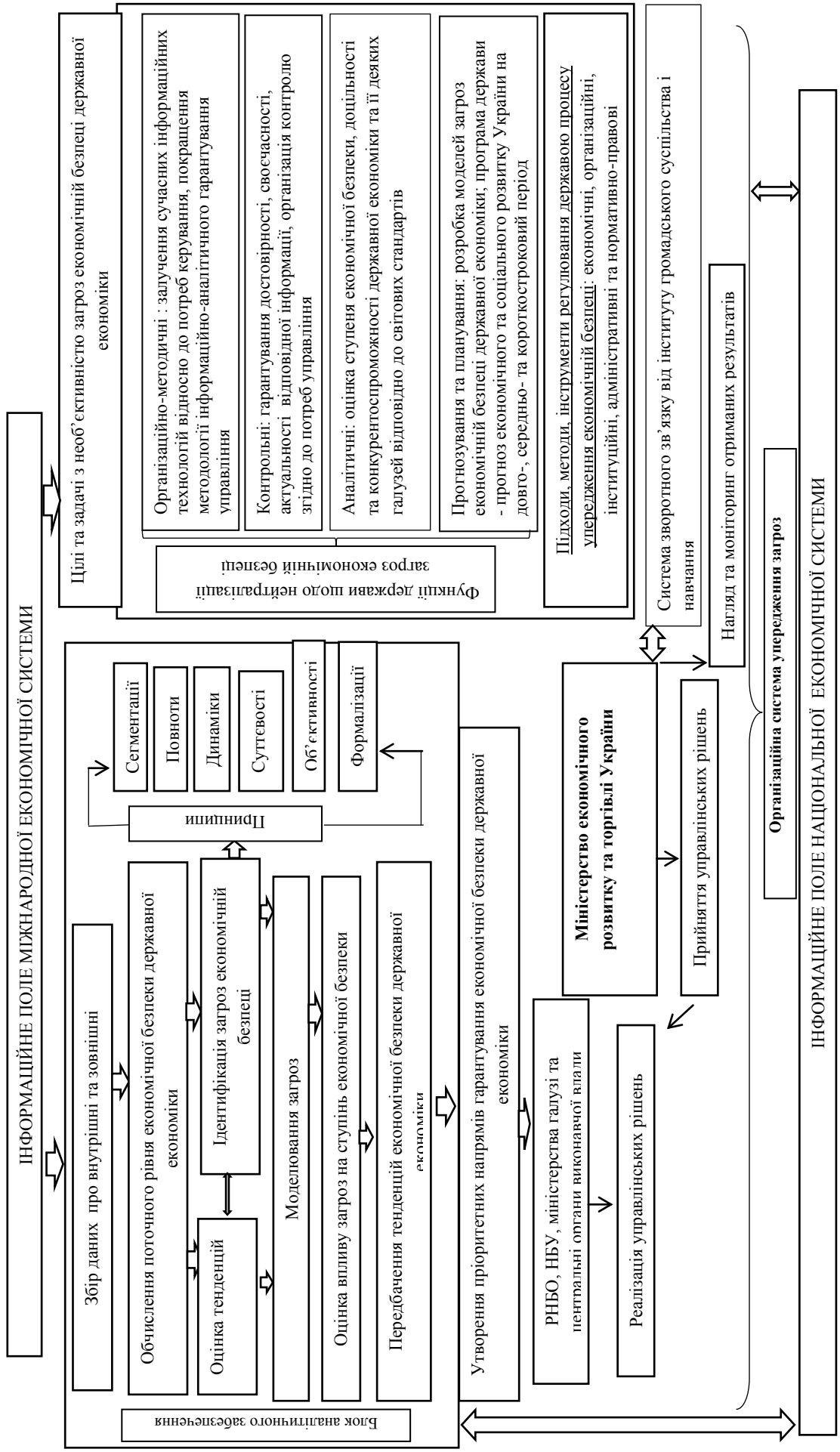

Рис.4.8. Концептуальна схема формування механізму інституційного регулювання економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Швидке нівелювання загроз та принцип превентивності планують раннє виявлення загроз із застосуванням внутрішнього і зовнішнього інформаційної сфери системи економічної безпеки, їх своєчасне упередження за допомогою економічних, організаційних та нормативно-правових, адміністративних й інституційних інструментів, з застосуванням декількох прогнозних сценаріїв гарантування економічної безпеки. До складу запропонованої системи включається блок аналітичного гарантування економічної безпеки, призначений для постійного накопичення інформації, обчислення поточного рівня економічної безпеки, оцінка виявлених тенденцій, ідентифікації й моделювання загроз, оцінка їх дії на ступінь економічної безпеки та планування можливих наслідків для фінансової системи держави.

Функції державного управління процесу упередження загроз виконує Департамент економічної стратегії та макроекономічний прогноз Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, по серед яких організаційно-методичні (впровадження сучасних інформаційних технологій згідно до потреб управління, покращення методології інформаційно-аналітичного гарантування управління тощо), контрольні (гарантування вірогідності, актуальності та своєчасності статистичної інформації; організація контролю відповідно до потреб керування), аналітичні (оцінювання ступеня економічної безпеки, оцінка ефективності та конкурентоспроможності та її деяких галузей відносно світових стандартів тощо), планування та передбачення (моделювання загроз фінансовій безпеці, побудова державної програми-прогнозу економічного та соціального розвитку держави на коротко-, середньо- та довгострокову періоді тощо).

Засоби державного управління процесу упередження загроз фінансовій безпеці національної економіки об'єднує економічні (податкові ставки та пільги, трансферти, прямі бюджетні вкладення, гранти, пільгове зобов'язання, облікова ставка, тарифи, валютні межі тощо), організаційні (підтримка країни, консультаційна допомога, підвищення кадрового забезпечення, інформаційна підтримка тощо), інституційні (фонди бюджету, технопарки, бізнес-інкубатори, аналітичні сфери тощо), адміністративні (реєстрація, узаконення, квотування,

конкурси та тендери тощо) та нормативно-правові (рішення, розпорядження, положення, накази, інструкції, стратегії, механізми, плани, прогнози, програми тощо) чинники, важелі та інструменти.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі України являється органом, який направляє діяльність інституцій, що в рамках своїх повноважень виконують реалізацію управлінських задач із упередження загроз. До таких інституцій відносять галузеві міністерства та інші представники виконавчої влади, Національний банк України та інші. Однак формування пріоритетних шляхів забезпечення фінансової безпеки національної економіки на базі уточнених даних блоку аналітичного гарантування з застосуванням описаного вище інструментарію, затвердження відповідних управлінських рішень, спостереження та контроль досягнутих результатів відносять до виключної функції Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

Представлена концептуальна схема побудови організаційно-економічного процесу упередження загроз фінансовій безпеці національної економіки дає можливість здійснювати швидке коригування державної економічної політики на базі збору та аналізу даних про її результативність виходячи з якості зворотного зв'язку, одержаної від інститутів громадянського населення, що набуває відповідної актуальності в умовах інтеграції у міжнародне господарство.

На сучасному періоді соціально-економічного розвитку держави економічна політика країни має бути направлена на підвищення щабля кожного зі складників фінансової безпеки держави на базі системного підходу до важкого полісистемного явища фінансової безпеки держави. Однак за результатами стратегічного спостереження загроз економічній безпеці держави було виявлено критичний положення окремих складових фінансової безпеки України, а відповідно: інвестиційно-інноваційної й енергетичної, фінансової та соціально-демографічної. Тому головними слід вважати заходи, спрямовані в першу чергу на знищення системних загроз, скупчених у цих сферах, з майбутнім упередженням додатково набутих загроз, включаючи в реальній галузі економіки, й зменшення їх негативного впливу (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Пріоритетні напрями та ключові методи забезпечення економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором

Економічна політика повинна бути направлена на знищення причин кризових чинників в економіці, а саме відродження платоспроможного попиту громадян шляхом реалізації системи заходів соціального вектора на ліквідацію системних загроз у соціальній й демографічній сферах фінансової безпеки України. Зростання реальних доходів населення як домінуючого інвестиційного ресурсу можливе в випадку здійснення базових соціальних стандартів, відповідно до яких здійснюється державна соціальна політика, – прожиткового мінімуму та мінімальної оплати праці – у відповідність теперішнім умовам соціально-економічного розвитку, які склалися в результаті розширення інфляційно-девальваційної спіралі у 2014 році.

Розв’язання задачі зменшення реальних прибутків населення дозволить знизити ступінь соціальної напруги в населенні та підвищити рівень довіри суспільства до державної економічної політики в межах реформування . З економічного погляду це дасть можливість гарантувати приросту інвестиційної активності завдяки накопиченню заощаджень та їх перетворення в інвестиції через банківську галузь.

З застосуванням активної макроекономічної політики залучені інвестиційні ресурси повинні бути націлені на активізацію інноваційної діяльності, високотехнологічного виробництва та структурних змін в економіці з не застосуванням сировинної орієнтації в плані впровадження інноваційної моделі розширення національної економіки.

Активізація інвестиційно-інноваційної процесу передбачає створення сприятливого інвестиційного середовища та конкурентної сфери в усіх ланках економічної діяльності. У даному контексті варто реалізувати сукупність заходів з знищення загроз в інвестиційно-інноваційній галузі, а саме:

- включення механізмів державно-приватної співпраці та прозорі постійної інвестиційно-інноваційної діяльності;
- побудова сприятливого інституційного та нормативно-правового середовища здійснення бізнесу шляхом реального гарантування прав власності вкладників та ліквідація юридичної колізії між законодавчими актами та повноваженнями представників державної влади, а також усунення дублюючих функцій контролюючих систем;

– спрощення механізму адміністрування та ліцензування діяльності установ з зміною на виключно електронний спосіб надання адміністративних послуг;

– активізація збільшення кількості суб'єктів підприємництва, переважно малого й середнього, через засоби пільгового кредитування інвестиційно-інноваційних заходів та податкового стимулювання їх здійснення;

– зміцнення мотивації представників економічної діяльності до формування на організаціях інвестиційних ресурсів розвитку виробництва;

– розбудова фінансово-кредитної структури фінансування розширення економічних агентів через побудову інститутів розвитку (інвестиційних банків, фондів фінансово-кредитного сприяння та гарантійних фондів за позиками) та поліпшення реалізації інвестиційних проектів установ реального сектора економіки;

– стимулювання комерціалізації наукових вивчень та впровадження їх величин у виробництво через створення відповідної ринкової інфраструктури (технопарків, бізнес-інкубаторів та ін.);

– побудова стратегії інноваційного розвитку країни із залученням домінуючих науково-дослідних установ держави та одночасним розширення стратегічного міжнародного партнерства за головними напрямками інноваційної діяльності;

– створення ефективного законодавства та загальнодержавної інформаційної бази обслуговування ринку цінних паперів, що дає здійснювати прямий безпосередній зв'язок між інвестором та предметом інвестування згідно принципів прозорості та доступності [16-22].

Натомість в Україні відслідковується неузгодженість та фрагментарність реформування існуючого сектора економіки та відсутність методів зі формування інституційної інфраструктури гарантування фінансовій безпеки держави.

В енергетичній галузі пріоритетними напрямками гарантування економічної безпеки є:

- падіння енергетичної залежності ;
- зменшення енергоемності ;

- розширення альтернативної енергетики;
- створення оптимальних ресурсів домінуючих енергетичних запасів (природного газу й кам'яного вугілля);
- падіння втрат при транспортуванні та розподіленні енергії методом оновлення головних виробничих сфер паливно-енергетичного комплексу.

Реалізація коротко- та середньострокових методів у межах визначених цілей має здійснюватись в рамках оновленої Енергетичної стратегії держави на період до 2030 року з наголосом на розширення альтернативної енергетики та падінні енергоемності економіки, оскільки доцільність реформування енергетичної галузі залежить від системності та відкритості енергетичної політики держави, а також чистоти відносин на паливно-енергетичних ринках.

В умовах недостачі фінансових ресурсів значний обсяг загроз із максимальним ступенем впливу на загальний стан фінансової безпеки й усі її частини сконцентрована у фінансовій сфері, зокрема у певних елементах фінансової безпеки, як позикова, бюджетна, валютна й грошово-кредитна. Виходячи з процесів ліквідації системних та додатково набутих загроз фінансовій безпеці країни в фінансовому секторі до головних напрямів її економічної політики країни в рамках забезпечення фінансової безпеки об'єктивно відносять такі:

- зменшення боргової залежності держави;
- гарантування цінової рівноваги та стабільності державної грошової одиниці;
- гарантування сталого самовідтворювального процесу методом акумуляції достатніх розмірів фінансових джерел у банківській галузі;
- комплексне та послідовне трансформування грошово-кредитної політики;
- гарантування відповідності податкової політики напрямкам соціально-економічного розвитку країни;
- децентралізація бюджетних відносин;
- розформування фінансово-кредитної інфраструктури та поетапне створення всебічного законодавчого регулювання економічних відносин.

Усунення системних загроз та зменшення їх негативної дії в контексті реалізації окреслених напрямів гарантування економічної безпеки держави

дозволить перейти до процесу упередження загроз, у тому числі в поточному секторі економіки методом зростання економічної активності, гарантування високих темпів фінансового зростання, оновлення матеріально-технічних основ суб'єктів господарювання, детінізації, побудова ефективної інституційної інфраструктури.

З погляду на динамічність системи фінансової безпеки країни доходимо висновку про об'єктивну потребу періодичного коригування актуальних напрямів забезпечення фінансової безпеки країни та ключових прийомів із упередження й ліквідації потенційних загроз.

Отже, усунення системних та упередження додатково набутих загроз та зменшення їх негативного впливу на здійснення економічної системи країни, реалізацію державним економічних інтересів, цінностей та баз соціально-економічних пріоритетів відносять до задач державних органів влади у межах формування державної фінансової політики. Водночас вирішальне значення при побудові пріоритетних напрямів гарантування економічної безпеки відіграє система аналітичного гарантування, на який покладено функції оцінки рівня фінансової безпеки, ефективності та конкурентоспроможності та її деяких галузей, ідентифікації й моделювання механізму реальних та потенційних загроз на ґрунті знайдених тенденцій у зовнішньому й внутрішньому інформаційному середовищі державної економічної системи, оцінка впливу загроз та планування можливих результатів у середньо- та довгостроковій перспективі.

4.3. Інструментарій оцінки стану економічної безпеки України

Систематична діагностика й моніторинг механізму виникнення та розповсюдження загроз економічній безпеці країни в умовах динамічних перемін у глобальній економічній сфері та використання відкритості економіки держави під дією інтеграційних процесів вимагає наукового пояснення та вдосконалення теоретико-методологічних підходів оцінки рівня економічної безпеки країни з метою нормального реагування на дестабілізуючі явища зовнішнього й внутрішнього середовища складової економічної безпеки.

За діючими методичними рекомендаціями щодо обчислення рівня економічної безпеки держави, які були затверджені наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 року № 1277, та володіють рекомендаційним, роз'яснювальним характером та не обов'язкові на перевагу від методики 2007 року, має місце можливість визначення інтегрального індексу економічної безпеки держави, враховуючи оцінювання рівня економічної безпеки за дев'ятьма субіндексами, також здійснення комплексного дослідження індикаторів економічної безпеки, яких відмічено понад 130 за окремими складниками економічної безпеки, що дає можливість визначити реальні та потенційні загрози економічній безпеці .

Вагому дію на результати оцінки стану економічної безпеки України стали зміни, занесені в методичних рекомендаціях 2013 року як до чисельності індикаторів та вагових коефіцієнтів, так і до кількості самих складових економічної безпеки держави та значимих коефіцієнтів їх субіндексів. Отже, інвестиційна та науково-технологічна безпека пов'язані в інвестиційно-інноваційну безпеку, а фондова та страхова безпека в складі фінансової – в безпеку небанківського фінансового сектору.

Однак за показниками кореляційно-регресійного дослідження індикаторів економічної безпеки і знайдених загроз було виявлено значний недолік методики 2007 року, який не був ліквідований при розробленні методичних підходів 2013 року, в основі якого лежить неможливість врахування нелінійного та комплексного характеру взаємозв'язку між загрозами й сферами економічної безпеки країни, тобто особливості процесів, що здійснюються в поліструктурній динамічній системі економічної безпеки . Тому для оцінки рівня економічної безпеки країни та її структурних складових варто застосовувати комплексний метод з поєднанням різних способів дослідження (рис. 4.10), переважно методу аналізу та обробки сценаріїв та механізму аналізу ієрархій та його змін, з ціллю врахування взаємовпливу та взаємозалежності факторів, що здійснюються у зовнішній та внутрішній сферах системи економічної безпеки .

Рис. 4.10. Удосконалення методичних підходів оцінювання рівня економічної безпеки країни та виявлення й аналізу загроз на базі комплексного підходу

Джерело: розроблено автором за даними [23-36]

Відповідно до комплексного підходу до застосування методів аналізу поточних значень основних макроекономічних величин, зрівняння їх із середньосвітовими та оцінка динаміки головних макроекономічних величин мають доповнюватися підходами багатовимірного статистичного аналізу, вивчення та оброблення сценаріїв, механізмами теорії систем та решти, використання яких у сукупності дозволить повною мірою врахувати особливість процесів, що здійснюються в економічній сфері та решти сферах державної безпеки. На базі існуючого алгоритму інтегрального оцінювання ступеня економічної безпеки країни (рис. 4.10) потрібно доповнити відповідними етапами:

–формування матриці парних зрівнянь індикаторів та середовища економічної безпеки країни;

–визначення пріоритетних величин та сфер економічної безпеки на відповідному періоді економічного розвитку країни;

–моделювання загроз економічній безпеці країни з ціллю побудови точкових та інтервальних планів їх поширення.

В існуючому підході діагностування економічної безпеки країни не застосовується концепція ризику, в результаті чого упущено оцінка рівня та впливу загроз на інтегральну величину економічної безпеки країни. Водночас використання перспективного аналізу дає можливість здійснювати прогнозування можливих негативних явищ та чинників безпеки та протидія їх виникненню, та також зменшення їх наслідків, якщо вони неповоротні. Науково обґрунтовано, переважно Г. Ю. Дарнопихом у колективній монографії [17], що разом з вивченням чинників ризику оцінка рівня економічної безпеки країни повинен включати аналіз категорій поточних, передбачуваних і можливих втрат (збитків), та також таких, що відшкодовуються й не відшкодовуються.

На теперішній час зберігається проблема несформованості теоретико-методологічних основ оцінювання ступеня економічної безпеки країни та дії на її стан поточних і потенційних загроз, що проявляється, переважно, у відсутності яскравого розмежування головних економічних категорій, які застосовуються із цією метою. Можливість розв'язати дану задачу було здійснено автором на базі систематизації та узагальнення робіт зарубіжних й українських вчених (табл. 4.3).

Головний недолік критеріального оцінювання рівня економічної безпеки з точки зору найважливіших процесів, що показують суть економічної безпеки на відповідному етапі розвитку, полягає в існуванні суб'єктивного фактора при розрахунку критеріїв економічної безпеки, які являються мірою оцінювання та дають можливість сформулювати систему величин і класифікувати їх.

Відповідно, З. С. Варналій визначає певні критерії економічної безпеки держави:

- конкурентоспроможність економіки;
- високий потенціал джерел і можливості його розширення;
- ефективність застосування ресурсів, вкладень та праці на базі найбільш розвинених країн, що дорівнює відповідному рівню, згідно якого загрози внутрішнього та зовнішнього характеру скорочуються до мінімуму;

- неподільність території та економічного простору, суверенітет, незалежність та спроба протистояння загрозам зовні;
- соціальна стабільність [12, с. 81].

Таблиця 4.3

Систематизація понятійно-категоріального апарату з оцінки впливу загроз на межу економічної безпеки

Термін	Вихідне поняття	Зміст поняття
Критерій	criterion	Характеристика або умова, згідно якої оцінюються складові безпеки та фактори, що визначають стан економічної безпеки країни і обсяги ймовірної загрози; є мірою оцінювання, на основі якої здійснюється відбір індикаторів та їх поділ.
Ознака	mark	Особливість, властивість одиниці згуртованості; характ. риса механізму або явища, яка окреслює подібність об'єкта пізнання до решти одиниць сукупності чи відмінність від них.
Характеристика	characteristic	Згрупування істотних відмінних характеристик явища, механізму, системи чи стану об'єкта тощо.
Параметр	parameter	Показник, що кількісно характеризує певну властивість явища, дії, системи чи стану об'єкта тощо.
Показник	indicator	Узагальнююча кількісно-якісна властивість досліджуваних об'єктів, факторів і процесів у певних умовах розвитку та існування, яка характеризує їх структуру або динаміку.
Індикатор	indicator	Орієнтуюча величина, вимірник, кількісно-якісна особливість досліджуваного процесу чи явища, що віддзеркалює зміну параметра контрольованого об'єкта у зміні або його відмежування від нормативного значення.
Фактор	factor	Причина, діюча сила, вихідна частина явища або процесу, що визначає його властивість та тенденції зміни.
Індекс	index	Відносна величина, яка є кінцевою мірою певного явища, сформованого з різнорідних частин, та відображає місце елемента в цілому чи характеризує стан певної системи (переважно відображається у відсотках до вихідного значення, яке приймають за 100 %).
Гранично допустиме значення	threshold	Різниця між максимальними та мінімальними граничними значеннями економічних особливостей. Будь-яке значення параметра, яке встановлюється в заданому діапазоні, являється припустимим.
Норматив	normative	Величина, значення якого показує бажаний оптимальний щабель стану, структури чи динаміки вивчаемого об'єкта.
Стандарт	standard	Зразок, еталонний показник, модель, які приймаються за основу для порівняння з ними решти подібних об'єктів.

Джерело: розроблено автором на основі [8, 9, 12, 14, 17, 18, 30]

В нашій державі на законодавчому рівні не затверджено кількість критеріїв економічної безпеки, що унеможлиблює процес оцінки її стану,

тоді як у Російській Федерації визначений перелік ознак економічної безпеки та певні органи влади держави, відповідальні за створення індикаторів у зонах кожного з них:

- 1) можливість економіки функціонувати в умовах розширеного відтворення;
- 2) взаємозв'язок економіки від імпорту головних видів продукції та продовольства, виготовлення яких на необхідному щаблі може бути організоване в даній країні;
- 3) ступінь та можливість виплати зовнішнього та внутрішнього боргу;
- 4) достатність економіки стратегічними ресурсами та якість державного контролю за їх оборотом;
- 5) межі бідності, майнової диференціації суспільства і безробіття, найбільш допустимі з позицій соціально-економічної стабільності населення;
- 6) міцність фінансової системи;
- 7) доцільна структура зовнішньої торгівлі;
- 8) доступність для громадян освіти, культури, медичної та соціально сфери, пасажирського транспорту та масових класів зв'язку, та також житла й комунальних послуг;
- 9) підтримка наукової жилки країни та збереження вітчизняних наукових шкіл, гарантування раціонального існування особливо важливих наукових об'єктів;
- 10) залишення єдиного економічного простору та міжрегіональних економічних відносин, які гарантують виконання загальнодержавних інтересів, не враховуючи сепаратистських тенденцій;
- 11) створення обов'язкового рівня державного управління економічних процесів з ціллю створення умов для ефективного функціонування ринкової економіки [22].

Відповідно, обрані на відповідному етапі економічного розвитку країни критерії економічної безпеки повинні забезпечувати повноту й адекватність віддзеркалення реальної ситуації згідно системи показників, наприклад включаючи ситуативної кон'юнктури, особливості кожного елемента економічної безпеки країни, характеру дії внутрішніх та зовнішніх факторів тощо.

Головним етапом критеріального оцінювання рівня економічної безпеки та наслідків загроз на її щабель є створення множини індикаторів, що

становить собою взаємопов'язаний механізм показників, кожний з яких характеризує певний аспект економічної сфери.

Комплекс показників відповідної сфери безпеки зобов'язана забезпечувати згруповане відображення, по-перше, всієї цілісності зовнішніх факторів, що визначають стан даної сфери; по-друге, всієї сукупності протиріч усередині самого середовища безпеки як основи загрози. Особливість кожного елемента економічної безпеки и має ґрунтуватися на досить обмежене коло величин. Водночас показники зобов'язані бути прозорими, тобто зіставними з минулими та майбутніми дослідженнями, результатами вивчення задач на різних ієрархічних ступенях (глобальному, національному тощо) [17].

Виходячи з підходів наукового аналізу основними підходами формування множини індикаторів економічної безпеки країни є такі:

а) системності (об'єднаність внутрішніх й зовнішніх зв'язків, чинників) – зміна величини індикаторів або елементів економічної безпеки діє на зміну рівня економічної безпеки країни в цілому;

б) комплексності (обов'язковість і достатність даних) – врахування всіх істотних компонентів та індикаторів економічної безпеки країни, де окремий індикатор характеризує вплив явища або їхньої групи на середовище системи;

в) адекватності – створення мінімального набору індикаторів вивчаємого об'єкта, що реально відображають його реальне положення;

г) об'єктивності – наукове пояснення доцільності відбору кожного з індикаторів економічної безпеки країни на базі неупередженості та незалежності дослідження об'єктивних закономірностей росту соціально-економічних явищ та механізмів;

д) утилітарності – прикладний характер відбору показників при створенні системи індикаторів економічної безпеки країни на основі оцінки всіх величин соціально-економічних явищ та дій із позицій їх ймовірності виступати індикаторами (вимірниками) економічної безпеки;

е) ієрархічності – поділ індикаторів за значенням від сукупних (зведених індикаторів, які гарантують повну інтегральну характеристику головних шляхів забезпечення економічної безпеки країни) до часткових (індикаторів, які доповнюють сукупні, впливаючи із впливу на становище системи);

ж) безперервності – можливість внесення змін до системи індикаторів методом уведення до неї додаткових індикаторів, доцільних на відповідному періоді економічного розвитку країни, та виключення неінформативних індикаторів [31].

Однак Методичними рекомендаціями щодо обчислення рівня економічної безпеки держави 2013 року виділено лише три принципи формування кількості індикаторів: репрезентативності, достовірності та інформаційної доступності (рис. 4.11) на рівні відбору величин, які найбільш повно описують кожний із субіндексів, беручи до уваги попередньо накопиченого досвіду оцінки, напрацьовань українських та світових учених у галузі економічної безпеки, величин економічної безпеки, визначених ведучими міжнародними організаціями (Міжнародним валютним фондом, ООН, Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), нормативними документами ЄС тощо), та також цільових орієнтирів, затверджених у державних програмах розвитку [1].

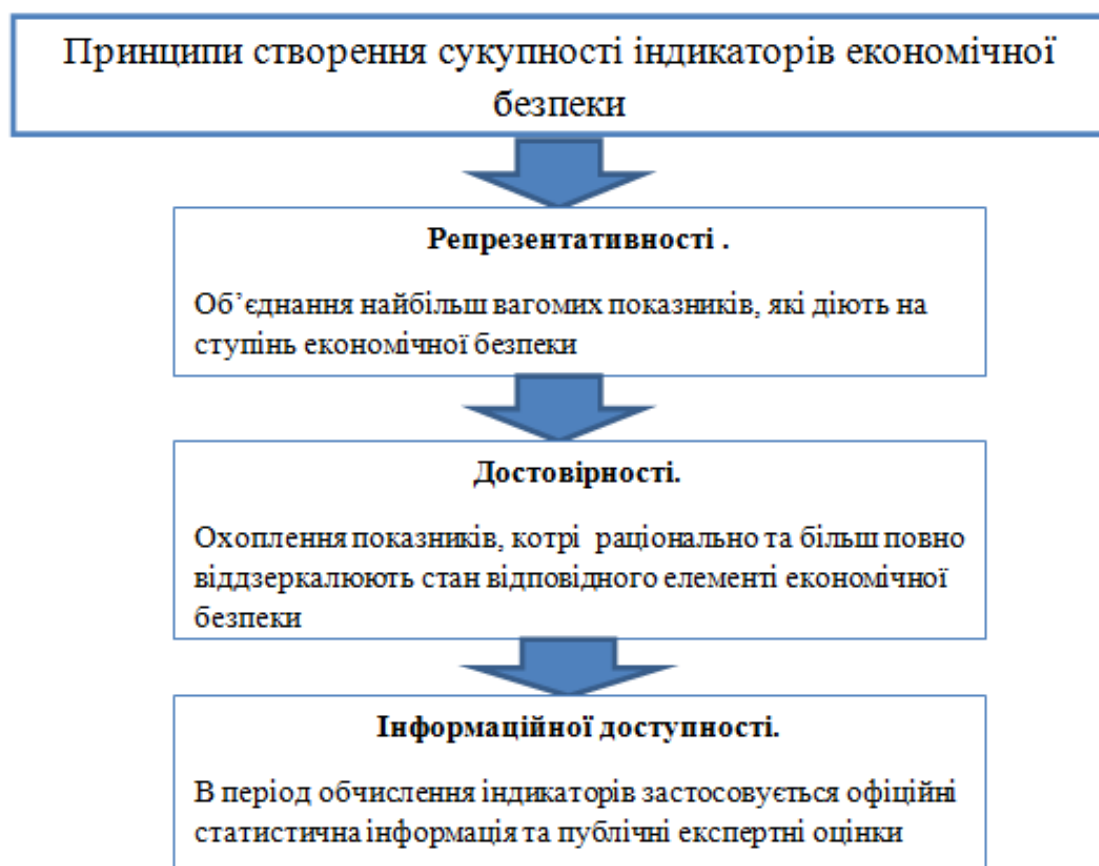

Рис. 4.11. Перелік й зміст задекларованих у Методичних рекомендаціях відносно розрахунку ступеня економічної безпеки держави принципів створення сукупності (переліку) індикаторів економічної безпеки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Водночас серед задекларованих принципів утворення множини індикаторів економічної безпеки (див. рис. 4.11) фактично жодний з них не застосовується повною мірою.

Недотримання принципу репрезентативності проявляється, переважно, при детальному вивченні показників соціальної безпеки, з переліку яких у 2013 році було виділено одні з найбільш вагомих показників, які діють на рівень економічної безпеки, в основному це: частка суспільства із середніми загальними витратами на одну персону на місяць, які нижче рівня прожиткового мінімуму (показує абсолютний рівень бідності), відношення індексу номінальних сукупних джерел домогосподарств до індексу споживчих цін (показує вплив інфляційного фактора) й існування житлового фонду в середньому на одну людину. Натомість до складу індикаторів соціальної складової економічної безпеки держави були введені величини, які опосередковано мають вплив на її рівень та не відображають чи не цілком відображають існуючі соціальні проблеми в країні, переважно диференціацію населення за прибутками, реальну платоспроможність суспільства, його забезпеченість житлом тощо.

Недотримання принципу достовірності підтверджується додаванням до переліку індикаторів економічної безпеки держави тільки двох показників, які прямо або відносно відображають ступінь тіньової складової, тоді як масове поширення тіньових явищ у всіх галузях національної економіки та перевищення її розмірів на 50% від оприлюдненого ВВП України, за вивченням міжнародних експертів (в основному, австрійського економіста Ф. Шнайдера [15]), направляє на необхідність включення до складу індикаторів додаткових показників, що описують вплив даного загрозливого явища на кожну зі елементів економічної безпеки України.

Під час збору статистичних даних для обчислення рівня економічної безпеки України вченим було виявлено значні проблеми з інформаційною доступністю деяких показників, які мають місце в переліку індикаторів економічної безпеки держави: інтегрального індексу інвестиційної привабливості бізнес-середовища; відношення імпортової вартості на газ в Україні та Європі; ступеня імпортової залежності за переважаючим ресурсом у сукупному постачанні первинної енергії; резервів природного газу; запасів кам'яного

вугілля; індексу умов торгівлі (ціновий); співвідношення середньомісячної оплати праці, нарахованої в середньому за годину часу, у країнах ЄС-27 і в Україні; відношення середньої вартості 1 м² житла загальної площі до середньомісячних доходів громадян; різниці між форвардним та офіційним курсом національної грошової одиниці; загальним обсягом експорту фінансових ресурсів за територію країни та деяких інших. Це дає основи стверджувати, що перелік індикаторів економічної безпеки держави, визначений методичними рекомендаціями 2013 року, вимагає критичного перегляду та змін виходячи з принципу доступності даних.

У процесі вивчення було виявлено нераціональність включення деяких показників до складу індикаторів економічної безпеки країни, у зв'язку з тим, що їх розрахунок не здійснюється відповідними представниками державної влади, або не оприлюднюються, в результаті чого дані показники не можуть бути індикаторами економічної безпеки та зобов'язані бути замінені відповідними величинами, які систематично обчислюються й оприлюднюються.

До прикладу, серед індикаторів економічної безпеки держави відсутній показник, який би характеризував забезпеченість громадян житлом, у зв'язку з тим, що величина «становлення житлового фонду в середньому на одну персону» був змінений у 2013 році на величину «співвідношення середньої вартості 1 м² загальної площі житла до середньомісячного доходу населення», який не входить до обчислень через те, що Державною службою статистики України або іншими представниками державної влади не здійснюються відповідні статистичні спостереження. В енергетичній сфері займає місце проблема з оприлюднення інформації, у зв'язку із чим множинність показників енергетичної безпеки відображаються з певною часовою затримкою або тільки за запитом на інформацію до Міністерства енергетики й вугільної промисловості України.

В результаті динамічних змін у державній та світовій економіці існує потреба перегляду сформованого складу індикаторів не частіше ніж раз на п'ять років. Водночас множина індикаторів згідно до Методичних рекомендацій 2013 року, на перевагу від методики 2007 року, перевіряється на рівень щільності статистичних зв'язків використовуючи коефіцієнтів кореляції з цілю уникнення посиленого ефекту при обчисленні інтегрального індексу економічної безпеки. У разі існуванні

міцного зв'язку між найбільш головними показниками їх вплив на щабель економічної безпеки виправляється використовуючи значення вагових коефіцієнтів.

Проте не беручи до уваги принципів адекватності та безперервності при створенні системи індикаторів економічної безпеки держави в Методичних рекомендаціях 2013 року, та також за даними ретроспективного аналізу загроз не повне дотримання принципів репрезентативності та достовірності є причиною ігнорування інтегрованим впливом тіньового комплексу національної економіки на всі галузі економічної безпеки держави (механізмів тінізації фінансових ресурсів, ринку праці, земельних відносин); теперішніх загрозливих тенденцій у всіх секторах національної економіки, пов'язаних із падінням державної грошової одиниці та інфляційними змінами; фіскальної політики країни; фінансового стану та економічних планів домогосподарств тощо.

За результатами аналітичних досліджень щільність кореляційного зв'язку між даними показниками та відповідними субіндексами економічної безпеки держави вказує на високий ступінь залежності економічної безпеки країни від розмірів розповсюдження тіньової економічної діяльності, девальваційного та інфляційного фактора, податкового навантаження на дохід підприємств та заробітну плату громадян, інституційних деформацій (загрозливі обсяги корупції, економічної злочинності й ін.).

У зв'язку із цим раціональним є використання додаткових індикаторів економічної безпеки, які описують вплив вищезазначених факторів на стан окремих компонентів економічної безпеки країни та її ступінь в цілому (рис. 4.12).

В наявних методичних рекомендаціях щодо обчислення рівня економічної безпеки держави вплив тіньової складової додається тільки в складі показників макроекономічної й грошово-кредитної безпеки через два індикатори – «рівень тінізації економіки» та «питома вага грошей поза банками в сукупному обсязі грошової маси ($M0/M3$)» відповідно. Відповідні індикатори не відображають повною мірою масштаби тіньових фінансових потоків та недоотриманих бюджетних надходжень, які значно впливають на економічну безпеку країни, оскільки формують офіційні статистичні дані щодо меж економічного розвитку держави, прихованої заробітної плати, тіньової зайнятості та енергоємності тіньової економіки тощо.

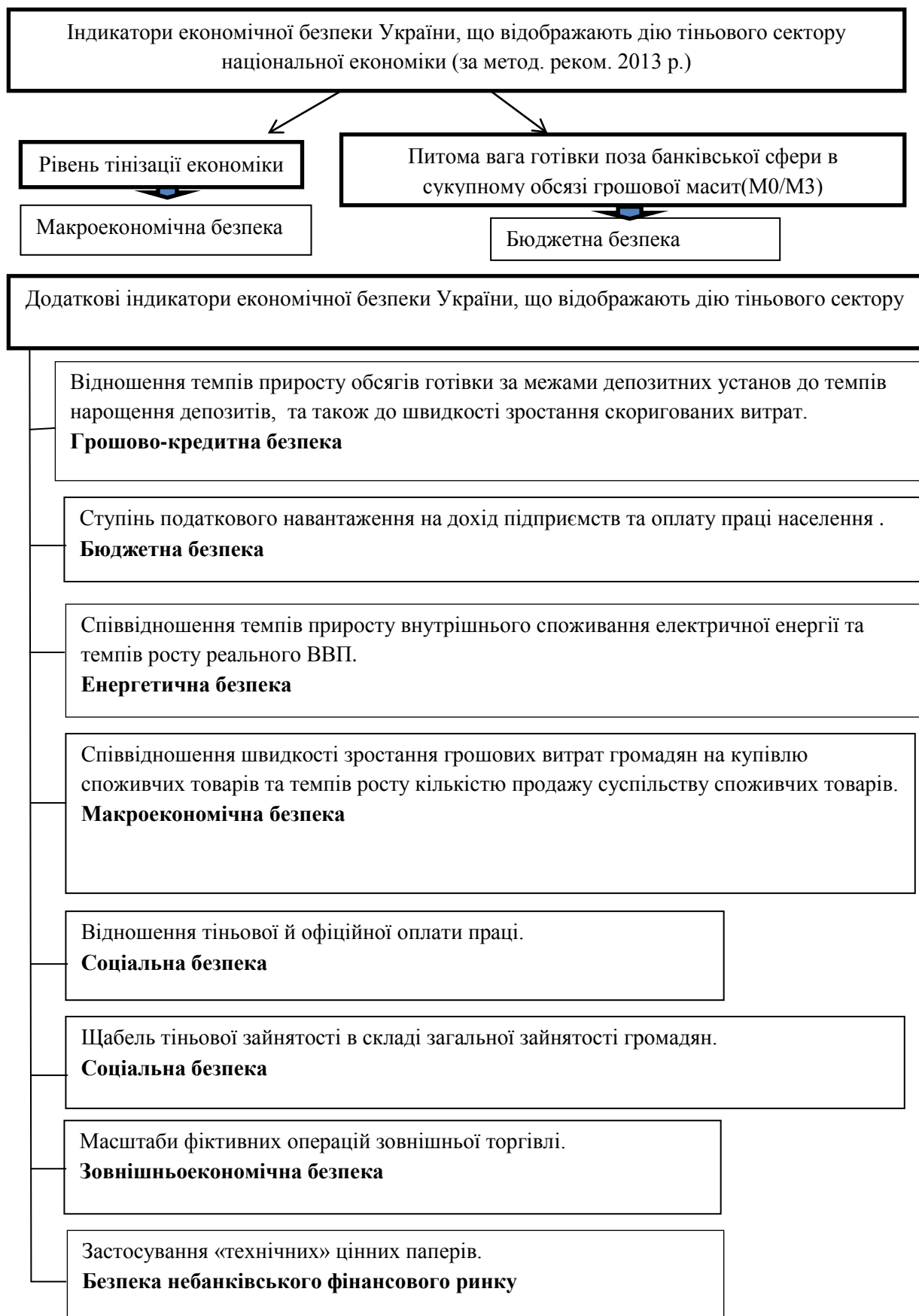

Рис. 4.12. Вдосконалення системи індикаторів економічної безпеки держави з урахуванням інтегрованої дії тіньового сектора

Джерело: розроблено автором

З ціллю збільшення достовірності знайдених результатів (як доведено у науковому вивченні [34]) вагомим є вдосконалення системи обчислення рівня тіньової економіки Міністерства економічного розвитку та торгівлі держави, та у як за міжнародними розрахунками реальні розміри тіньового сектора економіки в державі значно перевищують розрахований за офіційною методикою шабель, в результаті неврахуванням певних чинників тінізації, як недосконалість інституційної сфери, суперечності законодавчої бази, недоліки управління господарської діяльності, а також не за напрямком застосування бюджетних асигнувань, що, за оцінками вчених й виходячи з досліджень австрійського економіста Ф. Шнайдера, мають вагомий вплив на утворення тіньового капіталу.

Теперішні загрозливі тенденції в усіх галузях національної економіки, пов'язані з падінням національної грошової одиниці і інфляційними явищами, мають знайти місце в індикаторах економічної безпеки не тільки за макроекономічною та валютною елементами (індекс споживчих цін та індекс динаміки офіційного курсу державної грошової одиниці до долара США відповідно), та й за її виробничою та інвестиційно-інноваційною, енергетичною й соціальною компонентами та всіма субіндексами економічної безпеки, переважно бюджетної, кредитно-грошової, а не тільки валютної безпеки.

Не присутність у Методичних рекомендаціях 2013 року індикаторів, що віддзеркалюють фінансову безпеку галузі домогосподарств, пояснюється особливою відмінністю в понятті ключового елемента економічної безпеки в пострадянських державах та країнах Західної Європи і США. Відношення сукупних прибутків домогосподарств до індексу споживчих цін, співвідношення реальної та номінальної оплати праці й інші величини фінансового стану домогосподарств можуть застосовуватись в межах удосконалення системи індикаторів фінансової безпеки держави методом урахування інфляційного індикатора при визначенні достатності ресурсів у громадян та домогосподарств для найбільшого забезпечення власних потреб.

Серед індикаторів фінансової безпеки держави, які показують податкове навантаження на дохід підприємств та заробітну винагороду громадян, можна запропонувати такі величини: відношення податкових винагород до прибутків зведеного бюджету; відношення податкових сум до реального або номінального

ВВП; співвідношення показників прямих та непрямих податків; відношення прибутків зведеного бюджету відносно непрямих податків до ступеня споживчих цін тощо.

У Методичних рекомендаціях 2013 року, на перевагу від методики оцінки рівня фінансової безпеки України 2007 року, проведено чітке розмежування переліку індикаторів економічної безпеки держави за різними видами (стимулятори, дестимулятори, змішаного типу) та здійснено виправлення їх характеристичних значень за подібним, законодавчо-нормативним та способом експертних оцінок.

Характеристичні властивості індикаторів є головним інструментом системного аналізу, соціально-економічного прогнозування та планування, оскільки приближення фактичних результатів індикаторів до граничних показників свідчить про приріст загроз фінансової безпеці, а їх перевищення – про зайняття місця нестабільності, що призводить до утворення негативних й руйнівних змін у галузі економічної безпеки держави.

Однак для виявлення характеристичних значень індикаторів фінансової безпеки в сукупності з аналоговим, законодавчо-нормативним й методом експертного оцінювання повинні застосовуватись економіко-математичні та статистичні підходи з ціллю врахування функціональних залежностей та закономірностей росту економічних факторів та процесів, причому домінуючими повинні бути тільки формалізовані методи (рис. 4.13).

Під час ідентифікації загроз фінансовій безпеці України за авторським методом було виявлено проблему не присутності зон безпеки та небезпеки для окремого з індикаторів, а також некоректного обчислення меж, у яких знаходяться нормалізовані значення індикаторів фінансової безпеки, що не дозволяє проводити розмежування загроз на практичні та потенційні. Для прикладу, якщо розмір валового зовнішнього боргу складає 59,9% ВВП або нижче, то за даною характеристикою займає місце безпечна зона, однак при росту такого показника тільки на 0,17 в.п. (до 60% ВВП) створюється загроза економічній безпеці .

З ціллю ліквідації цього недоліку пропонується провести розмежування зон, у яких знаходяться фактичні значення індикаторів фінансової безпеки,

на базі системи критичних обмежень з цілю виявлення та розподілу реальних та потенційних загроз фінансовій безпеці національної економіки.

Рис. 4.13. Удосконалення методики присвоєння характеристичних значень даній величині індикатора фінансової безпеки національної економіки

Джерело: розроблено автором за даними [21-30]

Межа безпеки за кожним індикатором створюється при перебуванні його наявного значення в межах 80 – 100% оптимального (при перевищенні додатного значення $x_{здов}$) та характеризується міцністю, рівновагою та розвитком механічну економічної безпеки, високим щаблем захисту державних економічних інтересів, відсутністю загроз.

На рівні між зоною безпеки та небезпеки варто виділити потенційно небезпечну середу, яка за кожним індикатором утворюється при перебуванні його практичного значення в рамках 40 – 80% оптимального значення, тобто в межах $(x_{небезп}, x_{здов}]$. Знаходження індикатора в потенційно небезпечній зоні

свідчить про існування потенційної загрози, водночас система фінансової безпеки починає відчувати присутність змін, однак в цілому рівень захисту державних економічних інтересів рахується задовільним.

Зона небезпеки за окремим індикатором утворюється при перебуванні його фактичного значення в рамках 20 – 40% оптимального значення, тобто в районі ($x_{крит}$, $x_{небезп}$]. Перебування індикатора в небезпечній території сигналізує про перебування реальної загрози, низький щабель захисту державних економічних інтересів, при цьому механізм економічної безпеки починає дезбаланс, тобто зазнає перемін, що ведуть до її ліквідації.

Цілком небезпечна зона за окремим індикатором утворюється при перебуванні його фактичної величини в межах 0 – 20% оптимального рівня (нижче критичного значення $x_{крит}$). Знаходження індикатора в абсолютно небезпечному середовищі сигналізує про створення реальної загрози, яка за протяжністю деструктивного впливу являється системною, не присутність захисту державних економічних інтересів, при цьому механізм економічної безпеки отримує руйнування в результаті нищівних структурних перемін.

Проте даний розподіл є умовним, так як ідентифікація та раннє знаходження загроз фінансовій безпеці за її індикаторами здійснюється в динаміці, й приближення фактичного результату індикатора до потенційно небезпечної межі сигналізує про ріст ймовірності формування потенційної загрози та вимагає відповідних методів з її упередження в механізмі забезпечення фінансової безпеки держави.

Правдивість оцінки ступеня економічної безпеки залежить від чисельних параметрів впливу окремого з індикаторів на інтегральну величину, які за Методичними рекомендаціями 2013 року обчислюються експертним шляхом. Залежно від економічного стану вони повинні коригуватися під дією факторів та процесів зовнішнього та внутрішнього середовища механізму економічної безпеки, подібно до самого переліку індикаторів фінансової безпеки та їх характеристичних властивостей.

З ціллю обчислення вагових коефіцієнтів за Методичними рекомендаціями 2013 року, на перевагу від моделі головних компонент, яка застосовувалася в методиці 2007 року, для сукупності індикаторів економічної безпеки держави на початку 2013 року Міністерством економічного розвитку

та торгівлі України було здійснено опитування 25–30 експертів у вигляді стандартизованого інтерв'ю з оцінки за десятибальною шкалою перебування окремих сфер, реальних та можливих загроз цим сферам та умов здійснення бізнесу. Згідно отриманої інформації під час подальшого аналізу застосовуються середні експертні оцінки, які відображають важність кожного індикатора для об'єднаних об'єктів та структур або впливових взаємозв'язаних факторів у складних системах [1].

Порівняння результатів вагових коефіцієнтів деяких складових (субіндексів) економічної безпеки України згідно Методичними рекомендаціями 2020 та 2014 років представлено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Зміна значень вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки України у 2020 році

№	Субіндекси економічної безпеки національної економіки	Значення вагового коефіцієнта		Зміна значення вагового коефіцієнта у 2020 р. порівняно з 2014 р.	
		за методикою 2014 року	за Методичними рекомендаціями 2020 року	абсолютне відхилення (+ / -)	темп зростання (%)
1	Фінансова безпека	0,1127	0,1294	+ 0,0167	114,82
2	Макроекономічна безпека	0,1005	0,1224	+ 0,0219	121,79
3	Виробнича безпека	0,0769	0,1218	+ 0,0449	158,39
4	Енергетична безпека	0,1324	0,1148	- 0,0176	86,71
5	Зовнішньоекономічна безпека	0,0901	0,1095	+ 0,0194	121,53
6	Інвестиційно-інноваційна безпека (інвестиційна та науково-технологічна за методикою 2014 р.)	0,2122 (0,0939 + 0,1183)	0,1089	- 0,1033	51,32
7	Соціальна безпека	0,0808	0,1013	+ 0,0205	125,37
8	Продовольча безпека	0,1108	0,1007	- 0,0101	90,88
9	Демографічна безпека	0,0836	0,0913	+ 0,0077	109,21
<i>в т.ч. за складовими фінансової безпеки при розрахунку її субіндексу</i>					
9.1	Бюджетна безпека	0,2023	0,2023	0,0000	100,00
9.2	Грошово-кредитна безпека	0,1953	0,1753	- 0,0200	89,76
9.3	Боргова безпека	0,1256	0,1746	+ 0,0490	139,01
9.4	Банківська безпека	0,1629	0,1723	+ 0,0094	105,77
9.5	Валютна безпека	0,1558	0,1686	+ 0,0128	108,22
9.6	Безпека небанківського фінансового ринку (страхова та фондова за методикою 2014 р.)	0,1581 (0,0628 + 0,0953)	0,1068	- 0,0513	67,55

Джерело: розроблено автором за даними рекомендацій

Основний недолік використання неформалізованих підходів (експертних оцінок тощо) для розрахунку вагових коефіцієнтів, які сформовані на описуванні аналітичних процесів на логічному рівні, а не на міцних аналітичних взаємозв'язках та залежностях, лежить в наявності суб'єктивного чинника.

Так, малий ваговий коефіцієнт володіє демографічна складова (0,0913), яка в середовищі депопуляції й еміграції суспільства, недостатчі трудових ресурсів, зниження продуктивності праці (за свідченнями, представленими в роботі [24]) веде до нарощення демографічного навантаження непрацездатного суспільства на працездатне, зменшення національного прибутку і, як наслідок, значного зменшення рівня фінансової безпеки, в наслідок справляє значно вагому дію ніж, продовольча безпека, ваговий коефіцієнт якої згідно Методичними рекомендаціями 2013 року більший (0,1007).

В результаті об'єднання двох сфер фінансової безпеки – інвестиційної та науково-технологічної – в одну інвестиційно-інноваційну у 2020 році відбулося навмисне заниження їх вагомості, так як загальне вагове значення даних складових у 2014 році становило 0,2122, а 2013 року впало більш ніж удвічі – до 0,1089. Невиправданим є також падіння вагового коефіцієнта енергетичної безпеки на 13,3% у 2019 році та її трансформування з першого на четвертий щабель за вагомістю посеред усіх сфер фінансової безпеки в умовах розширення енергетичної кризи та домінуючого впливу енергетичної складової на рівень економічної безпеки України в загальному.

Отже, вагові коефіцієнти за елементами економічної безпеки та індикаторами варто переглянути з застосуванням формалізованих засобів (головних компонент, кореляційного аналізу тощо) методом наукового пояснення їх значень у контексті створення інституційного управління системи економічної безпеки.

Підсумовуючи, використання методів багатовимірною статистичного дослідження, в тому числі для визначення закономірностей розповсюдження загроз економічній безпеці країни й оцінювання їх передбаченої динаміки у середньо- та довгостроковому часі, дає можливість отримати більш точні величини з мінімальною похибкою обчислень та виключенням чинника суб'єктивізму.

З метою ліквідації виявлених недоліків механізму індикаторів економічної безпеки країни та методичних основ оцінювання рівня фінансової безпеки пропонується застосовувати розрахунок та систематичне оприлюднення величин індикаторів економічної безпеки країни в окремому блоці статистичних даних Державної служби статистики України з цілю спрощення схеми моніторингу загроз фінансовій безпеці національної економіки.

Водночас перелік індикаторів повинен пройти публічне обговорення на засіданнях, круглих столах за участі провідних вчених у галузі економічної безпеки країни, аналітиків та економістів-практиків відносно доцільності застосування кожного з них у період моніторингу загроз фінансовій безпеці національної економіки та обчисленню її інтегрального індексу з додаванням реального дотримання принципів репрезентативності, правдивості та інформаційної доступності.

Науково обґрунтовано обов'язковість включення до переліку індикаторів економічної безпеки держави показників, які характеризують вплив масштабів розповсюдження тіньової економічного функціонування, девальваційного та інфляційного фактора, податкового навантаження на дохід підприємств та заробітну плату громадян, інституційних змін (загрозливі масштаби корупції, економічної злочинності та ін.) на всі галузі економічної безпеки.

Пропонується також покращити розмежування зон, у яких знаходяться фактичні величини індикаторів економічної безпеки, на базі системи критичних обмежень з ціллю виявлення реальних і можливих загроз економічній безпеці та оцінка їх передбачуваної динаміки у середньо- та довгостроковому часі.

Водночас застосування принципів системності, комплексності та ієрархічності дасть можливість удосконалити механізм індикаторів економічної безпеки країни як ґрунт ідентифікації загроз виходячи з об'єднаності внутрішніх та зовнішніх зв'язків механізму економічної безпеки держави.

В умовах створення економічної безпеки країни як окремого напрямку безпекознавства гідної актуальності набуває задача формування та реалізації ефективного процесу забезпечення економічної безпеки.

Побудова механізму гарантування економічної безпеки може здійснюватись виходячи з двох головних підходів: реактивного та проактивного (превентивного). Реактивний підхід включає пошук, виявлення й ситуативне реагування на загрози фінансовій безпеці методом мінімізації їх негативної дії й адаптації до перемін. У даному разі виникає часовий проміжок відставання внутрішніх перемін системи фінансової безпеки у відповідь на дію загроз, що призводить до втрати нею дисбалансу та стійкості. Превентивний метод ґрунтується на створенні та реалізації стратегії фінансової безпеки національної економіки методом моделювання комплексу реальних та потенційних загроз із певним реагуванням на негативні фактори, що створюються в процесі виконання стратегічних орієнтирів фінансової безпеки держави. Проактивний підхід може передбачати фактори, події у внутрішньому та зовнішньому середовищі механізму економічної безпеки та на базі критеріальної оцінки віднести їх як загрози, що дає можливість проводити попередження потенційних загроз методом ініціювання змін, тобто проводити випереджаюче управління.

Застосування в Україні реактивного методу при формуванні системи забезпечення економічної безпеки країни підтверджує його неефективність в умовах динамічних перемін глобального економічного простору, так як значення інтегральної величини економічної безпеки України приближається до межі критичного стану – 40 % від оптимального значення, що доводить необхідність змін до проактивного (превентивного) управління.

Розглядаючи економічну безпеку як структурно міцну динамічну систему період її розвитку володіє циклічним характером. Він формується із послідовності рівнів еволюційних перемін її становища всередині циклу із стрибкоподібним переходом механізму в кінці циклу на ефективно новий рівень, який являється початком нового циклу (рис. 4.14).

При цьому варто відмітити, що занадто міцна система до розвитку не здатна, по скільки вона ліквідує будь-які відхилення від свого стійкого положення. Тому для розширення та переходу на відносно новий рівень система зобов'язана на певний час втратити стійкість. Результатом циклічного розвитку є неповоротність, яка не має можливості змін від

новоствореної структури до старої зруйнованої структури. Відповідно, самоорганізація, незворотність та структурні зміни, міцність і втрата міцності є основними компонентами концепції циклічного розвитку механізму економічної безпеки .

Рис. 4.14. Схема циклічного розвитку системи економічної безпеки

Джерело: розроблено автором

Гарантування економічної безпеки як складної системи має проводитись на основі дослідження внутрішніх зв'язків між її складовими з позицій структурної стійкості. Аналіз, оцінка та планування вірогідних порушень зв'язків в структурі економічної безпеки дає можливість створити своєчасні рекомендації з попередження структурних змін в механізмі економічної безпеки та виявлення періоду потрапляння системи в критичну межу.

Якщо у існуванні внутрішнього середовища системи фінансової безпеки відсутні неузгодженість та конфлікти державних економічних інтересів, то система фінансової безпеки адаптується до передумов зовнішнього середовища без втрати міцності та можливих структурних перемін.

Теперішній рівень розуміння системних характеристик складних об'єктів з урахуванням вивчення зв'язків у системі дає можливість змінити її причинно-наслідкові зв'язки. З цією цілю необхідно проводити моніторинг та планування змін показників вивчаємого об'єкта за допомогою аналізу тенденцій посилення чи ослаблення певного причинно-наслідкового зв'язку.

Оскільки вагомою властивістю системи фінансової безпеки національної економіки є ціле направленість, що обумовлено адаптивністю її дій, то метод дослідження механізмів цілеспрямованого поведінки системи полягає через її модельне вивчення.

В наслідок вивчення фінансової сутності загроз, способів їх зародження та особливостей прояву і впливу на фінансову безпеку України було проведено моделювання процесу їх формування, розповсюдження та дії на систему економічної безпеки (рис. 4.15), а застосування інструментарію економіко-математичного моделювання дає можливість кількісно знайти параметри, що характеризують механізм виникнення, поширення та дії загроз на функціонування та її фінансову безпеку (формула 4.1).

$$M_{I3E} = S_{B3} \cap f : N_{B3} (\bigcup_i \bigcup_j a_{ij} \cup \bigcup_k \bigcup_j a_{0kj}) = S_{B3} ((PE \cap DP \cap 3\Phi) \leftrightarrow \bigcup_{i=1}^9 A_i \leftrightarrow E) \cap f : N_{B3} \quad (4.1)$$

де M_{I3E} – модель виникнення, поширення та впливу загроз економічній безпеці національної економіки;

S_{B3} – сфери виникнення загроз;

N_{B3} – наслідки впливу загроз на національну економіку;

PE – поточний стан національної економіки;

DP – недоліки регулювання господарської діяльності;

3Φ – зовнішні фактори, що впливають на національну економіку;

E – національна економіка.

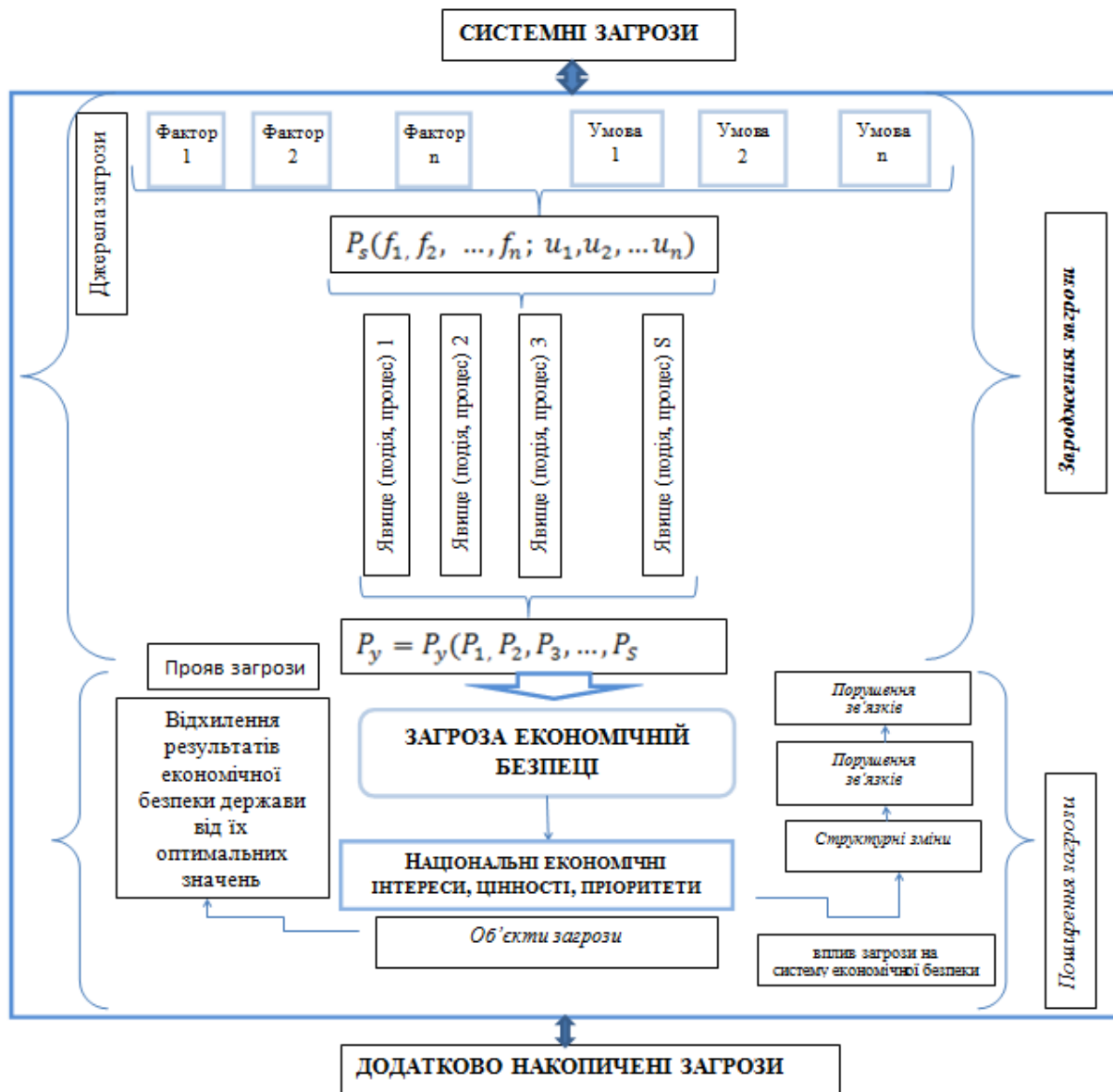

Рис. 4.15. Структурна модель створення, поширення та впливу загроз економічній безпеці

Джерело: розроблено автором

Незважаючи на вагому кількість змінних та обмежень, які повинні бути враховані під час аналізу створення, поширення та впливу загроз, тільки невелику частину з яких можна визнати вагомою для опису системи економічної безпеки. Тому в даній ситуації доцільною є процес спрощення опису системи фінансової безпеки, на базі якої була сформована модель. Ключовою задачею при цьому є ідентифікація переважаючих чинників (змінних, їх параметрів і обмежень) на базі кореляційно-регресійного дослідження та вивчення передбаченої динаміки виявлених загроз.

Так, ресурсом загроз є фактори та середовище, що провокують формування явищ й процесів у зовнішньому або внутрішньому середовищі системи фінансової безпеки, аналіз та своєчасне знаходження яких повинно бути основою процесу гарантування економічної безпеки. Даний підхід на перевагу від ситуативного реагування дає запобігати виникненню загроз та проводити їх нейтралізацію на початковій стадії зародження.

Ефективність методів із протидії загрозам фінансовій безпеці залежить від вчасного їх знаходження, тому створення загрози в часі відображено на рис. 4.16 як послідовність утворення і поширення потенційної загрози з майбутнім її трансформуванням у реальну загрозу в випадку не здійснення заходів з її нейтралізації.

В наслідок впливу загроз на систему фінансової безпеки, в основному, на державні економічні інтереси, цінності та головні соціально-економічні пріоритети здійснюється порушення зв'язків, втрата міцності системи з можливими майбутніми структурними перемінами в ній. Проявом наявності та негативної дії загроз є відхилення показників фінансової безпеки від їх оптимальних величин.

Розповсюдження загроз за відсутності дієвих процесів їх нейтралізації веде до перетворення поточних загроз в системні, які пришвидшують зародження додатково набутих загроз. Водночас як системні, так і додатково сформовані загрози можуть являтися чинниками та умовами створення інших потенційних загроз фінансовій безпеці.

Запропонована структурна модель формування, поширення та впливу загроз фінансовій безпеці національної економіки ґрунтується на таких принципах:

1) сегментації – ідентифікація загроз здійснюється за сферами їх формування (S_{B3}) в рамках кожної зі складових економічної безпеки ;

2) об'єктивності – перебування загрози економічній безпеці повинно бути доведена згідно економіко-математичних методів дослідження статистичних показників;

3) динаміки – знаходження та прогнозування загроз здійснюється на основі тенденцій, що створюють поточний стан ;

4) повноти – залученню підлягають всі чинники, явища, події та процеси, які що є наповнювачами загроз, виходячи з передбачуваних негативних наслідків їх дії на систему економічної безпеки ;

5) суттєвості – до моделювання відносяться тільки ті загрози, які об’єктивно заважають реалізації національних державних інтересів і являються каталізаторами деструктивних перемін у системі економічної безпеки.

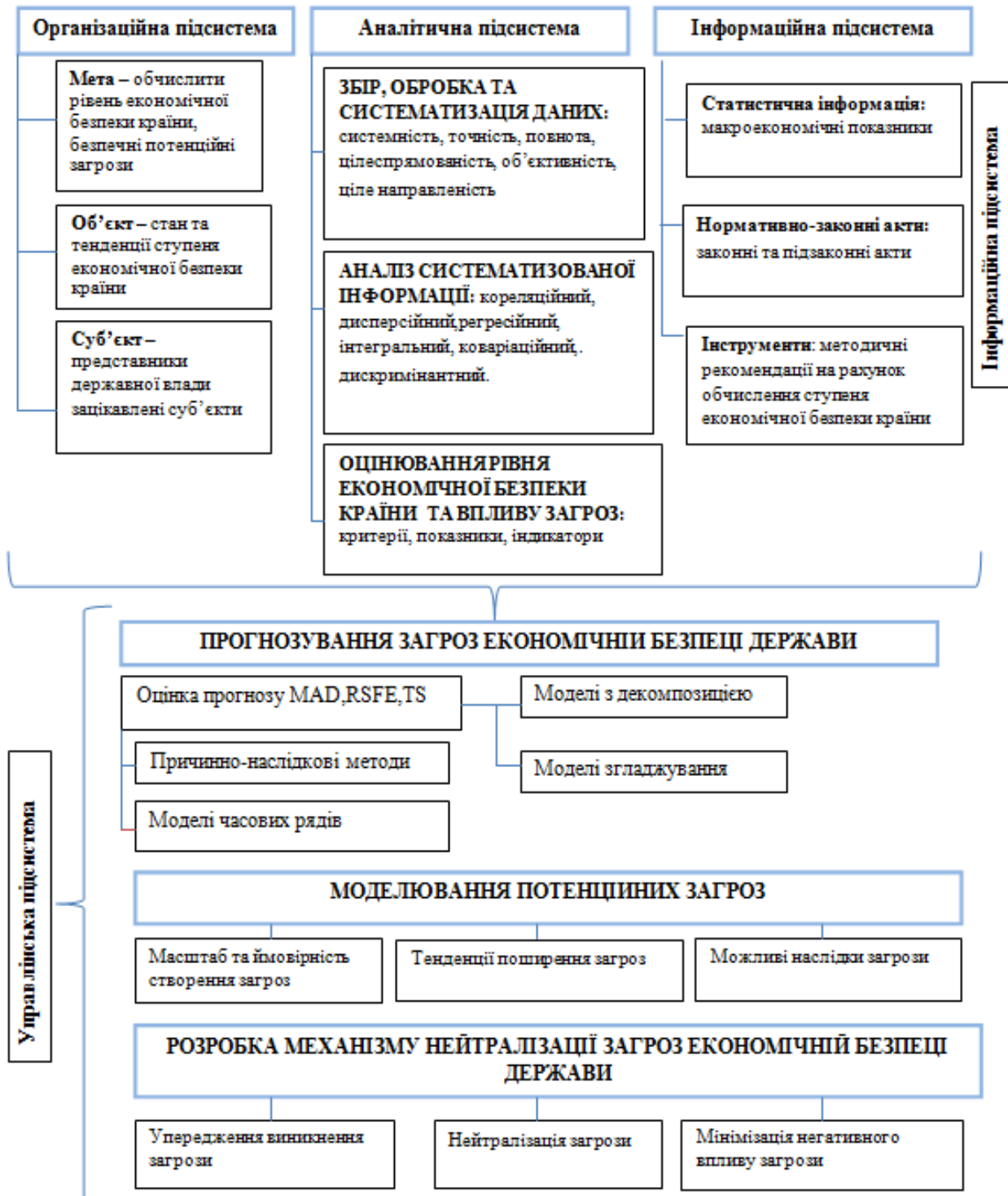

Рис. 4.16. Система оцінювання рівня економічної безпеки, що ґрунтується на своєчасному виявленні й передбаченні загроз

Джерело: розроблено автором

В разі не присутності на відповідному етапі ситуативного реагування на вже наявні загрози відбувається їх нагромадження, що веде до структурних змін як в системі економічної безпеки країни, так і в фінансовій системі держави в загальному.

Погоджуючись із поняттям, що «...загроза фінансовій безпеці у суспільній свідомості подолає три стадії: усвідомлення загрози, реакція на усвідомлену загрозу та відповідь на загрозу» [31], моделювання загроз фінансовій безпеці є домінуючим елементом стратегічного планування у галузі забезпечення економічної безпеки. Усвідомлення загрози має тісний зв'язок з пріоритетними національними економічними інтересами й цінностями населення, а відношення на усвідомлену загрозу – від можливості її виникнення й ступеня впливу на систему фінансової безпеки національної економіки. Виходячи з даного повинна бути удосконалена система оцінки рівня економічної безпеки держави, що ґрунтується на своєчасному фіксуванні та передбаченні загроз.

Система оцінки рівня економічної безпеки має бути якісно структурована на організаційну і інформаційну, аналітичну та управлінську підсистеми, які в основному складаються з окремих елементів

Дія аналітичної підсистеми моніторингу фінансової безпеки, яка об'єднує збір, обробку та систематизацію вихідних макроекономічних величин, з метою оцінки рівня економічної безпеки методом узагальнення систематизованої інформації способами регресійного, кореляційного, дисперсійного та дискримінантного, коваріаційного ц інтегрального аналізу, виконується організаційною підсистемою, яка окреслює мету, об'єкт та суб'єкти моніторингу фінансової безпеки, та відповідно інформаційною підсистемою з точним переліком статистичних даних, нормативно-правових актів й інструктивних документів діагностики.

Водночас вагомим значенням набуває обчислення рівня впливу загроз на інтегральну величину економічної безпеки країни, виходячи з чого здійснюється розробка механізму ліквідації загроз методом їх моделювання та прогнозування. З практичної точки зору щабель загрози володіє прямою кореляційною залежністю із неотриманням від неї та обсягом ресурсів, потрібних для її нейтралізації в межах визначеного механізму.

Тенденції розповсюдження загрози в рамках їх моделювання закладаються на основі динаміки факторів, подій або процесів, що є ресурсами загроз, починаючи з утворення протиріч та суперечностей в процесі реалізації державних економічних інтересів, періоду їх загострення, врегулювання та видалення негативних наслідків. Водночас принципово головним є виявлення точки зміни загрози з потенційної в реальну з ціллю упередження даного процесу.

Перевагами запропонованого механізму оцінювання рівня економічної безпеки країни є наступні:

1) можливість вчасного, швидкого виявлення та ідентифікації загроз за роботами комплексного проблемного дослідження й всебічного моніторингу макроекономічних факторів і процесів;

2) включення стратегічного планування у галузі забезпечення економічної безпеки країни шляхом передбачення тенденцій поширення та дії загроз на ступінь економічної безпеки держави;

3) транспортування від можливого переліку гіпотетично передбачуваних загроз у нормативно-правових актах з питань фінансової безпеки держави до пріоритетних шляхів її забезпечення в межах здійснення превентивного підходу.

Апробація запропонованого вченим методичного підходу до ідентифікації загроз та оцінка їх впливу на ступінь економічної безпеки дозволила проводити моделювання й прогнозування фактичних і потенційних загроз із найбільшим рівнем впливу.

Відповідно розробленої моделі виявлено дію загроз на величини економічної безпеки для тієї сфери діяльності, де формуються ці загрози, та для в цілому. Для оцінки величини даних впливів обчислено коефіцієнти детермінації між показниками, які показують рівень відповідної загрози, та інтегральними показниками фінансової безпеки. Виявлено, що максимальний рівень впливу на рівень економічної безпеки України складають такі загрози:

1) малий обсяг здійснених будівельних робіт;

2) значна енергоємність ВВП;

3) висока питома вага провідного товару в сукупному обсязі експорту товарів;

4) малий рівень відношення чистого доходу прямих іноземних вкладень до ВВП;

5) високий щабель «тінізації» економіки;

6) питома частка витрат на продовольчі продукти в споживчих грошових витратах населення;

7) вагома частка простроченої позики за кредитами в загальному розмірі кредитів, наданих банківськими установами резидентам України;

8) немалий рівень відношення масштабів державного та гарантованого державою позики до ВВП;

9) високий ступінь співвідношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП;

10) малий рівень відношення розміру офіційних міжнародних резервів до розміру валового зовнішнього боргу;

11) вагомий рівень відношення масштабів сукупних платежів з обслуговування й погашення державної позики до доходів державного бюджету;

12) високий щабель індексу динаміки офіційного курсу державної грошової одиниці до долара США;

13) велика різниця між форвардним та офіційним курсом гривні.

З ціллю визначення впливу знайдених загроз на рівень економічної безпеки з застосуванням методів кореляційно-регресійного аналізу обчислено коефіцієнти детермінації їх індикаторів з субіндексом даної сфери фінансової безпеки та з інтегральним індексом фінансової безпеки України в загальному.

Коефіцієнти кореляції обчислюється за загальною формулою 4.2:

$$r = \frac{n \cdot \sum a_{ij} I - \sum a_{ij} \cdot \sum I}{\sqrt{[n \cdot \sum a_{ij}^2 - (\sum a_{ij})^2] \cdot [n \cdot \sum I^2 - (\sum I)^2]}} \quad (4.2)$$

де a_{ij} – індикатори загроз економічній безпеці у відповідній сфері A_i ;

I – інтегральний індекс економічної безпеки.

Досконалою мірою зв'язку ступеня економічної безпеки від значної кількості обчислених загроз являється коефіцієнт детермінації, який показує

рівень загрози (форм. 4.3, 4.4). Результат коефіцієнта детермінації перебуває в межах від 0 до 1 і його наближення до 1 свідчить про зростання залежності індикатора, що говорить про наявність загрози, та ступеня економічної безпеки.

$$R_I = \frac{(n \cdot \sum a_{ij} A_i - \sum a_{ij} \cdot \sum A_i)^2}{[n \cdot \sum a_{ij}^2 - (\sum a_{ij})^2] \cdot [n \cdot \sum A_i^2 - (\sum A_i)^2]}, \quad (4.3)$$

де a_{ij} – індикатори загроз економічній безпеці у відповідній сфері A_i ;
 A_i – субіндекс сфери виникнення загроз економічній безпеці.

$$R_I = \frac{(n \cdot \sum a_{ij} I - \sum a_{ij} \cdot \sum I)^2}{[n \cdot \sum a_{ij}^2 - (\sum a_{ij})^2] \cdot [n \cdot \sum I^2 - (\sum I)^2]}, \quad (4.4)$$

де a_{ij} – індикатори загроз економічній безпеці у відповідній сфері A_i ;
 I – інтегральний індекс економічної безпеки.

Дослідження парних коефіцієнтів кореляції субіндексів фінансової безпеки за дев'ятьма складовими (A_i) й інтегрального індексу фінансової безпеки України (I) дає змогу дійти до висновку про існування у теперішніх умовах таких залежностей:

- сильного прямого взаємозв'язку між рівнем фінансової безпеки та рівнем виробничої, інвестиційно-інноваційної та демографічної складової;
- певного прямого зв'язку між ступенем економічної безпеки та ступенем енергетичної та фінансової складової.

Декомпозиція субіндексів певних сфер економічної безпеки та обчислення коефіцієнтів детермінації індикаторів загроз й інтегрального індексу фінансової безпеки дозволила визначити, що в теперішніх умовах найбільша кількість фактичних загроз функціонуванню накопичена в інвестиційно-інноваційній, виробничій та демографічній, енергетичній й фінансовій галузях економічної безпеки держави.

За авторським методичним методом до ідентифікації загроз вагоме відхилення фактичного результату даних індикаторів від гранично припустимої межі більш ніж п'ять років свідчить про трансформування

відповідних загроз у механізмі, що пришвидшують формування додатково набутих загроз.

Згідно результатів оцінювання дії виявлених загроз на інтегральний індекс фінансової безпеки в умовах теперішнього часу системними загрозами з найбільшим рівнем впливу становлять: сировинна орієнтація, зниження інноваційної активності промислових установ, абсолютно небезпечний щабель тінізації та приріст зайнятості населення в неформальному середовищі, значна енергоємність ВВП, високий ступінь боргової залежності, девальвація державної грошової одиниці (табл. 4.5, рис. 4.17).

Таблиця 4.5

Результати кореляційно-регресійного аналізу загроз економічній безпеці України

Загроза економічній безпеці національної економіки	Коефіцієнти детермінації з інтегральним індексом відповідної сфери економічної безпеки (R_{Ai})	Коефіцієнти детермінації з інтегральним індексом економічної безпеки (R_I)
Низький обсяг виконаних будівельних робіт в порівнянні із 1990 роком (a_{12})	0,450	0,312
Висока енергоємність ВВП (a_{31})	0,495	0,152
Значна питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів (a_{41})	0,338	0,412
Низький рівень відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП (a_{51})	0,590	0,139
Високий рівень «тінізації» економіки (a_{61})	0,009	0,358
Значна частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств (a_{81})	0,585	0,261
Значна частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України (a_{911})	0,869	0,182
Високий рівень відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП (a_{931})	0,708	0,253
Високий рівень відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (a_{941})	0,368	0,382
Високий рівень індексу зміни офіц. курсу нац. грошової одиниці до долара США (a_{951})	0,397	0,157
Значний загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни (a_{962})	0,138	0,137

Джерело: розрахунки автора

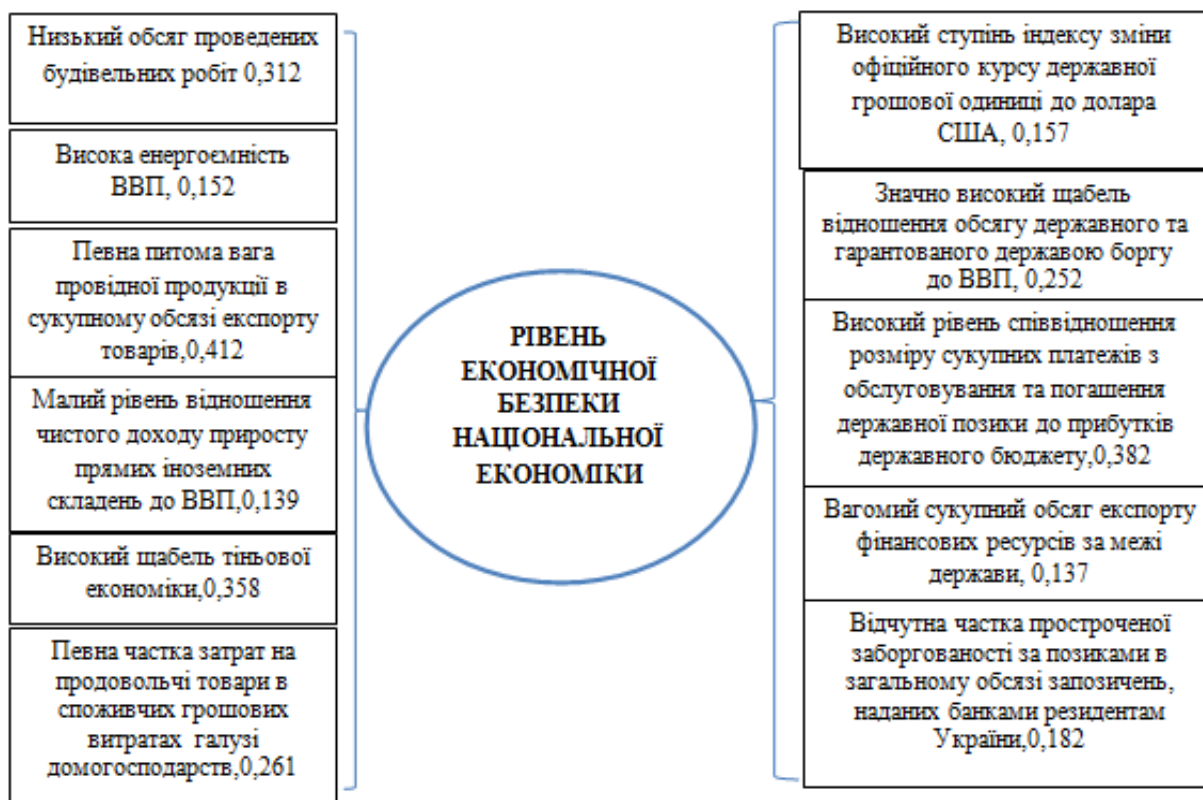

Рис. 4.17. Вплив загроз на щабель економічної безпеки України

Джерело: розроблено за авторськими розрахунками

За висновками проведених обчислень на сьогодні максимально небезпечною загрозою фінансовій безпеці України складає сировинна орієнтація, індикатором якої є значна вага провідного продукту (товарної групи) – товарів металургії (чорних металів) – у сукупному обсязі експорту товарів (a_{41}). На системність відповідної загрози вказує також індикатор «Питома вага сировинного й низького рівня переробки експорту промисловості в сукупному обсязі експорту товарів», наявне значення якого на протязі аналізованого часу (з 2000 року) постійно знаходиться в абсолютно небезпечній території й має негативну динаміку до зростання (в 2014 році склав 80,7 % при критичному рівні 60 %).

В межах моделювання дії реальних та потенційних загроз економічній безпеці сировинна орієнтація виробництва з малою часткою доданої вартості в теперішніх умовах є каталізатором певної кількості додатково набутих загроз, зв'язаних з низькою конкурентоспроможністю, та вимагає структурної перебудови суспільного господарства на основах інноваційного розвитку з

метою видалення відповідної реальної системної загрози, зменшення її негативного впливу та попередження потенційних додатково набутих загроз в результаті її тривалого деструктивного впливу.

Високий щабель «тінізації» є реальною загрозою фінансовій безпеці з найбільшим рівнем впливу. З 2008 року даний індикатор знаходиться в абсолютно небезпечній зоні (понад 30 % офіційного ВВП), що спрямовує на системність відповідної загрози. Тінізація господарювання є пришвидшувачем додатково набутих загроз в існуючих сферах економічної безпеки, відповідно існує об'єктивна потреба визначення ключових методів з мінімізації негативної дії тінізації економіки з майбутньою ліквідацією певної загрози.

Малий обсяг кредитування інвестиційних потреб в час дефіциту внутрішніх фінансових джерел та різкий спад інвестиційної привабливості держави – реальна загроза фінансовій безпеці національної економіки, яка з будь-яким рівнем впливу займала місце на протязі аналізованого періоду. Про існування даної загрози говорить критичне значення та від'ємна тенденція індикатора темпів росту масштабу виконаних будівельних робіт, що з 2009 року знаходиться в абсолютно небезпечній межі.

Будівельна сфера є не тільки потужним мультиплікатором для регіональних господарських галузей, однак і індикатором інвестиційної привабливості, тому падіння розмірів будівельних робіт, що пов'язане зі зменшенням обсягів замовлень, сукупною кризою неплатежів, не дотримання механізмів кредитування тощо, підтверджує про структурні диспропорції фінансового розвитку і, відповідно, пришвидшує формування додатково набутих загроз у інвестиційно-інноваційній й макроекономічній, соціальній та інших галузях економічної безпеки. Знищення даної загрози можливе в сукупності заходів із зростанням економічної активності в межах структурної модернізації.

Вагома боргова залежність досягла критичної величини в 2014 році – відношення розміру валового зовнішнього боргу до ВВП склало майже 96 % при гранично можливих 70 %. Знаходження індикаторів кредитної залежності в абсолютно небезпечній межі в період більш ніж 5 років та значне погіршення їх результатів у 2013-2014 рр. говорить про системність відповідної загрози з найбільшим рівнем дії на функціонування та її економічну безпеку в загальному.

Позитивна прогнозна тенденція кредиторської залежності можлива за умов здійснення ефективної боргової політики країни, в решта випадків існуючі дефолтні ризики можуть не тільки перешкоджати але й перешкодити функціонування та гарантування економічної безпеки країни в цілому.

На теперішньому етапі розвитку першочергового реагування вимагають розраховані реальні системні та додатково набуті загрози з найбільшим рівнем впливу на ступінь економічної безпеки України з майбутнім переходом до активного гарантування економічної безпеки на основах випереджаючого управління.

Застосування такого концептуального методу до забезпечення фінансової безпеки України характеризується низкою переваг, зокрема можливість перешкоди перетворення потенційних загроз у поточні за допомогою раннього знаходження на етапі їх виникнення, а також зменшення їх негативного впливу на механізм економічної безпеки. Графічне зображення залежності рівня впливу загроз від ефективності системи гарантування економічної безпеки представлено на рис. 4.18.

Як видно з рис. 4.18, в випадку невідомості системи забезпечення економічної безпеки впродовж періоду часу $t_{ПЗ}$ формується потенційна загроза, яка в умовах відсутності методів протидії за проміжок часу $(t_{ПЗ} - t_{PЗ})$ проходить створення й перетворення на реальну загрозу. Утворена реальна загроза прямо справляє деструктивну дію на систему фінансової безпеки національної економіки, яка призводить до втрати міцності останньої та передбачуваних структурних змін у ній, а щабель негативного впливу загрози в даному випадку оцінюється як найбільший $(0,6 - 1)$.

У разі здійснення механізму ситуативного гарантування економічної безпеки країни, наявного на сучасному періоді в Україні, реалізація методів державної політики бере початок на етапі створення деструктивного впливу реальних загроз і направляється на видалення самих загроз та їх негативного впливу. Тобі час виникнення та формування загроз $(t_{ПЗ} - t_{PЗ})$ при даному підході можна рахувати упущеним, що веде до формування максимального впливу загроз, як і в випадку і невідомості системи забезпечення фінансової безпеки.

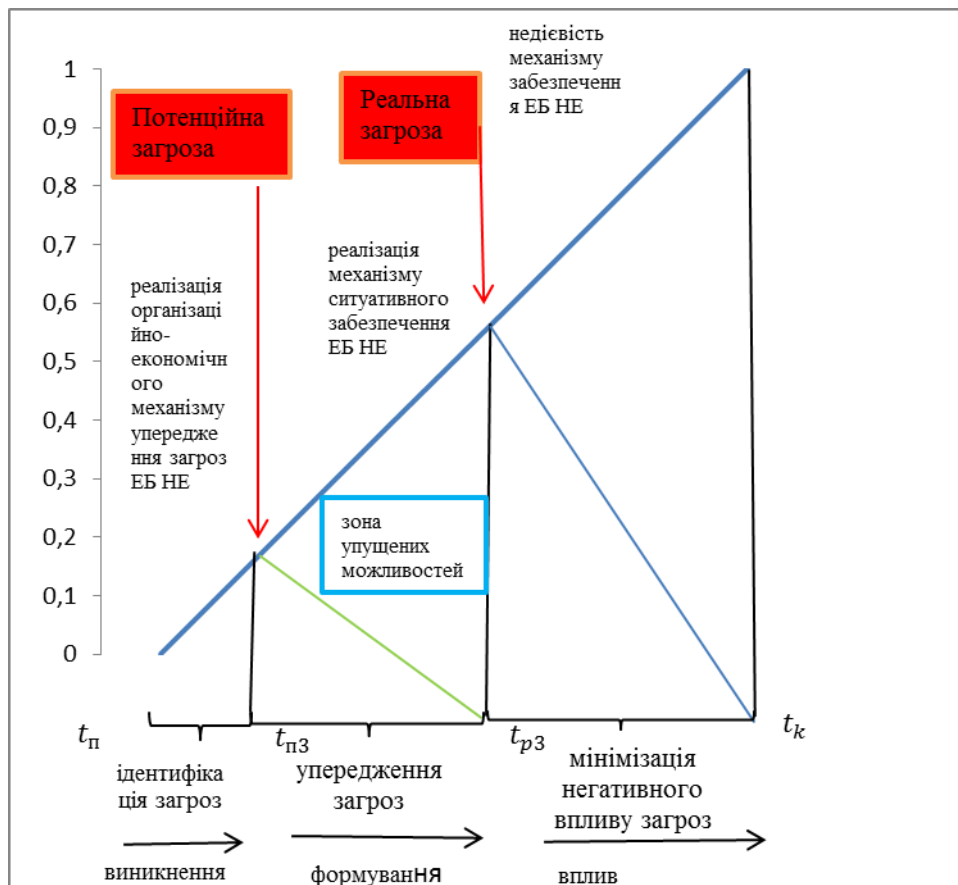

Рис. 4.18. Графічна інтерпретація залежності ступеня впливу загроз від ефективності системи забезпечення економічної безпеки

$t_{п}$ – початковий момент виникнення факторів та умов формування загрози;

$t_{пз}$ – момент створення потенційної загрози;

$t_{рз}$ – момент виникнення реальної загрози;

$t_{к}$ – момент появи структурних перемін у системі фінансової безпеки під дією реальної загрози в разі недієвості системи забезпечення економічної безпеки або видалення загрози

Джерело: сформовано автором

При використанні принципів випереджаючого керування реалізація методів державної політики бере заснування на початковому періоді виникнення загроз методом ідентифікації явищ, умов та чинників, які є ресурсами потенційної загрози. Це дозволяє здійснювати прогнозування загроз на етапі їх утворення ($t_{пз}$ – $t_{рз}$) й не допускати трансформування потенційних загроз на реальні, в результаті чого рівень їх дії на систему фінансової безпеки оцінюється як мінімальний (0 – 0,2).

Основний недолік ситуативного гарантування в порівнянні з випереджаючим полягає в існуванні зони упущених можливостей у процесі

формування загрози ($t_{ПЗ} - t_{РЗ}$) у зв'язку з не присутністю своєчасних методів щодо ліквідації відповідної загрози, а не деструктивних результатів від неї.

Відповідно, науково обґрунтовано необхідність побудова організаційно-економічного механізму прогнозування загроз економічній безпеці за превентивним підходом до забезпечення фінансової безпеки на державному рівні та будування пріоритетних шляхів і ключових заходів із гарантування економічної безпеки на базі упередження й знешкодження загроз.

Список використаної літератури до розділу 4

1. Білик Р. Р. Оцінювання взаємозв'язків економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 1. С. 23–30.

2. Благой В. В., Базарнова Є. О. Формування комплексу заходів, спрямованих на попередження фінансової кризи вітчизняних підприємств. Молодий вчений. 2017. № 4.4 (44.4). С. 1–4.

3. Костецький М. Р. Управління еколого–економічною безпекою: монографія. Рівне : ППДМ, 2010, 116 с.

4. Кропивко М. Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 5–16.

5. Ксенофонтов М. М. Стратегія забезпечення стану економічної безпеки як складова стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 6. Т.3. С. 47-53.

6. Наумов О. Б. Стратегічні вектори державного регулювання агропромислового виробництва: інструменти та методи консолідації ресурсів розвитку. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. № 4. С. 93-100.

7. Гоголь Т. А., Слободяник І. Л. Складові системи забезпечення розвитку інноваційного потенціалу та їх вплив на економічну безпеку країни. Оцінка та регулювання економічної безпеки регіонального співробітництва депресивних територій в рамках євроінтеграційних процесів: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2018. С. 69-85.

8. Венглюк І. В. Становлення соціально-економічної безпеки підприємства. Економічний вісник Донбасу. 2013. № 3(33). С. 226–230.

9. Галицький О. М., Митяй О. В., Николюк О. В. Державне регулювання розвитку агроформувань в Україні. Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». №4. 2017. С.20-25.

10. Галицький О. М., Шабатура Т. С. Методологічне забезпечення захисту економічних інтересів інноваційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва. Наукові записки законодавства Верховної Ради України. 2017. №1. С.123-130.

11. Головіков О. М. Соціальна політика та економічна безпека / заг. ред. Є.І. Крихтіна. Донецьк : Каштан, 2004. 336 с.

12. Грибіненко О. М., Шагоян С. М. Сутність та шляхи забезпечення економічної безпеки підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету : Серія Економічні науки. 2017. № 22. Ч.1. С. 98–100.

13. Ружицький І. Ю. Концептуально-методологічні аспекти формування стратегії забезпечення економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. №3. С.250-257.

14. Ружицький І. Ю. Стратегія забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2021. №61. С.105-108.

15. Ружицький І. Ю. Механізм реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки національного господарства. *Інфраструктура ринку*. 2021. №53. С.214-219.

16. Грушко В. І., Лаптев С. М. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи : монографія / за ред. О.А. Кириченка, М. П. Денисенка, В. С. Сідака. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2015. 412 с.

17. Грушко В. І., Коптюх О. Г. Суперечності сучасної фінансової системи України. Вчені записки. Університет економіки та права «КРОК». 2016. № 22. С. 28-33.

18. Козловський А. В., Мазур Г. Ф. Сучасні заходи стимулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 12–18.

19. Кутузова М. М. Теоретичні основи формування і розвитку економічної безпеки. Молодий вчений. 2017. № 1 (41). С. 628-631.

20. Ситніченко В. М. Стратегія розвитку машинобудування на основі системи збалансованих показників [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrtest.com/raznoe/publikacii/11.pdf>

21. Слободяник І. Л. Організаційні детермінанти розвитку інноваційного потенціалу аграрного сектору в Україні. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. Херсон, 2018. № 27 (16). С.124-128.

22. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : теоретико-методологічний аспект. Економіка АПК. 2011. № 2. С. 3–12.

23. Штангрет А. М., Караїм М. М. Обліково-аналітичне забезпечення як основа прийняття рішень суб'єктами економічної безпеки підприємства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. № 7. С. 167-170.

24. Rio Declaration on Environment and Development // Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). Annex I – A/CONF.151/26 (Vol. I) URL: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

25. Candice Stevens. Agriculture and Green Growth / Candice Stevens URL: <http://www.oecd.org/tad/sustainableagriculture/48289829.pdf>.

26. The future of subsidy payments for organic farming URL: <http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/161na4.pdf>.

27. Трофимова В. В. Регіональні інноваційні комплекси в глобальній економіці: монографія. Сімферополь: ВіТроПрінт, 2009. 260 с.

28. Українська асоціація бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.investing.org.ua>

29. Копелев І. Ю. Інформаційні загрози: суть і проблеми. Системи обробки інформації. 2010. Вип. 3. С.130-131

30. Баланда А. Л. Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності: стан та перспективи. Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2011. № 1(37). С. 150-155.

31. Шерстобитов С. Цифровизация экономики. Бизнес & информационные технологии. 2017. №8(71). С.182-189.

32. Distributed ledger technology in payments, clearing, and settlement / Finance and Economics Discussion Series 2016-095. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, 2016. 34 p. URL: <https://www.federalreserve.gov/econresdata/feds/2016/files/2016095pap.pdf>/ doi: 10.17016/FEDS.2016.095.

33. Rio Declaration on Environment and Development // Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). Annex I – A/CONF.151/26 (Vol. I) URL: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>.

34. Candice Stevens. Agriculture and Green Growth / Candice Stevens URL: <http://www.oecd.org/tad/sustainableagriculture/48289829.pdf>.

35. The future of subsidy payments for organic farming URL: <http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/161na4.pdf>.

36. Костецький М. Р. Управління еколого-економічною безпекою: монографія. Рівне : ППДМ, 2010, 116 с.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та представлено авторський варіант вирішення важливого наукового завдання щодо розробки теоретико-методологічних і практичних засад формування стратегічних орієнтирів та удосконалення інституційного механізму регулювання економічної безпеки України та висхідного поступу національної економіки. Отримані результати дозволяють сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. У роботі на основі узагальнення наявних наукових поглядів виявлено, що в сучасній науці не склався комплексний підхід до напрямів і способів подолання кризових явищ в національній економіці шляхом формування ефективної політики інституційного регулювання зниження негативних проявів ризиків та прискорення виходу з економічних криз. Систематизація теоретичних підходів до розуміння природи, змісту та сутності вихідних понять сформувала необхідне підґрунтя для визначення складових економічної безпеки: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна. Запропоновано розглядати інституційне регулювання економічної безпеки, як вид публічного регулювання, яке здійснюється урядом й громадськістю за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів публічної політики, пов'язане зі зміною обсягу державних видатків або їх перерозподілом, оптимізацією норм законодавства, розвитком інтелектуального капіталу, реалізацією реформ громадянського суспільства та інше з метою забезпечення й посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи загалом.

2. Встановлено, що економічна безпека безпосередньо залежить від системи її інституційного регулювання, яку запропоновано розглядати як сукупність комплементарно взаємопов'язаних наукових підходів, спеціальних принципів, соціально-економічного потенціалу, підсистем внутрішньогосподарських відносин, методів, інструментів та процедур її імплементації. Інституційні детермінанти регулювання економічної безпеки

утворюють систему, результативність функціонування якої залежить від реалізації зумовлених ними відповідних функцій у контексті: формування інституціональної інфраструктури; нарощування і спрямування на інноваційний розвиток сектору бюджетних і позабюджетних коштів; стимулювання участі комерційних банків в інвестуванні, створення механізмів страхування ризиків; створення умов для інноваційного підприємництва; вдосконалення системи нормативно-правового захисту інтелектуальної власності та комерціалізації об'єктів; активізацію діяльності інформаційно-консультаційних структур та інше.

3. Доведено, що основними характеристиками інституційного регулювання економічної безпеки є: найтісніші координаційні та ієрархічні взаємозв'язки окремих компонентів економічної безпеки; комплексність, або емерджентність. Вирішувати цю проблему доцільно із врахуванням всіх складових регулювання: зовнішньоекономічної, соціально-економічної та управлінської. Для підвищення економічної безпеки слід у першу чергу збільшити ефективність використання ресурсів; удосконалити або розробити ефективні методи управління; оптимізувати технології контролю тощо. Фактори ризику, небезпеки і загрози економічній безпеці згруповані за різними класифікаційними ознаками (фінансова складова, інтелектуальна й кадрова складова, інвестиційна, техніко-технологічна складова, політико-правова, екологічна складова, силова складова).

4. Систематизовано методологічні підходи до інституційного регулювання економічної безпеки за такими групами: системно-концептуальна парадигма; синергетичний та інституційно-когнітивний підходи. Доведено, що сучасна інституційна структура регулювання економічної безпеки має бути збагачена багатьма необхідними елементами: розвиненою фінансовою системою, орієнтованою на кредитування реального сектору економіки; ефективним фондовим ринком, який формує об'єктивну ринкову ціну активів суб'єктів господарювання та забезпечує рух капіталу; розвиненою системою державного і приватного страхування, покликаної розподілити фінансові й підприємницькі ризики; цивілізованою інфраструктурою, яка формує основу до суттєвого зниження трансакційних витрат.

5. Узагальнено пріоритетні напрями формування концепції інституційного регулювання економічної безпеки, які сприятимуть забезпеченню модернізації та гарантуванню економічної безпеки, зокрема щодо: удосконалення нормативно-правової бази; активізації фінансового регулювання; інноваційно-інвестиційного розвитку; зростання обсягів національного виробництва товарів та послуг; підвищення якості та безпечності продуктів та послуг; зростання енергоефективності; раціональне використання земель; розвиток органічного виробництва; удосконалення інституційної структури економіки. Досягнення мети концепції пов'язано перш за все із регулюванням інноваційного розвитку національної економіки для формування її конкурентоспроможних переваг на світовому ринку товарів та послуг, розвиток територій та належне інституційне забезпечення економіки, що й потребує удосконалення всіх складових державної політики інституційного регулювання економічної безпеки.

6. Запропоновано науково-методичний підхід до комплексної оцінки стану інституційного регулювання економічної безпеки, який ґрунтується на засадах системно-функціонального підходу та включає такі етапи: характеристику об'єкта дослідження; статистичну обробку результатів аналізу в системі регулювання економічної безпеки; оцінку рівня інституційного регулювання економічної безпеки; прогнозування рівня інституційного регулювання економічної безпеки; формування висновків та коригування дій для підвищення рівня інституційного регулювання економічної безпеки. Обґрунтовано, що ключовим критерієм інституційного регулювання економічної безпеки є ефективне використання ресурсів та сприяння інноваційного розвитку.

7. На основі виявлення основних сильних і слабких сторін, а також можливостей та загроз розроблено методичний підхід до оцінки впливу економічної безпеки від рівня тіньової економіки України з використання методу імітаційного моделювання. Імітаційна модель побудована у відповідності встановлених зав'язків між факторами інституційних деформацій, дії зовнішніх факторів, недоліків регулювання господарської діяльності, які впливають на функціонування національної економіки. Таким

чином, побудована імітаційна модель оцінки економічної представляється базою для формування методів з її гарантування, що в контексті здійснення соціально-економічної стратегії країни вимагає утворення певного механізму реалізації заходів щодо протидії загрозам безпеці економіки, встановлення обов'язкових для нього ресурсів, формування та застосування джерел.

8. Запропоновано структурно-функціональну модель алгоритму формування та реалізації інвестиційно-інноваційної державної політики підтримки належного рівня економічної безпеки України. Завдання державної політики у контексті запропонованої моделі полягає у забезпеченні функціонування інституціональної системи ринкових відносин, а також формування національно-ідентичного укладу. Встановлено, що пріоритетними напрямками державної політики інституційного регулювання економічної безпеки мають стати: технологічна модернізація виробничого процесу та перехід до інноваційних організаційно-інституційних форм функціонування національної економіки; попередження та нейтралізація або мінімізація ризиків; якісне інформаційно-консалтингове регулювання; внесення корективів до соціально-економічної політики держави; ефективного використання наявного інвестиційно-інноваційного потенціалу України із активізацією інвестиційних проєктів тощо.

9. Представлено концептуальний підхід до проведення моніторингу інституційного регулювання економічної безпеки України, який передбачає функціонування управлінської інституції (створення спеціальних структур в органах виконавчої влади або ж покладення функцій на вже існуючі у сфері економічної безпеки, покладення обов'язків на громадські організації, об'єднання тощо), яка регулює питання взаємодії всіх суб'єктів національної економіки (держави, бізнес, наука, громадськість) у напрямку формування комплексного стратегічного бачення напрямів їх функціонування та переваг щодо регулювання економічної безпеки. Використання такого методологічного підходу дозволяє визначити сучасний стан, пріоритети та стратегічні завдання державної політики регулювання економічної безпеки у контексті регулювання належного інформаційно-аналітичного супроводження такого процесу.

10. Осмислення і систематизація досвіду країн ЄС щодо підтримки рівня економічної безпеки дозволила виділити основні її складові: економічну незалежність, що із урахуванням сучасного світового господарства не носить єдиного характеру; стабільність та стійкість національної економіки, які припускають захист власності для різних її форм, формування надійних умов та гарантій для вітчизняної підприємницької активності, боротьба із кримінальними структурами у національній економіці, недопущення значних розривів у процесі розподілу доходів, які загрожують викликам соціальних потрясінь, тощо; спроможність до саморозвитку й прогресу, що насамперед важливо у сучасному динамічному інтеграційному суспільстві; формування сприятливого клімату для інноваційно-інвестиційної діяльності, модернізація виробництва, зростання професійного, належного освітнього рівня людського потенціалу, що стають необхідними і обов'язковими умовами для стійкості й самозбереження національної економіки.

11. Обґрунтовано та формалізовано складові стратегії інституційного регулювання економічної безпеки України, яка направлена на реалізацію загальної стратегії соціально-економічного розвитку країни та формалізована у вигляді документа, який дозволить в рамках чинного законодавства використовувати встановлені порядки державної реєстрації документів стратегічного розвитку, громадського обговорення, інформаційного регулювання, моніторингу, контролю реалізації та відповідальності за результати. Вимоги до розробки та реалізації стратегії інституційного регулювання економічної безпеки визначаються наступними положеннями: публічністю щодо розробки й зміни стратегії, експертного громадського співтовариства, широке суспільне й професійне обговорення; залученням до розробки стратегії спеціалізованих консалтингових організацій та наукових установ; дотриманням вимог до змісту й періодичності публічної звітності щодо реалізації положень стратегії, регулярної публікації звітів, які містять планові показники та оцінку їх досягнення; визначення відповідальності за реалізацію цілей стратегії та покарання за їх недотримання; наявністю регламентів щодо контролю виконання й перегляду стратегії; формуванням та застосуванням програми щодо фінансування заходів з реалізації такої стратегії, плану руху ресурсів, порядку внесення змін.

12. Запропоновано концептуальний підхід до формування механізму інституційного регулювання економічної безпеки України. Основними задачами такого механізму є: організаційно-методичні (залучення сучасних інформаційних технологій відносно до потреб керування, покращення методології інформаційно-аналітичного гарантування управління); контрольні (гарантування достовірності, своєчасності, актуальності відповідної інформації, організація контролю згідно до потреб управління); аналітичні (оцінка ступеня економічної безпеки, доцільності та конкурентоспроможності державної економіки та її деяких галузей відповідно до світових стандартів); прогнозування та планування (розробка моделей загроз економічній безпеці державної економіки; програма держави - прогноз економічного та соціального розвитку України на довго-, середньо- та короткостроковий період).

13. Розроблено модель оцінки стану економічної безпеки України, яка передбачає розмежування зон, в яких насамперед перебувають фактичні значення оціночних індикаторів на засадах критичних обмежень, задля диференціації реальних та потенційних загроз й доповнення сукупністю показників економічної безпеки держави, які відображають силу впливу тіньового сектору національної економіки, інфляційного, інституційного, інфляційного, девальваційного та інших факторів з максимальним рівнем їх впливу в сучасних мінливих соціально-економічних умовах на систему економічної безпеки України виходячи із положень єдності її внутрішніх й зовнішніх зв'язків.

ДОДАТКИ

Наукові підходи до визначення поняття «економічна безпека»*

Автора, джерела	Визначення	Підходи до визначення
Л. Абалкін	сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення;	З позицій стійкого і стабільного стану економіки
Б. Губський	відображає не тільки спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, але й її здатність здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій;	
А. Шаваєв і А. Багаутдінов	стан, у якому народ (через державу) може суверенно, без втручання і тиску ззовні визначати шляхи й форми свого економічного розвитку;	
В. Паньков	стан національної економіки, що характеризується стійкістю, «іммунітетом» до дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які порушують нормальне функціонування суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави;	
Л. Бадалов, В.Бешен-Ковський, Т. Блінова М. Блінов	надійна, забезпечена усіма необхідними засобами та інститутами держави (в тому числі силовими структурами та спецслужбами), захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, економічних збитків;	З точки зору захищеності її національно-державних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз;
Міністерство економічного розвитку та торгівлі України	стан національної економіки, який дозволяє їй зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі, а також характеризує здатність національної економіки до сталого і збалансованого зростання;	
Міністерство економіки України	стан національної економіки, який дає їй можливість зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства й держави;	
В. Сенчагов	стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів; це не тільки захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів щодо розвитку економіки та підтримання соціально-політичної стабільності у суспільстві;	
Р. Покоти-ленко	стан захищеності економічних інтересів від загроз національній безпеці, які на них впливають;	

Продовження додатку А

В. Шлемко, І. Бінько	стан економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави;	
Г. Дарнопих	здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарюючих суб'єктів, оптимальні умови життєдіяльності населення;	З огляду на здатність національної економіки до розширеного відтворення
Я. Жаліло	здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання;	
В. Кузьменко	сталий розвиток, який узгоджується із загальнонаціональними інтересами та має дійовий, ефективний механізм виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз і протистояння їм;	
В. Мунтіян	загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам;	
І. Петренко	якісний стан сукупності основних факторів суспільного виробництва в поєднанні зі здатністю держави забезпечувати їх ефективне використання в національних інтересах і реалізовувати економічну стратегію, адекватну викликам економічного середовища, яке постійно змінюється, з метою досягнення стабільного, стійкого розвитку і самовдосконалення всього суспільства;	
М. Потрубач Р. Максутов	забезпечення функціонування економіки в режимі розширеного відтворення, захист інтересів вітчизняних виробників, підвищення інвестиційної активності, суворий контроль за стратегічними ресурсами країни, підтримка наукового потенціалу, здатного утвердити незалежність;	
А. Степаненко	необхідна умова існування національного господарського комплексу і фактор гарантування його конкурентоспроможності, що може забезпечуватись як економічними методами, так і шляхом використання неекономічних методів на основі прямого втручання держави;	
А. Сундук	стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє змогу гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження;	
Е. Бухвальд, Н. Гловацька і С. Лазуренко	здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке ресурсне забезпечення розвитку народного господарства;	З урахування стану економіки, та соціальної спрямованості

Продовження додатку А

Е. Олейников	можливість і готовність економіки забезпечити високий рівень життя і розвитку особистості, соціально-економічну та військово-політичну стабільність суспільств та державі, а також протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам;	
Г. Пастернак-Таранушенко	такий стан держави, в якому всі потреби населення і країни забезпечені повністю і своєчасно, що дозволяє вести нормальну життєдіяльність і розвиватися системі (державі) та кожному її елементу (людині); комплексна система, що створюється завдяки виконанню певної кількості дій, і має багато відгалужень (напрямів): демографічне, екологічне, ресурсне, прісноводне, продовольче, енергетичне, інформаційне та ін.;	
В. Фехлер	стан політичних, економічних і соціальних структур держави, який дає громадянам можливість відчувати впевненість і разом з тим створює відповідні умови для розвитку держави;	
Р. Дацків	зовнішньоекономічна безпека – це комплекс заходів, спрямованих на стійкий розвиток національної економіки, з використанням переваг сучасних форм міжнародного поділу праці, запобігання критичній залежності економіки України від іноземних держав або їх угруповань у життєво важливих питаннях економічної співпраці;	У розрізі зовнішньоекономічної безпеки як визначальної складової економічної безпеки держави, інтегрованої у глобальний економічний простір
А. Степаненко і М. Герасимов	стан економіки, який забезпечує її зовнішню і внутрішню стабільність;	
А. Сухоруков	це умови, за яких зберігається здатність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довготривалому режимі потреби суспільства й держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності; протистояти зовнішнім економічним загрозам; якнайповніше реалізовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці;	
Г. Шестопалов	зовнішньоекономічна безпека – це спроможність держави протистояти впливу негативних екзогенних факторів і мінімізувати заподіяні ними збитки;	
М. Єрмошенко	характеристика захищеності життєво важливих інтересів держави, громадян і суспільства від негативного впливу різноманітних загроз, яка ґрунтується на економічній незалежності, стабільності національної економіки, здатності до економічного саморозвитку, високому рівні самодостатності економіки;	З точки зору можливості держави проводити незалежну економічну політику
В. Пірумов	стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно та вирішувати соціальні завдання і при якому держава має можливість виробляти і проводити в життя незалежну економічну політику;	
Н. Моргентгау	такий стан економіки, при якому держава, з одного боку, гарантує індивідам визначену (в тому числі і економічну) безпеку, а з іншого, є джерелом загроз для них;	

Закінчення додатку А

Б. Бусан	такий стан економіки, коли економічна стабільність учасників відповідних суспільних відносин й стабільність внутрішнього ринку країни залежать від дії зовнішніх факторів, але негативний вплив останніх нейтралізується резервами господарюючого суб'єкта, які дозволяють зберегти його стабільність;	
Концепція економічної безпеки України	здатність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз;	У комплексі
А. Архипов, А.Городецький, Б. Михайлов	сукупність внутрішніх і зовнішніх умов (економічних, політичних, правових, геополітичних), які сприяють динамічному ефективному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда та забезпечувати свою конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що гарантує захищеність від різних загроз і втрат;	
І. Богданов	стан економіки, якого за обсягами і структурними параметрами достатньо, щоб забезпечити існуючий статус держави, незалежність соціально-економічного та політичного розвитку її від зовнішнього впливу; здатність підтримувати рівень легальних доходів, який забезпечує абсолютній більшості населення благополуччя та відповідність стандартам цивілізованих країн;	
А. Ілларіонов	поєднання економічних, політичних і правових умов, яке забезпечує стійке у тривалій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом.	

*Джерело: систематизовано автором

Підходи науковців до трактування поняття «інституція»

Автор (джерело)	Визначення поняття
Веблен Т.	Інституції – це прийнятні для суспільства способи мислення та дії, які формуються під впливом притаманних людям інстинктів. Також вчений трактує інституції як поширений спосіб судження, який стосується відносин між суспільством і особою та окремих виконуваних ними функцій; як систему життя суспільства, яка складається із сукупності діючих правил, норм, обмежень і з психологічного боку може бути охарактеризована як переважаюча духовна позиція чи розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві.
Гамільтон У	Інституція – це словесний символ для кращого позначення низки суспільних звичаїв, що означають переважний і постійний спосіб мислення, який перетворився для народу у звичай. Вони встановлюють форми та межі людської діяльності. Світ звичаїв і звичок, до якого ми пристосовуємо наше життя, є сплетінням і незламним життям інституцій.
Дюркгейм Е.	Інституції – визначені способи дій і суджень, що існують у суспільстві зовні й незалежно від окремо взятого індивідуума.
Іншаков О.	Інституція – соціальна форма типізації функцій суб'єктів господарювання, що визначає їх статуси, ролі в системі суспільного виробництва, а також забезпечує еволюцію системи суспільного поділу праці на підставі норм, правил, регламентів інструкцій контрактів стандартів та порядків.
Коммонс Дж.	Інституція – це колективна дія з контролю, лібералізації (звільнення) і розширення індивідуальної дії, розширення того, що індивідуум може досягти своїми незначними і тривіальними діями, які по суті є «транс-діями»
Норт Д.	Інституції – створювані людьми рамки поведінки, «правила гри», що структурують політичні, соціальні та економічні взаємодії. Інституції являють собою структуру, яку люди накладають на свої взаємовідносини, визначаючи в такий спосіб стимули, що разом з іншими обмеженнями окреслюють межі вибору, а вони, у свою чергу, задають рамки функціонування економіки й суспільства протягом того чи іншого періоду часу. Інституції охоплюють як формальні правила й неформальні обмеження (загально визнані норми поведінки, досягнуті угоди, внутрішні обмеження діяльності), так і певні характеристики примусу до виконання тих та інших.
Ходжсон Дж.	Інституції – це сталі системи існуючих і укорінених суспільних правил і звичаїв, що структурують соціальні взаємодії Інституції – це ключові елементи будь-якої економічної системи
Фертікова Т.	Інституції – це ключові елементи будь-якої економічної системи
Фрідман М, Сакс Дж. Та ін.	Говорять про приналежність типових інституцій (економічного ринку та політичної демократії), стверджуючи їх корисність для суспільства й економіки.
Фаворо О.	Інституції можна використовувати для визначення тих організацій, де колективне існування не передбачає досягнення об'єктивно вимірюваного результату.
Чернецький Ю.	Інституції – визначені способи дій і суджень, що існують у суспільстві. Це положення отримало подальший розвиток у концепції соціетальних (на рівні суспільства як цілого) інституцій.
Шпикуляк О.	Інституції – правила, традиції, усталені стереотипи

**Інституційні детермінанти забезпечення економічної безпеки у контексті
реалізації конкретних функцій**

Рівень управління	Детермінанти	функції та напрями
Рівень національної економіки	Держава	Формування стратегії забезпечення національної безпеки на визначений період; регулювання питань безпекоорієнтованого розвитку сучасних суб'єктів господарювання; застосування адміністративно-правових важелів для забезпечення зростання науково-технологічного потенціалу, поліпшенню добробуту населення та соціального клімату в країні, усунення деградації її природних ресурсів
	Законодавча база	Забезпечення гармонізації законодавства з питань забезпечення національної безпеки, у т.ч. економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання
	Економіко-екологічна політика	Затвердження повномасштабної правової основи для докорінного поліпшення стану навколишнього природного середовища в країні; підвищення рівня економічної освіти та екологічної свідомості в контексті забезпечення економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання.
	Банківська система	Регулювання розподілу ресурсів, необхідних для впровадження інновацій у сфері формування безпекоорієнтованих заходів розвитку суспільства. Управління інноваційною активністю кредитних інституцій у напрямі забезпечення стабільного та безпечного соціально-економічного розвитку
	Податково-бюджетна система	Запровадження податкових пільг, цільових субсидій, надання субвенцій з метою стимулювання реалізації реформ в сфері соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання.
	Система соціального захисту	Захист від безробіття, надання допомоги непрацездатним групам населення, поєднання державної і страхової системи соціального захисту.
	Судова система	Вирішення або подолання внутрішньосистемних конфліктів, корупційних проявів та схем
	Наука	Генерування інновацій у сфері соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання; забезпечення якості життя шляхом створення новітніх корисних розробок
	Освіта	Розширення знань, розвиток спеціальних навичок, інтелекту, формування життєвої позиції й цінностей у сфері вирішення ключових питань економічної безпеки
	Збройні сили	Відтворення практики соціальних відносин і системи цінностей соціальної інституції; активізація процесів відтворення армії, які пов'язані з подіями на Сході з метою забезпечення обороноздатності держави, захисту її суверенітету та національних кордонів
	Права власності	Регулювання доступу до відповідних ресурсів; упорядкування відносин між агентами або суб'єктами правового поля в сфері забезпечення безпеко орієнтованого розвитку сучасних суб'єктів господарювання
	Засоби масової інформації	Розвиток свідомості мас, кожної особи шляхом збору, опрацювання і розподілу інформації в масовому масштабі, на основі певних закономірностей у суспільстві
	Профспілки (соціальне партнерство)	Участь у формуванні соціально-економічної політики, розробці проектів законів та нормативно-правових актів з питань забезпечення соціально- економічної безпеки. Формування механізмів узгодження суспільних інтересів, що спроможні гарантувати еволюційний розвиток держави, запобігати масштабним внутрішнім потрясінням і забезпечувати соціальні гарантії та стандарти

Закінчення додатку В

Рівень управління	Детермінанти	функції та напрями
Рівень	Корпоративна соціальна відповідальність	Формування системи державно-приватного партнерства у напрямку безпекоорієнтованого розвитку громадянського суспільства.
	Безпекоорієнтоване підприємництво	Реалізація економічного механізму збалансування інтересів господарських суб'єктів й суспільства крізь призму вирішення безпеко орієнтованих питань, розв'язання еколого-економічних суперечностей та впровадження ефективної політики ресурсо-економічної безпеки за рахунок неухильного зменшення ресурсомісткості економіки через залучення у господарський обіг накопичених відходів, тощо.
	Соціально-інвестиційна активність	Сприяння розвитку соціальної інфраструктури, забезпечення раціонального використання ресурсного потенціалу регіону, формування передумов створення свідомого громадянського суспільства у напрямі вирішення питань забезпечення безпеко орієнтовано розвитку регіону, галузі.
	Соціальне партнерство	Розвиток соціально-трудових відносин в Україні шляхом формування представницьких структур, які б інституалізували свої інтереси в політико-економічній сфері, у т.ч. у галузі забезпечення економічної безпеки
	Соціальні комунікації	Розвиток інституційного середовища у напрямі посилення координації взаємодії суб'єктів господарювання в забезпеченні соціальних питань безпеко орієнтованого розвитку окремих секторів національної економіки
	Профспілки	Захист інтересів працівників у соціальному партнерстві з роботодавцями, об'єднаннями роботодавців, організаціями бізнесу, органами влади та іншими суб'єктами, які гарантують соціальні гарантії та особисту безпеку.
	Інституція стратегічної благочинності	Сприяння реалізації широкомасштабних безпеко орієнтованих соціальних проектів особливо для слабо захищених верств населення.
Рівень суб'єкта господарювання	Соціально-відповідальна поведінка	Формування політики забезпечення економічної безпеки організації з урахуванням очікувань та інтересів зовнішніх і внутрішніх зацікавлених сторін.
	Інноваційна активність	Розвиток наукомістких ефективних виробництв; розробка інноваційно-проривних технологій; поліпшення системи управління ресурсами у контексті забезпечення економічної безпеки окремих суб'єктів господарювання
	Соціально-інвестиційна активність	Розвиток компетенцій персоналу в забезпеченні гармонізації пріоритетів безпеко орієнтованого розвитку суб'єктів господарювання; забезпечення прийняттого рівня охорони здоров'я та безпеки праці персоналу; здійснення природоохоронної та ресурсозберігаючої діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання.
	Соціальне партнерство	Добросовісна ділова практика у відношенні до споживачів і бізнес-партнерів у напрямі реалізації політики забезпечення економічної безпеки.
	Соціальні комунікації	Формування соціального середовища організації; налагодження ефективної стратегічної взаємодії організації із зацікавленими в її діяльності групами
	Корпоративна культура	Формування корпоративного клімату, який би сприяв реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності; формування морально-етичних цінностей організації щодо взаємодії з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами у напрямі реалізації політики забезпечення економічної безпеки.
	Профспілки	Захист прав працівників; регулювання індивідуальних і колективних трудових спорів, конфліктів тощо.
	Права власності	Упорядкування норм і правил між індивідуальними групами, працівниками, що обумовлює дієздатність щодо прийняття рішень з приводу використання того чи іншого ресурсу та контролю за цим процесом в контексті забезпечення економічної безпеки.
	Інституція венчурної філантропії	Добровільне впровадження у практику діяльності сучасних підприємств інноваційних безпекоорієнтованих програм в економічній, соціальній та екологічній сферах, спрямованих на задоволення очікувань як працівників підприємства, так і зовнішніх зацікавлених осіб.

Вихідна інформація для PESTE-аналізу забезпечення економічної безпеки України

Таблиця Д.1

Оцінка впливу факторів на економічну безпеку України

Фактори	Ступінь впливу фактору / вага (шкала 1-3)			Середня оцінка
	Експерти			
	1	2	3	
Політичні				
Державна політика щодо розвитку галузі	3	3	3	3
Політична ситуація в країні	2	2	1	2
Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	2	2	2	2
Зовнішньоторговельна політика держави	2	3	1	2
Економічні				
Проведення земельної реформи	2	3	2	2
Розвиток логістики	1	2	1	1
Фінансова підтримка держави	1	3		2
Інвестиції в галузь	2	2	2	2
Страхування ризиків	2	1	1	1
Здійснення торговельних операцій через офшорні зони та ухилення від податків	1	2	1	1
Розвиток кредитної сфери	1	3	2	2
Умови для розвитку підприємництва	3	3	2	3
Рівень відкритості економіки	3	2	2	2

Продовження Таблиці Д.1

Фактори	Ступінь впливу фактору / вага (шкала 1-3)			Середня оцінка
	Експерти			
	1	2	3	
Соціальні				
Вимоги до якості харчових продуктів	2	1	2	2
Рівень зайнятості у сільському господарстві	3	2	3	3
Престиж роботи аграріїв	3	1	2	2
Розвиток великих агрохолдингів як ризик збільшення безробіття на селі	1	3	2	2
Рівень оплати праці в галузі	3	3	3	3
Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	1	2	2	2
Технологічні				
Запровадження нових технологій та техніки	2	3	3	3
Інтенсифікація галузі	2	3	3	3
Розвиток органічного землеробства	3	2	2	2
Розвиток селекції	3	2	2	2
Державні витрати на розробки та дослідження	2	2	1	2
Екологічні				
Структура землекористування	2	3	2	2
Економічні механізми регулювання природокористування	2	3	3	3
Сприятливість природних умов	3	2	2	2
Забезпеченість природними ресурсам	2	3	2	2
Вплив антропогенного навантаження на якість природних ресурсів	2	2	2	2
Культура землеробства	2	2	2	2

Джерело: складено автором

Оцінка ймовірності зміни впливу факторів на економічну безпеку України

Фактори	Ймовірність зміни впливу фактору (шкала 1-5)			Середня оцінка
	Експерти			
	1	2	3	
Політичні				
Державна політика щодо розвитку галузі	3	5	4	4
Політична ситуація в країні	4	4	3	4
Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	4	5	4	4
Зовнішньоторговельна політика держави	2	3	3	3
Економічні				
Проведення земельної реформи	3	3	3	3
Розвиток логістики	2	2	1	2
Фінансова підтримка держави	1	3	2	2
Інвестиції в галузь	2	4	3	3
Страховання ризиків	2	3	2	2
Здійснення торговельних операцій через офшорні зони та ухилення від податків	2	4	3	3
Розвиток кредитної сфери	2	3	2	2
Умови для розвитку підприємництва	3	4	3	3
Рівень відкритості економіки	4	4	4	4
Соціальні				
Вимоги до якості харчових продуктів	3	2	3	3
Рівень зайнятості у сільському господарстві	2	3	1	2
Престиж роботи аграріїв	1	2	1	1
Розвиток великих агрохолдингів як ризик збільшення безробіття на селі	3	4	2	3
Рівень оплати праці в галузі	5	5	3	4
Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	3	5	4	4

Продовження Таблиці Д.2

Фактори	Ймовірність зміни впливу фактору (шкала 1-5)			Середня оцінка
	Експерти			
	1	2	3	
Технологічні				
Запровадження нових технологій та техніки	3	3	4	3
Інтенсифікація галузі	4	3	4	4
Розвиток органічного землеробства	3	3	3	3
Розвиток селекції	3	2	3	3
Державні витрати на розробки та дослідження	1	3	2	2
Екологічні				
Структура землекористування	1	4	2	2
Економічні механізми регулювання природокористування	3	5	3	4
Сприятливість природних умов	1	1	1	1
Забезпеченість природними ресурсам	1	2	1	1
Вплив антропогенного навантаження на якість природних ресурсів	2	3	3	3
Культура землеробства	3	3	3	3

Джерело: Складено автором

Оцінка реальної значимості факторів

<i>Фактори</i>	<i>Ступінь впливу фактору (вага)</i>	<i>Ймовірність зміни впливу фактору</i>	<i>Значимість впливу фактору з поправкою на вагу</i>
Політичні			
Державна політика щодо розвитку галузі	3	4	0,19
Політична ситуація в країні	2	4	0,12
Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	2	4	0,12
Зовнішньоторговельна політика держави	2	3	0,09
Економічні			
Проведення земельної реформи	2	3	0,09
Розвиток логістики	1	2	0,03
Фінансова підтримка держави	2	2	0,06
Інвестиції в галузь	2	3	0,09
Страхування ризиків	1	2	0,03
Здійснення торговельних операцій через офшорні зони та ухилення від податків	1	3	0,05
Розвиток кредитної сфери	2	2	0,06
Умови для розвитку підприємництва	3	3	0,14
Рівень відкритості економіки	2	4	0,12

<i>Фактори</i>	<i>Ступінь впливу фактору (вага)</i>	<i>Ймовірність зміни впливу фактору</i>	<i>Значимість впливу фактору з поправкою на вагу</i>
Соціальні			
Вимоги до якості харчових продуктів	2	3	0,09
Рівень зайнятості у сільському господарстві	3	2	0,09
Престиж роботи аграріїв	2	1	0,03
Розвиток великих агрохолдінгів як ризик збільшення безробіття на селі	2	3	0,09
Рівень оплати праці в галузі	3	4	0,19
Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	2	4	0,12
Технологічні			
Запровадження нових технологій та техніки	3	3	0,14
Інтенсифікація галузі	3	4	0,19
Розвиток органічного землеробства	2	3	0,09
Розвиток селекції	2	3	0,09
Державні витрати на розробки та дослідження	2	2	0,06
Екологічні			
Структура землекористування	2	2	0,06
Економічні механізми природокористування	3	4	0,19

Закінчення Таблиці Д.3

Сприятливість природних умов	2	1	0,03
Забезпеченість природними ресурсам	2	1	0,03
Вплив антропогенного навантаження на якість природних ресурсів	2	3	0,09
Культура землеробства	2	3	0,09
Всього	64	85	

Джерело: розроблено автором

ДОДАТОК Е

Розрахунок коефіцієнтів значимості впливу факторів розвитку на функціональні складові його економічної безпеки		Фактори впливу на розвиток	
Функціональні складові безпеки	Фактори	Значи- мість впливу	Блоки факторов
Макроекономічна безпека	Проведення земельної реформи	0,09	Економічний
Макроекономічна безпека	Розвиток логістики	0,03	Економічний
Макроекономічна безпека	Державна політика щодо розвитку галузі	0,19	Політичний
Макроекономічна безпека	Політична ситуація в країні	0,12	Політичний
Макроекономічна безпека	Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	0,12	Політичний
Макроекономічна безпека	Рівень зайнятості у сільському господарстві	0,08	Соціальний
Макроекономічна безпека	Розвиток великих агрохолдингів як ризик збільшення безробіття на селі	0,09	Соціальний
Макроекономічна безпека	Рівень оплати праці в галузі	0,19	Соціальний
Всього		0,72	
Фінансова безпека	Фінансова підтримка держави	0,06	Економічний
Фінансова безпека	Страховання ризиків	0,03	Економічний
Фінансова безпека	Розвиток кредитної сфери	0,06	Економічний
Фінансова безпека	Здійснення торговельних операцій через офшорні зони та ухилення від податків	0,05	Економічний
Фінансова безпека	Умови для розвитку підприємництва	0,14	Економічний
Всього		0,34	

Функціональні складові системи економічної безпеки		Фактори впливу на розвиток		Блоки факторів
	Фактори	Зничи-мість впливу		
Зовнішньоекономічна безпека	Здійснення торговельних операцій через офшорні зони та ухилення від податків	0,05		Економічний
Зовнішньоекономічна безпека	Рівень відкритості економіки	0,12		Економічний
Зовнішньоекономічна безпека	Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	0,12		Політичний
Зовнішньоекономічна безпека	Зовнішньоторгівельна політика держави	0,09		Політичний
Всього		0,38		
Інвестиційно-інноваційна безпека	Інвестиції в галузь	0,09		Економічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Страховання ризиків	0,03		Економічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Розвиток кредитної сфери	0,06		Економічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Умови для розвитку підприємництва	0,14		Економічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Запровадження нових технологій та техніки	0,14		Технологічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Інтенсифікація галузі	0,19		Технологічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Розвиток селекції	0,09		Технологічний
Інвестиційно-інноваційна безпека	Державні витрати на розробки та дослідження	0,06		Технологічний
Всього		0,80		
Продовольча безпека	Економічні механізми регулювання природо-користування	0,19		Екологічний
Продовольча безпека	Сприятливість природних умов	0,03		Екологічний
Продовольча безпека	Забезпеченість природними ресурсам	0,03		Екологічний

Функціональні складові системи економічної безпеки	Фактори впливу на розвиток			Блоки факторів
	Фактори	Значимість впливу		
Продовольча безпека	Культура землеробства	0,09	Екологічний	
Продовольча безпека	Розвиток логістики	0,03	Економічний	
Продовольча безпека	Рівень відкритості економіки	0,12	Економічний	
Продовольча безпека	Зовнішньоторговельна політика держави	0,09	Політичний	
Продовольча безпека	Вимоги до якості харчових продуктів	0,09	Соціальний	
Продовольча безпека	Рівень оплати праці в галузі	0,19	Соціальний	
Продовольча безпека	Інтенсифікація галузі	0,19	Технологічний	
Всього		1,06		
Виробнича безпека	Запровадження нових технологій та техніки	0,14	Технологічний	
Виробнича безпека	Інтенсифікація галузі	0,19	Технологічний	
Виробнича безпека	Розвиток органічного землеробства	0,09	Технологічний	
Виробнича безпека	Розвиток селекції	0,09	Технологічний	
Виробнича безпека	Державні витрати на розробки та дослідження	0,06	Технологічний	
Всього		0,57		
Енергетична безпека	Запровадження нових технологій та техніки	0,14	Технологічний	
Енергетична безпека	Інтенсифікація галузі	0,19	Технологічний	
Енергетична безпека	Розвиток органічного землеробства	0,09	Технологічний	
Всього		0,42		
Екологічна безпека	Структура землекористування	0,06	Екологічний	
Екологічна безпека	Економічні механізми регулювання природокористування	0,19	Екологічний	
Екологічна безпека	Сприятливість природних умов	0,03	Екологічний	
Екологічна безпека	Забезпеченість природними ресурсам	0,03	Екологічний	

Функціональні складові системи економічної безпеки	Фактори впливу на розвиток			Блоки факторів
	Фактори	Зничи-мість впливу		
Екологічна безпека	Вплив антропогенного навантаження на якість природних ресурсів	0,09		Екологічний
Екологічна безпека	Культура землеробства	0,09		Екологічний
Екологічна безпека	Розвиток органічного землеробства	0,09		Технологічний
Всього		0,58		
Соціальна безпека	Вимоги до якості харчових продуктів	0,09		Соціальний
Соціальна безпека	Рівень зайнятості у сільському господарстві	0,09		Соціальний
Соціальна безпека	Престиж роботи аграріїв	0,03		Соціальний
Соціальна безпека	Розвиток великих агрохолдингів як ризик збільшення безробіття на селі	0,09		Соціальний
Соціальна безпека	Рівень оплати праці в галузі	0,19		Соціальний
Соціальна безпека	Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	0,12		Соціальний
Всього		0,61		
Демографічна безпека	Вимоги до якості харчових продуктів	0,09		Соціальний
Демографічна безпека	Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	0,12		Соціальний
Всього		0,21		

Джерело: Складено автором

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

І.Ю. РУЖИЦЬКИЙ

**ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Комп'ютерне складання та верстання

К. П. Гузь

Підписано до друку 20.01.2021. Формат 60×84/16.

Ум. друк. арк. 17,32. Тираж 100 пр. Зам. № 46/21.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.

